

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA MALATYA
KAZASI (1839-1900)

(DOKTORA TEZİ)

DANIŞMAN

Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ

HAZIRLAYAN

Gülşen ULUKAYA

MALATYA-2023

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA MALATYA KAZASI (1839-1900)

(DOKTORA TEZİ)

Hazırlayan

Gülşen ULUKAYA

Danışman

Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ

MALATYA-2023

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Mehmet Karagöz'ün danışmanlığında doktora tezi olarak hazırladığım “XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA MALATYA KAZASI (1839-1900)” başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün kaynakların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Gülşen ULUKAYA

2023

ÖNSÖZ

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanı'nı ilan etmesi ile birlikte idarî, iktisadî ve sosyal hayatta birçok değişim yaşanmıştır. Bu çalışmada XIX. yüzyılın ikinci yarısında Malatya Kazası'nın fiziki, idari, sosyal ve ekonomik yapısı ele alınmaktadır.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Malatya şehrinin fizikî yapısı üzerinde durulmuş ve şehrin 1839 yılında Aspuzu'ya göçü sonrasında buraya yerleşimi ele alınmıştır. İkinci bölümde Malatya Kazası'nda 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi ile birlikte idarî yapının nasıl oluştuğu anlatılmıştır. Malatya'nın ne zaman Tanzimat'a dâhil edildiği ve Tanzimat'la birlikte meydana gelen değişimler değerlendirilmiştir. Ayrıca yayınlanan nizamnamelerin uygulanması, meclislerin kurulması ve bu meclislerin görevlileri ile sorumlulukları, şehre gönderilen idarecilerin listesi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde sosyal yapı anlatılmıştır. Malatya Kazası'nda yönetici ve halk münasebetleri, Tanzimat'ın uygulanması sırasında karşılaşılan güçlükler ve halkın tepkisi, eşkıyalık olayları, Müslüman ve gayr-i Müslim münasebetleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca Malatya Kazası'nın demografik yapısı ile kazanın nüfusu ve bu nüfusun mahallelere dağılımı ele alınmıştır. Aile yapısı da bu bölüm altında ele alınmış olup; evlilik, mehr, boşanma değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde ise Malatya şehrinin ekonomik yapısı ele alınmıştır. Şehir halkının geçim kaynağını oluşturan ürünler, vergiler, yer altı ve yer üstü madenleri belirtilmiştir.

Tezimin ilk aşamasından son aşamasına kadar hiçbir fedakârlıktan kaçınmadan her türlü yardımını gösteren Sayın Danışmanım Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ'e en içten teşekkürümü sunarım. Ayrıca "Tez İzleme Komitesi"nde bulunan ve tezimin tekemmül etmesinde önemli katkıları bulunan Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ ve Doç. Dr. Özlem BAŞARIR hocalarıma da teşekkür ederim.

Bu tez, "YÖK 100/2000" doktora projesi tarafından desteklenmiştir.

6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremde etkilenen 10 ilimizdeki herkesin kalbinden öpüyorum.

Gülşen ULUKAYA

ÖZET

Şehir tarihi ile ilgili araştırmalar, Osmanlı Devleti'nin siyasi tarihi, teşkilatı ve ekonomisi hakkında bilgi verdiğinden son dönemlerde önem kazanmıştır. Çünkü şehirler, her dönemde hangi kültür çevresinde olursa olsunlar kendi toplumlarının uygarlık düzeyini yansıtır. Şehir tarihlerine bakılarak toplumların idarî, iktisadî, sosyal ve kültürel gelişmelerini izleyerek devletin yapısı hakkında fikir yürütmek mümkündür. Bunun için öncelikle dönemin taşra yönetimini ayrıntısıyla ele almak gerekir. İdarenin yanı sıra ekonomi, ulaşım, sosyal yapı ve fiziki yapısı da ortaya konulabilir.

Malatya, ilk çağlardan itibaren sahip olduğu coğrafi konumu ve stratejik sayesinde hem iktisadî hem de idarî yönden büyük öneme sahip olmuştur. Anadolu'nun kadim şehirlerinden biri olarak yaklaşık 8.000 yıllık bir geçmişi olan Malatya birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve uzun bir süre sınır şehri olarak kullanılmıştır. Söz konusu şehre sahip olan devletler, şehrin kültür yönünden gelişmesine büyük katkı sağlarken; doğu ile batı geçiş güzergâhında bulunmasından dolayı ticari olarak da aktif rol oynamıştır. Ayrıca çok eski zamanlardan bu yana Malatya'da Müslüman nüfusun yanında farklı din ve mezheplere sahip gayr-i Müslim nüfus hep bulunmuştur.

Malatya Kazası; idarî yapısı, dinî ve sosyal yapıları, aile yaşantısı, ekonomik faaliyetleri, gibi birçok konusu Osmanlı arşiv vesikaları vasıtasıyla gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Malatya, Aspuzu, Eskimalatya, Tanzimat Fermanı, Göç, Kaza Müdürü.

ABSTRACT

Studies on the history of the city have gained importance in recent times as they provide information about the political history, organization and economy of the Ottoman Empire. Because cities reflect the level of civilization of their own societies, regardless of their cultural environment in every period. It is possible to have an idea about the structure of the state by following the administrative, economic, social and cultural developments of societies by looking at the history of the cities. For this, first of all, it is necessary to deal with the provincial administration of the period in detail. In addition to the administration, the economy, transportation, social structure and physical structure can also be revealed.

Malatya has been of great importance both economically and administratively thanks to its geographical location and strategic position since the early ages. Malatya, which has a history of approximately 8,000 years as one of the ancient cities of Anatolia, has hosted many civilizations and has been used as a border city for a long time. While the states that own the city in question contribute greatly to the cultural development of the city; It has also played an active role commercially due to its location on the east and west transition route. In addition, since ancient times, there has always been a non-Muslim population of different religions and sects in Malatya alongside the Muslim population.

Malatya District; Many subjects such as its administrative structure, religious and social structures, family life, economic activities have been tried to be brought to light through Ottoman archive documents.

Keywords: Malatya, Aspuzu, Eskimalatya, Tanzimat Fermanı, Migration, District Director.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
KISALTMALAR	xi
TABLolar DİZİNİ.....	xii
1.KONU VE KAYNAKLAR.....	xv
1.1.KONU	xv
1.1.1.Tezin Konusu.....	xv
1.1.2.Tezin Amacı.....	xv
1.1.3.Tezin Kapsam ve Sınırları	xvi
1.1.4.Tezin Metodu.....	xvi
1.2.KAYNAKLAR	xvii
1.2.1.Arşiv Kaynakları.....	xvii
1.2.2.Şer'iyeye Sicilleri	xxi
1.2.3.Salnameler	xxii
1.2.4.Seyahatnameler	xxiii
1.2.5.Tezler.....	xxvii
1.2.6.Telif Eserler	xxix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	12
YERLEŞME VE FİZİKÎ YAPILAR	12
1.Malatya Şehri	12
1.1.Şehrin Yer Değiştirmesi ve Aspuzu'da Kurulması.....	12
1.2.Malatya Şehrinin Yer Değiştirmesi.....	16

1.3.Malatya'nın Yeni Yerleşim Yeri: Yeni Şehir-Aspuzu.....	19
2.Fiziki Yapılar.....	25
2.1.Mahalle	29
2.2.Hükümet Konağı.....	39
2.3.Çarşı ve Pazar	41
2.4.Malatya Kazası'nda Esnaf Zümresi ve Meslek Grupları	45
2.5. İbadethaneler	48
4.6.Han ve Hamamlar.....	57
İKİNCİ BÖLÜM.....	60
İDARÎ YAPI.....	60
1.İdarî Yapı ve Görevliler	60
1.1.Malatya Kazası'nın İdarî Taksimatı.....	60
1.1.1.Tanzimat Öncesi Malatya'nın İdarî Taksimatı	60
1.1.2. 1839-1900 Yılları Arasında Malatya Kazası'nın İdarî Taksimatı.....	61
1.1.2.1. 1839-1845 Yılları Arasında Maden-i Hümayun'a Bağlı Malatya Kazası... 61	
1.1.2.2. 1846-1867 Yılları Arasında Harput Eyaleti'ne Bağlı Malatya Kazası.....	62
1.1.2.3. 1867-1883 Yılları Arasında Diyarbakır Vilayeti'ne Bağlı Malatya Kazası	72
1.1.2.4. 1883-1900 Yılları Arasında Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti'ne Bağlı Malatya Kazası.....	77
1.2.Kaza ve Sancak İlişkisi İçerisinde Malatya'da Yönetim ve Görevliler	78
1.2.1.Malatya Kazası Kaymakam ve Müdürleri	79
1.2.2.Malatya Sancağı ve Mutasarrıfları	89
1.2.3.Malatya İdare Meclisi ve Üyeleri	95
1.2.4.Sandık Eminliği.....	114
1.2.5.Malatya Kazası'nda Bulunan Diğer Resmi Görevliler	116
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	135

SOSYAL YAPI ve TOPLUMSAL MÜNASEBETLER	135
1.Yönetim-Halk Münasebetleri ve Toplumsal Huzursuzluklar	135
1.2.Tanzimat'ın Uygulanması Sırasında Karşılaşılan Güçlükler ve Halkın Tepkisi	145
1.3.Malatya Kazası'nda Eşkiya Olayları	149
1.4.Müslüman ve Gayr-i Müslim Münasebetleri	150
1.5.Malatya Kazası'nda Doğal Afetler	155
1.5.1.Yangınlar	156
1.5.2.Çekirge İstilas	157
1.5.3.Deprem	157
1.5.4.Kolera Salgını	158
2.Demografik Yapı	159
2.1.Şehrin Nüfus Durumu	159
2.1.1. 1839-1900 Yılları Arasında Malatya Kazası'nın Nüfus Hareketleri ve Mahallere Dağılımı	163
2-1-1-1- Yıllara Göre Malatya Kazası'nda Nüfus	175
2.1.2.Etnik ve Dinî Gruplar	183
2.1.2.1.Müslüman ve Gayr-i Müslimlerin Yaşadığı Mahalleler	186
3.Malatya Kazası'nda Aile Yapısı	191
3.1.Evlilik-Mehr	192
3.2.Boşanma-Nafaka	195
3.3.Vasi Tayini	196
3.4.Tereke/Miras/Veraset	197
3.5.Kullanılan İsimler ve Lakaplar	199
3.6.Kılık-Kıyafet ve Kullanılan Diğer Eşyalar	199
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	205

İKTİSADÎ YAPI	205
1.Gelir Kaynakları	205
1.1.Ziraai Üretim	207
1.2.Hayvancılık	214
1.3.Ticaret	216
1.4.Sanayi ve Dokumacılık	218
1.5.Madenler	220
1.6.Para ve Fiyatlar	222
1.6.1.Para	222
1.6.2.Fiyat Hareketleri	223
1.6.2.1.Gayrimenkul Fiyatları	224
1.6.2.1.1.Ev Fiyatları	225
1.6.2.1.2.Dükkân Fiyatları	226
1.6.2.1.3.Bağ-Bahçe Fiyatları	227
1.7.Menkul Fiyatları	228
1.7.1.Hububat Fiyatları	228
1.7.2.Canlı Hayvan Fiyatları	229
1.7.3.Bazı Eşya Fiyatları (Adet-Kuruş)	232
1.8.Vergiler	238
1.8.1.Cizye Vergisi	242
1.8.2.Öşür Vergisi	243
1.8.3.Temettu' Vergisi	244
1.8.4.Emlak Vergisi	245
1.8.5.Ağnam Vergisi	245
SONUÇ	247
KAYNAKÇA	257

KISALTMALAR

BOA. : Başkanlık Osmanlı Arşivi

B. : Baskı.

Bkz. : Bakınız.

C. : Cilt.

Çev. : Çeviren

Der. : Derleyen

Neş. : Neşreden

Haz. : Hazırlayan.

DİA. : Diyanet İslam Ansiklopedisi.

M. Ş. S. : Malatya Şer'iyeye Sicili.

MEB. : Milli Eğitim Bakanlığı.

s. : Sayfa.

S. : Sayı.

ss. : sayfa sayısı.

SBE. : Sosyal Bilimler Enstitüsü

TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı

TTK. : Türk Tarih Kurumu

no. : Numara

vb. ve benzeri

TABLULAR DİZİNİ

Tablo 1.1: 1842 Yılında Malatya Kazası Mahalleleri.....	34
Tablo 1.2: 1895 Yılında Malatya Kazası Mahalleleri.....	37
Tablo 1.3: Malatya Kazası'nda Bazı Meslekler.....	46
Tablo 1.4: 1839 Yılı Öncesi Eskimalatya'da Bulunan İbadethaneler.....	51
Tablo 1.5: Malatya'da Bulunan Hanlar.....	58
Tablo 2.1:1845-1869 Yılları Arasında Malatya Kazası Müdür ve Kaymakamları.	82
Tablo 2.2: 1869-1909 Yılları Arasında Malatya Sancağı Mutasarrıfları.....	90
Tablo 2.3: 1845 Yılında Malatya Sancağı Meclisi Üyeleri.....	98
Tablo 2.4: 1870 Yılında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri.....	103
Tablo 2.5: 1871 Yılında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri.....	104
Tablo 2.6: 1872 Yılında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri.....	104
Tablo 2.7: 1873 Yılında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri.....	105
Tablo 2.8: 1874-1875 Yıllarında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri.....	106
Tablo 2.9: 1876 Yılında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri.....	106
Tablo 2.10: 1877 Yılında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri.....	107
Tablo 2.11: 1878 Yılında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri.....	108
Tablo 2.12: 1883 Yılında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri.....	109
Tablo 2.13: 1884 Yılında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri.....	110
Tablo 2.14: 1885 Yılında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri.....	110
Tablo 2.15: 1888 Yılında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri.....	111

Tablo 2.16: 1890 Yılında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri.....	112
Tablo 2.17: 1893 yılında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri.....	113
Tablo 2.18: 1895 Yılında Malatya İdare Sancağı Meclisi Üyeleri.....	114
Tablo 2.19: 1839-1900 Yılları Arasında Malatya'da Görevli Sandık Eminleri.....	115
Tablo 2.20: Malatya Kazası'nda Bulunan Diğer Resmi Görevliler.....	116
Tablo 2.21: Malatya Kazası Resmi Görevlilerin Mahallelere Dağılımı.....	117
Tablo 2.22: Kasaba Nahiyesi Resmi Görevliler.....	127
Tablo 2.23: Cubas Nahiyesi Resmi Görevliler.....	130
Tablo 2.24: İzolu Nahiyesi Resmi Görevlileri.....	134
Tablo 3.1: 1842 Yılında Malatya Kazası, Mahalle, Hane ve Nüfus Bilgileri.....	164
Tablo 3.2: 1842 Yılında Kasaba Nahiyesi Mahalle, Hane ve Nüfus Bilgileri.....	166
Tablo 3.3: 1842 Yılında Cubas Nahiyesi Mahalle, Hane ve Nüfus Bilgileri.....	167
Tablo 3.4: 1842 Yılında İzolu Nahiyesi Mahalle, Hane ve Nüfus Bilgileri.....	169
Tablo 3.5: 1842 Yılında Malatya Kazası Genel Mahalle, Hane ve Nüfus Bilgileri.....	169
Tablo 3.6: 1895 Yılında Malatya Kazası Mahalle, Hane ve Nüfus Bilgileri.....	170
Tablo 3.7: 1895 Yılında Malatya Kazası Genel Mahalle, Hane ve Nüfus Bilgileri.....	174
Tablo 3.8: 1840 Yılında Malatya Kazası Nüfusu.....	175
Tablo 3.9: 1842 Yılında Malatya Kazası Hane ve Nüfus Bilgisi.....	175
Tablo 3.10: 1845-1859 Yılları Arasında Malatya Kazası'nın Hane Sayısı.....	177
Tablo 3.11: 1872 Yılında Malatya Kazası Nüfusu.....	177
Tablo 3.12: 1875-1878 Yılları Arası Malatya Kazası Nüfusu.....	178

Tablo 3.13: 1884 Yılında Malatya Kazası Nüfusu.....	179
Tablo 3.14: 1887-1890 Yılları Arası Malatya Kazası Nüfusu.....	179
Tablo 3.15: 1895 Yılında Malatya Kazası Nüfusu.....	179
Tablo 3.16: 1891 Yılında Seyyah Cuinet'e Göre Malatya Sancağı'nın Nüfusu....	181
Tablo 3.17: Yıllara Göre Malatya Kazası'nda Müslüman ve Gayr-i Müslim Nüfus.....	182
Tablo 3.18: 1895 Yılında Malatya'da Müslümanların Yaşadığı Mahalleler.....	187
Tablo 3.19: 1895 Yılında Malatya'da Gayr-i Müslimlerin Yaşadığı Mahalleler.....	188
Tablo 3.20: 1895 Yılında Malatya'da Müslüman ve Gayr-i Müslimlerin Birlikte Yaşadığı Mahalleler.....	189
Tablo 3.21: 1895 Yılında Malatya Kazası'nda Müslüman ve Gayr-i Müslim Nüfus.....	189
Tablo 3.22: 1891 Yılı Cuinet'e Göre Malatya Kazası Nüfusu.....	191
Tablo 3.23: Malatya'da Kullanılan Kılık-Kıyafetler.....	201
Tablo 4.1: Malatya'da Üretilen Ziraat Ürünleri.....	210
Tablo 4.2: Malatya'da Bulunan Değirmenler.....	211
Tablo 4.3: Malatya'da Üretilen Sanayi ve Dokumacılık Ürünleri.....	219
Tablo 4.4: Malatya'da Hububat Fiyatları.....	228
Tablo 4.5: Malatya'da Hayvan Fiyatları.....	230
Tablo 4.6: Bazı Eşya Fiyatları.....	232
Tablo 4.7: Yıllara Göre Vergiler.....	239

1.KONU VE KAYNAKLAR

1.1.KONU

1.1.1.Tezin Konusu

Çalışmamızın konusu, “*XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Malatya Kazası (1839-1900)*” olarak belirlenmiştir. Malatya, Anadolu coğrafyasında Doğu’dan Batı’ya, Güney’den Kuzey’e giden tarihî ve aynı zamanda askerî yolların kesiştiği bir mevkîde kurulmuş bir şehirdir. Anadolu’nun kadim şehirlerinden biri olarak yaklaşık 8.000 yıllık bir geçmişe sahiptir. Aynı zamanda yapılan son araştırmalara göre Anadolu’da kurulan ilk şehir devletlerinden biri olarak ortaya çıkmıştır. Tezde, şehrin coğrafi mekânı ve 1839-1900 yılları arasındaki fizikî, idarî, iktisadî, sosyal ve kültürel yapısı incelenecektir.

Osmanlı Devleti hâkimiyetine aldığı eyalet, sancak, kaza ve köylerde hazırlanan kanunnamelere göre idarî, malî ve askerî uygulamaları icra etmiştir. Bu kanunnameler, zaman içerisinde ortaya çıkan gelişmelere binaen bazı yeni kanunlarla değişikliğe uğrayarak devletin yıkılışına kadar devam etmiştir. Kanuni düzenlemelerde esaslarda toprak yapısı, üretim biçimi ve bölgede yaşayan insanların sosyo-kültürel durumu daima dikkate alınmıştır. Şehir bir taraftan idarî birim, diğer taraftan da kültür/medeniyet muhitidir.

Çalışma konusu olarak Malatya Kazası’nı seçmemizde bazı sebepler öne çıkmıştır. Birincisi, Osmanlı ordusunun 24 Haziran 1839 Nizip Savaşı öncesindeki kışı Malatya’da geçirmesi kararı ile halkın şehri terk ederek yazlık, sayfiye yeri Aspuzu’ya taşınması ve ertesi kışın şehre dönmeyerek yerleşim yeri olarak burayı seçmesidir. İkincisi, aynı yıl ilan edilen Tanzimat Fermanı’nın uygulamaya konulmasıdır. Malatya, Anadolu’da Tanzimat’ın erken uygulandığı yerlerden biridir. 1845 yılından itibaren Tanzimat’ın uygulanmaya konulması ve bu sürecinin takip edilmesi düşünülmüştür.

1.1.2.Tezin Amacı

Bir Anadolu şehri ve Osmanlı taşra idarî taksimatında aancak/kaza statüsündeki idarî birimin XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki durumunu, arşiv belgeleri ve diğer telif eserlerden elde edilen bilgiler ile izah edilmektedir. Çalışmada, Malatya Kazası’nın

bugünkü yerleşim yeri üzerinden gelişmeleri takip edileceği için iki husus esas alınacaktır: Birincisi, 1839 yılına kadar bir köy yerleşiminin bir şehre ve sancak/kaza merkezine dönüşmesi sürecindeki fizikî, sosyo-kültürel ve demografik durumu; ikincisi, idarî ve malî yeni düzenlemelerin takip edilmesidir. 1839 yılında Malatya'nın eski şehirden Aspuzu'ya göçü, şehrin ve şehirlinin hayatında çok önemli değişmelerin sebebi olacaktır. Yine aynı zamana tekabül eden Tanzimat uygulamaları birçok bakımdan Malatya'da önemli hadiseler ve gelişmelere sebep olmuştur. Bu çalışmada bunların ortaya konulması amaçlanmıştır.

1.1.3. Tezin Kapsam ve Sınırları

Tezimizin kapsam ve sınırları zaman açısından XIX. yüzyılın ikinci yarısı olarak planlanmakla beraber on bir yıl önceden alınmasının birtakım sebepleri vardır: 1839 yılında şehrin yer değiştirmesi ve Tanzimat'ın bu tarihte uygulamaya konulması esas alınmıştır. Tabii olarak Malatya'da Tanzimat'ın uygulanması 1845 yılı olsa da, bu uygulamaların Osmanlı Devleti genelinde teorik hazırlıklarının 1839 yılında başlamış olmasıdır. Nihai tarih ise 1900 yılıdır. Bu yılın belirlenmesi ise sadece asrın bitmiş olmasıyla ilgilidir. Yine bir doktora tezi çalışmasında kronolojik tam sayılı yılların esas alınması bir gelenek olmuş ve istisnai haller dışında da kabul görmüştür. Bizim için de başlangıç yılı olarak 1839'un Malatya şehir tarihi için başlangıç tarihi olarak alınması istisnai bir durumdur.

Tarihi olaylarda zaman ve mekânın ehemmiyeti düşünülürse zaman ve mekân olarak bugünkü Malatya'nın kuruluş yeri olan Aspuzu'nun ve daha sonra çevresinin, tarih olarak da 1839-1900'ü esas almanın kendimizce doğru bir tespit olduğu kanaatini taşıyoruz. Yine Tanzimat uygulamalarının Malatya'da 1845'ten itibaren başlamış olması da çalışmamızın konu zenginliği olarak kapsam ve sınırlarının belirlenmesinde etkili olmuştur.

1.1.4. Tezin Metodu

Bu çalışmada genel anlamda tarih ilmi, özel anlamda şehir tarihi çalışmalarında uygulanan usuldür. Konu ile alakalı başta arşiv olmak üzere daha önce yapılan tezler, seyahatnameler ve diğer telif eserler tetkik edilerek bilgiler toplanmıştır. Arkasından bu belge ve bilgilerin tahlil, tenkit ve tashihleri yapılmıştır. Elde edilen bilgiler İnönü Üniversitesi tez yazım kılavuzunda belirlenen kurallar çerçevesinde yazıya dökülmüştür.

Osmanlı Arşiv belgeleri, “Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri” web sitesi üzerinden alınmıştır. Belgeler öncelikle bugünkü harflere çevrilerek usule uygun tasnif edilmiştir. Yaklaşık beş yüz belgeden istifade edilmiştir. Bilahare daha önce Malatya için yapılmış genel tezler ve Osmanlı dönemi ile yapılmış tezler taranmıştır. Arkasından Seyahatnameler ve hatıralar tek tek taranarak fişlenmiş ve yazıya aktarılmıştır.

1.2.KAYNAKLAR

1.2.1.Arşiv Kaynakları

Çalışmada istifade ettiğimiz kaynakların temelini “Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi” belgeleri oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti dönemine ait belgelerin tamamına yakını Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi olarak tasnif edilip dijital ortama yerleştirilmiştir. Son yıllarda şehir tarihçiliği çalışmalarının önem kazanması sebebiyle, bir yerleşim yerinin arşivlerden takip edilmesi kolaylıkla mümkün olabilmektedir.

İncelenen zaman aralığı içerisinde Malatya'nın, fizikî, idarî, malî ve askerî durumu hakkında belgelere ulaşılmıştır. Başta, Malatya Kazası idarecileri; müdürler, kaymakamlar, mutasarrıflar ve mahalli diğer idarecilerle ilgili doğrudan ve dolaylı bilgiler elde edilmiştir. Ayrıca şehrin sosyal hayatı, nüfus defterleri, ekonomisi ile ilgili birçok konu hakkında da arşiv belgelerinden istifade edilmiştir. Çalışmada arşive ait tasnif fonlarının kodları kullanılmıştır. 1839-1922 yılları arasındaki dönem, Tanzimat'tan İstanbul Hükümeti'ne kadar geçen 83 yıllık zaman dilimini kapsayan en önemli devredir. Nezaretlerin kurulması ve Divan-ı Hümayun kalemlerinin Bab-ı Âli'ye taşınması ile şekillenen Sadaret makamının defterleri bu yıllarda tutulmuştur. Bab-ı Âli Evrak Odası, 5 Mayıs 1861 tarihli nizamnamede belirtildiği gibi Babıâli teşkilatı içindeki dairelerle, taşra teşkilatının merkezi idareyle yaptığı yazışmaların yönetildiği bürokratik bir merkezdir¹.

Sadaret, Mektubî Kalemî (BOA. A. }MKT.): Sadaret Mektubi Kalemî, Sadaret teşkilatı içinde mühim bir yer işgal eden Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinden beri devam edegelen bir kalemdir. Sadaret tarafından çeşitli makamlara yazılan emir ve buyrulduklar, bu kalem tarafından yazılmıştır. Tanzimatt'tan sonra da Sadaret'in, gerek İstanbul'daki nezaret devairle yaptığı yazışmaları, gerekse taşra ile yaptıklarını yürütmüştür. Mektubi

¹Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul 2017, s.117.

Kalemi'nin görevleri: Sadaret'in bütün nezaret, devair ve vilayetlerle olan yazışmalarını yapmak, buralardan gelen tahriratı hülasa ederek asıllarıyla birlikte sadrazama sunmak, sadrazamın mektuplarını yazmak ve özel kalem müdürlüğünü yapmaktır.

Sadaret Mektubî Kalemi Belgeleri: Bu kalemde yer alan vesika çeşitlerini iki ana grupta toplayabiliriz. Birincisi, Sadaret'in İstanbul'daki nezaret ve dairelerle yaptığı yazışmalar (tezkire ve derkenarlar), ikincisi, taşrada bulunan mülkî, askerî, adlî her türlü resmî makama yazılan ve bu makamlardan gelen şukka, kaime, mazbata, ilam ve mektuplardır. Mektubi Kalemi'nin yürüttüğü bazı işlere ait belgeler de yine Mektubi Kalemi bünyesinde. Şöyle ki; Meclis-i Vâlâ'dan gelen mazbatalar ve Meclis-i Vâlâ kararıyla yazılan emirler Mektubi Kalemi Meclisi-i Vâlâ, Deâvi Nezaret'inde görüşülerek karara bağlanan hususlarda Mektubi Kalemi'nin yazdığı emirler Mektubi Kalemi Deâvi adları altında toplanmıştır. Ayrıca Mektubi Kalemi'nin vilayetlerle alakalı muhaberatı için Mektubi Kalemi Umum Vilayat Kalemi, belli bir tarihten sonea ise yine bu mevzuda ayrıca Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair, bunun yanında bu kalemin meşgul olduğu mühim meseleler için de Mektubi Kalemi- Mühimme Kalemi teşkil olunmuştur. Mektubi Kalemi belgeleri 1840/1892 yıllarını ihtiva etmektedir. 1892 sonrasında bu kaleme ait belgeler, Babîâlî Evrak Odası (BEO) olarak devam etmiştir².

Ali Emiri (BOA. AE.): Ali Emiri Tasnifi'nde siyasî ve askerî konulara ait belgeler; timar ve zeamet tevcihleri, yabancı ülkelerle münasebetler; Divan-ı Hümayûn'a ait meseleler, maârif, inşa ve tamir gibi konularda vesikalar bulunmaktadır.

Cevdet (BOA. C.): 8 Ekim 1932 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Muallim Cevdet'in başkanlığında yeni bir tasnif heyeti oluşturulmuştur. "Cevdet Tasnifi" adı verilen bu çalışmada belgeler konularına göre tasnif edilmiştir³.

Bab-ı Ali Evrak Odası (BOA. BEO): Sadaret'in Saray, nezaretler, taşradaki resmî ve sivil şahıslarla yaptığı yazışmaların hülasa ve aynen kayıtlarını ihtiva etmektedir⁴.

Dahiliye (BOA. DH.): Dahiliye Nezareti, zabtiye ve belediye işlerinden matbuata; mülkî memurların tayininden yeni kurulan vilayetlerin nizamının teşkiline; seferberlik, yangın ve deprem gibi durumlarda gerekli muamelenin icrasından eğitim ve öğretim işlerine kadar uzanan geniş bir yelpaze içinde ilgili kurumlarla gerekli yazışmaları

²Osmanlı Arşivi Rehberi ..., s.192-195.

³Osmanlı Arşivi Rehberi ..., s.266-268.

⁴Osmanlı Arşivi Rehberi ..., s.119.

yapmak, asker ve jandarma tensikî, çekirge istilasî, sansür, çete faaliyetleri, mezhep çatışmaları, asayiş vukuatı, tabii afetler ve zarar gören halka yapılan yardımlar, surre alaylarının hazırlıkları, arkeolojik kazı izinleri, günlük haftalık ya da aylık olarak düzenlenen asayiş olayları, limanlara gelen ve giden yolcu sayıları devlet teşkilatında görev alan memurların sicillerinin tutulması ile Sadaret'in Dahiliye'ye ait direktiflerini uygulamakla mükelleftir⁵.

Meclis-i Vala (BOA. MVL): Meclis-i Vala belgeleri, Tanzimat ile birlikte Osmanlı Devlet Teşkilatı'nda yerini alan müesseselerden biridir. İslahat hareketlerinin icabettiği yeni nizamnameleri hazırlamak, memurların muhakemesiyle meşgul olmak, lüzum görülen devlet işlerinde rey vermek üzere 24 Mart 1838 tarihinde oluşturulmuştur. Tanzimat'tan sonra işlerin çoğalması münesebetiyle "Meclis-i Âli-i Tanzimat" ve "Meclis-i Ahkâm-ı Adliye" birleştirilerek "Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye" adı altında bir meclise dönüştürülmüş ve bu meclis, İdare, Tanzimat, Adliye adlarıyla üç kısma ayrılmıştır⁶.

Mabeyn-i Hümayun (BOA. MB.): Maruzat-ı Rikabiye arzuhalleri, sarayda yapılan törenler (düğün, bayramlaşma vs.) için yazılan davetiyeler, cülûs tebrikleri, serkurenaya yazılan yazılar ve saray görevlilerinin günlük harcamaları ile ilgili belgeleri ihtiva eder⁷.

Maarif Nezareti (BOA. MF.): Tanzimatla birlikte mevcut eğitim işlerinin bir düzene sokulması amacıyla 1845 yılında Maârif Meclisi oluşturulmuş ve 1857 yılında da Maârif Nezareti kurulmuştur. Maârif Nezareti, merkez ve taşra teşkilatı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Maârif Nezareti Kaleminin görevleri; Tedrisat İdaresi tarafından verilecek talimat ve ders cetvelleri ile ders kitaplarını seçmek, okullara ve eğitime ait bütün nizamname ve kanun layihaları hakkında fikir beyan ve mütaala etmektir⁸.

İrade Tasnifi (BOA. İ.): İrade Evrakları Osmanlı literatüründe yazılı veya sözlü padişah emrini ifade etmektedir. İrade-i seniyye veya irade-i şahane de denilmiştir. Yazılı olan iradeler bir belge türü olarak 1839 yılından itibaren imparatorluğun sonuna kadar varlığını sürdürmüştür⁹.

---

⁵Osmanlı Arşivi Rehberi ..., s.216,227-229.

⁶Osmanlı Arşivi Rehberi ..., s.200.

⁷Osmanlı Arşivi Rehberi ..., s.259.

⁸Osmanlı Arşivi Rehberi ..., s.255.

⁹Osmanlı Arşivi Rehberi ..., s.187.

Şura-yı Devlet (BOA. ŞD.): Şura-yı Devlet, 1868 yılında Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'nin lağvedilmesinden sonra Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ile birlikte oluşturulmuştur¹⁰.

Hariciye Nezareti (BOA. HR.): Hariciye Nezareti Arşivi, Tanzimat'la birlikte teşkilatlanan Hariciye Nezareti'ne paralel olarak oluşan "merkez arşivi" ile sefaret ve konsolosluklarda teşekkül eden "taşra arşivi" olmak üzere iki grupta toplanmıştır. Hariciye Nezareti Arşivi devletin dış ilişkileriyle ilgili, Sadaret Arşivi fonları içerisinde bulunan belgeleri kronolojik olarak tamamlayıcı özelliğe sahip olmuştur. Hariciye Nezareti fonunda, siyasî, hukukî, idarî konulardaki çok önemli meselelerin yanı sıra, ticaret anlaşmaları; sefaret ve şebenderliklerle yapılan yazışmlara; köle ticaretinin men'i; Sırbistan'daki Müslüman halkın dinî meseleleri; yabancı devlet başkanlarına gönderilen ve onlardan gelen, daha çok doğum, vefat, cülûs, evlilik konularındaki nameler; rütbe, nişan ve madalya tevcihleri; sınırların dışında kalan topraklara ait tapu tahkikleri yer almaktadır¹¹.

Nüfus Defterleri (BOA. NFS.d.): Osmanlı Devleti'nde modern anlamda ilk nüfus sayımının, 1831'de yapıldığı kabul edilmektedir. II. Mahmud'un ıslahatı çerçevesinde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulan yeni orduya asker temini ve vergi gelirlerini tespit için gerekli olan kaynakların tespiti amacıyla ülke çapında bir nüfus sayımı kararı alınmış ve böylece 1831 Nüfus Sayımı gerçekleştirilmiştir. Sayımda sadece Anadolu, Rumeli ve Adalardaki erkek nüfus sayılıp, orduya asker vermeyen bölgeler sayım dışında kalmıştır. Devlet, bu sayımla İslam nüfusun miktarını askerlik bakımından; Hıristiyan nüfusun sayısını da alacağı cizye vergisi yönünden öğrenmek istemiştir. Ülke genelinde başlatılan sayımda halk, İslam ve reaya (gayr-i Müslim) olarak iki gruba ayrılmıştır. Aşiretlerin nüfusları ayrı gösterilmiş ve İslam nüfusun toplamına katılmıştır. Kıptiler ve göçebeler de ayrı sayılmıştır¹².

Yıldız Esas Evrakı (BOA. Y..EE.): Yıldız Esas Evrakı, Sultan II. Abdülhamid'in özel olarak ilgilendiği konular, Sadaret'ten saraya sunulmuş, ancak iradeleri sadır olmamış tezkireler; şahısların Yıldız Sarayı'na sundukları çeşitli arıza, rapor ve ihbarlar; Kamil Paşa, Cevdet Paşa, Namık Kemal, Midhat Paşa gibi önemli şahsiyetlerin metrukâtı, dış basında Devlet-i Aliyye ile ilgili çıkan yazılar, albüm ve cüzdanlar ile haritalar

¹⁰Osmanlı Arşivi Rehberi ..., s.201.

¹¹Osmanlı Arşivi Rehberi ..., s.229-230,236.

¹²Osmanlı Arşivi Rehberi ..., s.147-148.

bulunmaktadır. Ayrıca, Yıldız evrakında devletlerarası ilişkiler, Şarkî Rumeli, Ermeni ve Mısır meseleleri, Girid Hadisesi, sınır olayları gibi önemli devlet meselelerinden, zaptiye jurnallerinden geçen adi vukuata kadar bu dönemin çeşitli özelliklerini yansıtan önemli belgeler de bulunmaktadır¹³.

Arşiv belgeleri, konu ile ilgili olarak önce transkrip edilerek Latin alfabesi ile kayıt altına alınmış ve sırası ile bu belgeler özetlenerek fihristleri çıkartılmıştır. Bu belgeleri çalışma içerisinde kullanılırken olduğu gibi vererek değil belgelerin birbirleri ile mukayesesi edilmiş ve daha ziyade esas mahiyetleri ele alınarak konu içerisinde işlenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte bazı bölümlerde özet şeklinde verilen belgeler, bazılarında ise aynen verilmeye çalışılan belgeler kullanılırken özellikle dikkat edilen husus incelememizi bir belge yığını haline getirmekten mümkün olduğunca kaçınılmaya çalışılmıştır.

1.2.2.Şer’iyye Sicilleri

Çalışmamız boyunca istifade ettiğimiz kaynak çeşitlerinden bir diğeri ise *Şer’iyye Sicilleri*’dir. Kadıların mahkemelerde görevlerini yaptıkları sırada defterler halinde tuttukları kayıtlarına *şer’iyye sicilleri* denilmektedir. Bu defterler, XV. yüzyılın son senelerinden başlayarak XIX. yüzyılın sonlarına kadar gelen ve aşağı yukarı dört asırlık Türk tarihini, Türk sosyal hayatını toplamış olmaları itibariyle Türk tarihinin ana kaynaklarından¹⁴.

Şer’iyye sicilleri içerisinde bulunan kayıtlar iki kısımda meydana gelmektedir. İlk kısımda her çeşit dava zabitleriyle mukavele, senet, satış, vakfiye, vekâlet, kefalet, borçlanma, tereke ve taksim gibi konular bulunmaktadır. Diğer kısımda ise başta hükümdar olmak üzere her derecedeki büyük ve küçük makamlardan beylerbeyine, sancakbeyine, kadınlara, müftülere, mütesellimlere vs. hitaben yazılan ferman, berat, divan tezkeresi, mektup gibi resmi mahiyetteki emir ve yazı kopyaları bulunmaktadır¹⁵.

Şer’iyye sicilleri siyasi, askerî, kültürel, sosyal ve iktisadî yapı hakkında çok kıymetli bilgileri ihtiva etmektedir. Ayrıca şehir tarihi çalışmalarında şer’iyye sicilleri çok büyük bir öneme haizdir. Özellikle halkın günlük hayatını, giyecek ve yiyecek

¹³Osmanlı Arşivi Rehberi ..., s.203.

¹⁴Aksın, Ahmet, 19. Yüzyılda Harput, Elazığ 1999, s.17 vd.

¹⁵Karagöz, Mehmet, “1714-1720 M. (1127-1133 H.) Tarihli Malatya Şer’iyye Sicili”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Elazığ 1989, s. III.

fiyatlarını, çarşı-pazarlarını, evlerini, camilerini, çeşitli müesseselerini, mahalle ve köylerini, örf ve adetlerini, o döneme ait hukuk kurallarının uygulanışını, vakıfları, vergileri, halkın devlet görevlileri ile olan münasebetleri ve hayat şartları gibi benzeri konuda bilgiler elde edilebilmektedir. Bu sebeple çalışmamızda ana kaynağımızdan birini de şer'iyeye sicilleri teşkil etmektedir. Milli Kütüphane'den Malatya üzerine dokuz adet sicil elde edilmiştir. Bunlar 7743, 7744, 7745, 7756, 7747, 7748, 7749, 7750 ve 7751 nolu sicillerdir. Bu siciller içerisinde 7747 ve 7749 nolu siciller, incelenen zaman dilimini kapsamaktadır. Bu siciller, incelenmiş ve gerekli görülen yerlerde istifade edilmiştir.

1.2.3.Salnameler

Osmanlı Devleti'nin ilk Devlet Salnamesi Sadrazam Reşit Paşa'nın isteği ile Hekimbaşı Abdulhak Efendizade Hayrullah Efendi ile XIX. yüzyıl Osmanlı fikir ve ilim adamlarından Ahmed Cevdet Paşa'nın yardımları ile Ahmed Vefik Paşa tarafından hazırlanmış ve H 1263 (M 1847) yılında "*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*" ismi ile neşredilmiştir. Salnamelerin hazırlanma işi bir müddet sonra Maarif Nezareti tarafından yürütülmeye başlanmış ve bu iş 1888'e kadar devam etmiştir. Bu yıldan sonra Sicil-i Ahval-i Me'murin idaresine havale edilmiş olup, bu durum saltanatın sonuna kadar devam etmiştir¹⁶.

Osmanlı Devlet'inde eyaletlerin vilayet şeklini almasından sonra her vilayette hatta müstakil sancaklarda dahi resmi salnameler düzenlenmiş ve bazılarında her yıl düzenli şekilde bazılarında ise ara sıra neşriyata devam edilmiştir. Vilayetlerde tertip olunan salnamelerin ilki H 1283 (M 1866-1867) yılında Bosna'da, son vilayet salnamesi ise H 1337-1338 Mali (M 1921-1922) yılında Bolu Livası'nda yayınlanmıştır. Vilayet Nizamnamesinin 1867 yılında uygulanmasından sonra salnamelerin yayınlanmasında büyük bir artış görülmüştür. Bazı vilayetlerde salnamelerin bir defa yayınlandığı görülürken bazı vilayetlerde de otuz beş civarında salname yayınlanmıştır¹⁷.

Devlet ve Vilayet Salnameleri, çalışmada istifade edilen bir diğer önemli kaynaktır. Eyalet sisteminden vilayet ve sancak sistemine geçiş sürecinde çıkarılmaya başlanan vilayet salnameleri, mevzubahis vilayet ve bağlı sancak ile kazaların idarî

¹⁶Erünsal, İsmail, Osmanlıca Metinler ve Belgeler, İstanbul 1990, s.194-195; Duman, Hasan, Osmanlı Yıllıkları, İslam Tarihi Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 1982, s.17.

¹⁷Pakalın, M. Zeki, Tarih Deyimler Sözlüğü, "Salname", (C.III), s.106; Çadırcı, Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, TTK Yayınları, Ankara, s.293.

taksimati, memur listeleri ve rütbeleri, coğrafyası, tarihi eserleri, nüfusu, ekonomik faaliyetleri, vergi miktarları, eğitim kurumları gibi birçok konuda önemli bilgiler sunmaktadır.

- 1- Sâlnâme-i Diyarbekir, 1286.
- 2- Sâlnâme-i Diyarbekir, 1287.
- 3- Sâlnâme-i Diyarbekir, 1288.
- 4- Sâlnâme-i Diyarbekir, 1289.
- 5- Sâlnâme-i Diyarbekir, 1290.
- 6- Sâlnâme-i Diyarbekir, 1291.
- 7- Sâlnâme-i Diyarbekir, 1292.
- 8- Sâlnâme-i Diyarbekir, 1293.
- 9- Salname-i Diyarbekir 1294.
- 10- Salname-i Diyarbekir, 1305.
- 11- Salname-i Diyarbekir, 1307.
- 12- Sâlnâme-i Diyarbekir, 1300.
- 13- Salname-i Diyarbekir, 1301.
- 14- Salname-i Ma'muratü'l-Aziz 1291.
- 15- Salname-i Ma'muratü'l-Aziz 1292.
- 16- Salname-i Ma'muratü'l-Aziz 1293.
- 17- Sâlnâme-i Ma'muratü'l-Aziz, 1301.
- 18- Sâlnâme-i Ma'muratü'l-Aziz, 1302.
- 19- Salname-i Ma'muratü'l-Aziz 1294.
- 20- Salname-i Ma'muratü'l-Aziz 1305.
- 21- Sâlnâme-i Ma'muratü'l-Aziz, 1307.
- 22- Sâlnâme-i Ma'muratü'l-Aziz, 1308.
- 23- Sâlnâme-i Ma'muratü'l-Aziz, 1310.
- 24- Sâlnâme-i Ma'muratü'l-Aziz, 1312.
- 25- Salname-i Ma'muratü'l-Aziz, 1325.

1.2.4.Seyahatnameler

Anadolu coğrafyasını ziyaret eden seyyahların seyahatnameleri, sosyal hayatın canlı bir tasviri olduğundan özellikle şehir ya da bölgelerin tarihi için çok önemli

olmuştur. Bundan dolayı şehri ziyarette bulunmuş seyyahların verdiği bilgiler sayesinde hem şehrin tasviri yapılmış hem de nüfusu hakkında bilgi elde edilmiştir¹⁸. Seyahatnamelerin büyük çoğunluğu ise yabancı seyyahların yazdıkları eserlerden oluşmaktadır. Ancak Türk-İslam seyyahların verdiği bilgiler de çok önemli sayılmaktadır. Dönemin Osmanlı şehirleri hakkında bilgi veren seyahatnamelerde, Malatya şehri için de önemli bilgiler elde edilmektedir. Bunlar arasında özellikle Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi büyük öneme sahiptir¹⁹. Evliya Çelebi'nin XII. yüzyılın ortalarında Malatya'da bulunması o döneme ait Malatya halkının sosyal yapısı, halkın yaşantısı, mimari yapıları ve yer adları konusunda çalışmaya ışık tutmuştur. Ayrıca bunun yanında 1624 yılında Abaza Paşa isyanını bastırmak için Anadolu'ya gelen ordu ile Kayseri'ye ve daha sonra Malatya'ya gelen Kâtip Çelebi'nin Kitab-ı Cihannüma'sı önemlidir²⁰. Katip Çelebi'nin özellikle şehir halkının yazları sayfiye bölgeye gitmesi hakkında verdiği bilgiler çalışmamızda yer almıştır. Yerli seyyahların dışında Malatya şehri hakkında bilgi veren yabancı seyyahlar ise; William M. Ramsay²¹, Strabon²², Johannes Schiltberger (1396)²³, Josaphat Barbaro (1474)²⁴, Polonyalı Simeon (1608)²⁵, Charles Texier (1835)²⁶, Joseph Brant (1835)²⁷, Helmuth Von Moltke (1838)²⁸, Poujoulat (1837)²⁹, Ainsworth (1839)³⁰, Yüzbaşı Frederick Burnaby (1876)³¹, Vital Cuinet (1891)'tir³².

William M. Ramsay; 1880 yılında coğrafya, teoloji, tarih ve arkeoloji ihtisası sayesinde coğrafya çalışması için Türkiye'de gezi-gözlem yapma fırsatı bulmuş ve bu eserini kaleme almıştır. Seyyahın Malatya'yı ziyaret ettiği esnada şehir hakkında birçok

---

¹⁸Yılmaz, Özgür, "Yabancı Seyahatnamelerde Anadolu Şehri", III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi, Aydın 2014, s.772.

¹⁹Evliyâ Çelebi, Seyahatnâmesi, (Haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, (C.IV), İstanbul 2010.

²⁰Çelebi, Katip, Cihannüma, s.590-598.

²¹Ramsay, William M., Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, (Çev. Mihri Pektaş), MEB, İstanbul 1960.

²²Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası, (Çev. Adnan Pekman), İstanbul 1993, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

²³Schiltberger, Johannes, Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427), (Çev. Turgut Akpınar), İstanbul 1997.

²⁴Barbaro, Josaphat, Anadolu'ya ve İran'a Savaş, (Çev. Tufan Gündüz), İstanbul 2005.

²⁵Polonyalı Simeon, Tarihte Ermeniler, (Çev. Hrand Andreasyan), İstanbul 1999.

²⁶Texier, Charles, Küçük Asya Coğrafyası ve Arkeolojisi, (Çev. Ali Suat), Ankara 2002.

²⁷Brant, Joseph, Journey Throgh a Part of Armenia, 1836.

²⁸Moltke, Helmuth Von, Moltke'nin Türkiye Mektupları, Remzi Kitabevi, Eylül 2017.

²⁹Oğuz, Mevlüt, Malatya Tarihi ve Sosyo-Ekonomik Durumu, İstanbul 2000, s.341-342.

³⁰Ainsworth W., Travels and Researches in Asia Minör, Mesopotamia, Chalder and Armenia, London, 1842.

³¹Burnaby, Yüzbaşı Frederick, Küçük Asya Seyahatnamesi, (Çev. Meral Gaspıralı), İstanbul 1998.

³²Cuinet, Vital, La Turquie d'Asie, Paris 1891.

değerli bilgiye de eserinde yer verdiği görülmektedir. Ramsay, ele aldığı seyahatnamesinde Malatya'nın coğrafyası hakkında geniş bilgilere yer vermektedir. Seyyah, Melitene'nin konumunu Doğusunda Fırat, kuzeyinde küçük Armenia, batısında Sargarausene ile Kataonia, güneyinde de Kommagene olarak belirtmiştir. Seyyah, Malatya'nın ismi için; “*Melitene Şehri, Melitene denilen bir havalinin başlıca şehri olmak itibariyle Melita ismini taşısaydı daha münasip olurdu; lakin Melita şekline hiçbir yerde tesadüf etmiyoruz.*” ifadesini kullanmıştır. Seyyah eserinde, Malatya'nın 1839 yılında Aspuzu'ya taşındığını ve iki şehir olduğunu eserinde belirtir. Eski şehrin yerinde olup Türk-Mısır harbinde terk edilen Eskimalatya ile yedi sekiz mil güneybatısındaki yeni Malatya'yı da belirtir³³. Seyyahın verdiği bu bilgilerden çalışmada istifade edilmiştir.

Çalışmada istifade edilen bir diğer seyahatname ise Strabon'un eseridir. Strabon'un toplamda on yedi kitaptan oluşan Geographika'sı, batıda Atlas Okyanusu, doğuda İndus Nehri ile sınırlanan bütün Eskiçağ dünyasının coğrafyası üzerine bilgiler içermektedir. XII., XIII., ve XIV. kitapları Anadolu ile ilgili olanlarıdır. M.S. 18 yıllarında Malatya'yı ziyaret ettiği bilinmektedir. Strabon, kaleme aldığı eserinde Melitene; Katanoia ve Euphrates arasında bulunmakta ve Kommegene'ye sınır olan Melitene'nin Kappadoki'nin bölünmüş olduğu on valiliklerinden biri olarak belirtmektedir. Strabon, ayrıca Melitene'nin her tarafından meyve ağaçları olduğunu belirtmektedir³⁴. Ayrıca Strabon'un Melitene'nin konumu ve verdiği diğer bilgiler, çalışmada istifade edilen bir eser olmuştur.

Polonyalı Simeon, 15 Şubat 1608 yılında Hac görevini yerine getirmek üzere yola çıkmıştır. Malatya'ya vardığında şehrin surlarla çevrili olduğunu ve bol meyve üretildiğini söylemiştir. Ancak şehirde bekçilerden başka kimseyi görmediğini seyahatnamesinde belirtmektedir. Seyyahın bu ifadesinden de anlaşılacağı üzere halkın her yıl bağ bozumu için köylerine gittiği ve şehrin Sis şehrinde olduğu gibi boşaltıldığını dile getirmektedir³⁵. Seyyahın bu eserinden Malatya halkının Aspuzu'ya gittiğini ve şehirde sadece bekçilerin bulunduğunu belirtmesi çalışma için önemli bir konu olmaktadır.

---

³³Ramsay'ın Malatya hakkındaki diğer bilgileri için bkz. Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası ..., s.346-348.

³⁴Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası ..., s.1.

³⁵Simeon, Tarihte Ermeniler..., s.146.

Tahminen 1835 yılının yaz aylarında Malatya'ya gelen Charles Texier, Malatya'nın Ceyhan Nehri Havzası, Fırat Havzası'ndan doğudan batıya doğru giden ve Malatya'nın sınırını oluşturan sıra dağlarla ayrıldığını ifade etmektedir³⁶. Seyyah, Melitene şehrinin, Kapadokya ile Fırat Nehri'nin sağ yakası arasında tarif etmekte ve güneyde Commagene Prensiği ve güneybatısında Kataonya (Cataonie) ile sınırlı olduğunu söylemektedir. Seyyah, eserinde Malatya'nın bağ ve bahçeleri ile evlerinin mimari yapısı hakkında bilgiler de vermektedir. Ayrıca seyyah, Malatya halkının mevsimin belli dönemlerinde bağ ve bahçelerine gitmesinden dolayı şehrin harap olduğu ve yakında şehir olarak ayakta kalamayacağını söylemektedir. Bunun yanında Texier'in eserinde, Malatya nüfusu hakkında da bilgiler bulunmaktadır³⁷. Seyyahın seyahatnamesinde ele aldığı bu değerli bilgiler çalışmada o dönemi değerlendirmek için istifade edilmiş bir başka seyahatname olmuştur.

İngilizlerin Erzurum Konsolosu olarak 1835 yılında Anadolu ve Karadeniz'de yapmış olduğu gezi sonucunda Malatya'ya da uğrayan Joseph Brant, şehrin yazlık ve kışlık kesimlerini harap halde görmüş ve eserinde belirtmiştir. Malatya halkının yedi ayını Aspuzu'da geri kalanını da kışın Malatya'da geçirdiğini söyler. Seyyah eserinde Malatya nüfusu ve evlerinin mimari yapısı hakkında da bilgiler vermektedir³⁸. Seyyahın verdiği bu bilgilerden çalışmada kullanılmıştır.

Helmuth Von Moltke, Hafız Paşa'nın maiyetinde yer almaktaydı ve kendisine verilen bir görevi yerine getirmek için 1838 yılında Osmanlı ordusu ile yola çıkmıştır³⁹. Moltke'nin Malatya'da bulunduğu dönemde Malatya halkının Nizip Savaşı yüzünden sayfiye bölgeleri olan Aspuzu'da kışlamak zorunda kalmaları hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Moltke, kaleme aldığı mektuplarında göç hadisesini, Malatya evlerinin mimari yapısını, Aspuzu'nun doğal kaynaklarını, bağ-bahçelerini ve daha sonra askerlerin şehri harap hale getirişini ayrıntısı ile anlatmaktadır⁴⁰. Moltke'nin kaleme

---

³⁶Texier, Küçük Asya Coğrafyası ..., s.142.

³⁷Texier, Küçük Asya Coğrafyası ..., s.142-146.

³⁸Brant, Journey Throgh a Part of Armenia ..., s.211.

³⁹Helmuth Von Moltke, Hafız Paşa'nın verdiği vazife ile buralara gelmiştir. Hafız Paşa Moltke'ye o bölgelerin haritaları olmadığından bahsetmiş ve onu keşif için yollamıştır. Bkz. Moltke, Moltke'nin Türkiye Mektupları ..., s.201.

⁴⁰Moltke, Moltke'nin Türkiye Mektupları ..., s.202, 303.

aldığı mektuplar, o dönemi ele alınması açısından önemli kaynak olmuş ve çalışmada istifade edilmiştir.

Poujoulat, 18 Ağustos-30 Ağustos 1837 tarihleri arasında Nizip Savaşı'ndan iki yıl önce Malatya'ya ziyarette bulunmuştur. Seyyahın kaleme aldığı eserinde Malatya halkının günlük hayatı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca Malatya'nın nüfusu hakkında verdiği bilgilerden çalışma için önemli olmuştur⁴¹.

1839 yılında Malatya'ya gelen Ainsworth, Hafız Paşa kuvvetlerinin şehri terk ettikten sonra yarı harap halde olduğunu eserinde belirtmektedir. Ayrıca seyyah eserinde nüfus hakkında da bilgi vermektedir⁴².

İngiliz Yüzbaşı Frederick Burnaby, ülkesinde sözü edilen Türkiye'nin ve Türk hükümetinin gerçekte anlatılanlar gibi olup olmadığını merak etmektedir. Seyyah bu merakını gidermek için Türkiye'ye bir gezi yapmaya karar verir. Seyyahın eserinde Malatya'nın nüfusu ve Türklerin gayr-i Müslimlere karşı muameleleri hakkında bilgiler bulunmaktadır⁴³.

Dünyaca ünlü istatistikçi olan Vital Cuinet, 1891 yılında Malatya'ya ziyarette bulunmuştur. Cuinet, eserinde Malatya'nın konumu, yüzölçümü, tarımı, kaza, köy ve nahiyeleri ile nüfusu hakkında önemli bilgiler vermektedir. Seyyah'ın Malatya'daki tüm kazalar hakkında ayrıntılı bilgiler vermesi ve hatta şehirdeki tüm okullar ve bu okullarda bulunan öğrenci sayılarını vermesi bu eserin önemini ortaya koymaktadır⁴⁴.

1.2.5.Tezler

Malatya tarihini konu alan çalışmalara genel olarak bakıldığında ilk olarak doktora tezi olan ve Sebahattin Ağaldağ'ın "*Malatya Eskiçağ Tarihi*" adlı eseri Malatya'nın eskiçağ tarihi için önemlidir⁴⁵. Malatya'nın eskiçağ tarihi üzerine uzun bir

---

⁴¹Karagülle, Ender, "Seyahatnamelerde Malatya", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi, Niğde 2002, s.165-168.

⁴²Ainsworth, Travels and Researches in Asia Minör ..., s.157.

⁴³Burnaby, Küçük Asya Seyahatnamesi ..., s.166-167.

⁴⁴Cuinet, La Turquie d'Asie ..., s.369-375.

⁴⁵Yüksel, İnan, "Tarih Öncesi Dönemde Malatya", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş 2018.

emek ve dikkat gerektirecek şekilde hazırlanmış olan bu doktora tezinden çalışmada istifade edilmiştir⁴⁶.

Malatya üzerine yapılan bir başka çalışma ise Tülay Metin tarafından doktora çalışması olarak ele alınan “*Türkiye Selçukluları Devrinde Malatya*” adlı çalışmadır⁴⁷. Bu çalışmada şehrin Selçuklular tarafından ele geçirilmesi ile şehirde yapılan Türk iskânı ve imarı ayrıntısı ile ele alınmaktadır. Selçukluların, şehirde meydana getirdiği kurumlar ve fiziki mekânlar ile ilmî hayatı ele alınmaktadır.

Mehmet Karagöz’ün “*1720 M. (1127-1133 H.) Tarihli Malatya Şer’iyye Sicili*” adlı yüksek lisans tezi⁴⁸ çalışmada özellikle yer isimleri, mimari eserler gibi konularda geniş şekilde istifade edilen bir tezdur. Habibe Kazancıoğlu’nun “*Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Malatya*” adlı yüksek lisans tezi⁴⁹, Habibe Polat’ın “*7749 Nolu Malatya Şer’iyye Sicilinin 1-93 Sayfalarının Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*” adlı yüksek lisans tezi⁵⁰ ve Murat Gürsul’un “*7749 Nolu Malatya Şer’iyye Sicilinin 94-183 Sayfalarının Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*” adlı yüksek lisans tezi⁵¹ bu çalışmalara verilen emek, gayret ve dikkat gerçekten çalışma için önemli olmuştur. Bu eserlerden özellikle sosyal yapı bölümünde geniş şekilde faydalanılmıştır. Bu tezlerin yanında Murat Zengin’in “*Türkler Tarafından Fethinden Moğol İstilasına Kadar Malatya*” adlı yüksek lisans tezi⁵² o dönemi aydınlatması açısından başvurulmuş bir çalışma olmuştur. Ayrıca Ender Karagülle’nin “*Seyahatnamelerde Malatya*” adlı yüksek lisans tezi⁵³ verilen emek ve çabaya değer mühim bir çalışma olmuş ve Malatya’yı ziyaret etmiş seyyahların bir arada tespit edilmesini sağlamıştır.

---

⁴⁶Ağaladağ, Sebahattin, “En Eski Çağlardan Bizans Dönemine Kadar Malatya Tarihi”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya 1988.

⁴⁷Metin, Tülay, “Türkiye Selçukluları Devrinde Malatya”, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara 2010.

⁴⁸Karagöz, Mehmet, 1714-1720 M. (1127-1133 H.) Tarihli Malatya Şer’iyye Sicili”, Fırat Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 1989.

⁴⁹Kazancıoğlu, Habibe, “Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Malatya”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2001.

⁵⁰Polat, Habibe, “7749 Nolu Malatya Şer’iyye Sicilinin 1-93 Sayfalarının Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Malatya 2015.

⁵¹Gürsul, Murat, “7749 Nolu Malatya Şer’iyye Sicilinin 94-183 Sayfalarının Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Malatya 2020.

⁵²Zengin, Murat, “Türkler Tarafından Fethinden Moğol İstilasına Kadar Malatya”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2008.

⁵³Karagülle, Ender, “Seyahatnamelerde Malatya”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi, Niğde 2002.

1.2.6.Telif Eserler

Malatya şehri ve şehir tarihi hakkında bilgi veren kitap ve makaleler arasında özellikle Musa Çadırcı, İlber Ortaylı, Mustafa Akdağ, Rifat Özdemir, Nejat Göyünç, Besim Darkot, Mehmet Karagöz, Tuncer Baykara, Suraiya Faroqhi, İsmail Aytaç, M. Oluş Arık, İbrahim Yılmazçelik, Ahmet Aksın, Süleyman Yapıcı, Adnan Işık, Göknur Gögebakan, Yunus Yiğit-Abdurrahman Fahimi, Murat Zengin, İskender Oymak, Naim Ürkmez, Bekir Eskici'nin çalışmalarından geniş ölçüde istifade edilmiştir.

Yukarıda ismi geçen kaynakların ışığında, “*XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Malatya Kazası*” konusu çeşitli bölümler halinde incelenmeye çalışılmıştır. İdarî bölümde idarî taksimat, idare şekli, şehir yöneticileri incelenirken, fizikî bölümde, şehrin yer değiştirmesi, yönetim bölümlerinin bulunduğu yerler, mahalleler, dinî ve sosyal yapılar ile ticarî yerler ele alınmıştır. Sosyal yapı bölümünde ise, şehrin demografik yapısı, sosyal tabakalaşma ve toplumsal huzursuzluklar ile karşılaşılan meseleler incelenmiş, iktisadî bölümde ise şehrin gelir kaynakları ve fiyat hareketleri ele alınmıştır.

Çalışmada birçok telif eserden istifade edilmiştir. Özellikle Malatya şehri üzerine yapılan çalışmalardan bir kaçı ele alındığında ilk olarak Adnan Işık'ın “*Malatya 1830-1919*” adlı eseridir⁵⁴. Işık, devlet salnamelerine dayanarak kaleme aldığı bu eserinde; şehrin yöneticileri, mimari eserleri ve nüfusu hakkında verdiği bilgiler çalışmada yer almıştır. Malatya üzerine yazılmış ve dikkatli ciddi bir çalışma olduğu anlaşılan Mehmet Karagöz'ün “*XVII. Asrın Ortalarında Malatya Kazası (Fizikî, İdarî, Sosyal ve İktisadî Hayatı (1657-1658))*” adlı eseri çalışmada istifade edilen önemli bir kaynak olmuştur⁵⁵. Bir diğer eser ise; Murat Zengin'in “*İlhanlılar-Eratnalılar-Memlûkler Dönemi Malatya (1295-1401)*” adlı eseridir. Zengin'in bu eseri Malatya'nın Osmanlılar tarafından ele geçirilmeden önceki süreci ve şehrin fizikî yapısıyla ilgili kıymetli bilgileri ele alması çalışma için değerli olmuştur⁵⁶. Dördüncü olarak ise, İsmail Aytaç'ın “*Malatya Türk-İslam Dönemi Mimari Eserleri I*” adlı eseridir. Bu eser, Malatya'da Türk-İslam döneminde yapılan mimari eserleri tarihi mahiyetini, inşasını ve özelliklerini ortaya

⁵⁴Işık, Adnan, *Malatya 1830-1919*, İstanbul 1988.

⁵⁵Karagöz, Mehmet, *XVII. Asrın Ortalarında Malatya Kazası (Fizikî, İdarî, Sosyal ve İktisadî Hayatı (1657-1658))*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.

⁵⁶Zengin, Murat, *İlhanlılar-Eratnalılar-Memlûkler Dönemi Malatya (1295-1401)*, Malatya Kitaplığı, İstanbul 2017.

koymaktadır⁵⁷. Beşinci eser olarak, Gökür Gögöbakan'ın “*XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*” adlı eseridir. Bu eser de çalışmada istifade edilen bir başka eserdir⁵⁸. Süleyman Yapıcı'nın “*Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Malatya (1869-1908)*” adlı eseri de çalışma için önemli bir kaynak olmuştur⁵⁹. Bu eserlerin dışında Ahmet Aksın'ın “*19. Yüzyılda Harput*”⁶⁰ ve İbrahim Yılmazçelik'in “*XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*”⁶¹ adlı eserlerinde, Malatya ile ilgili bulunan ilgili kısımları dikkate değer önemli bilgilerdir.

Bunların yanında Musa Çadırcı'nın ele aldığı eserler⁶² muhtevalı bir çalışma olduğundan çalışmada büyük ölçüde faydalanılmıştır. Ayrıca Mustafa Akdağ'ın eserleri de çalışmada kullanılan kıymetli bilgileri içeren bir eserdir⁶³. Bu çalışmaların yanında alanı tarih olmasa da yaptığı çalışmalardan faydalanılan bir eser de İlhan Tekeli'ye ait olan *Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi*⁶⁴ adlı çalışmasıdır. Ayrıca İlhan Tekeli'nin bu çalışma yanında birçok makalesi de çalışmada istifade edilmiştir.

Başta arşiv belgeleri ve daha sonra diğer eserlere dayanılarak oluşturulan bu çalışmada, Malatya tarihine olduğu kadar Osmanlı şehir yönetimi ve şehirleri konusuna da ışık tutacağı ve bazı yeni bilgileri ortaya koyacağı inancındayız.

---

⁵⁷Aytaç, İsmail, Malatya Türk-İslam Dönemi Mimari Eserleri II, Malatya Kitaplığı, 2013.

⁵⁸Gögöbakan, Gökür, XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560), Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, Malatya 2002.

⁵⁹Yapıcı, Süleyman, Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Malatya (1869-1908), Malatya Kitaplığı, 2014.

⁶⁰Aksın, Ahmet, 19. Yüzyılda Harput, Elazığ 1999.

⁶¹Yılmazçelik, İbrahim, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), TTK Yayınları, Ankara 2014.

⁶²Çadırcı, Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, TTK Yayınları, Ankara 2013; Çadırcı, Musa, Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi, İmge Yayınları, Ankara 2017.

⁶³Akdağ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi, Tekin Yayınevi, (C.I –C.II), İstanbul 1979.

⁶⁴Tekeli, İlhan, Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009.

GİRİŞ

En eski çağlardan bu yana önemli yerleşim merkezlerinden biri olan Malatya, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer almaktadır. Doğusunda Fırat ırmağı, güneyde Güneydoğu Torosları üzerinde bulunan Malatya Dağları, batıdaki sınırın güney kısmında Nurhak Dağları, kuzeyinde ise volkan dağı olan Yama Dağı dorukları yer almaktadır⁶⁵. Malatya şehri, tarihi süreç boyunca doğu-batı ve kuzey-güney yönlerinde uzanan tüm yolların kavşak noktasında bulunması⁶⁶; sahip olduğu yeryüzü şekilleri, iklim, su gibi özellikleri sayesinde tarih boyunca stratejik bakımdan Anadolu'nun önemli yerleşim birimlerinden biri olmuş ve birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır⁶⁷.

Konum olarak 35 derece 30 dakika ile 32 derece 30 dakika kuzey enlemi, 37 derece 38 dakika ile 38 derece 55 dakika doğu boylamı arasında bulunan Malatya, doğusunda Diyarbakır, kuzey doğu kısmında Harput, güneyinde Halep, batıda Sivas ile sınırlı bir bölgede bulunmaktadır. Malatya, Harput Vilayeti'ne 18 saat mesafede ve kendisine bağlı köyleri ile birlikte yüzölçümü 14.600 kilometre ve 15.933.800 dönüm genişliğinde araziye sahiptir. Bu arazilerin 8.383.122'si ekilen arazi, 6.024.678 genişliğindeki araziler dağlık, taşlık ve boş olanlar iken, 1.052.000'i meşelik, 474.000'i çayır ve meradır⁶⁸.

İlk çağlardan itibaren birçok medeniyete ev sahipliği yapan Malatya ismi, köklü bir değişikliğe uğramadan bir kaç küçük değişiklik haricinde günümüze kadar gelen şehirlerden birisidir⁶⁹. Malatya'nın bilinen ilk adının Kayseri yakınlarındaki Kültepe Höyüğü'nde⁷⁰ bulunan çivi yazılı vesikalarda Malatya ismi *Melid*, *Melita* veya *Melidda* olarak geçmiştir. Bazı vesikalarda *Malazia* (veya *Malazziia*) ve *Malita* olarak geçen

---

⁶⁵Başta, Şerif, "Orta Çağ'da Malatya'nın Jeopolitik Durumu", Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. Oktay Aslanapa'ya Armağan, Ankara 1995, s.55.

⁶⁶Demiral, Berkan - Evin, Hakan, "Malatya Büyükşehir Belediyesi: Arakentten Büyükkente Bir Dönüşüm Hikâyesi", Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2014, s.79.

⁶⁷Ramsey, William M., Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, (Çev. Mihri Pektaş), İstanbul 1960, s.47; Karagöz, Mehmet, "Malatya'nın XVII.- XVIII. Asırlarda Ticarî Hayatı", İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (C.II), Malatya 2013, s.6-7; Oral, Zeki, "Malatya Kitabeleri ve Tarihi", III. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1943, s.434.

⁶⁸Yapıcı, Süleyman, Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Malatya (1869-1908), Malatya Kitaplığı Yayınları, 2014, s.41.

⁶⁹Baykara, Tuncer, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Ankara 1988, s.7,13.

⁷⁰Bilgiç, Emin, "Anadolu'nun İlk Yazılı Kaynaklarındaki Yer Adları ve Yerlerinin Tayini Üzerine İncelemeler", Belleten, (C.X), TTK Yayınları, Ankara 1946, s.483.

şehir⁷¹; Hitit dönemi vesikalarında da *Maldia*, *Maldiva* olarak geçmektedir. Bu ismin Hititçe'deki manası *bal* ve *meyve bahçesi* olarak bilinmektedir. Bu ifadeden Malatya balının daha sonraki dönemlerde meşhur olduğu fikri yürütülebilir. Bu bağlamda Malatya'nın Hitit kültürünü taşıyan bir kent olmadığı Luwi kültürünü taşıyan bir kent olduğu belirtilebilir. Bu cümleden Hitit dilinde *bal* anlamına gelen *Melit* kelimesinin Luwi dilindeki *Mallit* ile yakın olduğu ve şehrin ismini Luwi dilinden aldığı fikri yürütülebilir⁷². Latince ve Helence kaynaklarda *Melitam*, *Melita*, *Melitene* olarak yazıldığı görüşleri bulunmaktadır⁷³. Asur devrinde şehrin ismi *Milid*, *Melide*, *Milidia*, *Melidia*, *Melitea*, *Meliddu*; Urartu kaynaklarında *Melitea*, *Milidya* olarak geçtiği görülmektedir. Roma ve Bizans İmparatorluğu dönemindeki kaynaklarda da şehrin ismi önceki dönemlerden büyük farklılığa uğramadan eski vesikalarda rastlanılan *Melitene* haliyle geçmektedir⁷⁴.

Sahip olduğu coğrafi konumu ve stratejik önemi açısından Arap-Bizans devletleri mücadelesine sahne olan Malatya, İslam hâkimiyetine geçtiği dönemde de *Melitene-Malatiyye* olarak isimlendirilmeye devam etmiştir. XI. yüzyılda Malatya'ya hâkim olan Türkler, Arapların *Malatiyye* ismini aynı şekli ile uzun yıllar kullanmıştır.

Osmanlı dönemi kaynaklarında Malatya ismi, Selçuklularda olduğu gibi *Malatiyye* olarak kullanılmaya devam etmiştir. Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Malatya'yı anlatırken Acemlerin *Aspozan*, Türkmenlerin *Malatta* dediğini ve Osmanlı kaynaklarında da *Malatya (Malatiyye)* olarak geçtiğini belirtmektedir⁷⁵.

Yapılan çalışmalar sonucunda eski çağlardan bu yana Anadolu ve Ortadoğu'nun geçit veren kuşak noktasında bulunan Malatya'nın yerleşim tarihi Arslantepe ve Değirmentepe'de yapılan kazı çalışmalarında elde edilen bulgulara göre MÖ. 700-3600

---

⁷¹Darkot, Besim, "Malatya", *MEB. İA*, (C.VII), MEB Yayınları, İstanbul 1988, s.227.

⁷²Umar, Bilge, Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1993, s.561.

⁷³Kınal, Firuzan, Eski Anadolu Tarihi, Ankara 1962, s. 40; Memiş, Ekrem, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Konya 1989, s.84.

⁷⁴Işık, Fahri, "Su'ya Gömülen "Adsız" Höyükler ve Malidiya/Melid", Kervansaray Buluşması: Malatya Tarihi ve Arkeoloji Sempozyumu, Malatya 2006, s.34; Göğebakan, Gökür, "Malatya Şehir Adı ve Şehrin Tarihi Süreçleri" Akra Kültür Sanat Ve Edebiyat Dergisi 2016, s.186.

⁷⁵Metin, Selçuklular Döneminde Malatya ..., s.23; Evliya Çelebi, Seyahatnâme ..., s.9.

yıllarına kadar dayanmaktadır⁷⁶. Arslantepe höyüğünde yapılan kazılarda MÖ.3300-3000 yıllarına ait bir tapınak, binlerce mühür baskı, kerpiç bir saray ortaya çıkarılmıştır⁷⁷.

MÖ. 1950-1650 yılları arasında Kuşarra Kralı Anitta'nın Doğu, Orta ve Kuzey Anadolu'yu tek bir hâkimiyet altında toplamasıyla Malatya Kuşarra Krallığı'nın eline geçmiştir⁷⁸. Kısa süreliğine Mitanni işgalinde kalan Malatya şehri bu dönemde Meliddu Devleti'ne başkentlik yapmıştır. Daha sonra Kuşarra Kralı Anitta'nın kurduğu Hititlerin hâkimiyetine geçen şehir, MÖ. 1650-1300 yılları arasında Hititlerin yıkılmasına kadar idaresi altında kalmıştır. Bir süreliğine Kargamış Krallığı'nın yönetimine geçen şehir, Asur kralı III. Salmanasar, MÖ. 835'ten sonra yaptığı üç seferle bölge üzerinde kesin bir hâkimiyet kurarak Kargamış kralını vergiye bağlayınca Malatya'yı da ele geçirmiş ve vergiye bağlamıştır⁷⁹. Malatya, MÖ. 707 yılının başlarına kadar Urartu hâkimiyetinde kalmış ancak daha sonra tekrardan III. Tiglatpaleser tarafından Asur'a bağlanmıştır. MÖ. 612'de Med hâkimiyetine girdikten kısa süre sonra Perslerin eline geçmiştir⁸⁰.

Perslerin Susa'dan başlayarak Lidya Krallığı'nın başkenti Sardes'e kadar uzanan tarihi *Kral Yolu* Malatya güzergâhından geçmesi ile şehrin askerî ve ticarî bakımdan önemi Persler için artmıştır. Pers kralı I. Darius, ülkeyi 24 satraplığa ayırınca Malatya'yı da Kapadokya Satraplığına bağlı on valiliğe dâhil etmiştir.

MÖ. 335'te Makedonya Kralı Büyük İskender'in Anadolu'yu ele geçirmesiyle bu krala bağlanan şehir, MÖ. 120'de Pontus Krallığına geçmiştir. Pontus krallığının yıkılmasından sonra ise MÖ.30 yılında Anadolu'da güçlü bir hâkimiyet sağlayan Romalılar, imparatorları Tiberius döneminde şehri topraklarına katmışlardır.

Romalıların, Malatya'yı ele geçirmesiyle beraber doğudan gelebilecek tehlikelere karşı şehir, stratejik öneminden dolayı müstahkem bölge olarak kullanılmıştır. Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında ikiye bölünmesiyle şehir Doğu Roma (Bizans) sınırları içinde kalmıştır. Bizans-Sasani mücadelesinin sona ermesinin ardından şehir bu defa da

---

⁷⁶Elibüyük, Mesut, "Malatya İli Yerleşmelerinin Tarihsel Dönemlere Göre Coğrafi Dağılışı", Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 2013, s.198; Esin, Ufuk, V. Kazı Raporu, Değirmentepe 1982 Kazı Raporu, Ankara 1984, s.40,45,97.

⁷⁷Göğebakan, "Malatya" *DİA*, (C.XXVII), İstanbul 2003, s.468-474.

⁷⁸Ağaldağ, Malatya Eski Çağ Tarihi ..., s. 155.

⁷⁹Ağaldağ, Malatya Eski Çağ Tarihi ..., s.187; Darkot, Malatya ..., s.225-229.

⁸⁰Tuğrulca, Orhan, Malatya Siyasi Tarihi, İstanbul 2006, s.85.

Bizans-Arap mücadelesine⁸¹ sahne olmuş; 659 tarihinde ise ilk defa Habib b. Mesleme komutasındaki Arap orduları tarafından İslam hâkimiyetine geçmiştir⁸².

Malatya, coğrafi konumu sebebiyle Bizans-Arap mücadelesinin odak noktası olmaktan kurtulamamıştır. Bu durum neticesinde Malatya, uzun süre bir devletin elinde kalmamış ancak güçlü bir şehir özelliğini hep korumuştur. Anadolu'nun tamamen Türkleşmesine kadar Malatya, Bizans ve Müslüman Araplar arasında paylaşılamayan bir merkez konumunda olmuş ve bu hâkimiyet mücadelesi şehri oldukça yıpratmıştır.

Araplar, Suriye ve el-Cezire bölgelerinin fethini tamamlayınca Bizans sınırına kadar gelip yerleşmişlerdir. Ancak Bizansların sınır boylarında yaşayan halka zarar vermesi ve İslam ordularının geçişini zorlaştırmasını önlemek üzerine sınır bölgelerini tahkim etmeye ve müstahkem bölge oluşturulmaya başlanmıştır. Askeri amaçlarla özel olarak ayrılan bu alanlara *el-Sugûr 'ş-Şamiyye* ve *el-Sugûrî 'l-Ceriyye* adları verilmiştir. Malatya da el-Sugûrî 'l-Ceriyye'nin merkezi olmuştur⁸³.

Emevi Halifesi Muaviye, Bizans saldırılarının artması üzerine şehrin imar ve tahkimini arttırmış ancak 684 yılında Bizanslılar Malatya'yı ele geçirmiştir. Şehir Bizanslılar tarafından ele geçirilince Müslüman halkın bir kısmı şehri boşaltmış; diğer kısmı ise öldürülmüş ve şehrin kalesi de yıkılmıştır⁸⁴. Son olarak bölgeye de Ermeni ve Nebati Hıristiyanlardan oluşan bir grup halk getirilip yerleştirilmiştir⁸⁵. Ancak kısa bir süre sonra Malatya tekrardan Emeviler tarafından fethedilmiş fakat halka dokunulmamıştır.

Abbasi hâkimiyetinin güçlenmesi ile Malatya üzerindeki Bizans tehlikesi kaldırılmaya çalışılmış ve Halife Mansur döneminde 756-757 yılları arasında şehrin sınırları yeniden tahkim edilmiş ve şehre sur yaptırılarak güçlendirilmiştir. İmam Abdulvehhâb b. İbrahim ile beraberinde Hasan b. Kahtabeyi liderliğinde Şam ve Cezire halkından oluşan 70.000 kişilik Horasanlı Malatya'ya gönderilmiştir. Daha sonra 6 ay içerisinde şehrin tahkimi için harekete geçilmiş ve imar faaliyetleri içerisinde kaleler,

---

⁸¹Ostrogorsky, Georg, Bizans Devleti Tarihi, (Çev. Fikret Işıltan), TTK Yayınları, Ankara 2017, s.102-115.

⁸²Tuğrulca, Malatya ..., s.137.

⁸³Küçükkaşçı, Mustafa Sabri, "Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi ve Saife Seferleri", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, İstanbul 2000, s.12.

⁸⁴Belâzuri, Fütuhu'l Buldân, Kahire 1317, s.194.

⁸⁵Honingmann, Ernst, "Malatya", *MEB. İA*, (C.VII), MEB Yayınları, İstanbul 1988, s.232.

askerî kışlalar, silah depoları, hayvan barınakları ve cami yapılmıştır. Halifenin emriyle Cezire halkından olan 4.000 asker şehre yerleştirilmiş ve Malatya ile civarı bu askerlere ikta olarak verilmiştir⁸⁶. Abbasiler, Halife Harun er-Reşid (786-803) zamanında Bizans ile olan sınır bölgelerini birleştirerek müstakil bir idarî bölge oluşturma yoluna gitmişlerdir. El-Avasım adını verdikleri bu sınır bölgelerinden birisi de Malatya bölgesidir⁸⁷. Abbasi iktidarının gün geçtikçe zayıflamaya başlaması ile devlet, sınır bölgelerini koruyacak gücünü yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Buna karşı Bizanslılar doğuda Araplarla olan mücadelesini arttırmış ve 934'te Malatya'ya gelerek Türklerin hâkimiyetine kadar bölgenin kontrolünü ele geçirmişlerdir. Stratejik açıdan önemli olan Malatya, Bizans-Arap mücadelesinde zaman zaman Bizans'ın zaman zaman Müslümanların hâkimiyetine geçmiş olmasına rağmen hiçbir devlet önemli olan bu şehri elinde tutmayı başaramamıştır. Bundan dolayı da şehir sürekli tahribata uğramıştır.

Tuğrul ve Çağrı Beyler, Selçuklu Devleti'nin kuruluşu aşamasında amcaları Arslan Yabgu'nun iktidarını kabul etmeyerek yeni hâkimiyet alanı arayışına başlamışlardır. Bundan dolayı Çağrı Bey öncülüğünde 3.000 kişilik kuvvetle 1018'de Anadolu'ya ilk Selçuklu akınları başlamıştır⁸⁸. 1040'a kadar devam eden bu akınlar keşif amaçlı bir hareket özelliğine sahipti. Bu sayede daha sonra Anadolu'ya yapılacak olan seferlerde bu toprakları daha iyi tanıma fırsatı bulunmuştur⁸⁹.

Anadolu'nun Türk yurdu olması yolunda en önemli adım 1049 yılında Pasinler Savaşı ile Erzurum'un Türk hâkimiyetine girmesiyle atılmıştır⁹⁰. 1054 yılında Tuğrul Bey Anadolu'ya sefer düzenlemiş ve kuvvetlerini üç kola ayırmıştır. Dinar Bey komutasındaki Selçuklu kuvvetleri tarafından 1058 yılında Malatya kuşatılmıştır⁹¹.

1095 yılında Malatya, I. Kılıç Arslan tarafından kuşatılmış, şehrin Ermeni ve Süryani halkı teslim olmak için karar almış ancak Ermeni Gabriel'in bundan haberdar olması üzerine Süryani Patrik öldürülüp halkın büyük bir kısmı da kılıçtan geçirilmiştir.

---

⁸⁶Belâzuri, Fütuhut-ı Buldan ..., s.196, Honingmann, Malatya ..., s.233.

⁸⁷Honigmann, Ernst, Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı, (Çev: Fikret İşıltan), İstanbul 1970, s.70.

⁸⁸Turan, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s.119.

⁸⁹Turan, Osman, Selçuklular ve İslamiyet, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010, s.48.

⁹⁰Mikhail Psellos, Khronographia, (Çev. Işın Demirkent), TTK Yayınları, Ankara 1992, s.122.

⁹¹Sevim, Ali, Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar), TTK Yayınları, Ankara 1988, s.35-36.

I. Haçlı Seferinin başlamasıyla I. Kılıç Arslan kuşatmayı bırakarak dönmek zorunda kalmıştır⁹².

Malazgirt zaferinden sonra Danişmend Gazi'ye Sivas ikta olarak verilmişti. Sivas'ta beyliğini kuran Danişmend Gazi Kayseri, Zamantı, Develi, Tokat, Niksar ve Amasya'yı da hâkimiyet alanına katmıştır. Danişmend Gazi'nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu Gümüştekin Gazi, Ermeni hâkimiyetindeki Malatya'yı 1098'de kuşatmıştır. Üç yıllık bir kuşatmanın ardında hem kıtlığın baş göstermesi hem de Haçlıların kötü muamelesi yüzünden Ermeni halkı 18 Eylül 1102'de Danişmendlilere yardım ederek şehri teslim etmişlerdir⁹³. Malatya ilk kez bir Türk Devleti tarafından idare edilmeye başlanmış ve bu sürede üretimi arttırmaya yönelik bir takım çalışmalara gidilmiş, şehir imar edilmiştir. 1101 yılında Haçlılara karşı birlikte mücadele eden Anadolu Selçuklu Devleti ile Danişmendli Gümüştekin arasındaki münasebetler, Malatya'nın Danişmendliler tarafından fethedilmesiyle yerini rekabete bırakmıştı. I. Kılıç Arslan daha önce burayı kuşatmış ancak ele geçirememiştir. Gümüştekin'in Malatya'yı fethi ve Niksar'da esir tuttuğu Haçlıların fidyelerinden, sultana hisse vermemesi iki devletin arasının açılmasına sebep olmuştur⁹⁴. İki güç arasındaki otorite çatışmasında 1103'te karşı karşıya gelen I. Kılıç Arslan ve Gümüştekin mücadelesi Danişmendlilerin mağlubiyeti ile sonuçlanmış ve Malatya 1105'te Anadolu Selçuklularının hâkimiyetine geçmiştir⁹⁵. Ancak mücadele devam etmiş ve şehir iki devletin arasında pek çok kez el değiştirmiştir. Malatya, Anadolu Selçukluları zamanında siyasî, içtimaî ve iktisadî yönden en parlak ve huzurlu devrini yaşamış, şehrin surları onarılmış ve mamûr hale getirilmiştir⁹⁶.

XIII. yüzyılda doğuda Moğol istilasının başlaması üzerine Anadolu Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat, gerekli tedbirleri almaya başlamıştır. Moğol tehlikesinden

---

⁹²Turan, Selçuklular ve Türkiye .... s.128.

⁹³Özaydın, Abdülkerim, "Danişmendliler", *DİA*, (C.VIII), İstanbul 1993, s.470.

⁹⁴I. Kılıç Arslan, Gümüştekin'in esir aldığı Bohemond'u 100.000 dinar fide karşılığında serbest bıraktığını, diğer Haçlı prensi Richard'ın fidyesi için de Bizans imparatoru ile müzakereye giriştiğini öğrenince araları açıldı ve çıkacağı Antakya seferinden vazgeçti Ayrıntılı bilgi için bkz. Turan, Türkiye Selçukluları ..., s.135.

⁹⁵Solmaz, Sefer, "Danişmendliler", *Türkler*, (C.VI), Ankara 2002, s.470.

⁹⁶Bayram, Mikail, "Selçuklular Zamanında Malatya'da İlmî ve Kültürel Faaliyetler ve Siyasi Boyutları", İnönü Üniversitesi, III. Battalgazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu, Tebliğler, Malatya 1988, s.66-73; Topal, Nevzat, "Selçuklu Taşra İdari Taksimatında Malatya Vilayeti", Geçmişten Günümüze Malatya Kent, Kültür, Kimlik Sempozyumu, (C. II), Ankara 2017, s. 1419-1436

birçok yerleşim bölgesi etkilenmiş ve Malatya da bunlardan birisi olmuştur. Moğolların bu istilasını sonucunda Anadolu Selçukluları ile Moğollar arasında 1243'te Köse Dağ Savaşı çıkmış ve savaşı kaybeden II. Gıyaseddin Keyhüsrev savaş alanından kaçmıştır. Savaştan bir yıl sonra Yasavur Noyan komutasındaki Moğol ordusu Malatya önlerine gelerek şehri kuşatmıştır. Malatya subaşı şehri terk edince Anadolu Selçukluları adına görev yapan vali ile şehir halkı Müslümanlar ve Hıristiyanlar el ele vererek şehri savunmaya geçmiş, kendi aralarında topladıkları 40.000 civarındaki altını Moğollara vererek şehri işgalden kurtarmışlardır⁹⁷.

Köse Dağ Savaşı'ndan sonra Selçukluların iyice zayıflaması ile İlhanlıların hâkimiyetine giren Malatya 1258'den sonra bölgeye gönderilen valiler tarafından idare edilmiştir. Memlükler bu otorite boşluğundan yararlanarak 1280'den sonra Malatya üzerine akınlar başlatmıştır. 1314 yılında Anadolu'da bozulan düzeni sağlamak için Emir Çoban gönderilmiş ve elde ettiği başarı sonucunda Malatya da malikâne olarak verilmiştir⁹⁸. Malatya'da bir süre ikamet eden Emir Çoban geri dönünce yerine şehir şihnesi olarak İbn Kürboğa'yı bırakmıştır. Ancak Kürboğa'nın Malatya halkına zulümlerinden şikâyetler artınca, Memlüklüler davet üzerine şehre yönelmişlerdir⁹⁹. Bilâd-ı Şam Naib es-saltanası Seyfeddin Tengiz kumandasındaki Memlüklü ordusu, 27 Nisan 1315'te Halep, Ayıntab, Ra'ban Göksu, Hısn-ı Mansur ve Zibatra'dan geçerek Malatya'ya girmiştir. Seyfeddin Tengiz, tüm çabalarına rağmen şehrin yağma ve tahrip edilmesine engel olamamıştır. Çok sayıda kıymetli eşya ve paraları alan Memlüklüler Müslümanların şehirden ayrılmasına müsaade ederken Hıristiyan ve Ermeni halkı esir olarak şehri de yakıp yıkmışlardır. Emir Çoban, Malatya'nın Memlükler tarafından kuşatılmasını haber alır almaz harekete geçmiş ancak Malatya'ya ulaştığında Memlük kuvvetleri şehirden yeni ayrılmıştır. Ordunun şehirden ayrılması üzerine Emir Çoban Malatya'daki düzeni tekrar sağlamış, yakılıp yıkılan yerleri onarmış ve beraberinde getirdiği 1.000 kişiden oluşan atlı birliği şehrin güvenliğini sağlamak için burada bırakmıştır¹⁰⁰. İlhanlı tahtındaki değişiklik ve Emir Timurtaş'ın isyanı sonucunda

---

⁹⁷Honigmann, Malatya ..., s.238.

⁹⁸Turan, Selçuklular ve Türkiye ..., s.640.

⁹⁹Malatyalı Müslüman kadınların zorla Hristiyan erkeklerle evlendirilerek İslam'ın temel emirlerine karşı gelinmesi Malatya Seferini zorunlu hale getirmiştir. Bkz. Zengin, İlhanlılar-Eratnalılar-Memlûklar ..., s.55.

¹⁰⁰Zengin, Murat, "Memlük Türk Sultanlığı'nın Anadolu Hâkimiyet Mücadelesi: Malatya'nın Zaptı (28 Nisan 1315)", Tarih Araştırmaları Dergisi, 2014, s.114.

Eratnalılar Malatya'yı ele geçirmiş ancak Eratnalılar Timurtaş'ın oğlu Şeyh Hasan Çoban tehlikesi karşısında Memlûk Sultanını metbû tanıyarak konumunu kuvvetlendirmişlerdir¹⁰¹.

XIV. yüzyılın ikinci yarısından sonra Dulkadir Türkmenleri, Memlûklere bağlı olarak Dulkadiroğlu Beyliğini kurmuşlardır¹⁰². Dulkadiroğulları sınırlarını genişleterek Malatya, Maraş ve civarını idaresine katmışlardır. Ancak bu durum bir süre sonra Memlûkleri rahatsız eder hale gelmiştir. Malatya'nın stratejik ve coğrafi konumu ayrıca iktisadî-ticarî, askerî yönden öneminden dolayı sürekli devletlerarasında rekabete sebep olmuştur. Son dönemlerde Anadolu Selçuklularının, İlhanlıların, Eratnalıların, Memlûklerin, Dulkadiroğullarının üzerinde rekabete düştüğü Malatya bir süre de Kadı Burhaneddin'in hâkimiyetinde kalmıştır.

Yıldırım Bayezid'in tahta geçtikten sonra hem Anadolu'daki bütünlüğü sağlamak hem de babasının vasallarını tâbi hale getirmek amacına düşmüştür. Bunun için giriştiği seferlerde Kadı Burhaneddin'in topraklarına hâkim olurken, 1398'de Memlûklü Sultanı Ferec'e elçi göndererek Malatya'yı istemiş ancak ret cevabı almıştır. Red cevabı üzerine Orta Fırat Vadisi'nden Memlûk topraklarına giren Yıldırım Bayezid, Malatya'yı kuşatmış ve Elbistan ile beraber ele geçirmiştir¹⁰³. Osmanlı Devleti, bu seferiyle beraber Memlûklere ait Kâhta, Divriği, Behisni, Darende kalelerini ele geçirmiş, Dulkadiroğulları Beyliği'ni de kendine bağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Memlûklere ait topraklara saldırması üzerine ileride meydana gelecek Timur tehlikesine karşı Osmanlı-Memlûk ittifakına da engel olmuş ve Osmanlılar yalnız kalmıştır.

Timur, çeşitli sebeplerden dolayı 1400 yılında Anadolu'ya yönelmiş fakat Osmanlı kuvvetleri hakkında bilgi edinemediğinden memleketin içine girmeden Sivas ve Malatya'yı almıştır. Timur'un Sivas'ı zaptı ve acınaklı vaziyette tahrip etmesi Bayezid'i korkutmuş ve Memlûkler'e beraber hareket etmeyi teklif etmiştir. Ancak Memlûkler'in Malatya'yı işgali üzüntüsünden dolayı bu ittifak kabul edilmemiştir¹⁰⁴. Timur'dan sonra

¹⁰¹Zengin, Malatya 1295-1401..., s.68.

¹⁰²Yinanç, Refet, "Dulkadiroğulları", *DİA*, (C. IX), Ankara 1994, s.553-554.

¹⁰³Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, (C.I), TTK Yayınları, Ankara 2016, s.300; Emecen, Feridun M., Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600), Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.81.

¹⁰⁴Yıldırım Bayezid'in Timur'a karşı Memlûkler'e ittifak teklif etmesi üzerine Memlûkler: "*Şimdi dostumuz oldu. Efendimiz Berkuk öldüğünde memleketimizi işgal edip Malatya'yı almıştı. Ondan bize dost*

Malatya'yı tekrar idaresine alan Dulkadiroğulları, Timur tehlikesinden dolayı Memlûklere bağıllığını bildirmiştir. Malatya bundan sonra Memlûk-Dulkadiroğulları arasında yaşanan hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur¹⁰⁵.

1402'de Yıldırım Bayezid ile Timur arasında çıkan Ankara Savaşı ile Osmanlı Devleti'nin siyasi birliği bozulmuş ve beylikler üzerindeki siyasi birliğini sağlayamazken Memlûkler ile de bundan dolayı çatışmaya devam etmiştir.

Yavuz Sultan Selim, uzun süredir devam eden Osmanlı-Memlûk rekabetine son vermek üzere Safevilerle olan problemlerini bahane ederek İran Seferi'ni yapmaya karar vermiştir. Ulema ve ümeranın da onayını alan Sultan Selim, Veziriazam Sinan Paşa komutasındaki ordunun Malatya'dan geçerek Diyarbakır'da kendisini beklemesini emretmiştir¹⁰⁶. Bu tarihlerde Malatya, Memlûklerin idaresindeydi ve Memlûk-İran dostluğundan dolayı ordunun buradan geçmesi imkânsız gibi görülüyordu. Sinan Paşa, Fırat Nehri üzerinde köprü kurarak Fırat'ı geçmek için Memlûk valisinden izin istemiş ancak geri çevrilince iki devlet arasında savaş kaçınılmaz olmuştur. 28 Temmuz 1516'da Osmanlı ordusu, Malatya'ya girmiş, halk tarafından memnuniyetle karşılanmış ve şehir sulh yoluyla Osmanlı idaresine geçmiştir¹⁰⁷. Sultan Selim, ordu 30 Temmuz 1516'da Tohma çayırındayken ilk kez Memlûkler ile savaş kararı almış ve topladığı mecliste seferin Mısır üzerine olduğunu açıklamıştır. 24 Ağustos 1516'da Mercidabık Ovası'nda Mısır ordusu ile yapılan savaşta Memlûkler yenilerek tarihe karışmıştır¹⁰⁸.

1516 yılında Osmanlı Devleti hâkimiyetine giren Malatya, 1517'de Arap Vilayeti idaresine verilmiştir. Yavuz Sultan Selim döneminde bazı yeni olayların vuku bulmasıyla 1520-1530 tarihleri arasında Trabzon, Kemah, Bayburt, Malatya, Divriği-Darende Hadis Rum Vilayeti'ne bağlanmıştır¹⁰⁹. Ancak Tuncer Baykara'ya göre “..... *Yavuz Sultan Selim, Mısır Kölemenlerini yendikten sonra, 1520'lerde, Asya'daki topraklarını bir “vilayet” /beğlerbeğlik olarak ülkeye katmıştır.*” Bu Arap Vilayeti'nin sancakları Haleb, Hama,

---

olmaz. Kendi memleketi için kendisi dövüşsün, biz de kendi memleketimiz ve tebaamız için dövüşürüz” diyerek ittifak teklifini reddetmişlerdir. Bkz. Holt, P. M., Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.181.

¹⁰⁵Göğebakan, Malatya ....., s. 468.

¹⁰⁶Solakzâde Mehmed Hendemi Çelebi, Solakzâde Tarihi, İstanbul 1298, s.382.

¹⁰⁷Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, (C.II), TTK Yayınları, Ankara 2016, s. 273-276.

¹⁰⁸Tansel, Selahaddin, Yavuz Sultan Selim, Ankara 1969, s.134.

¹⁰⁹Gökbilgin, M. Tayyib, “XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi”, Belleten, (C.XXVI), TTK Yayınları, Ankara 1961, s.294.

Ayıntab, Trablus, Malatya, Humus, Tarsus, Divriği, Birecik, Darende, Kâhta, Gerger, Rum-kale, Behisni, Sis, Şam'dır. Ancak daha sonra Arap Vilayeti Şam ve Halep olarak ikiye ayrılmış ve Malatya da 1527'lerde Hadis Rum Vilayeti'ne bağlı bir sancak haline gelmiştir¹¹⁰.

8 Mayıs 1560 tarihli bir belgede Malatya, Bozok, Rum, Amasya, Çorum, Arabgir ve Divriği ile beraber Vilayet-i Rum'a bağlıdır. Malatya ve Bozok sancakları yapılacak hizmet için Zülkadir'e bağlanmış ancak zeamet ve timarlılar hizmete yeterli gözükmediğinden bu iki sancak eskiden olduğu gibi tekrar Rum Vilayetine bağlanmıştır¹¹¹.

1568-1574 yılları arasında Osmanlı idarî düzeni ile ilgili tutulan sancak tevcih defterinde *Vilayet-i Dulkadriye* olarak gösterilen Malatya'nın geçici olarak Dulkadir Beylerbeyliğine bağlandığı anlaşılmaktadır¹¹². Malatya, XVI. yüzyılda kimi zaman Dulkadir Beylerbeyliği'ne bağlı olurken kimi zaman da Rum Vilayeti'ne bağlı olarak durumunu korumuştur. XVIII. yüzyılın sonlarında Malatya Sancağı, Elbistan, Kadirli, Hısn-ı Mansur ve Antep ile beraber Maraş Eyaleti'ne bağlıydı. H-06-10-1188 tarihinde Maraş Eyaleti'nin Malatya Sancağı mutasarrıflığı Rişvanzade Ömer Paşa'ya tevcih edilmişti¹¹³. XIX. yüzyılın başlarında Malatya; Maraş, Samsad, Gerger ve Ayıntab ile beraber Maraş Eyaletine bağlı bir sancaktır¹¹⁴.

1838 yılında Diyarbakır müşirliği kurulması üzerine Maden-i Hümayun bu müşirlik içerisinde olmuştur. Bu durum 1845 yılına kadar devam etmiştir. 1839-1845 yılları arasında Malatya Diyarbakır Müşirliği'ne bağlı Maden-i Hümayun emaneti'nin kazası olmuştur¹¹⁵.

---

¹¹⁰Baykara, Anadolu'nun Coğrafyası ..., s.88-89.

¹¹¹BOA. A. {DVNSMHH. d... 4/696.

¹¹²Göknur Gögebakan XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560), Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, Malatya 2002, s.48.

¹¹³BOA. AE.SABH.I... 20/1717; Gökhan, İlyas, Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi, Kahramanmaraş 2011, s.265

¹¹⁴Baykara, Anadolu'nun Coğrafyası ..., s.117; Akbal, Fazıla, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat ve Nüfus", Belleten, (C.XV), TTK Yayınları, Ankara 1951, s.621.

¹¹⁵1839-1845 yılları arasında Malatya'nın dışında Maden-i Hümayun'a bağlı diğer kazalar ise Harput, Palu, Çemişgezek, Maden-i Keban, Kemah, Gürcanis, Kuruçay, Ergani, Hekimhanı, Ayvalıdere, Eğin, Çarsacak, Akçahan, Behisni, Çermik, Maden-i Ergani, Çüngüş, Ebutahir, Siverek, Arabgir, Maden, Gerger, Şiro, Samsat ve Hısn-ı Mansur'dur. Bkz. Yılmazçelik, İbrahim, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), TTK Yayınları, Ankara 2014, s.203-204.

Harput, eyalet haline gelmeden önce Diyarbakır Eyaleti'ne bağılıydı ve XIX. yüzyıldan itibaren Maden-i Hümayun Emaneti'nin atanan eminleri Harput'ta ikamet etmekteydi. Bu durum Harput'un eyalet olmasında önemli rol olmuştur. Harput, 1845 yılında eyalet haline gelince Malatya Harput Eyaleti'nin Harput Sancağı'na bağılı 1846-1859 tarihleri arasında kaza durumuna gelmiştir¹¹⁶.

1867 yılında Harput ismi değıştirilerek Padişah Abdülaziz'e ithafen Ma'muratü'l-Aziz olmuştur¹¹⁷ Ma'muratü'l-Aziz Sancağı idari taksimatta Diyarbakır Eyaletine bağılı bir sancak haline getirilmiş ve Malatya bu sancağın kazası olmuştur¹¹⁸.

---

¹¹⁶BOA. NFS. D.. 2643; Aksın, Ahmet 19. Yüzyılda Harput, Elazığ-1999, s.27-33; Malatya ile beraber Harput, Akçadağ, Arapkir, Çemişkezek, Eğin, Şiro Harput Eyaletine bağılı kaza durumundadırlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası ..., s.255-256.

¹¹⁷Aksın, Harput ..., s.35.

¹¹⁸Yapıcı, Süleyman, Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Malatya (1869-1908), Malatya Kitaplığı Yayınları, 2014, s.159.

BİRİNCİ BÖLÜM

YERLEŞME VE FİZİKİ YAPILAR

1.Malatya Şehri

1.1.Şehrin Yer Değiştirmesi ve Aspuzu'da Kurulması

Türkçede XI. yüzyıldan itibaren şehir, en eski haliyle *şar* şeklinde telaffuz edilirken; Soğdça'da *kent* (*kant*) ve yerleşim yerini ifade eden *kale* ve *saray*, Farsça *şehr*, Arapça *medine*, *belde*, *mısr* isimleri ile telaffuz edilmiş ve şehrin karşılığı olarak kullanılmıştır¹¹⁹.

Şehrin genel olarak tanımını yapmak kolay görülmemektedir. Bunun başlıca sebebi, birçok sosyal bilimin şehri kendisine konu olarak seçmesidir. Bir coğrafyacının, sosyoloğun veya mimarın bir yerleşim yerini şehir olarak tanımlarken kendi ilmi disiplinlerinin metodu ve bakış açısıyla değerlendirmeleridir. Bu sebeple bir tarihçi bakışını merkeze alarak farklı tanımlarından kısaca bahsetmek daha yerinde olur. Dolayısıyla bir yerleşim yerine; fizikî yapısı, nüfus sayısı, üretim biçimi ve idare merkezi taraflarıyla bakıp değerlendirmeler yapmak daha sağlıklı olabilir. Herhangi bir bölgenin şehir olarak adlandırılabilmesi ve varlığını devam ettirebilmesi için bazı şartların sağlanmasının gerekli olduğu görülmektedir.

Şehir, kırsal alanlara oranla daha fazla nüfusa sahip olan ve burada yaşayan nüfusun belli iş bölümlerine ayrılarak faaliyette bulunduğu yerleşim bölgeleri olarak kabul edilmektedir. Fiziksel ve sosyal çevre ile toplumsal hayatın her alanını oluşturan şehirler, sosyal hayatın içerisindeki her türlü faaliyetlerin, ekonomik ve kültürel birikimin en yoğun şekilde işlendiği önemli yerleşim merkezleri olmuşlardır¹²⁰. Bu yerleşim yeri, kırsal kesime oranla daha geniş alan kapsadığı için özellikle din, inanç, meslek gibi farklı alanlarda gruplaşmaların ve buna yönelik yaşam faaliyetlerinin oluşturulduğu alanlar olarak da görülmektedir. Diğer bir ifadeyle şehirler genel olarak köylere göre yönetim, ekonomi ve sosyal hayat bakımından daha farklı bir yapıya sahip olmuş ve çeşitli roller

¹¹⁹Küçükbaşçı, Mustafa Sabri, "Şehir", *DİA*, (C.XXXVIII), Ankara 2010, s.441-445.

¹²⁰Şehir tarihleri için bkz. Sezal, İhsan, Şehirleşme, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1992; Tuna, Korkut, Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1987; Tunçdilek, Necdet, Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1986.

üstlenmiştir¹²¹. Şehrin hususiyetleri belirtilirken bazı bilgileri de vermiş oluyoruz. İç ve dış güvenliğin sağlanabilir olması¹²² veya “Şehir, orada oturanların yaşamaları için gerekli yiyecekleri sınırları içinde ürettikleri bir iskân yeri”¹²³ olması gibi¹²⁴.

Türk şehrinin özellikleri hakkında genel olarak; “Geçmiş yüzyıllarda özellikle Ortaçağda şehir denince başlıca şu iki nokta söz konusu olsa gerektir: İktisadî faaliyetin varlığı (pazar, el sanatları vs.) ve savunma tesisleri (kale, sur vs.). Günümüzdeki kalıntılarda, genellikle belirgin bir savunma tesisi, yâni sur kalıntısı şehri belirlemektedir. Bu durum, özellikle Türk şehirlerinde daha açık olarak görülmektedir”¹²⁵. Başka bir açıdan bakıldığında; İslam şehirlerinde şehrin merkezi cami, pazar ve hamamın etrafında şekillenmekteydi. Türklerin İslamiyet’i kabul etmesi ile birlikte şehircilik anlayışı da buna göre şekillenmiş ve Türk-İslâm döneminde şehrin merkezini cami¹²⁶, pazar ve hamam oluşturmuştur¹²⁷. Bu tariflerin nihayetinde Türkler; İslam şehir tipinin üç ana ögesi cami, pazar ve hamam ile Orta Asya şehir tipinin üç ögesi iç kale, şehiristan ve radabı birleştirmiş ve mahalle, bedesten ve çarşılarından oluşan Türk şehirciliğini oluşturmuşlardır¹²⁸.

Bazen şehir tanımlamalarında bir veya birkaç özellik şehri tanımlarken sıfat olarak kullanılabilir. Mesela, Malatya için; Türkiye Selçukluları, “Dâru’r-Rıf’a”¹²⁹, Osmanlı

¹²¹Şehir ve Cemiyet adlı kitapta Weber, Tönnies, Simmel olmak üzere başlıca şehir hayatı hakkında bir takım tanımlarda bulunmuşlardır. Bu eserde, Weber’e göre bir yerleşim yerinin şehir olabilmesi için 5 özelliğe sahip olması gerektiği ifade edilmektedir. Bunlar; 1- Tahkimat, 2- Pazaryeri (Tarımsal üretimin dışında ticari üretimi içermek üzere artı ürünün pazarlanıp satıldığı yer), 3- Kendisine özgü ve en azından kısmen özerk hukuku olan bir mahkeme, 4- buna bağlı olarak tutarlı bir birlik şekli, 5- kısmi otonomi (kendi başına buyrukluk ve dolayısıyla kentlilerin seçtiği yetkililerden oluş yönetim). Weber, S. Max.- Simmel, Georg.- Tönnies, Ferdinand, - Martindale, Don, Şehir ve Cemiyet, (Haz. Ahmet Aydoğan), İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s.35-129.

¹²²Karagöz, Mehmet, “Osmanlıda Şehir ve Şehirleşme, Mekân-İnsan, Beşeri Münasebetleri (XV-XVIII. Yüzyıl)”, *Osmanlı*, (C.IV), Ankara 1999, s.105.

¹²³Baykara, Tuncer, Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s.18.

¹²⁴Baykara, Türkiye Selçukluları Devrinde Konya ..., s.19.

¹²⁵Baykara, Tuncer, “Eski Türk İktisadî Hayatı ve Şehir”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, 1975, s.75; Pirenne, Henri, Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, (Çev. Şadan Karadeniz), İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s.18.

¹²⁶Özellikle Cuma kılınır olmaları bakımından dinî merkez olma özelliği de eklenmelidir. Bkz. Pirenne, Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaret ..., s.18.

¹²⁷Raymond, Andre, “Şehir”, *DİA*, (C.XXXVIII), Ankara 2010, s.449-451; Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Şehir”, *DİA*, (C.XXXVIII), Ankara 2010, s.441-446.

¹²⁸Özdemir, Rifat, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, TTK Yayınları, Ankara 1998, s.75; Yılmazçelik, İbrahim, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), TTK Yayınları, Ankara 2014, s.49.

¹²⁹Artuk, İbrahim-Cevriye, “Ortaçağ’da Bazı Anadolu şehirlerine Verilmiş Olan Unvanlar”, H. Zübeyir Koşay’ın Hatırasına Armağan, Ankara 1986, s.66.

döneminde Evliya Çelebi ise Rum tarihçilerinin Malatya'ya *Dâr-ı Rakabe*¹³⁰ dediklerini kaydetmiştir. Romalılardan beri askerî garnizon olan Malatya'ya verilen bu unvanlar, yerleşme yerlerinin sadece havası, suyu veya ticarî imkânları sebebiyle seçilmediğini; *jeo-politik konumu ve askerî öneminin* de dikkate alınması gerektiğine dikkat çekmektedir.

Şehir ve Türk şehri üzerine yapılan tanımlar çerçevesinde yeryüzünün bir parçası olarak Anadolu coğrafyası, insan yerleşimi için oldukça cömert ve müsait bir yerleşim bölgesi olmuştur¹³¹. Bu tespite en uygun yerleşim yerlerinden birisi olarak Malatya, coğrafi anlamda Anadolu şehirleri arasında Neolitik dönemden bu yana kesintisiz yerleşim yerlerinden birisi olmuştur. Nitekim Malatya, Küçük Asya olarak adlandırılan Anadolu'da kurulmuş yerleşim yerlerinden birisi olarak, "*Kommagene'ye benzer, her tarafında meyve ağaçları vardır bütün Kappadokia'da böyle olan tek ülkedir*"¹³² şeklinde tasvir edilmiştir.

Malatya şehri, ilk çağlardan itibaren sahip olduğu coğrafi konumu ve stratejik önemi sayesinde hem iktisadî hem de idarî yönden büyük öneme sahip olmuştur. Ayrıca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, müstahkem bir bölge haline getirilmiş ve sınır şehri olarak kullanılmıştır. Buraya sahip olan devletler, şehrin kültür yönünden gelişmesine büyük katkı sağlarken; doğu ile batı geçiş güzergâhında bulunmasından dolayı ticarî olarak da aktif rol oynamıştır. Malatya, dinî ve sosyal yapıları üzerinde görüldüğü üzere XVI. yüzyıla kadar sınır şehri olma özelliğini korumuş ve muhtelif devletlerin sahip olmaya çalıştığı ve üzerinde mücadelelerin yapıldığı bir yer olmuştur. Malatya'nın coğrafi mevkii, Anadolu'nun doğusu ile batısı arasındaki geçişin en kolay olduğu Fırat Nehri'nin yanı başında olması sebebiyle daha önce Bizans'ın Sasaniler ile Doğu sınırını teşkil etmekteydi. Osmanlılar ise 1514'te Çaldıran Savaşı sonrasında 1515'te Malatya'yı idarî taksimatlarına kattıklarında şehir, Osmanlı-Memlûk sınırydı ve

---

¹³⁰Evliya Çelebi, Seyahatname, s.48.

¹³¹Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV), (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000, s.1-3.

¹³²Bilgiç, Emin, "Anadolu'nun İlk Yazılı Kaynaklarındaki Yer Adları ve Yer Adlarının Tayini Üzerine İncelemeler", Belleten, TTK Yayınları, Ankara 1946, s.402.

Memlûk idaresindeydi. Malatya, bu tarihten itibaren Osmanlı hâkimiyetine geçmiş ve bundan sonra bir *iç şehir* olmuştur¹³³.

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren idarî ve malî yapısıyla doğrudan ilişkisi münasebetiyle şehre ve şehirleşmeye büyük önem vermekteydi. Osmanlı şehri, bir taraflıyla İslam, Orta Asya ve Türk şehir geleneğinin bir taraflıyla da Osmanlı dehasının terkibi bir şehir tarzı ile Cennet misaliydi¹³⁴. Ancak Osmanlı'da bir yerleşim yerinin şehir olarak adlandırılabilmesi için kesin bir kural bulunmamaktaydı. Bir yerleşim yerinin şehir olarak tanımlanabilmesi için başta nüfus olmak üzere yönetim ve ekonomik özellikler önemli rol oynamaktaydı¹³⁵. Bunun dışında Osmanlı kaynaklarında şehrin tanımı *Cuma kılınır ve pazar durur yer* olarak geçmekteydi. Cami ve pazar yerinin bulunması bir bölgenin kesin olarak şehir sayılacağı anlamına da gelmiyordu. Ayrıca bunun yanında bir sosyal grubun ve esnaf zümresinin bulunması gerekmektedir. Bunlara ek olarak bir yerleşim yerinin yakın ve uzak bölge ile ticaret yerleri için hizmetlerde bulunması, üretim yapması, bunları pazarlaması ve sakinlerini geçindirecek genişlikte alana sahip olması da önemliydi¹³⁶. Ancak bazı şehirler var ki çok önceden şehir düzeyinde yeterliliğe sahipti ve kuruluşları Osmanlı öncesine dayanmaktaydı. Bunlardan bir tanesi de ticari yolların geçiş güzergâhında olması, yoğun nüfusu, kalesi, çarşı-pazarı, hanı, bedesteni ile Malatya şehridir. Şehir, sahip olduğu konumu dolayısı ile çeşitli ekonomik etkinlikleri, dinî ve kültürel faaliyetleri ile birlikte bir şehrin özelliklerinin birçoğuna sahipti.

Çalışmamızın zaman olarak başlangıç yılı olan 1839 yılında Malatya halkı, Nizip Savaşı yüzünden askerinin şehre yerleştirilmesi kararı alınca yerleşim bölgesinden ilk önce geçici olarak Aspuzu'ya nakledilmiş ancak daha sonra ise tamamen Aspuzu'ya göç etmiştir. Günümüzdeki şehir merkezi olan Malatya'nın sınırları dâhilinde olduğu coğrafyada, Neolitik dönemden günümüze toplamda beş yerleşim merkezine yerleşmiştir. 1839 yılında gerçekleşen ve günümüzde hala yerleşim bölgesi olan bu

---

¹³³Malatya, Osmanlı idaresine geçtikten sonra sancak olarak ilk önce Arap Vilayeti'ne daha sonra Hadis Rum Vilayeti'ne bağlanmıştır. Bkz. Baykara, Tuncer, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Ankara 1988, s.88-89; Gökbilgin, M. Tayyib, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", Belleten, (C.XXVI), TTK Yayınları, Ankara 1961, s.294.

¹³⁴Cansever, Turgut, Osmanlı Şehri, Timaş Yayınları, İstanbul 1910, s.87-128; Cansever, Turgut, İslâm'da Şehir ve Mimari, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.113-129

¹³⁵Karpat, Kemal, Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.25; Şahin, İlhan, "Şehir", *DİA*, (C.XXXVIII), Ankara 2010, s.446-449.

¹³⁶Şahin, Şehir..., s.446-449.

bölgeye gelmeden önce daha önceki yerleşim bölgelerine bakılacak ve son olarak Apuzu'ya değinilecektir. Böylece konunun mahiyeti daha iyi anlaşılacaktır.

1.2.Malatya Şehrinin Yer Değiştirmesi

Türkiye'nin yerleşme coğrafyası bakımından önemi, onun büyük Asya kıtasının batı tarafındaki bir yarımada üzerinde bulunması ve eski dünya kıtaları arasındaki yerinden gelmektedir. Türkiye, üç kıtanın birbirlerine en çok yaklaştıkları *kilittaş* veya *köprübaşı* durumunu göstermekte ve Asya kıtasının bir minyatürü olarak *Küçük Asya* diye adlandırılmaktadır¹³⁷. Türkiye coğrafyasının jeo-politik önemi kadar, coğrafyada yerleşme yeri için seçilen mahaller o kadar dikkatli ve kati coğrafi hesaplamalara göre yapılmıştır ki, bütün tarih boyunca küçük bir bölümü dışında hepsi kuruluş yerlerini ısrarla korumuşlardır¹³⁸.

İnsanlık tarihinin en uzun dönemini teşkil eden avcılık ve toplayıcılıktan sonra, insanoğlunun tarım yapmaya başlamasıyla daha sakin ve daha az hareketli olarak yerleşik hayata geçmesi süreci ortaya çıkmıştır. Bu hayat tarzı için olmazsa olmaz *İlman Kuşak* öne çıkmaktadır. Adı geçen kuşakta bulunan Anadolu, özel konumu ve tarım yapmaya elverişli olması sebebiyle yerleşmeye en uygun yerlerdendir. Anadolu'da kurulan en eski yerleşimlerin birçok bakımdan elverişli olan Malatya'nın da içinde bulunduğu Fırat vadisi ve çevresinde kurulduğu bilinmektedir¹³⁹.

Yerleşme hemen ve kendiliğinden olan bir coğrafi olgu olmadığı gibi yerleşim yerinin seçilmesi de acele verilmiş bir kararın sonucu değildir. İnsanlık geçmişinin gereği olarak avcılık ve toplayıcılıktan sonra tarım toplumuna geçiş, yerleşim yerlerinin tercihiinde önemlidir. Bu gerekçelerle bir yerleşim yerinin seçiminde; *insanın yaşama kültürü tecrübesi ve coğrafi şartların belirleyici olduğu aşikârdır*. Bu sebeple insan, yerleşme yerini itina ve dikkatle seçmiştir. Nitekim bugün yeryüzünde yerleşim yerlerinin mühim bir kısmının kuruluş yerini değiştirmeden günümüze kadar gelmiş olması, yerleşilecek *mahallin* dikkatli ve kati coğrafi hesaplamalarla yapıldığını göstermektedir¹⁴⁰. Yerleşme yerlerinin *niçin? neden? ve nasıl?* seçildiği soruları yeteri kadar cevap bulmuş değildir. Zaman sürecine bağlı olarak, *günün şartlarına uygun*

¹³⁷Tunçdilek, Necdet, Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi, İstanbul 1986, s.1-49

¹³⁸Tunçdilek, Türkiye'de Yerleşme..., s.XVI.

¹³⁹Sever, Ramazan, "Battalgazi İlçesi'nin (Malatya) Yerleşme Tarihine Coğrafi Bir Bakış", III. Uluslararası Kervansaray Buluşması, Malatya 2010, s.79.

¹⁴⁰Tunçdilek, Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi ..., s.1-49

biçimde oluşan ve şekillenen yerleşmeleri, düzenli ve düzensiz gelişirler hem idarî taksimatın hem sosyo-ekonomik hayatın organize olduğu yerlerdir. İnsan ile tabii ortamın etkileşmesinin en güzel örneklerinden biri olan yerleşmeleri, fizikî bakımdan da *has kültür ve medeniyetlerinin* parçası durumundadırlar. Jeo-politik ve sosyo-ekonomik bakımdan çok zengin değerlerin bulunduğu yerler haline getirilmişlerdir¹⁴¹.

Şehirlerin yer değiştirmesi değişik sebeplere bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir. Birey ya da toplumların siyasî, askerî, ekonomik ve kültürel sebeplerden dolayı yıllardır ikamet ettikleri yerleşim bölgesini değiştirdikleri ve göç ettikleri görülmektedir¹⁴².

Bu bağlamda Malatya'nın günümüzdeki yerleşim yerine gelmesine kadar çeşitli sebeplerden dolayı farklı bölgelerde yerleşim yeri kurduğu görülmektedir. Yapılan kazılar, Malatya'nın ilk yerleşim yerinin Cafer Höyük olduğunu ortaya çıkarmıştır. Prehistorik dönemden günümüze yaşayan toplumlar, büyüklü küçüklü yerleşmeler oluşturmuştur. Bunların bir kısmı coğrafi konumlarının uygunluğu ölçüsünde gelişerek günümüze ulaşmış, bazıları ise zamanla yerleşme özelliğini kaybedince ortadan kalkarak *höyükler* haline gelmişlerdir. Bilindiği gibi yerleşmelerdeki hayatın sona ermesi ile zamana bağlı olarak oluşan höyükler genellikle jeomorfolojik yönden *tepe* şeklini almaktaydı. Malatya'da bu şekilde çok sayıda höyük bulunmaktadır¹⁴³. Höyüklerde yapılan arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen bilgiler, çeşitli alanda çalışan bilim insanları tarafından incelenerek kendi alanlarında değerlendirilmektedir¹⁴⁴. Şu ana kadar yapılan araştırmalarda, Paleolitik devirden itibaren Malatya'da insan yerleşmelerinin izleri ve meydana getirmiş oldukları kültür kalıntıları bulunmuştur. Başta Kuruçay olmak üzere birçok höyükte elde edilen *çakmaktaşı* buluntuları buralarda eski zamanlarda üretimin yapıldığı bilgisini ortaya çıkarmaktadır. Paleolitik devrin arkasından gelen

¹⁴¹Anadolu'nun jeopolitik önemi için bkz. Kınal, Firuzan, Eski Anadolu Tarihi, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 1-8; Özgüç, Tahsin, "Ön Tarihte Güney ve Güney Doğu Anadolu'nun Mukayeseli Stratigrafisi", DTCF Dergisi, Ankara 1946, s. 251-253; Ögel, Bahaddin, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul 1988, s.320.

¹⁴²Sami, Şemseddin, Kâmûs-ı Türkî, İdeal Kültür ve Yayıncılık, İstanbul 2012, s.920; Metin Tuncel, Türkiye'de Yer Değiştiren Şehirler Hakkında Bir İlk Not, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü, İstanbul 1877, s.119; Öztürk, Mustafa, "Tarihte Meydana Gelen Göçlerin Sebepleri ve Sosyo-Ekonomik Sonuçları", Geçmişten Günümüze Göç III, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, s.1683-1690.

¹⁴³Yalçinkaya, Ekrem, Muhtasar Malatya Tarih ve Coğrafyası, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1940, s.3-4; Ağaladağ, Malatya Eskiçağ Tarihi ..., s.15-16.

¹⁴⁴Malatya'nın, tarih öncesi devirlerle ilgili olarak çok zengin araştırma alanlarına sahip olmasına rağmen bu höyüklerin tamamıyla araştırılmış olmamasıdır. Bkz. Özdoğan, Mehmet, "Tarihöncesi Dönemde Malatya İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı'nın Bölgedeki Araştırmalara Katkıları", Aslantepeler I. Uluslararası Arkeoloji Sempozyum Bildirileri, İnönü Üniversitesi Yayınevi 2020; Ağaladağ, Malatya Eskiçağ Tarihi ..., s.57-84

Neolitik devir; tarıma geçişin ve hayvanların evcilleştirilmesinin yaşandığı dönem olarak bilinmektedir. Malatya’da başta Cafer Höyük olmak üzere bu devirle alakalı buluntular mevcuttur. Yine bu döneme ait küçük *oraklar ve el değirmenleri* tarımın yapıldığının *ok uçları* da hayvanları avlayarak geçim temin edildiğini göstermektedir.

Malatya’nın ikinci yerleşim bölgesi, İmamoğlu Köyü sınırları içerisinde Kalkolitik döneme ait Değirmentepe Höyüğü’dür. 1977 yılında yapılan arkeolojik kazılar sonucunda İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı’nın *Keban projesi* kapsamındaki arazi çalışmaları, ilk yılın sonunda, M.Ö. 3000 yıla ait beklenmedik gelişkin bir kültürel yapının var olduğunu göstermekle kalmamış, havzanın Torosların güneyi, Suriye-Mezopotamya kültür bölgesi ile de canlı bir ilişki sergilediğini ortaya koymuştur. Sonraki yıllarda bölgede Neolitik dönem *Ubeyd, Halaf, Uruk* buluntu topluluklarına rastlanması Toros Dağlarının kültürel sınır olmadığına da ötesinde zengin doğal kaynakları ve çevre ortamı ile önemli bir kültürel odak olduğunu göstermiştir.

1977’de Karakaya Baraj Gölü alanı çalışmalarında Değirmentepe, Elazığ höyüklerinin buradan devam ederek Güneydoğu Toros silsilesinin kuzeyinde kalan ovalar zincirinin yalnızca Tarihöncesi dönemde Malatya ve Güneydoğu Anadolu ile değil, Suriye – Mezopotamya ile de ilişkisi olduğunu göstermiş; bu bağlamda “*Halaf ve Halaf-Ubeyd*”geçiş dönemine ait kültür katlarının üzerinde gelişen büyük bir Ubeyd yerleşmesini ortaya çıkartmıştır. Değirmentepe Ubeyd dönemine ait tapınak duvarındaki boyalı resim, mühür ve mühür baskıları bulunmuştur. Bunlar M.Ö. 4000 yılda Arslantepe’de çok güçlü olarak temsil edilen ticari sistemin daha M.Ö. 5000 yılı sonları gibi erken bir tarihte kurumsallaştığını ortaya çıkartmıştır. Her ne kadar Değirmentepe Höyüğü’nde Ubeyd plan tipini yansıtan, oldukça anıtsal görünümü olan bir yapı bulunmuş olsa da, Değirmentepe Malatya ovasında bu süreci temsil eden tek yerleşim yeri olmamaktaydı. Etrafında Pirot, İmamoğlu gibi höyükler bulunmaktaydı. Değirmentepe Höyüğü’ndeki çalışmalar, Karakaya Barajı’nın su toplamaya başlaması ve hızla höyüğün su altında kalmasıyla sonlandırılmıştır¹⁴⁵.

Üçüncü yerleşim bölgesi ise Kalkolitik devre ait Malatya-Arslantepe yerleşkesidir. Yapılan araştırmalarda, Eski Tunç Devri’ne geçiş dönemini en iyi Arslantepe’deki araştırmalar ortaya çıkarmıştır. Bu devrin en yaygın eserleri *çanak, çömlekler* ve bunların boyanması, insan sanatının önemli bir dönemi olarak kabul

¹⁴⁵Özdoğan, Tarihöncesi Dönemde Malatya ..., s.5-10.

edilmektedir. Kalkolitik devre ait çanak, çömlek ve bu eserlerin boyalı örnekleri de M.Ö. 5000 ile M.Ö. 4000 başlarıyla tarihlenen kalıntıları Malatya-Değirmentepe’de bulunmuştur¹⁴⁶.

Dördüncü yerleşim bölgesi ise halkın yaklaşık 1800 yıl yaşadığı ve bugün Eskimalatya ya da o dönem halkının tabiri ile aşağı şehir (Aşşaşehir)’dir. Romalılar M.S. 72 yılında Legio XII. Filuminata’yı Arslantepe’nin yaklaşık 2 km kadar kuzeyinde Eskimalatya’da kurduklarında şehir de yeni yerleşim yerine taşınmıştır¹⁴⁷. Şehrin bu yerleşim bölgesine taşınması sonucunda 1839 yılına kadar bu bölge yerleşim yeri olarak kullanılmıştır.

1.3.Malatya’nın Yeni Yerleşim Yeri: Yeni Şehir-Aspuzu

Malatya halkı, bugün Eskimalatya olarak bilinen yerleşim bölgesinde baharla beraber yazı geçirmek üzere Aspuzu’ya (şimdiki Malatya) geliyordu. Halk, yaz ve kış aylarında tahminen Romalılar döneminden bu yana süregelen bu geleneği 1838 yılına kadar devam ettirmiştir. Malatyalıların gelenek haline getirdiği ve her yıl, yılın büyük bir bölümü Aspuzu’da geçirdiği yazlık-kışlık göç hadisesini Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde aktarmaktadır: “...Seyyahlarca meşhur olan bağlar çoktur ama bu Malatya’nın Aspuzu bağları abı havzasının letafeti bi-bad ve gaye meyvesinin bolluğu cihetleriyle sairlerine tercih olunur. Bu bağı erem Malatya şehrinin canibi kiblesinde ve rubu saat mesafededir ama gene bağ ve bahçeleri şebekeli bostanları birbirine müşavir bahar faslı oldukta Malatya şehrinin sagir kebir ayan ve fakir cümle halkı şehirden Aspuzu bağlarına göçerler. Şehirde ancak garübiddiyâr adamlarla tüccarlar ve bazı nisara ile üç yüz kadar pasbanlar kalır. Bunlar her şeb fanusların çirağan ederek şehir içinde deveran ve seyeran ederken mücrim adam tutsalar aman zaman vermeyup katlederler. Zira ellerinde salatini seleften mutlak yerlig-i belik hatları vardır. İşte bu minval üzere ahali bu Aspuzu bağlarında kâmil sekiz ay ehli ayal ve ihvanı ba-vefalarıyla

---

¹⁴⁶Frangipane, Marcella, “Malatya Aslantepe: İlk Devlet Sistemi ve Doğu Anadolu Tarihine Getirdiği Sonuçlar”, Geçmişten Günümüze Malatya Kent, Kültür, Kimlik, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2017, s.1203-1206.

¹⁴⁷Kaya, Mehmet Ali, “Anadolu’da Roma Garnizonları”, Tarih İncelemeleri Dergisi, 2003, s.83-94; Ağaladağ, Malatya Eskiçağ Tarihi ..., s.143. Malatya’nın Eski Malatya’daki süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özman, Recep, “En Eski Çağlardan Müslümanların Fethine Kadar Malatya”, III. Uluslararası Kervansaray Buluşması, Battalgazi 2010, s.109-113; Kienitz, Friedrich Karl, Sultanların Şehirleri, (Çev. M. Haydar Cümbüş), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s.112; Kozan, Mert, “Roma İmparatorluğu Döneminde Malatya”, Ortaçağ’da Malatya (Makaleler), Malatya 2019, s.24-25.

şeb ruz işi nuş edüp devam-ı devlet-i padişahiye hayır dua ederler. En edna garibin burada bir fersah yerlik bağı olması mukarrerdir. Cümlesi yedi bin sekiz yüz bağıdır. Miri ab bu bağlara su saldığında hepisi defterinde mesturdur. Her bağda birer bağ hanesi var. Üç yüz kadar fıskiye, havuz ve fevareli, hamamlı ayan ve kibar haneleri vardır. Paşa, Müslim, molla, cümle zabıt ve rabitlar bundadır. Camileri, mescitleri, medrese ve mektebi sübyanları tekke ve hamamları ve altı yüz kadar dükkânları var. Elhasıl şehirde ne kadar imaristan var ise bu Aspuzu' da andan mamur ebniye-i âliye var¹⁴⁸”.

Osmanlı Devleti, 1838’de Mısır valisi Mehmed Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa ile Nizip Savaşı’na girmiştir. Savaşın uzayıp kışa denk gelmesi üzerine Doğu Anadolu kuvvetleri komutanı Hafız Paşa kumandasındaki ordunun kışlaması için ev arayışına girişmiştir. Pekâlâ, halk her yaz olduğu gibi o yaz da Aspuzu bağlarında bulunuyordu ve Malatya’daki evler boş durumdaydı. Hafız Paşa da boş olan evlere el koymuş ve orduyu yerleştirmiştir. Bunun üzerine halk da güzün evlerine dönememiş, o yıl kışı Aspuzu’da geçirmek için yazlık odaları yanına kışlık odalar inşa etmiş ve Aspuzu’da kalmışlardır. Ancak Osmanlı ordusu, şehri harap hale getirip evlerinin tahta kısımlarını yaktığı, kerpiç duvarları tahrip ettiği için halk tekrar şehre dönmemiş ve evlerini, çarşı-pazarlarını ve diğer yapılarını Aspuzu’ya nakletmiştir. Ordunun şehri harap hale getirdiğini ele geçirdiğimiz bir belgede görmekteyiz. “...her nev’i mevrû’at ve mahsûlatin bâtına....sezâ vâroldığı vâreste-i kayd ü ta’rif iken ahâlî-i meskûnesi.... Ordu-yu Hümâyün ile bir müddetcik şehr-i mezkûrda ikâmet eylemesi cihetiyle burasını ser-işte ederek o aralık ahâlî-i merkûmenin şehr-i mezbûra iki saat mesafede mevsi-i sayfda ikamet mahalde kain bağ evlerine nakilleri takrîbiyle şehr-i mezkurda vakı’ olan hanede menâzilleri harâba yüz tutmuş olmasından nâşi birazları zikrolunan hânelerini hedm ile ağaç ve kerestelerini Aspuzu’ya nakl... şehr-i mezkûr şenlikte hali olarak selatin-i fiham ve vüzera-yı izâm hazeratıyla sâir ashab-ı hayratın inşâ ve ihyâ-kerdeleri olan bunca mesâsic ve cevânmi ve zevâya ve tekâyâb ilâ-sâhib hali kalmış...¹⁴⁹”. İfadesinden de anlaşılacağı üzere, ordunun şehri hor kullanmasıyla harap hale gelen evlerine dönmeyen halk, Aspuzu’ya yerleşmiş ve bugünkü şehri inşa etmiştir¹⁵⁰.

¹⁴⁸Tanoğlu, Ali, “Malatya Dolaylarında Coğrafi Geziler”, Türk Coğrafya Dergisi, 1943, s.198.

¹⁴⁹BOA. A. }MKT.UM.. 91/93.

¹⁵⁰BOA. A. }DVN. 82/88.

Helmuth Von Moltke, Hafız Paşa'nın verdiği vazife üzerine Anadolu'nun haritalarını çıkarmak üzere keşif için Anadolu'ya gönderilmiştir¹⁵¹. 1837-1839 yılları arasında Malatya'da bulunan Helmuth Von Moltke, şehrin Aspuzu'ya göçü esnasında Malatya'da bulunmuş ve bu süreci mektuplarında ayrıntısı ile anlatmıştır: “...İzoli'de nehri geçtik ve öğlen üzeri Malatya'ya vardık. Burası 5000 kadar kerpiçten yapılmış düz damlı evden oluşan önemli bir şehir; hatta camilerin ve hamamların kubbeleri bile balçıkla sıvanmış. Bütün avlular toprak duvarlarla çevrili, şehir baştan aşağı aynı kurşuni renkte. Pencere camının icadı yerkürenin bu kısmı için olmamış. .... Malatya yazın boştur. Herkes Aspuzu'ya göçer. Burası 5000 evceğizden meydana gelme bir köydür ve kiraz, elma, kayısı, ceviz, incir ağaçlarından iki saat boyunda bir ormanın içine gömülmüştür. Beyaz ve dümdüz gövdeli narin kavaklar bu ormanın üzerinden, tıpkı bir şehirdeki minareler gibi yükseliyor ve billur gibi duru sulu bir dağ deresi köyün bütün yolları boyunca şırıldıyor. Bu dağ deresini daha dağlarda, çıktığı yerde zapt etmişler, mümkün olduğu kadar yüksekte, dağın böğrü boyunca getirmişler. Üst tarafı bomboş taşlık bir çölden ibaret, alt tarafı ise, sayısız gümüş gibi su damarlarının akarak verimli bir hale getirdiği bereketli bir bahçe alanı. Ağaçların çiçek açtığı zaman Aspuzu'nun manzarası herhalde pek muhteşem olacak ...”¹⁵². Malatya'nın o günkü durumu hakkında bilgi veren Moltke daha sonra şehrin orduya teslim edilişi ve ordunun şehri hor kullanması hakkında bilgi vermektedir: “... Bu memleketin geleneğine göre askerın evlere bizde olduğu gibi yerleştirilmesi olanaksızdı. Ya ev sahibinin ya da askerın evden çıkması gerekirdi. Malatya'da birinci yol tercih edilmiştir. Şehrin 12.000 kişilik halkı bu kış, Aspuzu'daki yazlık evlerinde kalmaya devam etti. Şehir ise tek bir büyük kışla haline geldi. Orada artık ne kadın, ne çocuk, ne ihtiyar, sadece asker görebilirsin. Evler, kırlangıçların yuvalarının yaptıkları malzeme ile inşa edildiği için iki dakika içinde bir pencere veya kapı açmak, ya da bir duvarı yıkmak kabildir. Ev sahibi ileride yeniden evine dönerse kendi yurdunu zor tanıyabilecek ...”. Moltke'nin mektuplarında yazdığı bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere asker, evleri harap hale getirmiş; halk da tekrar şehre dönmeyerek Aspuzu'da şehri yeniden inşa etmeye başlamıştır¹⁵³.

¹⁵¹Moltke, Helmuth Von, Moltke'nin Türkiye Mektupları, Remzi Kitabevi, Eylül 2017; Özcan, Koray, “Tanzimat'ın Kent Reformları: Türk İmar Sisteminin Kuruluş Sürecinde Erken Plânlama Deneyimleri (1839–1908)”, Osmanlı Bilim Araştırmaları, 2006, s.156-157.

¹⁵²Moltke, Türkiye Mektupları ..., s.202.

¹⁵³Moltke, Türkiye Mektupları ..., s.303.

Bir şehrin yerleşim bölgesinden göç etmesi bazen isteğe bağlı bir şekilde gerçekleşirken bazen de savaş, doğal afetler, siyasi baskılar gibi mecburi sebeplerden dolayı meydana gelmekteydi¹⁵⁴. Bunun yanında göç, bir toplumun ekonomik, sosyal ve idarî alanlarında olumsuzlukla sonuçlandığı görülse de bazen olumlu sonuçlarının olduğu da kabul edilmekteydi¹⁵⁵. Pekâlâ, Malatya şehrinin Eskimalatya'dan Aspuzu'ya göç etmesi olumlu mu sonuçlanmış yoksa olumsuz mu sonuçlanmıştır. Bunu o dönemlerde ve daha önceki dönemlerde Malatya'ya seyahat eden seyyahların seyahatnamelerinde görebilmekteyiz. Kâtip Çelebi, 1624 yılında Abaza Paşa isyanını bastırmak için Anadolu'ya gönderilen ordu ile birlikte Malatya'ya gelmiş ve kaleme aldığı Cihannüma'sında Malatya halkının yazları Aspuzu'ya gittiğini ve şehrin sadece 5-10 bekçi tarafından korunduğunu kaydetmiştir. Çelebi, ayrıca şehirde uzun süre kimsenin olmamasından dolayı ihmal edildiğini ve yavaş yavaş Aspuzu'ya kaydığını belirtmiştir¹⁵⁶. Nizip Savaşından yaklaşık 200 yıl önce şehre ziyarette bulunan seyyahın, şehrin Aspuzu'ya kaydığını söylemesine binaen şehrin harabe hale gelmesinde büyük etkisi olmuş olmalıdır. Çünkü halkın önünde yerleşim için başka bir seçenek vardı ve tarımla uğraşan halkın en aktif olduğu dönemde bağları, bahçeleri ve akarsuları ile meşhur olan bir bölgede bulunmaları buraya yerleşimi kaçınılmaz hale getirmiş olmalıydı. Başka bir örnekte ise halkın Aspuzu'ya göç etmesinden dört yıl önce şehri ziyaret eden Joseph Brant, 1835 yılında Malatya'ya yaptığı gezide halkın yılın büyük bir bölümünü Aspuzu'da geçirdiği ve geri kalan kısmında ise Eskimalatya'da bulunduğunu belirtmiştir. Bundan dolayı şehrin ihmal edildiğini notlarına kaydetmiştir¹⁵⁷. Aynı şekilde savaştan 4 yıl önce şehri ziyaret eden Charles Texier, 1835 yılında şehir halkının Aspuzu'da olduğu bir dönemde Malatya'ya ziyarette bulunmuş ve Joseph Brant gibi şehrin harap halde olduğunu ve kısa bir zaman sonra ayakta kalamayacağını eserinde belirtmiştir¹⁵⁸. 28 Ağustos -30 Ağustos 1837 tarihleri arasında Malatya'da bulunan M. B. Poujoulat da Malatya'nın Aspuzu'ya taşınmasından önce ziyarette bulunmuş ve şehrin

---

¹⁵⁴Gül, Abdülkadir, "Son Dönem Osmanlı Taşrasında Yaşanan İç Göçlere Dair Bazı Değerlendirmeler (Malatya Şehri Örneği)", Geçmişten Günümüze Malatya: Kent, Kültür, Kimlik, Atatürk Araştırma Merkezi, (C.II), Ankara 2017, s.304.

¹⁵⁵Gül, Osmanlı Taşrasında Yaşanan İç Göçler ..., s.306.

¹⁵⁶Karagülle, Ender, Seyahatnamelerde Malatya, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi, Niğde 2002, s.168-169.

¹⁵⁷Karagülle, Seyahatnamelerde Malatya ..., s.161-162.

¹⁵⁸Texier, Charles, Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi Arkeolojisi, (Çev. Ali Suat), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002, s. 142-149.

harap halde bulunduğundan bahsetmiştir¹⁵⁹. Nizip Savaşı öncesinde muhtelif zamanlarda şehre ziyarette bulunan seyyahların gözlemleri sonucunda kayıt altına aldığı seyahatnamelerde şehrin harabe halde olduğu ve yakın zamanda tamamen şehir özelliğini kaybedebileceğini belirtmişlerdir. Bu gibi ifadelerden anlaşılacağı üzere halkın şehri ihmal ettiği düşünülebilir. Ya da diğer bir ifadeyle Malatya şehri, Nizip Savaşı öncesinde halkın yılın büyük bir bölümünü yazlıkları olan Aspuzu'da geçirmesi ve geri kalan kısmında ise kışlık şehre dönmeleri, şehrin ihmal edilmesine sebep olmuştu. Halk ordunun evlerinde kışlaması sonrasında ise iyice harabeye dönen evlerine geri dönmek yerine yazlıklarında kalmayı tercih etmişlerdir. Daha sonra da evlerini, çarşı-pazarını, cami-mescid ve medreselerini Aspuzu'ya inşa ederek eski şehri aratmayacak derecede yeni şehri geliştirmişlerdir.

1839 yılında Aspuzu'ya göç eden Malatya halkı, genel bir eğilim olarak eski şehri ihmal etmeye ve yeni şehri de imar etmeye başlamıştır. Göçle beraber şehir *eski* sıfatını alarak Eskimalatya (*Aşşaşehir*), Aspuzu da Malatya (*yukarı şehir* ya da halkın tabiri ile *teze şehir*) olarak anılmaya başlamıştır. Bunun yanında vakıf gelirleri, yeni şehirde inşa edilen mimari eserlere aktarılmıştır. Eskimalatya'da bakımsız kalan eserler bir süre sonra tamamen harap olmaya ve yıkılmaya başlamıştır. Malatya halkı, eski şehirdeki kurulu düzenini mahalle mahalle yeni şehre taşımış ve çarşı-pazarını, cami-mescitlerini, medreselerini ve evlerini yeni şehre imar etmeye başlamıştır¹⁶⁰. Ancak yeni yerleşim bölgesinde halkın yeniden hayatını inşa etmesi bir anda olmamış ve bir süre ailelerin bir kısmı eski şehirde kalmaya devam etmiştir. Özellikle Cuinet'in de 1891 yılında belirttiği gibi fakir olan ailelerden oluşan ve yaklaşık 300 evin Eskimalatya'da varlığından bahsetmektedir¹⁶¹.

Bir diğer örnekte ise; göç esnasında halkın bir kısmının eski şehirde kalmayı tercih etmiş olması ya da Aspuzu'ya göç ettikten sonra birbirinden uzakta bağ ve bahçe içlerinde oturmaları, vergilendirme konusunda sorunlara yol açmıştı. Hükümet, Malatya'dan vergilerin eksik gelmesi sebebini sorması üzerine Harput Eyaleti Valisi Ahmed İzzet Paşa, 22 Nisan 1864 tarihinde halkın 25 yıl önce Aspuzu'ya taşındığını ancak hepsinin

¹⁵⁹Oğuz, Mevlüt, Malatya Tarihi ve Sosyo-Ekonomik Durumu, İstanbul 2000, s.343; Karagülle, Seyahatnamelerde Malatya ..., s.167-168.

¹⁶⁰Eskici, Bekir, "Osmanlı Döneminde Eski Malatya Şehri ve Yapıları", VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu, Kayseri 2002, s.407-408.

¹⁶¹Karagülle, Seyahatnamelerde Malatya ..., s.179.

toplucu belli bir bölgede ikamet etmediğini, bahçe içlerinde birer ya da ikişer saat uzak mesafede oturduklarını belirtmiştir. Ayrıca evlerin boydan boya ağaçlar ile kuşatılmış bahçeler içerisinde bulunmasından dolayı nüfusun tam olarak tespit edilemediğini ve bundan dolayı vergilerin usulünce yazılmadığını hükümete bildirmiştir¹⁶². Ancak bu durum Aspuzu'nun bağ-bahçeleri ve bol akarsularıyla yeni yerleşim için müsait olduğunu göstermiş, hızla gelişmiş ve nüfusu artmıştır. Böylece Aspuzu şehirleşme yolunda ilerlemiştir. Bu kadar geniş alan ve bağların olduğu bir bölgede evler de bahçeler içerisinde kalmakta ve doğal olarak birbirine uzak düşmekteydi. Bir evi görmek için ise tamamen yanına gitmek gerekmekteydi. Halk bir yerden bir yere ya da çarşı-pazara gitmek için bu kadar bağ-bahçe içerisinde birçok yolu dolaşmak zorunda kalmaktaydı.

Aspuzu'nun en önemli akarsularından biri olan Deyr-i Mesih Suyu, Aspuzu'da iki kola ayrılıyordu. Bir kolu, pirinç tarlalarını sulaması için yapılmış kanallardan araziye sulamakta ve diğer kolu da bütün bahçeleri sulamaktaydı. Bu kadar sulak bir bölgede her bahçede her çeşit ağaç ve çiçeklerin dolu olmasına ve eşsiz güzellikte şehri bürümesine şaşırılmamalıdır. Kısaca bu sayfiye şehrin her bir köşesinde nehir suları akmakta ve ağaçlar, çiçekler her yeri kaplamaktadır. Bu kadar akarsuyun ve yeşilliğin bir arada bulunduğu bir bölgenin güzelliği ve tazeliği Aspuzu'yu cennet bahçelerinden farksız bir yer yapmıştır. Bunun yanında hak, her türlü meyve ağaçları yetiştirmiş ve hem kendileri tüketmiş hem de Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerine gönderilmiştir¹⁶³.

Aspuzu hakkında en güzel anlatımı 1838-1839 yılları arasında Aspuzu'da bulunan Moltke'nin mektuplarından tanıklık etmekteyiz. Moltke, Aspuzu'da bulunduğu süre boyunca farklı tarihlerde yazdığı mektuplarından buranın güzelliklerinden hep bahsetmiş ve hayranlığını anlatırken burada olduğu zamanlarda kendini "*Lombardia Ovası*"nda gibi hissedermiş. "... *Malatya (daha doğrusu Asbuzu) eşi benzeri az bulunur bir ordugâh yeri. Nerede "su istiyorum!" diyecek olsan senin için oraya bir ayak kalınlığında, billûr gibi bir su akıtıyorlar. ...*" ¹⁶⁴ ve "... *Malatya'nın yazlık şehri olan Asbuzu'ya gittik. Bu görülmedik güzellikteki yerden bundan önceki mektuplarımda bahsetmiştim. İnsan*

---

¹⁶²BOA. İ..MVL.. 23019.

¹⁶³Aspuzu'da yetiştirilen bu ürünler "*İktisadi Yapı*" bölümünde, "*Zirai Üretim*" başlığı altında ayrıntısı ile ele alınacaktır. Daha fazla bilgi için ilgili bölümün ilgili başlığına bkz.

¹⁶⁴Moltke, *Türkiye Mektupları ...*, s.271

kendini Lombardia Ovası'nda sanır; burada dut ağaçları ve bağların öyle taze yeşilliği, duru, çağiltılı sularıyla öyle sayısız kanallar var ki ..."¹⁶⁵.

Malatya halkı, 1839 yılından sonra Aspuzu'yu yerleşim bölgesi olarak tutmuş ve evlerini, çarşı-pazarlarını, han ve hamamlarını, ibadethaneleri gibi yapılarını kısa sürede hızla inşa etmeye başlamışlar ve hayatlarına kaldıkları yerden devam ettirmeye çalışmışlardır. Aspuzu kısa zaman içerisinde hızla gelişmiş ve eski şehri geride bırakacak dereceye ulaşmıştır. Moltke'nin mektuplarında da överek anlattığı Aspuzu'da camiler, evler ve diğer yapılar inşa edilmiş ve o güzel bahçeler içerisinde gıpta edilecek derecede gelişmiştir¹⁶⁶.

2.Fiziki Yapılar

Osmanlı Devleti, 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile beraber askerî, siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik yaşama yönelik birçok alanda *yenileşme sürecine* gitmiştir. Osmanlı, yenileşme sürecinde, kent idaresi alanında da reform gerçekleştirmiştir¹⁶⁷. İmar sisteminin kuruluş süreci olan 1839-1908 yılları arasında kentsel mekân düzenlemelerinde, 1839'da ilk yazılı metin olan *İlmühaber*'den, son imar kanunu olan *Ebniye Kanunu*'nun 1882'de çıkarılması sürecine kadar imar planına dair birçok nizamname, beyanname ve kanunlar yayınlamıştır¹⁶⁸. 1839'da *İlmühaber*'in yayınlanmadan önce imar sistemine bakıldığında, sivil ya da askerî her türlü yapı işlerinin düzenlenmesi, yeniçeri ocağının bir parçası olan Hassa Mimarlar Ocağı tarafından gerçekleştirilmekteydi¹⁶⁹. Genel olarak kurallar da İslam hukuku çerçevesinde alınmakta; İslam hukuku dışında kalan konularda ise örf ve adetlere göre ilan edilen fermanlarla düzenlenmekteydi. İslam hukuku kapsamında, 1877'ye kadar belediyeye ait tüm hizmetler kadılık sistemi içerisinde idare edilmekteydi¹⁷⁰.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan XIX. yüzyıla kadar geçen uzun zamanda toplum yapısında farklılaşmalar görülmüşse de kentlerin mekânsal yapıları değişmemiş

¹⁶⁵Moltke, Türkiye Mektupları ..., s.276.

¹⁶⁶Yapıcı, Salnamelerde Malatya ..., s.133.

¹⁶⁷Yerasimos, Stefan, "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine", Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, s.507 vd.

¹⁶⁸Yerasimos, Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine ..., s.507.

¹⁶⁹Turan, Şerafeddin, "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları", DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, 1963, s.159; Özcan, Tanzimat'ın Kent Reformları ..., s.149.

¹⁷⁰Ortaylı, İlber, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880), TTK Yayınları, Ankara 2018, s.128.

ve bu özelliği XIX. yüzyıla kadar korunmuştur. Osmanlı Devleti'nin kentleri, çıkmaz sokakları, ahşap evleri ve dar caddeleri ile durağan bir toplum olarak kendine has bu özelliği XIX. yüzyıla birlikte birer sorun haline gelmiştir. Ancak bu yüzyıla beraber Osmanlı siyasi zümrenin modernleşme isteklerinin artması, İstanbul'da yaşayan Avrupalıların baskıları, gün geçtikçe sıklaşan ve büyük can ve mal kaybına yol açan yangınlar, kentlerde imar planının uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir¹⁷¹. Ayrıca demiryolları, yeni ticaret merkezi, mahallelerin farklılaşmasının yanında sağlık koşullarının iyileşmesi ile beraber nüfus artışı ve kaybedilen topraklardan gelen göçmenlerin sonucunda değişim süreci kaçınılmaz olmuştur¹⁷².

Osmanlı Devleti'nin modernleşmesine en büyük katkı batıdan ilham alınarak ve batı üstünlüğüne karşı onun kazanımlarını kullanarak çözüm arayışına giren Osmanlı aydınları tarafından gerçekleştirilmiştir. Modernleşme taraftarı olan bu kişiler kentlerin düzensiz yapısından rahatsız olmuş ve bunu yazdığı raporlarla dile getirmişlerdir. Avrupa elçilik görevinde bulunan aydın mutlakıyetçi grubun önderi Mustafa Reşid Paşa, 1836 yılında hükümete gönderdiği bir raporunda "*Dersaadet'te ve sair yerlerde, sık sık yangın çıktıkça, Avrupa gazeteci işi ele alıp; bu ahşap binaları yakmak için mi bu kadar para sarfiyla inşa ediyorsunuz, acaba memleketinizde taş ve tuğla yok mudur, diye sormaktadırlar.*" demiş ve ekleyerek; "*Bina yapımı ve imar işlerinin gelişmesi için Avrupa'ya şimdiden 10-15 çocuk gönderilmesi gerektiğini*" belirtmiştir¹⁷³.

Kentsel mekân düzenlemesi adına planlanan ilk köklü reform, 17 Mayıs 1839 yılında ilk resmi belge olan *ilmühaber*in yayınlanmasıyla başlamış ve bu belge ile imar planlaması adına ilk adımlar atılmıştır. Bu plan çerçevesinde, kentin dar ve çıkmaz sokakları kanuna bağlanarak yasaklanmaktaydı. Yani her evin doğrudan caddeye çıkması istenmekteydi. Bina yapımlarında ise kâğıt binaların (taş ve tuğladan yapılması) yapımının teşvik edilerek bu binaların arasına da ahşap bina yapımı yasaklanmıştır¹⁷⁴. Ayrıca yeni yapılacak mahallelerin geniş caddeler içinde olacak şekilde geometrik

---

¹⁷¹Tekeli, İlhan, "19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü", Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.19.

¹⁷²Tekeli, İlhan, Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009, s.108-109; Uluengin, Mehmet Bengü-Turan, Ömer, "Türkiye'de Kentsel Planlamanın İlk Yüzyılı: İmparatorluğun İhtişam Arayışından Cumhuriyet'in Radikal Modernleşme Projesine", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 2005, s.359.

¹⁷³Baysun, M. Cavid, "Mustafa Reşid Paşa'nın Siyası Yazıları", Tarih Dergisi, 1963, s.43-53.

¹⁷⁴Tekeli, İlhan, İcabında Plan, İstanbul 1993, s.27.

kurallara (*kevâid-i hendeseye*) uygun olarak belli bir plana göre yapılması kararı alınmıştır¹⁷⁵. Ancak İlmühaber’de alınan bu kararlar, kentsel mekân düzenlemesi açısından çok önemli bir adım olsa da uygulanma fırsatı bulamamıştır. Fakat bu belge, daha sonra İstanbul için çıkarılan 1848 tarihli Ebniye Nizamnamesi ve tüm imparatorluğu kapsayacak olan 1864 tarihli Ebniye ve Turuk Nizamnamesine örnek teşkil edeceğinden önemli sayılmıştır¹⁷⁶.

1848 yılında çıkarılan ve sadece İstanbul’u kapsayan Ebniye Nizamnamesi ile sokakların genişliği, binaların yüksekliği ve inşa malzemelerin seçimi gibi hususlara dikkat edilmiştir. Çıkmaz sokakların mümkün olduğunca açık hale getirilmesine ve yangın çıkması ihtimaline karşı inşa malzemesi olarak *kâgirden inşa* tercihi ve bunun için de denetim aracı olarak ruhsatlandırmaya ver verilmiştir¹⁷⁷.

Kentsel mekân düzenlemesi adına hazırlanan ilk planlar, Paris örneğinde olduğu gibi kentin tümünü planlayarak büyük imar operasyonlarıyla bir kent vizyonunun yaşama geçirilmesini öngören çalışmalar değildi. Yapılan bu planlar, daha çok küçük alanları kapsamaktaydı. Bu mevzii planlar, özellikle İstanbul’da ahşap evlerin yaygınlığı dolayısıyla sık sık çıkan büyük yangınlar sonucu ortaya çıkan yangın yerlerinin yeniden imarı, göçmenlerin yerleştirilmesi için kentlerin çevresinde kurulan yeni mahalleler ve yeni kurulacak parklar için yapılması öngörülmekteydi¹⁷⁸.

1841 yılında Osmanlı Devleti, kentsel mekânları düzenlemesi için kurduğu Hassa Mimarlar Ocağı’nı kaldırarak yerine *Ebniye-i Hassa Müdürlüğü’nü* kurmuştur. Tanzimat’ın ilanını sonrasında kentsel mekânların düzenlenmesi adına 1842 yılında da taşra kentlerinde *imar meclislerini* kurulmuş ve bu meclislerle hem şehirlerin alt yapıları

---

¹⁷⁵Yollar en az 10 zira (yaklaşık 7 metre) en fazla 20 zira (yaklaşık 14 metre) olarak sınırlandırılmıştır. Bkz. Uluengin - Turan, İmparatorluğun İhtişam Arayışından ..., s.362; Özcan, Tanzimat’ın Kent Reformları ..., s.158.

¹⁷⁶Seyitdanlıoğlu, Mehmet, “Bir Belge: Yerel Yönetim Metinleri (V): Turuk ve Ebniye Nizamnâmesi ve Getirdikleri”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 1996, s.68. Sıdika Çetin, “Geç Osmanlıdan Erken Cumhuriyete İç Batı Anadolu’da Kentsel Yapının Değişimi: Manisa, Afyon, Burdur ve Isparta Kentleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi, 2012, s.91.

¹⁷⁷Erkan, Nihal Ekim, “Ebniye Nizamnâmelerinden Şehir Planlama Teorisine Uzanan Yol: İstanbul’da Şehir Planlama”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 2012, s.8.

¹⁷⁸Tekeli, Modernizm, Modernite ve Türkiye ..., s.109.

düzenlenmiş hem de şehirlerle ilgili ilk haritalar çıkarılmıştır¹⁷⁹. Eyaletlere yapılan çağrı üzerine her sancaktan *vücut ve kocabaşılardan* oluşacak *İmar Meclisi* üyeleri İstanbul'a davet edilmiştir. Böylece yeni çıkan kararlar neticesinde "... *Muteber ve malumat sahibi kimselerinden birisi Müslüman, diğeri Hıristiyan ...*" olmak üzere iki kişinin İstanbul'a gönderilmesi uygun görülmüştür. Yapılan çağrı üzerine vücut ve kocabaşılar, İstanbul'a gelmiş, ileri gelen devlet adamlarının konaklarında kalmış ve toplantılara katılmıştır¹⁸⁰. Aynı yıl Diyarbakır Eyaleti valisine gönderilen yazıda Diyarbakır ve eyalete bağlı Malatya ve Harput Sancağı'ndan da iki kocabaşı ve iki ileri gelen şahısın gönderilmesi istenmiştir. "...*İ'mâr-ı mülk ve teb'a kaziyesinin istihsâli zımında her bir eyâletden matlûb olunduğu misillü Diyarbekir eyâletinde kâin Malatya Sancağından Sülükîzâde Mehmed Ağa ve Osman Ağa...*"nın gönderilmesine karar verilmiştir¹⁸¹. Hükümet'in İstanbul'a çağırdığı bu görevliler toplantıda hükümete şehrin genel meseleleri yanında yol, köprü ve içme suları hakkında bilgi vermiştir. Ancak 1839 İlmuhaberi ve 1848 Nizamnameleri istenilen ölçüde gerçekleştirilemediğinden bunların yerine başka planlar hayata geçirilmiştir¹⁸². 1863 yılında çıkarılan ve İstanbul dışında İmparatorluğun tamamını kapsamak üzere hazırlanan Turuk ve Ebniye Nizamnamesi ile bir takım yeni düzenlemelere gidilmiştir. Yapılacak bu yeni düzenleme ile Osmanlı şehirlerinin alt yapı sorunlarına da yasal bir düzenleme getirilmekteydi. Su ve kanalizasyon, gaz borularının döşenmesi gibi altyapıya ilişkin konular ile bunların yapımı, bakımı ve onarımı belli şartlara bağlanarak hükümetin kontrolüne bırakılmıştır¹⁸³.

1876 yılında Osmanlı Devleti ilk anayasa olan Kanun-i Esasi ile illerin yönetimi ve düzenlenmesine büyük önem vermiştir. 1877'de de belediyeler tüm ülkede yaygınlaştırılmış ve yol, kaldırım, su, kanalizasyon, sokak aydınlatması, temizlik gibi kentsel sorunların çözülmesi istenmiştir¹⁸⁴. 1882'de Osmanlı Devleti'nin en kapsamlı ilk imar kanunu olan Ebniye Kanunu yayımlanmıştır. Bu kanunla çıkmaz sokaklar

---

¹⁷⁹Çadırcı, Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, TTK Yayınları, Ankara 2013, s.199-202; Seyitdanlıoğlu, Mehmet, "Tanzimat Döneminde İmar Meclisleri", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 1992, s.328-329.

¹⁸⁰Çadırcı, Musa, "Tanzimat Dönemi'nde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)", Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi, Ankara 2017, s.201-202.

¹⁸¹BOA. A. }MKT. 32/41.

¹⁸²Uluengin - Turan, İmparatorluğun İhtişam Arayışından ..., s.362-363.

¹⁸³Seyitdanlıoğlu, Turuk ve Ebniye Nizamnamesi ..., s.69.

¹⁸⁴Bayram, Pınar, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Kentleşme: Yönetimsel Reformlar İle Osmanlı Aydınlarının Kent Üzerine İzlenimlerine Dayalı Karşılaştırmalı Bir İnceleme", LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 2017, s.234.

yasaklanmış, yol genişlikleri derecelendirilmiş ve bina yükseklikleri ile yangına karşı önlemler kanuna bağlanmıştır. Ayrıca yolların, sınır ve genişliklerin belirlenmesi belediye meclislerinin kararına bağlanmıştır¹⁸⁵.

1839 yılında Malatya'nın Aspuzu'ya nakledilmesi ve şehrin burada tekrar inşa edilmesi ile Osmanlı'nın kentsel mekân düzenlemesi kararları, aynı yıla denk gelmesi çalışma açısından ehemmiyet arz etmektedir. Söz konusu dönemde, Malatya için köklü bir değişim başlamıştır. Ancak Malatya'nın Aspuzu'ya göç etmesi ve bu dönemde yaptıkları hakkında elimizde yeterli bilgi ve belge bulunmamaktadır. Ayrıca İstanbul'un ilk imar planını yapan Helmuth Von Moltke¹⁸⁶, Hafız Paşa'nın verdiği vazife üzerine Anadolu'nun haritalarını çıkarmak üzere keşif için Anadolu'ya gönderilmiştir¹⁸⁷. 1837-1839 yılları arasında Malatya'da bulunan Moltke, Malatya'da bulunduğu süre içerisinde Malatya'nın kentsel mekân düzenlemesi ile ilgili herhangi bir önerisi ya da tavsiyesi olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlayamıyoruz.

2.1.Mahalle

Kelime olarak *bir yere inmek, konmak, yerleşmek* manasına gelen mahalle, *hall* (*halel-husûl*) kökünden türetilmiş bir mekân ismidir¹⁸⁸. Bu yerler devamlı ya da geçici olarak ikamet etmek için kurulan yerleşim birimleridir. Rifat Özdemir'in ifadesi ile mahalleler: “*Ya dinî bir yapının etrafında toplanma, ya da aynı din, mezhep ve ırktan olanların bir arada yaşama arzusu sonucunda teşekkül etmiştir...*”¹⁸⁹. Müslümanlar, fethettikleri yerlerde kalıcı olmak için ilk önce cami yeri tespit edip daha sonra bu cami etrafında yerleşim kurmaya başladılar. Böylece mahalleler kurulur ve şehir şekillenirdi¹⁹⁰. İslam tarihinin erken dönemlerinden bu yana şehrin tanımı yapılırken önemli bir yere sahip olan mahalleler, işlevsel ve sosyal bütünlüğü olan yerler olarak kabul edilmekteydi. Genel olarak bakıldığında bir mahalleyi diğerlerinden ayıran bir fizikî sınır ve biçim olmasa da şehir toplumunun idarî ve sosyal tanımında belirgin bir kimlik olarak öne çıkardı. Başka bir ifadeyle bir topluluk olarak örgütlenmemiş olan ve

¹⁸⁵Seyitdanlıoğlu, Turuk ve Ebniye Nizamnamesi ..., s.69.

¹⁸⁶İstanbul'un ilk planlama çalışması 1836-1837 yıllarında Helmuth Von Moltke tarafından yapılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Tekeli, Modernizm, Modernite ve Türkiye ..., s.109.

¹⁸⁷Özcan, Tanzimat'ın Kent Reformları .... s.156-157.

¹⁸⁸Küçükbaşçı, Mustafa Sabri-Yel, Sabri, “Mahalle”, *DİA*, (C.XXVII), Ankara 2003, s.323.

¹⁸⁹Özdemir, Rifat, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, TTK Yayınları, Ankara 1998, s.75.

¹⁹⁰Önkal, Ahmet-Bozkurt, Nebi, “Cami”, *DİA*, (C.VII), İstanbul 1993, ss.46-56; Şener, Mehmet, “Cami”, *DİA*, (C.VII), Ankara 1993, s.91-92.

insanların bağımlılıkları bir tek kendi yöresinden, dinî cemaatinden, inancından, ailesinden ve etnik grubundan olanlarla tanımlandığı İslam şehirlerinde sosyal dayanışma ve katılım, genel olarak mahalle denilen yerde gerçekleşmekteydi¹⁹¹.

Osmanlılarda mahalle, klasik dönemlerden itibaren idarî ve iktisadî yönden kendi içine kapanık en alt yönetim birimi olmuştur. Mahallelerin bu şekilde kapalı olarak tanımlanması genel olarak sosyal yönden birbirini tamamlayan topluluklardan oluşmasındandı. Ya da aynı mahallelerde birbirini tanıyan, hal ve hareketlerinde birbirinden sorumlu olan ve bu sorumluluk içerisinde birbirine kefil olarak sosyal dayanışma içinde ve aynı meslek dallarında, benzer ibadet yerlerinde ibadet eden kişilerin oluşturduğu yerleşim yerleri olarak görülmektedir¹⁹². Böylece başında imamı ile kendine özgü gelir kaynakları olan mahalleler; hocasıyla, bekçisiyle ve birbirine kenetlenmişliğiyle birlikte toplumsal ve idarî birimdir¹⁹³.

Osmanlı'da mahalleler, ekonomik, sosyal ve kültürel hatta idarî anlamda arz etmiş olduğu çeşitli işlevleriyle birlikte zaman içerisinde şehrin mekânsal öğelerini ve şehir bütününe etkileyerek dolaylı da olsa şehrin mekânsal biçimlenmesinde etkili olmuştur. Mahalleler, bu çekirdeğin etrafında şekillenmekteydi. Bu çekirdekten itibaren mahallelerde, bir meydan, çeşme mescit, cami, kahvehane gibi unsurlar yer almaktaydı. Bunun yanında yeteri kadar büyük olan mahallelerde kamusal ve ortak mekânsal öğelerden ibadethane, okul, kütüphane, hamam ve dükkânlar bulunmaktaydı. Dolayısıyla mahalle, ya bir cami veya mescit, ya bir imaret veya tekke bazen de bunların hepsini içine alan külliye etrafında şekillenmekteydi.

Osmanlı Devleti'nin Anadolu şehirlerinde XV. ve XVI. yüzyıllarda yeni mahallelerin kurulmasından sonra hızla genişleyen yerleşim alanlarının XVII. yüzyıl başlarında ulaştığı sınırları XIX. yüzyıl sonlarına kadar korumuş, ancak XIX. yüzyıl sonunda dış etmenlerin sonucunda değişime girmiştir. Bu değişim süreci üzerinde

---

¹⁹¹Bayartan, Mehmet, "Osmanlı Şehirlerinde Bir İdari Birim: Mahalle", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, İstanbul 2005, s.93-94.

¹⁹²Ergenç, Özer, "Osmanlı Şehirlerinde "Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", Osmanlı Araştırmaları Dergisi, 1984, s.69; Cerasi, Maurice M., Osmanlı Kenti: Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.70-73; Düzbakar, Ömer, "Osmanlı'da Mahalle ve İşlevi", Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2003, s.99.

¹⁹³Bayartan, Bir İdari Birim: Mahalle ..., s.96; Aysu, Çidem, "İstanbul Şehrinden Metropoliten İstanbul'a Mahallelerin Mekânsal Dağılışı 1950-2001", İstanbul Dergisi, s.51.

şehirsal arazilerin kullanımına eklenen demiryolu, yönetici merkez, göçmen mahallesi, askeri kışla gibi yeni örgütler etkili olmuştur¹⁹⁴.

Bir şehrin gelişiminin göstergesi mahalleler ile kabul edilmiştir. Örneğin İstanbul'un II. Mehmed döneminde ele geçirilmesi ile mahalleler üzerinde yapılan çalışmalar bunu göstermektedir¹⁹⁵. Şehre yeni gelenler kendilerine tahsis edilen konutlara ya da boş arsalarla yapılan binalara yerleştirilmiştir. Şehre yerleşen bu kişiler, mescitle çevresinde oluşan mahalleleri kısa sürede iskân etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde aradan geçen yüzyıllarda sosyo-ekonominin devamlılığı sayesinde mahalleler tarih boyunca varlığını korumuştur. Burada dikkate değer ifade şudur ki; şehrin sosyal dokusuna fiziksel bir çerçeve oluşturan mahallelerin sürekliliği, devletin stabilitesini koruyan faktörler arasında olduğu kabul edilmiştir¹⁹⁶.

Türk mahalle dokusunun tüm özellikleri Osmanlı şehri Malatya'da kendini göstermektedir. Malatya, Müslümanların eline geçtikten sonra mahalle isimlerini ilk yerleşim bölgelerini etrafında inşa ettikleri cami ve mescitlerden ya da önemli şahsiyetlerin isimlerinden almıştır. Bunun dışında meslek isimleri (*boyahane, çadırcı, demirci, keçeci vb.*) ve yerleşim yerinin fiziki yapılardan-mekânından (*çukur, bab kapı, boğaz vs.*) alınan isimler de takip etmiştir¹⁹⁷.

Malatya'daki mahalle sayıları hakkında Osmanlı öncesi ile ilgili yeterli malumat bulmak zordur. Osmanlı hâkimiyetinin başladığı XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden yeni yerleşme yeri Aspuzu'ya geçinceye kadar 30-37 mahalle arasında değişmektedir. 1560 senesi Tahrir Defteri'nde Malatya'da 32 mahalle kaydedilmiştir¹⁹⁸. XVII. yüzyılın ortalarında Malatya'ya gelen Evliya Çelebi, şehirde 32 mahallenin bulunduğunu

¹⁹⁴Aktüre, Sevgi, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 1985, s.891.

¹⁹⁵Ak, Mahmut, "Fatih Dönemi'nde İstanbul'da İmar Faaliyetleri ve Mahalle Yerleşimi Hakkında", İstanbul: Şehir ve Medeniyet, Klasik Yayınları, İstanbul 2004, s.235.

¹⁹⁶Kuban, Doğan, "Mahalleler: Osmanlı Dönemi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (C.V), Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, İstanbul 1994, s.243-244.

¹⁹⁷Ergenç, Osmanlı Şehrinde Mahalle ..., s.70.

¹⁹⁸Bu mahalleler: Cami-i Kebir Mahallesi, Çukur, Kızlar Mescidi, Hasan Bey Mescidi, Köşker, Potu Mescidi, Zaki, Karahan Mescidi, Kadı Mehmed Mescidi, Küçük, Şil Hasan, Keçeci, Şeyh Hasan Bey, Bab-ı Meşak, Ömer Bey Mescidi, Baycı, Durmelik Mescidi, Kadı Şafi, Kemahlu Baba Zaviyesi Mescidi, Sepidros (Sipdirus), Hangah, Alaca Mescidi, Atabey Mescidi, Hacılar Mescidi, Çermük, Hacı Yunus Mescidi, Nasır Bey Mescidi, Molla İsmail Mescidi, Baba Acem Mescidi, Ağazad, Pulat, Çerkit mahalleleridir. Yinanç, Refet - Elibüyük, Mesut, Kanunî Devri Malatya Tahrir Defteri (1560), Ankara 1983, s.9-16; Göyünç, Nejat, Kanuni Devri Malatya Şehri, VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1970, s.655-656.

seyahatnamesinde yazmıştır. “...Tamamı otuz iki mahalledir. Öncelikle meşhur mahallesi Eskicuma’dır ve Cami-i Kebir Mahallesi, Emir Ömer Mahallesi, Saray Mahallesi, Kızlar Mahallesi, Hankâh Mahallesi, Toptaş Mahallesi, Karahan Mahallesi, Çermik Mahallesi, Alacakapı Mahallesi, Bostancılar Mahallesi, Küçük Mahallesi, Ağazar Mahallesi ve Kürtler Mahallesi...”¹⁹⁹. Evliya Çelebi’nin bahsettiği bu mahalleler sur içinde ve sur dışında bulunmaktadır. Sur içinde bulunan mahalleler: Cami-i Kebir Mahallesi, Kadı Mehmed Mescidi Mahallesi, Ömer Bey Mescidi Mahallesi, Sıpdirus Mahallesi, 1530’dan önce Ahi Alikıran adı verilen Şeyh Hasan Bey Mahallesi, Küçük Mescit Mahallesi, Hacılar Mescidi Mahallesi, Hasan Bey Mescidi veya Yayı Mahallesi, Tacir Bey Mahallesi, Hacı Yunus Mescidi Mahallesi, Tel veya Putı Mescidi Mahallesi, Külhancı-oğlu Mescidi veya Köşeler Mahallesi, Baba-kulu Oğlu Mescidi veya Köşker Mahallesi, Hacı Ali Mescidi veya Kızlar Mescidi Mahallesi, Seyyit Hasan Mahallesi, Pulluca Mescidi veya Kadı Şafî Mahallesi, Çarşı veya Alaca Mescit Mahallesi, Baba Acem Mescidi Mahallesi, Keçeci Mahallesi. Sur dışındaki mahalleler ise: Çermük Mahallesi, Durmelik Mescidi Mahallesi, Karahan Mescidi Mahallesi, Meşak-kapu Mahallesi, Hasan Bey Mescidi veya Garip Şevket Mahallesi, Atabey Mescidi Mahallesi ve Kemahlı Baba Zaviyesi Mahallesi²⁰⁰.

Evliya Çelebi, Seyahatname’sinde Malatya’da 32 mahallenin bulunduğunu ve bunların arasında en meşhurunun Eskicuma Mahallesi olduğunu belirtmektedir. 1560 senesi Tahrir Defteri’nde bu isimde bir mahalleye rastlanılmamaktadır. Ancak 32 mahalle diyerek tahrir defterleri ile aynı sayıyı vermektedir.

XVIII. yüzyılda Malatya’da bulunan mahalleler; Cami-i Kebir Mahallesi, Çukur, Kızlar, Hasanbey, Septuruz, Çermik, Zaki, Karahan, Kadı Mehmed, Köçek, Şil Hasan, Nasır Bey, Şeyh Hasan, Pullu, Emir Ömer, Baycı, Yumrukenise(Yumrukilise), Atabey, Durmelik, Pervâne, Alacamescid, Bostancı, Toptaşı, Alacakapı, Atabeg Mescidi, Köseöyüğü, Hacılar, Bekûder, Akminâre, Baba Acem, Ağazad, Alibey, Abdulvahap, Çerkin mahalleleridir ²⁰¹.

¹⁹⁹Evliya Çelebi, Seyahatnâme ..., s.11.

²⁰⁰Göyünç, Kanuni Devri Malatya ..., s.655-656.

²⁰¹Karagöz, Mehmet, 1714-1720 M. (1127-1133 H.) Tarihli Malatya Şer’iyye Sicilleri, (Yayınlanmamış Yüksel Lisan Tezi), Fırat Üniversitesi, Elazığ, s.226-227, 291-292, 343-344.

XIX. yüzyılda Malatya’da mahallelere odaklandığımızda; ilk olarak önceki sayfalarda Malatya’nın 1839 yılında Aspuzu’ya göç etmesi ile ilgili aktardığımız bilgilerin geçerli olduğunu belirtelim. Bu nedenle tekrara düşmemek için burada genel olarak konuya değineceğiz. Malatya şehri, Aspuzu’ya göç ederken eski şehirdeki mahalle isimleri ile göç etmiştir. Eski şehirde bulunan mahallelerin bazılarında yeni şehirde de rastlamaktayız. Bu mahalleler: Cami-i Kebir, Çukur, Kızlar, Hasanbey, Septuruz Çermik (Büyük ve Küçük Çermik), Zaki, Karahan, Nasır Bey, Dermelik (Durmelik), Hankâh-ı Pervâne, Alacamescid, Bostancı, Toptaşı, Alacakapı, Hacılar, Baba Acem, Alibey, Abdulvahap, Şeyh Hasan, Saray, Toptaş mahalleleridir.

Yeni şehre göç ettikten sonra oluşturulan mahalleler ise: Cırcır Köşe Mahallesi, Bendbaşı, Çarşıbaşı, Akpınar (Halfetin), Çarmuzi, Çavuşoğlu, Koyunoğlu, Mollakasım, Arslantepe, Kalemkâr, Metaver, Kargaoğlu, Çorbacılar, Abdulğaffar, Sandiriz, Köşebaşı, Çukurdere, Ferhadiye, Niyazi, Zaviye, Zamkuç (Zangoç), İzzetiye, Hayroğlu, Tecde, Kızılkemişin, Nerhan, Çatalbend, Çıtak, Kavaklıbağ gibi mahalleler yeni şehirde kurulmuştur²⁰².

Aradan geçen zamanda yeni mahallelerin kurulması gayet tabii iken var olan eski mahalleler hakkında daha sonra bilgi sahibi olunamamasının gerekli bir izahı yapılamamaktadır. Ya bu mahallelerin birbirleri ya da diğer mahalleler ile birleşmesi mümkün olabilir. Ancak bunu izah edebileceğimiz yeterli malumatımız bulunmamaktadır. Bu mahallelerin bazılarının isimleri değişirken bazılarının ise aynı isimle devam ettiği görülmektedir.

1842 ve 1895 yıllarına ait tespit ettiğimiz üzere arada geçen zaman boyunca birçok mahallenin isminin değiştiği görülmektedir. 1842 yılında tespit ettiğimiz ancak 1895 yılında bulunmayan mahallelerin isimleri şöyledir: Alibey Mahallesi, Cami-i Kebir, Babacem, Bostancı, Hacılar, Hasanbey, Gazimehmed, Alacamescid, Nasırbey, Pervane, Kızlar, Dermelik, Küçükçermik, Yapıcı, Zaki, Abdulvahab, Büyükçermik, Şeyhhasan Küçük, Köseler, Bolluca, Polat, Mirömer, Alacakapı, Meydanbaşı, Çirkin, Septuruz, Akminare, Çukur, Adafi ve Ahmed Turan mahalleleridir.

---

²⁰²Yiğit-Aydın, Malatya H.1258/M.1842 Nüfus Kayıtları ..., s.40-42.

1895 yılında yeni şehirde bulunan mahalleler ise şöyledir: Büyük Hüseyin Bey, Receboğlu, Kernek, Küçük Hüseyin Bey, Kırçoval, Akpınar, Ferhadiye, Tekmazar, Niyazi, Nuriye, Arslanbey, Dabağhane, Yeni Hamam, Halfeddin, Sarıcıoğlu, Hidayet, Çerik Pınar, İskender, Cevherizade, İzzetiye, Hamidiye, İlyas, Bendbaşı, Sancaktar, Kavaklıbağ, Haraze, Şuşak, Zaviye, Küçük Mustafa Paşa, Büyük Mustafa Paşa, Şifa, Çukurdere, Şakir Paşa, A. Niyazi, Koyunoğlu, Şeyh Behram, Abdulgaffar, Samanlıoğlu, Çilesiz, Hacı Abdizade, Çarşıbaşı, Köşebaşı, Arslantepe, Kalemkâr, Salköprü, Çekmeceler, Tekçeşme, Zamkuc, Cırcır Köşe, Çatalbend, Çavuşoğlu, Köksoku, Metaver, Çorbacılar, Sandiriz, Çıtak, Nerhan, Kızıl Kemişin Mahallesi.

Tablo 1.1: 1842 Yılında Malatya Kazası Mahalleleri²⁰³

Sıra No	Malatya Kazası Mahalleleri	Sıra No	Malatya Kazası Mahalleleri
1-	Cami-i Kebir Mahallesi	19-	Abdulvahab Mahallesi
2-	Alibey Mahallesi	20-	Büyükçermik Mahallesi
3-	Hacılar Mahallesi	21-	Şeyhhasan Mahallesi
4-	Babacem Mahallesi	22-	Küçük Mahallesi
5-	Bostancı Mahallesi	23-	Köseler Mahallesi
6-	Toptaşı Mahallesi	24-	Bolluca Mahallesi
7-	Hasanbey Mahallesi	25-	Polat Mahallesi
8-	Gazimehmed Mahallesi	26-	Mirömer Mahallesi
9-	Karahan Mahallesi	27-	Alacakapu Mahallesi
10-	Alacamescid Mahallesi	28-	Meydanbaşı Mahallesi
11-	Nasirbey Mahallesi	29-	Şeyhhasan Mahallesi

²⁰³Yiğit-Aydın, Malatya H.1258/M.1842 Nüfus Kayıtları ..., s.40-42.

12-	Pervane Mahallesi	30-	Çirkin Mahallesi
13-	Kızlar Mahallesi	31-	Septoroz Mahallesi
14-	Dermelik Mahallesi	32-	Akminare Mahallesi
15-	Küçükçermik Mahallesi	33-	Çukur Mahallesi
16-	Yapıcı Mahallesi	34-	Adafi Mahallesi
17-	Çarmuzu Mahallesi	35-	Ahmed Turan Mahallesi
18-	Zaki Mahallesi	36-	Tecde Mahallesi
Sıra No	Kasaba Nahiyesi Çırmıktı Karyesi Mahalleleri	Sıra No	Kasaba Nahiyesi Çırmıktı Karyesi Mahalleleri
37-	Mollakasımoğlu Mahallesi	48-	Hilan Karyesi
38-	Kargaoğlu Mahallesi	49-	Musturu Karyesi
39-	Hayraoğlu Mahallesi	50-	Kadiruşağı Karyesi
40-	Kündübek Karyesi	51-	Haçne nam-ı diğer Haç-abâd
41-	Barguzu Karyesi	52-	Cafana Karyesi
42-	Kileyik Karyesi	53-	Gözene Karyesi
43-	Banazı Karyesi	54-	Mahmudi Karyesi
44-	Elmalı Karyesi	55-	Alişar Karyesi
45-	Samankendi Karyesi	56-	Kuşdoğan Karyesi
46-	Şahnahanlı Karyesi	57-	Çermeğe Karyesi
47-	Tilek Karyesi		

	Cubas Nahiyesi		Cubas Nahiyesi
58-	Bulguri Karyesi	75-	Yarımcahan Karyesi
59-	Fırıncı Karyesi	76-	Çolakzade Karyesi
60-	Hacı Halilzade Çitliği Mezrası	77-	Kerik Karyesi
61-	Sosirik Karyesi	78-	Derekendi nam-ı diğer Nehrin
62-	İspendere-i Ülya Karyesi	79-	Kozluk Karyesi
63-	İspendere-i Süfla Karyesi	80-	Borstun Karyesi
64-	Talibin Karyesi	81-	Hunadi Karyesi
65-	Kamin Karyesi	82-	Atabek Karyesi
66-	Yenicekendi Karyesi	83-	Gürhane Karyesi
67-	Alihanuşağı Karyesi	84-	Gevenis Karyesi
68-	Bahri Karyesi	85-	Halikan Karyesi
69-	Nerdiban Karyesi	86-	Molikan Oymağı Şabikoğlu
70-	Memikan nam-ı diğer Bayırhindi Karyesi	87-	Karagöz Karyesi
71-	Çolaklı Karyesi	88-	Tekederesi Seyyid Ali Uşağı
72-	Meydancık Karyesi	89-	Seyyid Ali Uşağı'na tabi Mustafa Oymağı Mezrası
73-	Dışarcıbük Karyesi	90-	Karakend Karyesi
74-	Tepe Karyesi		

	İzolu Nahiyesi		İzolu Nahiyesi
91-	Bend Karyesi	96-	Mestikan Karyesi
92	Ağa-yı Bekir nam-ı diğer Nehrin	97-	Pirot Karyesi
93-	Botan Karyesi	98-	Kadıoğlu Karyesi
94-	Zeykan Karyesi	99-	Pınarlı Karyesi
95-	Mahmuddursun Karyesi		

Nüfus sayımlarında elde edilen bilgiler doğrultusunda 1842 yılında Malatya Kazası'nda 36 mahalle, Malatya Kazası'na bağlı Kasaba Nahiyesi'nde 21 mahalle; Cubas Nahiyesi'nde 33 ve İzolu Nahiyesi'nde 9 tane olmak üzere toplamda 99 mahalle bulunmaktadır.

Tablo 1.2: 1895 Yılında Malatya Kazası Mahalleleri²⁰⁴

Sıra No	Malatya Kazası Mahalleleri	Sıra No	Malatya Kazası Mahalleleri
1-	Büyük Hüseyin Bey Mahallesi	35-	Küçük Hüseyin Bey Mahallesi
2-	Receboğlu Mahallesi	36-	Aşağı Niyazi Mahallesi
3-	Kernek Mahallesi	37-	Koyunoğlu Mahallesi
4-	Şakir Paşa Mahallesi	38-	Şeyh Behram Mahallesi
5-	Kırçuval Mahallesi	39-	Abdulgaffar Mahallesi

²⁰⁴Yapıcı, Vilayet Salnamelerine Göre Malatya ..., s.70-77.

6-	Akpınar Mahallesi	40-	Samanlıoğlu Mahallesi
7-	Saray Mahallesi	41-	Çilesiz Mahallesi
8-	Ferhadiye Mahallesi	42-	Hacı Abdizade Mahallesi
9-	Tekmezar Mahallesi	43-	Alacakapı Mahallesi
10-	Niyazi Mahallesi	44-	Karahan Mahallesi
11-	Nuriye Mahallesi	45-	Toptaş Mahallesi
12-	Arslanbey Mahallesi	46-	Çarşıbaşı Mahallesi
13-	Cevherizade Mahallesi	47-	Köşebaşı Mahallesi
14-	İzzetiye Mahallesi	48-	Arslantepe Mahallesi
15-	Hamidiye Mahallesi	49-	Tecre Mahallesi
16-	Dabağhane Mahallesi	50-	Molla Kasım Mahallesi
17-	Yeni Hamam Mahallesi	51-	Hayroğlu Mahallesi
18-	Halfeddin Mahallesi	52-	Kargaoğlu Mahallesi
19-	Sarıcıoğlu Mahallesi	53-	Kalemkâr Mahallesi
20-	Hidayet Mahallesi	54-	Salköprü Mahallesi
21-	Çerik Pınar Mahallesi	55-	Çekmeceler Mahallesi
22-	İskender Mahallesi	56-	Tekçeşme Mahallesi
23-	Çarmuzi Mahallesi	57-	Zamkuc Mahallesi
24-	İlyas Mahallesi	58-	Cırcır Köşe Mahallesi
25-	Bendbaşı Mahallesi	59-	Çatalbend Mahallesi
26-	Sancaktar Mahallesi	60-	Çavuşoğlu Mahallesi

27-	Kavaklıbağ Mahallesi	61-	Köksoku Mahallesi
28-	Haraze Mahallesi	62-	Metaver Mahallesi
29-	Şuşak Mahallesi	63-	Çorbacılar Mahallesi
30-	Zaviye Mahallesi	64-	Sandıriz Mahallesi
31-	Küçük Mustafa Paşa Mahallesi	65-	Çıtak Mahallesi
32-	Büyük Mustafa Paşa Mahallesi	66-	Nerhan Mahallesi
33-	Şifa Mahallesi	67-	Kızıl Kemişin Mahallesi
34-	Çukurdere Mahallesi		

1895 yılında Malatya Kazası'nda 67 ve Malatya Kazası'na bağlı İzolu Nahiyesi'nde 135 tane mahalle ve köy bulunmaktadır. Malatya kaza merkezindeki mahalleleri 1842 ve 1895 yıllarına göre değerlendirdiğimizde Kasaba Nahiyesi mahallelerinin kaza merkezine dâhil edildiği ve Cubas nahiyesinin kaza merkezinde ayrıldığı görülmektedir.

2.2.Hükümet Konağı

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde şehrin valisi, sancak beyi ya da kadısı için ayrılmış, devlet işlerinin yürütüldüğü resmi devlet daireleri bulunmamaktaydı. Yöneticilerin oturduğu konaklar, aynı zamanda devlet işlerinin de yürütüldüğü daire özelliğine sahipti. Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında Tanzimat'ın ilanı ile beraber bürokrasi işlerinin ihtiyacından dolayı devlet işleri, resmi devlet dairelerinde yürütülmüştür. Böylece devlet dairelerine yeni bir kurum daha eklenmiş ve şehrin yeni çekim noktalarından biri haline gelen devlet daireleri ya da hükümet konağı ortaya

çıkmıştır²⁰⁵. Malatya Kazası müdürlerinin resmi dairelerine bakıldığında ilk zamanlar resmi bir dairelerinin varlığı hakkında elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Buna sebep olarak Malatya'nın yaklaşık 1800 yıllık yerleşim bölgesinden, Nizip Savaşı yüzünden zorunlu göç etmesi ve yeni yerleşim bölgesine yerleşmesinin uzun bir süreci kapsadığı söylenebilir. Ayrıca Malatya Kazası, Tanzimat'tan sonra ilk defa 1842'de kurulmuş olan kazalara ve ilk defa tayin edilen kaza müdürlerine devlet dairesi ayarlamada sıkıntı yaşamış olabilir. Bunun yanında eski geleneğin devam ettiği ve oturdukları konak ile devlet işlerinin yürütüldüğü konağın aynı olduğu ve hemen değişime gitmediği öngörüsünde de bulunulabilir.

1839 yılında Malatya, Aspuzu'ya nakledildikten sonra şehir baştan inşa edilmiştir. Bu dönemde muhtemelen önceki dönemlerde olduğu gibi şehrin idarecinin konağı, aynı zamanda Hükümet Konağı olarak kullanılmaktaydı. 1875 yılında Malatya'da bir tane Hükümet Konağı'ndan bahsedilmektedir²⁰⁶. Ancak bu konağın resmi daire mi olduğu yoksa idarecinin konağı mı olduğu kesin olarak tespit edilememektedir. Çünkü 1883 tarihli arşiv belgesinde elde edilen bilgiye göre Malatya'da resmi bir Hükümet Konağı'nın bulunmaktadır. Bu dönemde (3 Şubat 1883) Malatya mutasarrıfı olarak görev yapan Şakir Bey'in inşa ettiği konağın belediye adına kamulaştırılıp *Hükümet Konağı* olarak kullanılmasını talep ettiği yazılmaktadır²⁰⁷. Talebi olumlu karşılanmış olmalıdır ki bundan sonra burası Hükümet Konağı olarak kullanılmıştır. 1893 yılında meydana gelen depremde Hükümet Konağı yanmış ve zarar görmesinden dolayı Bab-ı Ali'den konağın tamiri için yardım talep edilmiştir²⁰⁸. Hükümet, şehrin idaresi için önemli olan hükümet konağının tekrardan inşa edilmesi için gerekli olan 150.000 kuruş meblağı göndermiştir²⁰⁹. Ancak konağın yeniden inşası sonraki yıla ertelenince gönderilen yardım parası "... Şura-yı devlet maliye dairesine ..." aktarılmıştır²¹⁰. Fakat 1899 yılında eski Hükümet Konağı tekrar tamir edilince yenisinin yapılmasına gerek kalmadığı hükümete bildirilmiştir²¹¹. Ayrıca 1891 yılında Malatya'ya ziyaret eden seyyah Cuinet, büyük ve

---

²⁰⁵Tekeli, İlhan, Tanzimat'tan Cumhuriyete Kentsel Dönüşüm", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, (C.IV), İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.881; Aktüre, Sevgi, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, s.894.

²⁰⁶Sâlname-i Diyarbekir, 1291, s.149; Sâlname-i Diyarbekir, 1291, s.154.

²⁰⁷BOA. ŞD. 1459/4.

²⁰⁸BOA. DH.MKT. 154/39.

²⁰⁹BOA. İ.DH.. 1358/49.

²¹⁰BOA. DH.MKT. 2291/68.

²¹¹BOA. DH.MKT. 2402/84.

geniş bir yer üzerine inşa edilmiş Hükümet Konağı'nın ve cami minarelerinin yarıya kadar yeşillikler içerisinde gizlendiğini belirtmektedir²¹².

2.3.Çarşı ve Pazar

Çarşı-pazarlar, alış-verişin yapıldığı bir mekân olmasının çok ötesinde şehrin tam ortasında yani şehrin kalbini oluşturmaktaydı. Çok öncelerden bu güne kadar Osmanlı şehirlerinde *ehl-i hirfet veya hirfet ehli* diye anılan esnaf-tüccar sınıfın, sanatkârın, şehirde yaşayan tüm kadın ve erkeklerin, yakın ve uzak çevrede gelen tacirlerin hatta her kesimden insanın yüz yüze geldiği, sürekli ilişki içerisinde olduğu bir mekândı²¹³. Bu yönüyle çarşı-pazarlar ilk günden bu güne geleneksel toplumlarda şehrin can damarını oluşturmaktaydı. Malatya halkı da şehrin merkezi haline gelen çarşı ve pazarı günlük hayatta aktif olarak kullanmaktaydı. Çarşı ve pazarlarda belli bir sosyal grup ile beraber bu mekânlarda yakın ve uzak bölgelerden ticaret için gelenler, ürünler üretenler ve bunları pazarlayarak sakinlerini geçindirenler çarşı-pazarın esas unsurlarını oluşturmaktaydı. Çarşı ve pazarların etrafında sanatını icra eden esnaf (boyacılar, dokumacılar, debbağlık-dericilik), sanatkârlar, camiler, han ve hamamlar, kahvehaneler günlük hayatın bir parçası haline gelmişti ve bir bütünlük içerisinde akıp gitmekteydi. Malatya'nın kalbi olan çarşı pazarı anlatmadan önce çarşı ve pazarın tarihini kısaca ele almak konumuzun anlaşılması açısından yararlı olacaktır. Böylece çarşı-pazarın neden bu kadar önemli olduğunu ve insan hayatında neden bu kadar yer ettiğini daha iyi anlamış olacağız.

İslam şehirlerinin merkezine bakıldığında *cami, pazar ve hamam* şehrin kalbi diye belirttiğimiz çarşı-pazarda bulunmakta ve şehir bunların etrafında şekillenmekteydi²¹⁴. Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra şehircilik anlayışı da buna göre şekillenmiş ve çarşı-pazarlar Türklerin şehir merkezinin etrafında toplanmıştır. Böylece Türkler, İslam şehir tipinin üç ana ögesi ile Orta Asya şehir tipinin üç ögesi olan iç kale, şehiristan ve radabı birleştirerek mahalle, bedesten ve çarşılardan oluşan Türk şehirciliğini oluşturmuşlardır. Buna göre çarşı-pazar; cami ve hamamın yanında Türk şehirlerinin en

²¹²Karagülle, Seyahatnamelerde Malatya ..., s.176.

²¹³Karagöz, Mehmet, "Malatya'nın XVII. Asırdaki Ticari İmkânları", Kervansaray Buluşması: Malatya Tarihi ve Arkeoloji Sempozyumu, Malatya 2006, s.123 vd.

²¹⁴Raymond, Andre, "Şehir", *DİA*, (C.XXXVIII), Ankara 2010, s.449-451; Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Şehir", *DİA*, (C.XXXVIII), Ankara 2010, s.441-446.

önemli unsurlardan biri olmuştur²¹⁵. Geleneksel Türk toplumlarında olduğu gibi Osmanlı’da da çarşı-pazar büyük öneme sahipti. Osmanlı belgelerinde “*Cuma kılınır ve pazar durur*” şeklinde geçen ifadeye göre bir bölgenin şehir olarak tanımlanması için cami pazarının olması önceliklerden biri olarak görülmekteydi²¹⁶. Çarşı-pazar şehrin çevre bölgelerden çekim kuvveti olmuştu ve köylüsü, çevre illerden ya da daha uzak bölgelerden gelen tüccarın ilk başta uğradığı yer olmuştur. Osmanlının her şehrinde olduğu gibi Malatya’da da çarşı-pazar şehrin merkezinde bulunmaktaydı. Malatya’nın 1839’da Aspuzu’ya taşınmadan önceki çarşısı iç kalede, birbirini kesen iki yol üzerinde şehrin merkezinde kurulduğu tahmin edilmektedir. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Malatya’yı gezen Evliya Çelebi, Malatya çarşısı ve esnafı hakkında bize önemli bilgi vermektedir. “... *mamur bakımlı sultani çarşısı vardır. Ancak Şam ve Halep gibi kârgir, kurşunlu dükkânlar değillerdir. Ama yine de bütün değerli eşyaların hepsi bolca bulunur...*” diyen Evliya Çelebi, Malatya’nın o dönemde bakımlı bir çarşısı ve çarşıda satılan birçok ürünün bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca Evliya Çelebi “... *hâsılı hepsi esnaf ve iş sahibidir...*” ve “... *Bir kısmı da pamuk ipliği eğirirler. Bir kısmı dokumacı olup, beyaz pamuk bezi dokurlar...*” diyerek Malatyalı halkının çoğunluğunun esnaf olduğu ve ip eğirme ile dokumacılık yaparak beyaz bez ürettiklerini seyahatnamesinde kaydetmiştir²¹⁷.

Malatya halkı, 1839’da Aspuzu’ya göç ettikten sonra, doğal olarak hayatın ve günlük faaliyetlerin devamı için çarşı-pazarlarını da yeni yerleşim bölgesine taşımıştır²¹⁸. Çünkü çarşı-pazarlar, hayatın akışında büyük rol üstlenmekteydi. Pekâlâ, çarşı-pazarlar bir şehrin kalbi durumundaydı. Örneğin dokumacılıkla uğraşan birinin belki hayvan yetiştirmeye zamanı olmamakta ve hayvansal gıda ürünlerini çarşı-pazarda karşılamaktaydı. Çarşı-pazarın olmayışı bu kişinin hayatının aksamasına ve sorunların çoğalmasına yol açacaktı. Ya da bir köylünün ihtiyaç fazlası ürününü burada pazarlayarak

---

²¹⁵Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara ..., s.75; Yılmazçelik, İbrahim, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), TTK Yayınları, Ankara 2014, s.49.

²¹⁶Şahin, İlhan, “Şehir”, *DİA*, (C.XXXVIII), Ankara 2010, s.446-449.

²¹⁷Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* ..., s.13.

²¹⁸BOA. A.}MKT.UM.. 91/93; BOA. A.}DVN. 82/88; Moltke, Moltke’nin Türkiye Mektupları..., s.201-202; Tanoğlu, Ali, “Malatya Dolaylarında Coğrafi Geziler, Türk Coğrafya Dergisi”, *Türk Coğrafya Dergisi*, 1943, s.199.

masraflarını çıkaracaktı. Böylece çarşı-pazarın günlük hayatta ne denli önemli olduğu birkaç küçük örnekle de anlaşılabilir.

Çarşı pazarlarını taşıyan Malatya halkı, bir süre sonra eski şehrin uzaklığı sebebiyle ibadetleri için cami ve mescitlerin de Aspuzu'da tekrar inşa edilmesini talep etmişlerdir²¹⁹. Böylece cami ve mescitler şehrin merkezine inşa edilmiş ve bunların yanına misafirhaneler (hanlar), medreseler ve öğrencilerinin kalacağı yerlerde inşa edilmiştir. Hatta 1889 ve 1890 yıllarında çarşı merkezinde çıkan yangınlarda çarşı-pazarların tamamı yanarken Babussade Ağası Camisi (Çınarlı Cami) ve yanındaki medrese, yeni yapılmış bir han ile Hamikoğlu (Zamikoğlu) Hanı'nın yarısı yanmıştır²²⁰. Böylece şehrin merkezi, hem ibadet yönünden hem de halkın ihtiyacını karşılayacağı yer olmasın dolayı çok önemli olmuştur. Cami ve çarşı-pazarların Aspuzu'ya tamamen taşınması ile Malatya şehri, bugünkü yerleşim yerinde kurulmuş ve şehir merkezi camisi ve çarşı-pazarında bulunan esnafı, sanatkârı, kadın-erkeği, uzak ve yakından gelen tüccarı ile eski düzenini oturtmaya çalışmıştır.

Malatya halkı, Aspuzu'ya göç ettikten sonra, eski şehirdeki düzenini yeni şehirde inşa etmeye ve oradaki hayatını burada kurmaya çalışmıştır. Böylece eski şehirdeki esnaf, sanatkâr ve tüccar işlerini aynı şekilde devam ettirmiştir. Devlet salnamelerinden elde edilen bilgilere göre Malatyalı esnaf, sanat ve sanayi ürünlerinde; beyaz bez, kırmızı bez, kilim ve halı, çorap, ayakkabı, iskemle ve sandık, camus ve sığır derisi, manusa, çubuk, külek, iplik, keçe ve külâh, tunç ve bakır kablar, işlenmemiş demir ve çift aletlerini yapmaktadır. Toprağa ait; buğday, arpa, mercimek, nohut, bakla, pirinç, ham pamuk,

---

²¹⁹Yeni şehre göç eden ahali ibadet için eski şehre gidip gelmekte zorlanınca yeni yerleşim yerlerine cami yapılmasını talep etmişlerdir. XVI. Yüzyılda Eski Malatya'ya yapılan Hankâh-ı Pervane isimli cami aynı isimle yeni şehirde Akpınar Mahallesi'nde tekrar inşa edilmiştir. Eski caminin vakıf gelirleri de bu camiye aktarılmıştır. BOA, C..EV.. 189/9437; Bunun dışında 1843'te şehir merkezinde bulunan Hacı Yusuf Efendi Cami de inşa edilmiştir. BOA, Y..PRK.ASK. 52/25.

²²⁰BOA, Y..PRK.ASK. 52/25; Ürkmez, Naim, "Malatya'da Üç Yangın: 1889, 1890 ve 1919 Yangınları", Geçmişten Günümüze Malatya Kent, Kültür, Kimlik, Atatürk Araştırma Merkezi, (C.I), Ankara 2017, s.762; Adnan Işık'ın Cevherizâde Mahallesi Kozkök Sokak'ta bulunan Darüssaâde Camisi'nin eski imam ve hatiplerinden emekli imam Mehmet Taylan'ın kitaplığında bulunan "Gülistan Kitâbı Şerhi" adlı bir eserden elde ettiği bilgiye göre "... 28 Teşrin-i evvel 306 (9 Şubat 1890), İkinci def'a ki hârik. Bin üç yüz dükkân, iki han ve bir Cami'i şerif..." ifadesine göre 1890 yılında çıkan yangının daha geniş kapsamlı olduğu ve 1300 dükkânın yandığını söylemektedir. Işık, Adnan, Malatya 1830-1919, İstanbul 1988, s.611-612.

kereste ağacı, afyon, tütün, kökboya, mazi, tiftik, tilki derisi, sucuk ve ceviz vb. ürünleri ile peynir, yağ çeşitleri, bal ve pekmez çeşitlerini üretmektedirler²²¹.

Malatya'nın çarşısında 20 Kasım 1889 tarihinde bilinmeyen sebeplerden dolayı meydana gelen talihsiz yangın, neredeyse binaların tamamını kül ederken; 1.000 adet dükkânın da yanmasına sebep olmuştur. Ayrıca çarşı içerisinde bulunan Babüssaade Ağası Camisi ve yanındaki mektep de yangında yanmıştır. “*Şûrâ-yı Dâhiliye Daire'inden bi'tanzim leffen arz u takdim kılınan mazbata mealinden müstebân olduğu üzere Malatya Sancağı'nda vukû-bulan harikde muhterik olan Babüssade Ağası nam-ı diğer Çınarlı Cam-i Şerifi ile medreselerin ta'mir ve inşası için muktezi olan on dört bin kuruşun üç yüz senesinden üç yüz beş senesine kadar altı senelik kûra ve mezâri'-i mevkufesi bedeli bakiyyeinden sarfına me'zuniyet i'tası Evkaf-ı Hümatun Nezaret-i Celilesi'nden bildirilmiş olup...*” tamirinin yapılmasına karar verilmiştir²²². Bir yıl sonra 8 Kasım 1890'da Malatya Çarşısı'nda tekrar bir yangın çıkmış ve bir yıl önce inşa edilmiş olan 1.000 adet dükkân ile Darüssaade Cami ve Hacı Yusuf Efendi Cami, bir han ve yeni yapılmış olan Hamikoğlu (Zamikoğlu) Hanı'nın yarısı yanmıştır²²³. Elde edilen bu bilgilerden yola çıkıldığında geleneksel Türk şehirciliğinde şehir merkezini oluşturan çarşı-pazar örneğini Malatya şehrinde de görmek mümkündür. Şehrin merkezini oluşturan çarşı-pazar ve onun etrafında şekillenen cami, medrese ve han ile şehir bir bütün içerisindeydi. İki yıl üst üste iki büyük yangın gören ve 2.000 dükkânı, han ve birçok binası yanan Malatya'nın çarşı-pazarında toplanan yardımlar ve Bab-ı Ali'nin desteği ile yangının zararları onarılmaya çalışılmış ve hayat kaldığı yerden devam ettirilmiştir²²⁴.

Şehrin can damarını oluşturan çarşı-pazarlar sadece bundan ibaret değildi. Şehirde yaşayan halkın hepsi için farklı anlamlar ifade etmekteydi. Dini cemaatin ibadet için kullandığı, yakın ve uzak çevreden gelen köylünün her türlü ihtiyacına ulaşabildiği ve tüm tebaanın ticaretten idarî uygulamalara, siyasal tartışmalardan bireysel sorunlara kadar her türlü konunun gündemde olduğu mekânlardı²²⁵. Merkezden, köyden, uzak diyarlardan

²²¹ Esnafın üretimleri hakkında ayrıntılı bilgi için “İktisadî Durum” bölümüne bkz. Sâlnâme-i Diyarbekir, 1290, s.358-360; Sâlnâme-i Diyarbekir, 1291, s.95-98; Sâlnâme-i Diyarbekir, 1292, s.211-214; Sâlnâme-i Diyarbekir, 1293, s.351-354; Sâlnâme-i Diyarbekir, 1294, s.87-89.

²²² BOA. ŞD. 103/6124; BOA. ŞD. 1466/1; BOA. DH.MKT. 2055/77.

²²³ BOA. Y..PRK.ASK. 52/25; Ürkmez, Malatya'da Üç Yangın ..., s.762.

²²⁴ BOA. BEO 24/1733; BOA. I..DH.. 1302/5.

²²⁵ Cerasi, Osmanlı Kenti ..., s.115-116.

gelen herkesin en önemli mekânı olan çarşı-pazarlarda insanlar alışverişini yapmakta, ibadethanelerde ibadetini etmekte ve kim bilir uzun zamandır görüşmediği bir ahbabı ya da arkadaşı ile kahvehanede buluşup konuşacağı-görüşeceği, çay içeceği mekân olmaktaydı. Bunun yanında çarşı-pazarlar bilgi ve haberleşmeyi de herkesin ulaşabileceği şekilde yaymaktaydı.

Şehir merkezinde kurulan çarşı-pazarlar, burada çalışan sanatkârlar ve tüccar-esnaf sınıfı, şehrin iktisadî gücünü karşılamakta ve alım-satım-üretim gibi her türlü faaliyeti yürütmekteydiler²²⁶. Osmanlı Devleti'nin çarşı-pazarlarında, sanayi ve ticaret hayatının vazgeçilmez aktörleri olan esnaf grupları, *serbest rekabet* düzeni yerine kökleri XIII.-XV. yüzyıllara dayanan Ahî geleneği esası üzerinden şekillenen düzen içerisinde yürütülmekteydi. Böylece esnaf cemiyetleri de dediğimiz ve şehrin en önemli zümresini oluşturan bu grup sayesinde Osmanlı insanı *usta-çırak* ilişkisi içerisinde işinin inceliklerinin öğrenmekteydi²²⁷.

Malatya, doğusunda Diyarbakır, kuzey doğu tarafında Harput (Ma'muratü'l-Aziz), güneyinde Halep, batı yönünde Sivas ile sınırlanmakta ve Basra-Bağdat, Diyarbakır, Harput hattı boyunca Anadolu içlerinden İstanbul'a kadar uzanan ipek ve baharat yolunun Malatya'dan geçmesinden dolayı ticari yönden hızla gelişmekteydi. Bundan dolayı şehir, ticari yönden de gelişmekteydi.

2.4.Malatya Kazası'nda Esnaf Zümresi ve Meslek Grupları

Çalışmanın bu kısmında şehirde bulunan esnaf ve bazı meslek gruplarının mahallelere dağılımı değerlendirilecek ve en çok hangi mesleklerin yoğunlukta olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır.

Selçuklular döneminde sosyal hayatın her alanında oldukça etkin görülen ahi teşkilatları, Osmanlı Devleti'nde esnaf birlikleri olarak varlığını sürdürmüştür. Ahilik teşkilatında usta-çırak-kalfa düzeni içerisinde devam ettirilen mesleğin temeli de ahlakî olarak sağlam temeller üzerine oturtulmuş, üretici-tüketici çıkar ilişkilerinin belirli bir nizam çerçevesinde gerçekleşmesini sağlamıştır²²⁸. Mehmet Genç genel olarak esnafı,

²²⁶Karagöz, Mehmet, "Malatya'nın XVII.-XVIII. Asırdaki Ticarî Hayatı", İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (C.II), Malatya 2013, s.11 vd.

²²⁷Karagöz, Malatya'nın XVII. Asırdaki Ticarî İmkânları ..., s.124.

²²⁸Çağatay, Neşet, Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, TTK Yayınları, Ankara 1997, s.91.

“şehir ve kasabalarda, mal ve hizmet üretimi ile ilişkili herhangi bir iş kolunun belirli bir alanında uzmanlaşmış olarak çalışanların meydana getirdiği mesleki örgütlenmeler” olarak tanımlamıştır. Esnaf örgütlenmeleri, çok dar ve sınırlı zümreler halinde, bir malın hammaddeden başlayarak tüketimine kadar hazır hale gelinceye dek geçirdiği üretim aşamalarının her birinin oluşturduğu ayrı birer esnaf biriminden meydana gelmiştir. Müslüman ya da gayr-i Müslim ustalar ayırt edilmeksizin aynı örgüt içerisinde yer almıştır²²⁹.

Tablo 1.3: Malatya Kazası’nda Bazı Meslekler²³⁰

Sıra No	Meslek İsmi	Sıra No	Meslek İsmi
1-	Abacı	36-	Kebabçı
2-	Arpacı	37-	Keçeci
3-	Ağılıcı	38-	Kılınçcı
4	Attar	39-	Kısırcı
5-	Babûşi	40-	Kirişçi
6-	Bakkal	41-	Kitapçı
7-	Barutçu	42-	Koltukçu
8-	Basmacı	43-	Kefşker
9-	Berber	44-	Kuyumcu
10-	Borucu	45-	Leblebici
11-	Boyacı	46-	Meyveci
12-	Bunnâb	47-	Mumcu
13-	Cambaz	48-	Muytab

²²⁹Genç, Mehmet, Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s.293-306.

²³⁰Yiğit-Aydın, Malatya H.1258/M.1842 Nüfus Kayıtları ..., s.89-90.

14-	Cerrah	49-	Nalbant
15-	Cullah	50-	Nalçacı
16-	Çerçi	51-	Palancı-Semerci
17-	Çinici	52-	Perdahçı
18-	Çoban	53-	Rençber-Çiftçi
19-	Debbağ-Göncü	54-	Saka
20-	Değirmenci	55-	Sarraç
21-	Demirci-Zincirci	56-	Sazcı
2-	Dülger	57-	Sağırıcı
23-	Ekmekçi-Habbaz	58-	Sımkçı
24-	Hamal-Yükçü	59-	Simsar
25-	Hamamcı	60-	Sünnetçi
26-	Hasırcı	61-	Tarakçı
27-	Hekim	62-	Taşçı-Yapıcı
28-	Kahveci	63-	Tellak
29-	Kalaycı	64-	Terzi
30-	Kalıpçı	65-	Tüccar
31-	Kaltakçı	66-	Tüfenkçi
32-	Kantarcı	67-	Yağlıcı
33-	Kasap	68-	Tütüncü
34-	Kavvaf	69-	Yaycı

35-	Kazzaz		
-----	--------	--	--

Malatya Kazası'nda 98 mahallede, çeşitli esnaf ve meslek gruplarının mahallelere dağılımına bakıldığında ziraatla uğraşan şehirde ilk sırada rençber yer almıştır. Malatya Kazası'nda 642, Kasaba Nahiyesi'nde 884, Cubas Nahiyesi'nde 571, İzoli Nahiyesi'nde 164 ve toplamda 2261 rençber tespit edilmiştir. Rençberden sonra Malatya'da en çok görülen zümre cullahlardır. Malatya merkez kazasında ve Kasaba Nahiyesi'nde toplamda 463 kişi olarak tespit edilmiştir. Hayvancılığı çok olan Malatya'da bunların kıllarından istifade edilmiş ve cullah zümresi gelişmiştir. Debbağ zanaatı için de gerekli olan hayvancılığın ve suyun bol olması Malatya'da debbağcılık zanaatının önünü açmıştır. 12 kişi bu zümrede tespit edilmiştir²³¹.

Malatya Kazası'nda 34 mahallede bakkalcılık yapan toplam 134 kişi bulunmuştur. Şehir halkı, burada ihtiyacını karşılamaktadır. Tereke defterlerinde bazı evlerin ise aynı zamanda bir odasının bakkal olarak kullanıldığı ve buraya eşyaların satıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Mustafapaşa Mahallesi'nde Hüseyin Efendinin terekesinde “ ... 20 top elmalı çit, 20,5 bervanik, 35 top basma, 110 adet ankeno halebi, 125 frenk yazma, 110 adet beyaz çuha, 27 top al çiti, 25 adet yeşil bez halebi, 41 top ipek şitari, 66 adet fes, 50 adet siyah yazma, 20 adet Üsküdar dolağı...” bulunmuştur. Bulunan bu eşyalar Hüseyin Efendi'nin esnaf olduğu yönünde fikir yürütülmüştür²³². Malatya'da ayrıca 25 demirci, 17 kasap, 5 tane hamamcı, 6 tane çerççi ve bunun gibi halkın temel ihtiyaçlarının karşılandığı esnaf zümresi bulunmaktadır²³³.

2.5. İbadethaneler

Cami ve mescitler, şehircilik geleneğinde mahallelerin etrafında şekillendiği, halkın rahatça ulaşım toplandığı, birbirleriyle görüştüğü ve şehir halkı tarafından günlük hayatta aktif olarak kullanılan meydanlarda bulunmaktaydı. Cami, mahallelinin idare merkezi olmaktaydı. Cami ismi, anlamından da anlaşılacağı gibi halkın bir yere toplandığı manasına gelmektedir. Müslüman şehirlerin oluşumunda önemli öğelerden sayılan cami ve mescitler, şehrin kuruluş zamanında, etrafında şekillendiği sosyo-kültürel

²³¹Yiğit-Aydın, Malatya H.1258/M.1842 Nüfus Kayıtları ..., s.90-98.

²³²M. Ş. S. 7747, No:49.

²³³Yiğit-Aydın, Malatya H.1258/M.1842 Nüfus Kayıtları ..., s.90-98.

müesseseler olmuşlardır. Müslümanlar, ilk dönemlerden bu yana fethettikleri bölgelerin muhafazası için askerî amaçlarla oluşturdukları yerleşim merkezlerini kurmadan önce ilk olarak cami ve mescit yeri tespit etmekteydiler. Daha sonra evlerini ve iş yerlerini bu ibadethanelerin etrafında inşa ettiği ve bu ibadethaneler etrafında mahallelerini kurarak buraları yerleşim bölgesi olarak şekillendirmeye başladıkları bilinmektedir. Bundan dolayı cami²³⁴ ve mescitler toplumun ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir²³⁵.

Cami ve mescitler ele aldığımız dönem itibari ile Osmanlı toplumu içerisinde sadece ibadet yapılan yer olarak kullanılmamakta; ayrıca halkın bir araya geldiği, bir şeyler paylaştığı bir mekân olarak da kullanılmaktadır. Özellikle muayyen günlerde halkın bir arada olduğu, birbirleriyle tanışma fırsatı bulduğu, dinî ve dünyevî meselelerini çözdüğü ve aynı zamanda hükümetin emir ve yasaklarından haberdar olduğu sosyal bir müessese özelliğini taşımaktadır. İlber Ortaylı'nın dediği gibi “...cami ve mescitler ibadet yapılan yer olmanın yanı sıra genel toplanma yeri ve tartışma mahalli olup, kamuoyunun oluştuğu merkezlerden biri olması açısından mahallede önemli bir konuma sahiptir...”²³⁶. Yani cami ve mescitler, şehrin kalbi olan çarşı-pazar gibi şehrin en önemli fizikî yapılarından bir tanesiydi. Ayrıca yollar ve sokaklar, mahallenin merkezinde bulunan camilerde kesişmekteydi. Böylece sadece ibadet yapılan yer değil aynı zamanda sosyal bir müessese özelliğine de sahipti. Hamamlar, imarethaneler, hastaneler camilerin etrafında yer almaktaydı. Böylece ibadetle birlikte sosyal hayatın vazgeçilmez yapıları bir arada bulunuyordu. Ayrıca bir caminin geçim masrafları, tadilatını, imam ve diğer çalışanların maaşlarını halk temin ederdi. Hatta bir cami inşası ne hükümet ne de belediye bütçesinden yapılırdı ne de müstahdemine aylık verilirdi. Bütün bunlar bir şehrin kültürün göstergesiydi²³⁷.

Mahalle halkı, camiye düzenli gelir, hatta camiye her gelişinde aynı yere oturur ve birbirini iyi tanırdı. Ancak camiye birkaç gün gelmeyen olursa hemen bu kişinin bir sıkıntısı ya da hastalığı vardır diye düşünüp yanına gider halini hatırlarlar.

---

²³⁴Cami kelimesi “*toplayan, içine alan, şamil, havi*” anlamına gelmekte ve Müslümanların ibadet yeri olarak mescitlerle beraber büyük öneme sahip olmaktadır. Bkz. Sami, Şemseddin, Kamus-ı Türkî, İdeal Kültür ve Yayıncılık, İstanbul 2012, s.367.

²³⁵Şener, Mehmet, “Cami”, *DİA*, (C.VII), Ankara 1993, s.91-92.

²³⁶Ortaylı, İlber, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yerel Yönetim Geleneği, s.100.

²³⁷Bayartan, Mehmet, “Osmanlı Şehirlerinde Bir İdari Birim: Mahalle”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, İstanbul 2005, s.99.

Herhangi bir mazereti olmayıp camiye terk edeni imam mecburi tutar tekrar camiye getirtirdi. Özellikle Cuma namazları şehirlerde ya da büyük camilerde kılınır ve halkın bir araya toplanması sağlanırdı. Böylece imam halka duyuracağı bir şey olursa toplu şekilde söylerdi²³⁸. Tüm köylü camiye gitmese de köyden birisinin gitmesi haberleri köye ulaştırmada aracı olurdu. Bu sebepten dolayı cami, ibadetlerin yapıldığı yer olmasının yanında günlük ilişkilerin ya da sosyal faaliyetlerin sürdürüldüğü mekân olması açısından Türk halkı için çok önemli bir yerdi.

Malatya, tarih boyunca Anadolu'nun doğu ve batı kol yolunun kesişme noktasında bulunduğu iktisadî yapısının geliştiği kadar kültürel çeşitliliğinin de geliştiği görülmektedir. Malatya'nın sahip olduğu bu konum sayesinde birçok medeniyete de ev sahipliği yapmıştır. Malatya, yaklaşık VII. yüzyıldan bu yana Türk-İslam devletlerinin yerleşim bölgesi olarak idarî taksimatını sürdürmüştür. Bu durum şehrin kültür yönünden birçok esere sahip olduğunu göstermektedir. Bunlardan en güzel örnekleri Türk-İslam Devletlerinden Abbasilerin²³⁹, Emevilerin²⁴⁰, Selçukluların²⁴¹, Anadolu Beyliklerinin, Memluklerin²⁴² ve Osmanlı Devleti'nin bıraktıkları eserlerden görmekteyiz.

Malatya şehri, Türk-İslam devletlerinin hâkimiyetine geçtikten sonra 1839 yılına kadar şehir merkezinde (Eskimalatya) başta cami, mescit gibi ibadethaneler, namazgâh, türbe, tekke, zaviye, imarethane ve aşevleri, kale, han, hamam gibi birçok mimari yapı inşa edilmiştir. Bundan dolayı Malatya ibadethaneler bakımından oldukça zengin bir şehir olmuştur. Ancak Malatya şehrinin Nizip Savaşı yüzünden yıllardır yaşadığı yerleşim bölgesini terk etmesi ve Aspuzu'ya göç etmesi yüzünden mimari eserler de yeni şehirden uzak kalmış, bir süre sonra uzaklık bahanesiyle kullanılamaz hale gelmiş ve çoğu ya yıkılmış ya da harp olmuştur.

1839-1900 yılları arasındaki ibadethanelerini ele almadan önce ifade edilmesi gereken birkaç nokta bulunmaktadır. Malatya şehri, 1839 yılında zorunlu göç etmesinden

---

²³⁸Bayartan, Osmanlı Şehirlerinde Mahalle..., s.100.

²³⁹Ostrogorsky, Georg, Bizans Devleti Tarihi, (Çev. Fikret Işıltan), TTK Yayınları, Ankara 2017, s.102-115; Tuğrulca, Orhan, Malatya Siyasi Tarihi, İstanbul 2006, s.137

²⁴⁰Belâzuri, Fütuhu'l Buldân, Kahire 1317, s.196.

²⁴¹Sevim, Ali, Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar), TTK Yayınları, Ankara 1988, s.35.

²⁴²Zengin, Murat, "Memlük Türk Sultanlığı'nın Anadolu Hâkimiyet Mücadelesi: Malatya'nın Zaptı (28 Nisan 1315)", Tarih Arastirmalari Dergisi, 2014, s.106-115.

dolayı mimari eserlerin eski şehirde kalması gibi halkın hayatında büyük öneme sahip olan ibadethaneleri de eski şehirde kalmıştır. Malatya halkı, ibadetleri için yeni yerleşim bölgesinden eski şehre gidip gelmekte zorluk çekince ibadethanelerinin yeni şehre taşınmasını talep etmiştir. Daha sonra vakıf gelirleri de buraya aktarılmış ve cami ve mescitler yeni şehirde inşa edilmiştir²⁴³. Ancak bu o kadar kolay olmamış yeni eserlerin inşası yaklaşık 25 yılı almıştır. Birçok hâkimiyete ev sahipliği yapan Malatya'nın eski şehirdeki mimari eserlerini ele almamız Malatya'nın cami ve mescitler ile birlikte mimari eser yönünden ne kadar zengin olduğunu ortaya koyacaktır.

Eskimalatya'ya sahip olan Türk-İslam devletleri burada birçok cami, mescit ve namazgâh inşa etmişlerdir. Ancak bu eserlerden birçoğu şehrin göç etmesi ile ya bakımsız kalarak tahrip olmuş ya da yıkılarak günümüze ulaşamamıştır. Bazı cami ve mescitlerin ise yazıtlarında tamir edildiği ya da tahrip olan yerin tekrar onarıldığı bilgisi kayıt edilmiştir.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Malatya'ya gezi için gelen Evliya Çelebi, kaleme aldığı Seyahatname'sinde Malatya'da toplam 32 mihrap bulunduğunu ve 12'sinin cami olduğunu kaydetmektedir. Ayrıca Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde “... *Tamamı 20 adet mahalle mescitleridir. Hepsi eski kale içinde Emir Ömer Mescidi, Karahan Mescidi, Saray Mescidi, Kızlar Mescidi, Hankâh Mescidi, Toptaş Mescidi, Çermik Mescidi, Alacakapı Mescidi, Bostancı Mescidi, Bekraş Mescidi, Küçük Mahalle Mescidi ve Kürtler Mescidi ...*” diyerek Malatya'daki cami ve mescitlerin isimleri ve sayıları hakkında bilgi vermiştir²⁴⁴.

Tablo 1.4: 1839 Yılı Öncesi Eskimalatya'da Bulunan İbadethaneler²⁴⁵

Sıra No	Cami ve Mescit İsimleri	Sıra No	Cami ve Mescit İsimleri
---------	-------------------------	---------	-------------------------

²⁴³Eskici, Osmanlı Döneminde Eski Malatya Şehri ..., s.407-408.

²⁴⁴Evliya Çelebi, Seyahatnâme ..., s.11-12.

²⁴⁵Yinanç, Refet–Elibüyük, Mesut, Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560), Ankara 1983, s.211-227; Ulukaya, Gülşen, Eskimalatya'da Bazı Dini ve Sosyal Yapılar, Şehir Tarihi Araştırmaları: Malatya, Ankara 2022, s.45-54.

1-	Cami-i Kebir (Ulu Cami) ²⁴⁶	24-	Helvacı Mehmed Cami ²⁴⁷
2-	Hankâh-ı Pervane Cami ²⁴⁸	25-	Hamidiye Cami-i Şerif
3-	Hacı Arslan Cami	26-	Çekmeceli Cami
4-	Ak Minareli Cami	27-	Çukur Mescidi
5-	Sütlü Minare Cami (Çermik Cami) ²⁴⁹	28-	Toylu Mescidi
6-	Karahan Cami ²⁵⁰	29-	İsmail Ağa Mescidi
7-	Toptaş Cami ²⁵¹	30-	Çermik-Çermük Mescidi
8-	Melik Sunullah Cami (Vaiz Baba) ²⁵²	31-	Baba Acem Mescidi
9-	Hötüm Dede (Halfetin) Mimaresi ²⁵³	32-	Nasır Bey Mescidi
10-	Gazi Sinan Paşa Cami	33-	Baba Kulı Oğlu Mescidi
11-	Silahdar Mustafa Paşa Cami	34-	Durmelik Mescidi
12-	Himmet Subaşı Cami	35-	Hacı Ali Mescidi (Kızlar Mescidi)

²⁴⁶Arık, M. Oluş, “Malatya Ulu Camiin Aslı Planı ve Tarihi Hakkında”, Vakıflar Dergisi, 1969, s.144.

²⁴⁷Bu cami, H 1134 tarihli arşiv belgesine göre Pulluca Mahallesi’nde bulunmaktadır. BOA. C..EV.. 497/25142.

²⁴⁸Hankâh-ı Pervane Cami, XVI. yüzyılda Malatya’nın Memlük idaresinde iken Pervâne Hatun isimli bir hanım tarafından bir zaviye ile birlikte Eskimalatya’da inşa edilmiştir. 1839 Nizip Savaşı’ndan sonra halkın devamlı kalmak üzere Aspuzu’ya göç etmesinden sonra cami uzak kalınca ahali hem gidip gelmekte zorluk çekmeye başlamış ve cami aynı isimle tekrar Halfetin (Akpinar) Mahallesi’nde inşa edilmiştir. BOA, C..EV.. 189/9437; BOA. C..EV.. 189/9439; Eskici, Osmanlı Döneminde Eski Malatya Şehri ..., s.407-408.

²⁴⁹Ersöy, Bozkurt, “Eski Malatya (Battalgazi) Türk-İslam Eserleri”, Kültür ve Sanat Envanteri Dergisi, (Malatya Özel Sayısı), 1992, s.13.

²⁵⁰Eskici, Malatya Mimari Eserleri ..., s.115-119.

²⁵¹Medeniyetin Beşiği Malatya, s.105; Şentürk, Ahmet–Gülseren, Mehmet–Helvacı, Ali, Malatya Camileri, Malatya 1992, s.82.

²⁵²Kazancıoğlu, Habibe, Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Malatya, , (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2001, s.56.

²⁵³Eskici, Bekir, “ Malatya’da Selçuklu Dönemi Yapıları”, Kervansaray Buluşması: Malatya Tarihi ve Arkeoloji Sempozyumu, Malatya 2006, s.95.

13-	Yeğen Ağa Cami	36-	Hacılar Mescidi
14-	Pulluca Mehmed Cami (Kadı Şafi Mescidi)	37-	Hacı Yunus Mescidi
15-	Atabey Cami	38-	Nasır Bey Mescidi
16-	Çarşı Cami (Divrikli Mescidi)	39-	Molla İsmail Mescidi
17-	Köçek Cami	40-	Potı Mescidi (Til Mescidi)
18-	Septoroz-Sepitroz Cami	41-	Septiros Mescidi
19-	Köseler Cami	42-	Tahir Bey Mescidi
20-	Bostancı Cami	43-	Köseler Mescidi
21-	Orduzu Cami	44-	Zeynel Bey Mescidi ²⁵⁴
22-	Ahmet Duran Mescidi ²⁵⁵	45-	Emir Ömer Mescidi ²⁵⁶
23-	Hasan Beg Mescidi ²⁵⁷	46-	Alaca Kapı Mescidi (Şah Ali Bey Mescidi) ²⁵⁸

Eskimalatya'nın kuruluşundan 1839 yılına kadar geçen zamanda şehirde birçok mimari eserin inşa edildiği görülmektedir. Böylece şehrin tarihi ve kültür yönünden ne kadar zengin olduğu daha iyi anlaşılabilir. Özellikle konumuz itibari ile camilerin ve mescitlerin varlığı bunu en iyi şekilde ortaya koymaktadır. Çalışmanın bundan sonraki

²⁵⁴Eskici, Bekir, Malatya Türk-İslam Dönemi Mimari Eserleri I: Battalgazi (Eski Malatya), Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2013, s.81-84.

²⁵⁵Şentürk- Gülseren-Helvacı, Malatya Camileri ..., s.82.

²⁵⁶Oymak, İskender, Malatya Ziyaret Kültürü ve Ziyaret Yerleri, Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2013, s.92.

²⁵⁷Yinanç-Elibüyük, Kanuni Devri Malatya Tahrir ..., Ankara 1983, s.41

²⁵⁸Eskici, Malatya Mimari Eserleri ..., s.126.

kısımında Malatya’da daha önce bulunan ve beraberinde Aspuzu’ya göç ettikten sonra inşa edilen ibadethaneler ele alınacaktır.

Malatya’da bulunan cami ve mescitlerin kaç tane olduğu hakkında elimizde kesin bilgi bulunmamaktadır. Ancak arşiv belgeleri ve salnamelerden elde ettiğimiz bilgilere ulaşabilmekteyiz. H 1291 (M 1874) ve 1292 (M 1875) yıllarına Diyarbakır Salnâmeleri’ne göre Malatya’da 34 cami, 44 mescid-i şerif ve 4 adet namazgâh bulunmaktadır²⁵⁹. H 1293 (M 1876) ve 1294 (M 1877) Diyarbakır Salnâmeleri’ne göre ise Malatya’da toplamda 109 cami, mescid ve namazgâh vardır²⁶⁰. H 1300 (M 1883) Diyarbakır Salnâmesi’nde 26 cami²⁶¹ ve H 1310- 1312 (M 1893-1895) yıllarına ait Ma’muratü’l-Aziz Salnâmeleri’nde ise toplamda 50 cami ve mescid kayıt altına alınmıştır²⁶². Devlet Salnamelerinde verilen bilgilere göre bu cami ve mescitler, Malatya şehrinin genelinde olmalıdır. Bizim çalışma alanımız olarak Malatya Kazası’nda yer alan yapıları bunlar içerisinde tespit ettiğimiz kadarıyla sırasıyla vermeye çalışacağız.

Malatya halkı, 1839’da Aspuzu’ya göç ettikten sonra talep üzerine 1843 yılında Osmanlı ulemasından Hacı Yusuf Efendi tarafından Aspuzu’da yapılan ilk camilerden biri *Hacı Yusuf Efendi Cami (Yeni Cami)* olmuştur. 8 Kasım 1890 tarihinde Malatya çarşısında çıkan yangında 1.000 adet dükkân ile Hacı Yusuf Cami ve Darüssaâde Cami de yanmıştır²⁶³. Caminin tekrar inşası için vakıf gelirleri ile beraber esnaftan yardım toplanmış ancak vakıflara gelir getiren yerler ve dükkânlar yanınca toplanan meblağın caminin inşası için yeterli olmamıştır. Bunun üzerine Ma’muratü’l Aziz valisi, 1893 yılında Bab-ı Ali’ye gönderdiği dilekçe ile cami ve halkın durumu hakkında bilgi vererek caminin tamirâtı için yardım talep etmiştir²⁶⁴. Hicaz ianesinin yarısı ve vakıflara gelir getiren yerlerin tamiri için hazineden iane suretiyle 50.000 kuruş talep edilmiştir²⁶⁵. Bab-ı Ali, dilekçedeki durumu göz önüne alarak hem caminin bölge halkı için önemi hem de

²⁵⁹Sâlnâme-i Diyarbakır, 1291, s.89; Sâlnâme-i Diyarbakır, 1292, s.193-194.

²⁶⁰Sâlnâme-i Diyarbakır, 1293, s.336; Sâlnâme-i Diyarbakır, 1294, s.81.

²⁶¹Sâlnâme-i Diyarbakır, 1300, s.177.

²⁶²Sâlnâme-i Ma’muratü’l-Aziz, 1310, s.77; Sâlnâme-i Ma’muratü’l-Aziz, 1312, s.220.

²⁶³BOA. Y..PRK. ASK. 52/25; BOA. İ.ŞD. 103/6124.

²⁶⁴BOA. Y..MTV. 46/76.

²⁶⁵Ürkmez, Malatya’da Üç Yangın ..., s.762.

kış mevsiminin olumsuz tesirlerinden dolayı caminin kendi yerine yeniden inşasına dair karar almıştır²⁶⁶.

Vakıfların tamamının bağlı olduğu Evkâf Nezareti'nin yanan Hacı Yusuf Cami yerine yeni caminin inşası için önceden keşifte bulunulmuş ve gelir-gider hesabı yapıldıktan sonra eksik kalan 336.687 kuruşun devlet bütçesinden karşılanmasına karar verilmiş ve gerekli meblağ gönderilmiştir²⁶⁷. Caminin yeniden başlanan inşası maddi yetersizlikler sebebiyle durmak zorunda kalmış ancak devrin padişahı II. Abdülhamid'e başvurulunca padişahın yardımıyla caminin inşası tamamlanarak 1912 yılında tamamen ibadete açılmıştır²⁶⁸. Hacı Yusuf Cami inşası tamamen bittikten sonra ismi *Yeni Cami* olarak değiştirilmiş ve kayıtlara da öyle geçmiştir²⁶⁹.

Malatya'nın yeni şehre göç etmesinden sonra inşa edilen bir diğer cami de *Hankâh-ı Pervane Camisi*'dir. Hankâh-ı Pervane Cami, ilk önce XVI. yüzyılda Malatya'nın Memlûk idaresinde olduğu dönemde *Pervâne Hatun* isimli bir hanım tarafından bir zaviye ile birlikte Eskimalatya'da inşa edilmiştir. 1839 Nizip Savaşı'ndan sonra halkın devamlı kalmak üzere Aspuzu'ya göç etmesinden sonra cami uzak kalınca halk hem gidip gelmekte zorluk çekmeye başlamış hem de cami bakımsız kalınca harabe olmuştur²⁷⁰. Halkın günlük hayatın devamı için yeni şehirde cami ihtiyacı artmıştır. Bunun üzerine Hankâh-ı Pervâne Cami, aynı isimle tekrar Halfettin (Akpınar) Mahallesi'nde inşa edilmiştir²⁷¹. Eskimalatya'daki caminin evkafı şehirde cemaati kalmadığı için yeni camiye bağlanmıştır²⁷². Doğu ve batı olarak iki kapısı bulunan caminin son cemaat yeri bulunmamaktadır. Yapının duvarları kerpiçten inşa edilmiş, tabanı tahta kaplıdır ve çatısı kiremit örtülüdür. 800 X 600 m. büyüklüğünde olan cami dikdörtgen planlı ve 100 kişiliktir. Yapının mihrabı ise 13 sıra olan silme taşla yapılmış üzerindeki levhaya "Al-i İmran" suresinin 36. Ayeti yazılmıştır²⁷³. Cami, 2008 yılında

²⁶⁶BOA. BEO 24/1733; BOA. I.DH.. 1302/5.

²⁶⁷BOA. DH.MKT. 117/36; BOA. DH.MKT. 26/8.

²⁶⁸Medeniyetin Beşiği Malatya, Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2013, s.88.

²⁶⁹Işık, Malatya 1830-1919 ..., s.502-503.

²⁷⁰Malatya ahalisi göçle beraber genel bir eğilim olan yeni yerleştikleri yeri imar etmeye ve eski yeri de ihmal etmeye başlamıştır. Vakıf gelirleri de yeni imar edilen yapılara aktarılınca bakımsız kalan birçok eser harap olmaya ve yıkılmaya terk edilmiştir. Bkz. Eskici, Malatya Şehri ve Yapıları ..., s.407-408.

²⁷¹Hanhak Cami, Akpınar Mahallesi'nde yeniden inşa olunca evkafın bu cami namına tevliyet, nazırlık, hatip ve imamlık kayıtlarının tashih edilmesi istenmiştir. BOA. C..EV.. 189/9437; BOA. C..EV.. 189/9439.

²⁷²Göyünç, Nejat, "Kanûnî Devrinde Malatya Şehri", VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1971, s.659.

²⁷³Şentürk- Gülseren-Helvacı, Malatya Camileri ..., s.62.

bakımsız ve harap durumda olduğundan yıkılması istenmiş ancak 2009 yılında Sivas Kültür ve Tabiat Varlıklarını koruma Bölge Kurulu'nun kararı ile yenilenmiştir²⁷⁴.

Malatya halkı, Aspuzu'yu yazlık olarak kullandığı için yazları buraya gelir havalar soğuyana kadar burada kalırdı. Burada yazlık evleri bulunmaktaydı. Ayrıca bunların yanında camileri de bulunmaktaydı. Bu camilerden bir tanesi de Malatya merkezde İzzetiye Mahallesi, Mücelli Caddesi üzerinde bulunan *Paşa Cami* ya da diğer adı ile *Ayşe Hatun Cami* olarak bilinen camidir²⁷⁵. Caminin giriş kapısı üzerinde yer alan kitabeğe göre o dönem Diyarbakır Valisi ve Maden-i Hümayun Emini olan Yusuf Paşa'nın oğlu Şa'di Paşa tarafından 1792 yılında annesi Ayşe Hatun adına yaptırmıştır²⁷⁶. Bu caminin avlusunda, son cemaat mahallinin doğusunda birbirine açılan bitişik iki adet tonozlu türbe yer almakta ve bu türbelerde üç tane mezar bulunmaktadır. Mezarlardan bir tanesi 1887 yılında ölen Malatya mutasarrıf Şakir Paşa'nın kızı Hamidiye Hanım'a aittir. İkinci mezar, Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın kızı, 14. Liva kumandanlığı yapan Mustafa Naim Paşa'nın karısıdır²⁷⁷. Diğer mezarın kime ait olduğu bilinmemekle beraber mezar şahidesinde 1901 tarihi yazılıdır. Caminin giriş kapısında bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitabede yer alan altı beyitlik manzumda 1792 yılı bulunmaktadır²⁷⁸.

Tahtalı Minare Cami, şehir merkezinde Halep Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Avlu kapısı üzerinde bulunan kitabeğe göre cami Hafız (Büyük) Mustafa Paşa tarafından 1770 yılında inşa edilmiştir. Cami, harim ve son cemaat bölümünden oluşmaktadır. 1000 x 1500 m büyüklüğündeki dikdörtgen planda inşa edilen cami tümüyle ahşaptır. 150 kişilik mahfeli "U" şeklindedir ve sonradan eklenmiştir. 14 büyük ve 6 küçük olmak üzere 20 adet penceresi vardır. Caminin dış kapısı ile giriş kapısı ve mihrabın üzerinde olmak üzere üç tane kitabesi vardır. Caminin minaresi ahşaptır ve bundan dolayı ismi *Tahtalı Minare* olarak anılmıştır²⁷⁹.

1630'da Babüssaâde İsmail Ağa tarafından Aspuzu'da inşa ettirilmiş olan *Babüssaâde Camisi (Çınarlı Cami)* günümüz Malatya'sının en eski yapıların birisi olarak

²⁷⁴Malatya Kültür Envanteri, Malatya 2014, s.69.

²⁷⁵Medeniyetin Beşiği Malatya, Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2013, s.88.

²⁷⁶Aytaç, İsmail, Malatya Türk-İslam Dönemi Mimari Eserleri II, Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2013, s.247; Malatya Kültür Envanteri, s.80.

²⁷⁷Aytaç, Malatya Türk-İslam Dönemi Mimari Eserleri ..., s.247.

²⁷⁸Medeniyetin Beşiği Malatya, s.88

²⁷⁹Şentürk-Gülseren-Helvacı, Malatya Camileri ..., s.23; Malatya Kültür Envanteri, s.76.

kabul edilmektedir. Ancak 20 Kasım 1889 tarihinde Malatya çarşısında bilinmeyen sebeplerden dolayı iki yıl üst üste çıkan yangınlarda çarşıdaki binaların neredeyse tamamı kül olurken Babüssaâde Cami, Darüssaâde Cami ve Hacı Yusuf Efendi Cami de yanmıştır²⁸⁰. Yangın sonrasında medrese ve camide kalan öğrenciler ile müderrislerden dolayı buraların tamirati aciliyet gerektirmiş ve kış bastırmadan bu yapıların tamiri için 40.000 kuruş ihtiyaç duyulmuştur²⁸¹. Ancak gelir getiren vakıfların da yanması ve yapılan yardım kampanyasında ancak ihtiyaç olanın yarısı toplanabilmiştir²⁸². Fakat şehrin günlük hayatının kalbi olan çarşı-pazarın ve ibadet ve toplanma yeri olan camilerin yanması şehir halkının birlik içinde hareket etmesine ve yanan yerleri tekrardan inşa etmek ya da onarılacak yerler için yardım seferberliği başlamış ve hayatlarına tekrardan düzen içerisinde devam etmişlerdir²⁸³.

4.6.Han ve Hamamlar

Lügat karşılığı olarak han; “*Gerek tedarik üzerinde ve gerek şehrin içinde yolcu ve misafir ve yabancıların konmalarına ve ikametlerine mahsus ve yahut tüccar ve erbâb-ı kış ü kârın iş gördükleri ve eşyâ-yı ticâriyeyi vaz’ ve hıfzettikleri odaları hâvî büyük ebniye: yolcu hanı, ticaret hanı...*” anlamına gelmektedir²⁸⁴.

Yolcuların ve tüccarların konaklama yerleri olan hanlar ve kervansaraylar tarihin her döneminde, her coğrafyasında var olmuştur. İnsanlar, yolculuklarında bu hanlarda hem dinlenip ihtiyaçlarını karşılamış hem de soygunlardan, korunmuşlardır²⁸⁵. Günlük hayatta çarşı pazarların vazgeçilmez unsurlarından birisi de hanlardır. Her şehrin göbeğinde bulunan çarşı pazarlarda yakın ve uzak çevrede gelen tüccarların ticari faaliyetini sürdürebilmesi için genellikle hanları tercih ettikleri bilinmektedir. Malatya şehri, eski yerleşim bölgesinden göç etmeden önce şehrin merkezinde bulunan Silahdar Mustafa Paşa Han’ı her çevreden gelen tüccarların uğrak yeri olan şehrin en önemli mekânlarından birisiydi. 1637 yılında IV. Murat Han’ın makbul silahdarı Mustafa Paşa tarafından yaptırılan bu han²⁸⁶ Evliya Çelebi, Seyahatnamesi’nde geçmektedir ve “....

²⁸⁰BOA. Y..PRK.ASK. 52/25; Ürkmez, Malatya’da Üç Yangın ..., s.762.

²⁸¹BOA. ŞD. 1466/1; BOA. EV. d... 29405.

²⁸²BOA. ŞD. 1466/1; BOA. DH.MKT. 2055/77.

²⁸³BOA. BEO 24/1733; BOA. I..DH.. 1302/5.

²⁸⁴Sami, Kâmûs-ı Türkî ..., s.448.

²⁸⁵Aytaç, Malatya Türk-İslam Dönemi Mimari Eserleri ..., s.21.

²⁸⁶Göyünç, Nejat, “Silâhdar Mustafa Paşa Hanı’na Ait bir Vesika”, Tarih Dergisi, 1971, s.73.

170 odalı ve demir kapılı kârgir kubbeler ile süslenmiş minnetsiz hane, kervansaraydır....” diyerek han hakkında bilgi vermektedir ²⁸⁷. Doğuya giden kervan yolları üzerinde inşa edilen bu han menzil hanı olarak kullanılmıştır²⁸⁸.

Şehrin 1839’da yeni şehre göç etmesi ile şehrin tekrar inşa edildiği ve bu yeni inşalar arasında hanlar da bulunmaktaydı. Çarşı-pazarın vazgeçilmezi olan hanlar, Malatya şehrinde hemen çarşıda da bulunmaktadır. Şehrin merkezinde bulunan Hamikoğlu ya da Zahikoğlu Hanı, 1890 yılında çıkan büyük yangında 1.000 adet dükkân ile bir han ve bu hanın da yarısı yanmıştır²⁸⁹.

1894-1896 yılları arasında Diyarbakır Salnameleri’nde adını ve bulunduğu yeri tespit edilen hanlar:

Tablo 1.5: Malatya’da Bulunan Hanlar²⁹⁰

Sıra No	Han İsimleri	Buldukları Yerler
1-	Hacı Abdullah Efendi Hanı	Hüseyin Bey Köprüsü civarında
2-	Kisin Hanı	Akpınar Mahallesi’nde
3-	Kepüroğlu Hanı	Akpınar Mahallesi’nde
4-	Sarioğlu Hanı	Fenare civarında
5-	Derebeyi Hanı	Fenare civarında
6-	Divan Efendi Hanı	Fenare civarında
7-	Şeyh Velioğlu Hanı	Tüccar pazarında
8-	Ebu Gölü Hanı	İplik pazarında

²⁸⁷Evliya Çelebi, Seyahatnâme ..., s.13.

²⁸⁸Eskici, Malatya Mimari Eserleri ..., s.167.

²⁸⁹BOA, Y..PRK.ASK. 52/25; Ürkmez, Malatya’da Üç Yangın ..., s.761-762.

²⁹⁰Yapıcı, Osmanlı Salnameleri’nde Malatya ..., s.118-119.

Tahtalı Hamamı, Malatya şehir merkezinde, Mimar Caddesi'nde, Tahtalı Cami'in kuzeyinde bulunmaktadır²⁹¹. Kapı üzerinde olduğu tahmin edilen kitabesi bugün mevcut olmayan hamam, XIX. yüzyıl son Osmanlı eserlerinden biridir. Güney-kuzey yönlü olarak inşa edilmiş olan hamam, dikdörtgen planlı olup kesme taştan inşa edilmiştir. Yapı, soyunmalık, ılıkılık, sıcaklık ve su deposu ile günümüze kavuşan eserlerdendir²⁹².

Malatya'nın merkezinde, İzzetiye Mahallesi'nin kuzeybatı yönünün karşısında bulunan Çarşı (Belediye) Hamamı, XIX. yüzyıl Osmanlı eserlerindedir. Hamam 1873 yılında Babüssaade Ağası Vakfı tarafından inşa ettirilmiştir. Yapı; kare, haçvari planlı inşa edilmiş ve ortada büyük olmak üzere köşelerde dört tane küçük kubbeli mekânlardan meydana gelmiştir. Bugün hala sağlam olan hamam faaliyet göstermektedir²⁹³.

Saletoğlu Hamamı, 1895 tarihli Ma'muratü'l Aziz Salnamesi'nde geçen bu hamam çarşı içinde bulunmaktadır.

Hacı Hüseyin Hamamı, Haraze Caddesi üzerinde bulunan Hacı Hüseyin Hamamı 5 kayıt nüfusu ile 1895 yılına ait Ma'muratü'l Aziz Salnameleri'nde geçmektedir.

1895 yılına ait Ma'muratü'l-Aziz Salnamesi'nde geçen hamamlar: Kayıtlı 4 erkek nüfusu ile Çarşı içinde bulunan Saletoğlu Hamamı; Haraze Caddesi üzerinde 5 kayıtlı nüfusu olan Hacı Hüseyin Hamamı; Tahtalı minare civarında 2 kayıtlı nüfusu olan Şifa Hamamı ve Tecre Mahallesi'nde kayıt altında 2 nüfusu ile Tecre Hamamı'dır²⁹⁴.

---

²⁹¹Aytaç, Malatya Türk-İslam Dönemi Mimari Eserleri ..., s.268-274.

²⁹²Medeniyetin Beşiği Malatya ..., s.112; Malatya Kültür Envanteri ..., s.75.

²⁹³Aytaç, Malatya Türk-İslam Dönemi Mimari Eserleri ..., s.263-268; Malatya Kültür Envanteri, s.66.

²⁹⁴Yapıcı, Osmanlı Salnameleri'nde Malatya ..., s.119.

İKİNCİ BÖLÜM

İDARÎ YAPI

1.İdarî Yapı ve Görevliler

1.1.Malatya Kazası'nın İdarî Taksimatı

1.1.1.Tanzimat Öncesi Malatya'nın İdarî Taksimatı

Malatya, 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in Memlük seferi esnasında Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Şehir, Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra 1517'de Arap Vilayeti idaresine verilmiştir. Yavuz Sultan Selim döneminde bazı olayların vuku bulmasıyla 1520-1530 tarihleri arasında Trabzon, Kemah, Bayburt, Malatya, Divriği-Darende Hadis Rum Vilayeti'ne bağlanmıştır²⁹⁵. Ancak Tuncer Baykara'ya göre “...Yavuz Sultan Selim, Mısır Kölemenlerini yendikten sonra, 1520'lerde, Asya'daki topraklarını bir “vilayet” / beğlerbeğlik olarak ülkeye katmıştır...” Bu Arap Vilayeti'nin sancakları Haleb, Hama, Ayıntab, Trablus, Malatya, Humus, Tarsus, Divriği, Birecik, Darende, Kâhta, Gerger, Rum-kale, Behisni, Sis, Şam'dır. Fakat daha sonra Arap Vilayeti Şam ve Halep olarak ikiye ayrılmış ve Malatya da 1527'lerde Hadis Rum Vilayeti'ne bağlı bir sancak haline getirilmiştir²⁹⁶.

8 Mayıs 1560 tarihli belgede Malatya, Bozok, Rum, Amasya, Çorum, Arapgir ve Divriği ile beraber Hadis Rum Vilayeti'ne bağlıdır. Daha sonra Malatya ve Bozok sancakları, yapılacak hizmet için Dulkadir Vilayeti'ne bağlanmış ancak zeamet ve tımarlılar hizmette yeterli görülmediğinden bu iki sancak tekrardan Rum Vilayetine bağlanmıştır²⁹⁷.

1568-1574 yılları arasında Osmanlı Devleti idarî düzeni ile ilgili tutulan sancak tevcih defterinde, Malatya'nın geçici olarak Dulkadir Vilayeti'ne bağlandığı anlaşılmaktadır²⁹⁸. XVI. yüzyıl boyunca Malatya kimi zaman Dulkadir Vilayeti'ne bağlı olurken kimi zaman da Rum Vilayeti'ne bağlı olarak idarî taksimatını sürdürmüştür.

²⁹⁵Gökbilgin, M. Tayyib, “XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi”, Belleten, (C.XXVI), TTK Yayınları, Ankara 1962, s.294.

²⁹⁶Baykara, Tuncer, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Ankara 1988, s.88-89.

²⁹⁷BOA. A. {DVNSMHHM. d... 4/696.

²⁹⁸Göğebakan, Gökür, XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560), Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, Malatya 2002, s.48; Baykara, Anadolu'nun Coğrafyası ..., s.104.

Malatya, XIX. yüzyılın başlarında Elbistan, Kadirli, Hısn-ı Mansur, Samsat, Gerger ve Antep ile birlikte Maraş Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak görülmektedir²⁹⁹.

1.1.2. 1839-1900 Yılları Arasında Malatya Kazası'nın İdarî Taksimatı

1.1.2.1. 1839-1845 Yılları Arasında Maden-i Hümayun'a Bağlı Malatya Kazası

8 Temmuz 1834'te Redif Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesi ile ülke genelinde idarî taksimatta önemli değişiklikler meydana gelmiştir. 1836 yılında ilk önce altı tane müşirlik oluşturulmuştur. 1838'de ise Diyarbakır müşirliği kurulmuş ve Maden-i Hümayun Emaneti bu müşirliğe bağlanmıştır. Malatya da, 1839-1845 yılları arasında Diyarbakır müşirliğine bağlı Maden-i Hümayun'un yirmi altı kazasından biri olmuştur³⁰⁰. 1845'e kadar Maden-i Hümayun, Diyarbakır müşirliğine bağlı olarak idarî taksimatını devam ettirmiştir³⁰¹.

1839-1845 Yılları Arasında Maden-i Hümayun Kazaları³⁰²

1- Harput	14- Akçadağ
2- Palu	15- Behisni
3- Çemişgezek	16- Çermik
4- Maden-i Keban	17- Maden-i Ergani
5- Kemah	18- Çüngüş
6- Gürcanis	19- Ebutahir
7- Kuruçay	20- Siverek

²⁹⁹10 Aralık 1774 tarihinde Malatya'nın Maraş Eyaleti'nin sancağı konumunda olduğu ve mutasarrıflığı da Rişvanzade Ömer Paşa'ya tevcih edildiği belgelerde geçmektedir. BOA. AE.SABH.I... 20/1717; Gökhan, İlyas, Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi, Kahramanmaraş 2011, s.265; Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdarî Taksimat ve Nüfus", Belleten, (C.XV), TTK Yayınları, Ankara 1951, s.621.

³⁰⁰14 Eylül 1845'te (12 Ramazan 1261) Malatya, Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı durumdaydı. Bu dönemde Diyarbakır bazı yerlerde müşirlik olarak geçerken bazı belgelerde eyalet olarak geçmektedir. BOA. A.}MKT. 28-/7.

³⁰¹Yılmazçelik, İbrahim, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 200-205.

³⁰²Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır ..., s.204.

8- Ergani	21- Arabgir
9- Malatya	22- Maden
10- Hekimhan	23- Gerger
11- Ayvalıdere	24- Şiro
12- Eğin	25- Samsat
13- Çarsancak	26- Hısn-ı Mansur

1.1.2.2. 1846-1867 Yılları Arasında Harput Eyaleti'ne Bağlı Malatya Kazası

Osmanlı Devleti'nin klasik idarî yapısının temeli incelendiğinde eyalet-sancak idaresi prensibi üzerinde oluşturulduğu görülecektir. Bu sistem eyaletlere bağlı sancaklar, sancaklara bağlı adlî birim olan kazalar ve kazalara bağlı idarî yapının en küçük birimi olan köylerden oluşmaktaydı. Eyaletler birkaç sancağın bir araya gelmesiyle oluşturulurken yönetimi de *beylerbeyi* ya da daha sonra *vali* diye adlandırılan beylere bırakılmaktaydı. Sancakların idaresi ise merkezden atanan *sancakbeyine* emanet edilmekteydi³⁰³. Adlî birim olan kazalara ise yönetici olarak *kadı* atanmaktaydı. Kadılar ilmiye sınıfına mensup olup sultanın yargı yetkisini temsil etmekteydi. Kadılar, kararlarını uygulamada şeriata ve kanunlara bağlı kalırdı ve doğrudan sultandan emir aldığı gibi sultana doğrudan dilekçe verebilirdi³⁰⁴. Ancak kadılar beyin izni olmadan buldukları bölgenin idaresine müdahalede bulunamazdı³⁰⁵. Bu kazalarda idarî yetkili ise sancakbeyiydi³⁰⁶.

Vali, yöneticisi olduğu bölgenin hem mülki-malî hem de askerî yöneticisi durumundaydı. Doğrudan hükümet merkezinden atanan valiler, bu göreve gelebilmek için öncelik olarak *vezir* rütbesine sahip olmaları gerekmektedir³⁰⁷. Osmanlı Devleti'nin

³⁰³Halaçoğlu, Yusuf, XV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, TTK Yayınları, Ankara 2014, s.85; Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri ..., s. 10.

³⁰⁴İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu ..., s.108.

³⁰⁵Ortaylı, Hukuk ve İdare Adamı ..., s.31

³⁰⁶İnalcık, Halil, Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağı (1300-1600), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s.108; Ortaylı, İlber, Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s.31

³⁰⁷Ayrıca yönetimin alt kademelerinde hizmet görmüş olmakla beraber güvenilir bir sarraf ve kethüdayı kefil göstermek zorundaydı. Çadırcı, Musa, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli 'Tarik-i İlmiyye'ye Dair Ceza Kanunnamesi'", Tanzimat Sürecinde Türkiye: Anadolu Kentleri, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011, s.107.

ilk dönemlerinde valinin sancakbeyi üzerinde idarî-askerî denetimi bulunmaktaydı. Vali, eyalet sınırları içerisinde bulunan bütün sancaklardaki tımarlı sipahilerin birinci derecede yöneticisi, komutanı idi³⁰⁸. Ancak sivil yönetimde ise eyaletin merkezinde bulunan *Paşa Sancağı* denilen merkezde bey olmaktan öte yetkisi bulunmamaktaydı³⁰⁹.

Sancaklar, Osmanlı Devleti'nin klasik idarî düzeninde teşkilatın temel idarî birimi olarak kabul edilmekteydi. Ayrıca ilk dönemlerde mülkî-idarî bir karakter arz etmekten çok askerî bir özellik taşımaktaydı³¹⁰. Ancak zamanla sancakbeyinin idarî-mülkî yönetici olarak temayüz etmeye başlaması ile kazaların mülkî-idarî yetkileri sancakbeyine geçmiştir. Sancakların yönetimi; ilk dönemlerde *sancakbeyi* unvanlı kişilerin denetimine verilmiştir³¹¹. XVII. yüzyıldan itibaren ise *mutasarrıf ya da paşa* unvanlı kişiler atanmıştır³¹². Sancakbeylerinin en önemli görevleri, sancağındaki tımarlı sipahilerin komutanı olmasıydı. Beyler, öncelik olarak *kapu halkı* ve sancağındaki *sipahi* ve *cebelüler* ile birlikte sefer emri geldiğinde seferlere katılmak zorundaydı. Beyin sancak içinde idarî görevi ise reyanın rahat ve huzur içerisinde yaşaması için emniyet ve düzeni sağlamak adına çeşitli tedbirler almaktı. Ayrıca sancak merkezi olan şehrin asayişini temin etmek, adaletin uygulanmasını gözetmek de görevleri arasında sayılmaktaydı. Sancakbeyi, kadı ile birlikte düzenin teminatı olan şer'i ve örfe aykırı durumları önlemek adına birlikte hareket etmekteydi³¹³.

Klasik olarak adlandırılan bu dönemde Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren birtakım değişikliklere uğramaya başlamıştır. Tımar sisteminin bozulmaya başlaması ile yerini iltizam sistemi almıştı. Bu durum ülke yönetiminde hissedilmiş ve merkezi otorite, eyaletler üzerinde varlığını hissettirmekte büyük güçlüklerle karşı karşıya kalmıştır³¹⁴.

---

³⁰⁸Çadırcı, Musa, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1839), Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2017, s.97.

³⁰⁹Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu ..., s.10.

³¹⁰Ünal, Mehmet Ali, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Fakülte Kitabevi, Isparta 2013, s.229.

³¹¹Halaçoğlu, XV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ..., s.85; Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu ..., s.10.

³¹²Ünal, Osmanlı Müesseseleri ..., s.229.

³¹³Yücel, Yaşar, "Osmanlı İmparatorlunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", Belleten, (C.XXXVIII), TTK Yayınları, Ankara 1974, s.666.

³¹⁴Çadırcı, Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim ..., s.98.

XVII. yüzyıla gelindiğinde hem merkezî idare hem de taşra idaresi klasik şekliinden uzaklaşmaya başlamıştır. Harp güçlerinin oluşturulmasında artık eyalet askerleri içerisinde tımarlı sipahilerin yerini valilerin kapılarında besledikleri *kapu halkı* diye tabir edilen ücretli askerler almıştır³¹⁵. Bu durumda valilerin güçleri kapısındaki asker çokluğu ve niteliği ile ölçülür olmuştur. Valiler, kapısındaki halkın giderlerini karşılamak için önceleri *paşa sancağı* halkından topladığı vergiler yeterli olmayınca eyaletleri dâhilindeki tüm sancaklardan vergi toplama yoluna gitmişlerdir. Ancak bir süre sonra iç ve dış etkenlerin etkisiyle kapu halkı denilen bu askerler, ülke güvenliğinin bozulmasında ve huzursuzluğun artmasında rol oynamıştır³¹⁶.

XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı yönetiminin temel birimi sayılan sancaklarda, önemli değişiklikler olmaya başlamıştır. Tımar sisteminin bozulması ile yerini *iltizam sistemi* almıştır. Bunun yanı sıra vezir rütbesine ulaşanların çoğalması ve unvanlarına uygun görev yerleri bulunmaması sorunu da ortaya çıkmıştır. Vali olmaya hak kazanan vezirlerin ataması yapılacak boş eyaletleri bulunmadığından ataması gerçekleştirilememiş ve bu sebepten dolayı hükümet çözüm yolları aramıştır. Bir veya birkaç sancağın geliri bağlı bulunduğu eyaletlerden çıkarılarak bu kişilere *arpalık* olarak tahsis edilmiştir. Ancak bu kişiler kendilerine gelir olarak verilen yerlere gitmek ve idareyi ele almak yerine yerlerine *mütesellim* denilen vekillerini atayarak merkezde oturmaya devam etmişlerdir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde de bu şekilde yönetilen sancakların sayısındaki artışın devam ettiği görülmüş ve sancakbeyleri yerlerini mütesellimlere bırakmıştır³¹⁷. XVIII. yüzyıl boyunca devam eden bu durum, devletin kurum ve kuruluşlarında bozulmalara yol açmaktaydı³¹⁸. Bu durum yenilik fikirlerini

---

³¹⁵*Kapu halkı* kelimesi, Türk İslam devletlerinde genellikle devleti ifade olarak kullanılmakla beraber günümüzde de devlet kapısında çalışmak olarak bilinir. XVII. yüzyıldan sonra veziriazam, vezir, beylerbeyi, sancak beyi gibi yüksek derecedeki devlet hizmetinde bulunanların adamlarını belirtmiştir. Beylerbeyiler, imdâd-i seferiyye, mübâşiriyye, kapı harcı gibi topladıkları vergilerin belli bir kısmı karşılığında maiyetinde silahlı kapı halkı bulundurmaya zorundaydı. XIX. yüzyılda bu sistemin giderek zayıfladığı görülmüş ve Tanzimat'ın ilanıyla Osmanlı'nın merkezileşme ve maaş sistemine geçmesi ile kapı halkının da sona ermeye başladığını göstermiştir. İpşirli, Mehmet, "Kapu Halkı", *DİA*, (C.XXIV), Ankara 2001, s.343-344.

³¹⁶Çadircı, Tanzimat Döneminde Anadolu ..., s.11.

³¹⁷Sözlükte, teslim edilen şeyi alan, kabul eden anlamındaki mütesellim kelimesi Osmanlılarda çeşitli idari görevliler için kullanılmıştır. XVI. yüzyılın sonlarından Tanzimat dönemine kadar varlığını koruyan mütesellimler; vali veya sancak beylerinin vekilleri olarak onlar seferdeyken ya da görevinin başına gidinceye kadar yerlerine bakan ve vergileri toplayan kişilerdir. Özkaya, Yücel, "Mütesellim", *DİA*, (C.XXXII), Ankara 2006, s.202-203.

³¹⁸Özkaya, Yücel, "XVII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış", *Türkler*, (C. XIII), Ankara 2002, Yeni Türkiye Yayınları, s.97.

ortaya çıkarmıştı ve dönemin padişahları olan III. Selim ve II. Mahmud tarafından Tanzimat öncesinde birtakım çalışmalar başlatılmıştır. III. Selim (1789-1807) döneminde Osmanlı Devleti'nin tüm kurumlarında yenilik hareketlerine girişildiği görülmektedir. Yönetimde yapılmak istenilen düzenlemelerde, yöneticinin dürüst kimseler arasında seçilmesine özen gösterilerek menşei bilinmez, derebeyleşmiş ailelerden üst düzeyde yönetici atanmaması ve vergilerin kurallara uygun toplanmasına karar verilmiştir. Ayrıca iç güvenliği sağlamak adına atılımlarda bulunulmuştur³¹⁹. Ancak girişilen yenilik çalışmaları sonucunda yeniçeri-ulema iş birliği ile padişahın hayatı yeniliklerle birlikte son bulmuştur³²⁰. II. Mahmud, ülke yönetiminde merkezîyetçi bir politika gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Bunun için taşra teşkilatında bazı değişiklikler yapmış ve yönetimi derebey ve ayan kökenli ailelere vermek yerine daha çok devlete büyük yararları olanlara emanet etmiştir. Özellikle yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra kurulan Redif Askerî Teşkilatı'nda yapılan düzenleme ile askerî amaçlı yeni eyaletler oluşturulmuştur. Bu eyaletlerdeki askerlerden daha çok verim almak adına valilik unvanı 1836'da *müşir* olarak değiştirilmiştir³²¹. Müşirler, hem askerî hem de malî-ıdarî yetkileri bir arada yürütmüşlerdir³²². Fakat bir süre sonra istenilen sonuç elde edilememiş, redif askerlerin eğitimleri yine ön planda olan derebeylerinin elinden alınamamıştır. Buna ilaveten müşirler, sancak yöneticilerini seçerken de yerel beyler arasından seçim yapmak durumunda kalmışlardır. Böylelikle hem subay hem de yönetici sıfatını alan bu yerel beyler, nüfuzlarını kullanarak geleneksel hale gelmiş kötü idarelerini devam ettirmişlerdir³²³. II. Mahmud döneminde girişilen yenilik çalışmalarında istenilen başarı elde edilememiş ancak bu çalışmalar Tanzimat döneminin altyapısı olarak kabul edilmiştir³²⁴.

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti, gün geçtikçe her bakımdan kötüye giden ve bozulan düzenin önüne geçebilmek için çözümler aramış³²⁵, fakat alınan

---

³¹⁹Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu ..., s.13-15.

³²⁰Çadırcı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Kurumu ..., s.20.

³²¹Çadırcı, Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim ..., s.112.

³²²Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu ..., s.17

³²³Çadırcı, Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim ..., s.112.

³²⁴Engelhardt, Tanzimat ve Türkiye, (Çev: Ali Reşad), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s.44; Özcan, Mert, "II. Mahmut Döneminde Taşradaki Merkezîyetçilik Politikası", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.1302.

³²⁵Ortaylı, İlber, "Tanzimat ve Meşrutiyet Döneminde Yerel Yönetimler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, (C.I), İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.232.

önlemler bozulmuş olan düzeni onarmak için yeterli olmamıştır. Yönetimin en üst basamağından en alt basamağına kadar olan görevlilerin edindikleri kötü alışkanlıklardan vazgeçmemeleri, gelenek haline getirdikleri usulsüzlüklerini sürdürmeleri, bunun yanı sıra girilen yeniliklerin köklü çözümler bulmak yerine çağın ihtiyaçlarından çok uzak; eskiyi canlandırmaya yönelik çalışmalar olmasından dolayı arzu edilen sonuca ulaşamamış ve kâğıt üzerinde kalmıştır³²⁶.

Osmanlı Devleti, 3 Kasım 1839'da Gülhane Parkı'nda Mustafa Reşit Paşa ve taraftarlarınca devlet ileri gelenleri, yabancı elçilik temsilcileri, dinî grupların liderleri ve halkın katılımı ile oldukça kalabalık bir topluluk huzurunda okunarak ilan edilen Tanzimat Fermanı ile kurum ve kuruluşlarda çağın gereklerine uygun olarak birtakım reformlara gitmiştir³²⁷. Padişah Abdülmecid'in imzasının bulunduğu bu fermanla, din ayırımına bakılmaksızın bütün tebaanın eşit hak, can, mal, namus ve yaşam güvencesinin garanti altına alınacağı, vergilerin herkesin gelirine göre adalete uygun biçimde toplanacağı ve askerlik işlerinin de yeniden gözden geçirileceği belirtilmiştir³²⁸. Meclis-i Vala-yi Ahkâm-ı Adliye³²⁹ tarafından gerekli olan tüm hazırlıklar tamamlanarak başta merkezî yönetim olmak üzere taşra teşkilatı, güvenlik, ordu, eğitim-öğretim, basın-yayın, sağlık, dış ilişkiler, ekonomi alanlarında önceki dönemlere kıyasla önemli çalışmalar başlatılmıştır³³⁰. Öncelikle can ve mal güvenliğinin sağlanarak herkesin gelirlerine göre vergi toplanması için mal ve mülk sayımının yapılması istenmiştir. Bunun da ancak düzene kavuşmuş güçlü bir taşrada uygulanacağı kabul edilmiş ve bunun bilincinde olan devlet adamları, ilk düzenlemeleri taşrayı kapsayacak şekilde başlatmışlardır. Ancak uygulamanın ne şekilde ve kimler tarafından yapılacağına dair hükümetin elinde hazırlanmış bir plan ve program bulunmamaktaydı. Bu sebepten dolayı düzenlemenin yeni olması, tam olarak anlaşılamayacağı endişesi taşımaktaydı. Özellikle önceden beri

---

³²⁶Vali, mutasarrıf, mütesellim, voyvoda, ayan gibi yönetimin en üst basamağına kadar görevde bulunanlar yıllardır edindikleri kötü alışkanlıkları terk etmemişler ve farklı bahanelerle halktan vergi almaya, rüşvet yemeye ve devlet malını zimmetlerine geçirmeye devam etmişlerdir. Özkaya, Yücel, "XVII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış", *Türkler*, (C.XIII), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.1263-1280; Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu ...*, s.12-13.

³²⁷Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu ...*, s.173.

³²⁸Çadircı, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim ...", s.174-175; İnalçık, Halil, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2012, s.171.

³²⁹Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s.35-40.

³³⁰İnalçık, *Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler ...*, s.1536; Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu ...*, s.174.

devam ettirdikleri alışkanlıkları zedelenen kişilerin tepki göstermesinden çekinildiğinden Tanzimat'ın ön gördüğü malî, idarî ve askerî yenilikler, imparatorluğun tamamında bir anda uygulamaya geçirilememiştir. Reformlar, öncelik olarak imparatorluğun içinde bulunduğu şartlar göz önüne alınarak hükümetin kesin denetiminde olan ve bir sorun çıktığında anında müdahale edilebilecek yakın eyaletlerde uygulanmıştır. Daha sonra başarı gösterdikçe diğer eyaletlere geçilmiştir³³¹.

Uygulamanın faaliyete geçirildiği ilk yerlerden başta Edirne olmak üzere Bursa, Ankara, Aydın, İzmir, Konya ve Sivas'ta mal, mülk ve nüfus sayımı yapılmıştır. Fakat Tanzimat'ın ilk uygulanacağı yerler arasında bulunan Trabzon, eskiden beri vergi vermeme alışkanlığını devam ettirmek istemiş ve yenilik uygulamalarına karşı çıkmıştır. Trabzon örneğinde olduğu gibi Tanzimat'ın uygulanması diğer eyaletlerde de kolay olmamış ve birçok sorunu beraberinde getirmiştir³³².

Tanzimat Fermanı, ilan edilip Takvim-i Vekayi'de yayımlandıktan sonra ülkenin tüm eyalet ve sancaklardaki yöneticilerine ayrı ayrı bir fermanla bildirilmiştir. Fermanla vergi ve askerlikle ilgili maddelerin daha sonra gönderileceği belirtilmiş ve bunlar dışında bütün maddelerin hemen uygulamaya geçirilmesi emredilmiştir. Ayrıca gönderilen Tanzimat Fermanı'nın sancak merkezlerinde büyük meydanlarda halkın önünde ileri gelenlere merasimle okunması ve daha sonra kazalara ve kasabalara gönderilerek bütün halka anlaşılır bir şekilde açıklanması istenmiştir³³³. Tanzimat'ın uygulanması ile idarî taksimatta da birtakım değişikliklere girilmiş, eyalet ve sancaklarda sınır değişiklikleri başlamıştır. Bazı sancaklar, bağlı buldukları eyaletlerden ayrılarak yeni eyaletler oluşturulmuştur. 1842 yılından sonra sancağın alt birimi olan kazalar meydana getirilmiştir. Ayrıca bu düzenlemelerle beraber eyalet valilerinin yetkilerinde değişiklikler yapılmış, malî alandaki yetkileri sınırlandırılmış ve bu yetkileri *defterdara* devredilmiştir. Sancak idaresinde ise yönetici olarak muhassıl yerine *kaymakamlar* tayin

---

³³¹Çadırcı, Tanzimat'ın İlamı Sırasında Türkiye'de Yönetim ..., s.187-188.

³³²Çadırcı, Musa, "Tanzimat'ın Uygulanmasında ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)", Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, (Ed. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2012, s.190.

³³³İnalçık, Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler ..., s.1536.

edilmiş ve 1842’de oluşturulan kazaların başına idareci olarak *kaza müdürü* sıfatıyla yöneticiler atanmıştır³³⁴.

Osmanlı Devleti, Tanzimat’ın ilanından sonra nizamnameler çıkarmış ve yenileşmeye bağlı olarak taşrada meclisler kurmuştur. Yeni idarî yapı sayesinde merkez ile taşra idaresi birbirine yakınlaştırılmıştır. Taşra teşkilatında ilk olarak *Muhassıllık Kurumu* oluşturulmuş, eyalet ve sancaklarda *Muhassıllık Meclisleri* kurulmuştur³³⁵. Tanzimat anlayışının gereği olarak bu meclisler sayesinde taşra idaresinde halkın yönetime katılımı sağlanmış ve yerinde yönetime büyük önem verilmiştir. Böylece Osmanlı devlet idarecileri, halkın istek ve taleplerini yakından dikkate alarak, halka karşı hizmetlerini daha faydalı ve güvenli bir şekilde yürütmeyi hedeflemiştir. Diğer taraftan Tanzimat bürokratları, taşrada bu meclisleri kurarak valinin nüfuz ve yetkilerini azaltmayı hedeflemiş ve bundan dolayı malî sorumlulukların tek elden kontrol edilmesi için bu görevi meclislere devretmiştir³³⁶. Böylece malî amaçlarla kurulan bu meclisler sayesinde verginin kaynağına doğrudan ulaşılacak ve idarî yetkilerle birlikte malî yetkileri elinde bulunduran yöneticilerin nüfuzu kontrol edilecekti. Yıllardır sorun haline gelen vergi toplama işi çözüme kavuşacak, adaletsizlik ortadan kaldırılacaktı³³⁷. Ancak Muhassıllık Meclisleri arzu edilenin aksine beklentileri yerine getirememiştir. Hükümetin iltizam sistemine karşı çözüm getirmek amacıyla taşrada kurduğu bu kurum, başta bilgili ve tecrübeli eleman eksikliği, ulaşım güçlükleri ve yıllardır vergi vermeyen kesimin muhalefetinden dolayı istenilen sonuca ulaşılmak bir yana umulanın aksine kaç kuruş gelirin olduğu dahi tespit edilememiştir³³⁸. Bu meclislerin başarısızlığı sonucunda 1842 yılında kaldırılmak zorunda kalınmış ve yerine *Memleket Meclisleri* kurulmuştur³³⁹.

---

³³⁴Çadırcı, Musa “Tanzimat”, Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi, İmke Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017, s.60-62.

³³⁵BOA. A.}MKT. 32/41; İlber Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880), TTK Yayınları, Ankara 2018, s.37.

³³⁶İnalçık, Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler ..., s.174-175; Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu ..., s.263.

³³⁷Özkaya, XVII. Yüzyılda Taşra Yönetimine ..., s.97; Ünal, Feyzullah, “Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Yasal ve Dönüşümü”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2011, s.243.

³³⁸Çadırcı, Osmanlı İmparatorluğu’nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)..., 2017, s.261-262.

³³⁹Çadırcı, Musa, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması”, Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi, Ankara 2017, s.259-265.

Osmanlı Devleti, 1842 düzenlemeleriyle Memleket Meclisleri yanında idarî yapıda çok önemli bir değişiklik yapmış ve 14 Şubat 1842 tarihinde sancağın bir alt birimi olan *kaza idarî birimini* kurmuştur³⁴⁰. Meclis-i Vâlâ, yeni kurulan birimin başına yöneticisi olarak kazada *eşraf-ı hanedandan* birinin müdür seçilmesine karar vermiştir³⁴¹. Böylece ülkenin kalkınmasında ve halkın güvenlik içinde geçinip, vergilerini ödemede herhangi bir güçlükle karşılaşmayacakları düşünülmüştür.

15 Nisan 1845 tarihli belgeye göre Diyarbakır Eyaleti ve beraberinde bağlı bulunan Malatya ve Arapgir sancaklarının Tanzimat'a dâhil edildiği, bu sancaklarda *Memleket Meclisleri*'nin kurulduğu ve gönderilen belgede üyelerin seçildiği görülmektedir. “...*Tanzîmât-ı Hayriye icâbınca bu makûlere's-i eyâlete sancak meclisi a'zâsı on üç neferden mürekkebe olub a'zâ-yı tabîb ki zabıta me'mûru ve hâkim ve muhâssıl ve müftü ve emlâk ve emvâl kâtibleriyle metropolid vekîli ve kûsûr altı nefer islâm ve re'âyâdan olarak vücûh-ı memleketden bi'l-intihâb bilâ-ma'aş ta'yîni ve bi'l-ecli'l-hıfz birer kıt'a tatbîk mühürlerinin irsali karargir olan nizâmından idüğü mukayyed olub Diyarbekir eyâleti müşîri Devletlü Paşa ve defterdârı atûfetlü Beyefendi hazerâtının ber-vech-i iştirâktevârüd eden işbu şukkasiyla merbût mazbatalar mealleri Tanzîmât-ı Cedîdenin ol-havâlide dahi vaz' ve icrâsını mebni Diyarbekir ve Malatya ve Arapgir sancakları kâimakâmıkları mecâlisi mahallerince küşâd ve a'zâ terfîb ve tahsîs kılındığına ...*”³⁴². Bu ifadeden anlaşılacağı üzere Malatya, 1845'te Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı bir sancak iken Tanzimat'a dâhil edilmiş ve ardında *Malatya Sancak Meclisi* kurularak azaları tayin edilmiştir³⁴³.

Malatya, 15 Nisan 1845'te Tanzimat'a dâhil edildikten sonra yaklaşık bir yıl Diyarbakır Eyaleti'nin sancaklarından biri olarak idarî taksimatını sürdürmüştür. Tanzimat sonrası yenileşmeye bağlı olarak sancağın ilk yöneticisi *Kâimakâm el-hâc Hasan Ağa*'nın tayin edildiği aynı belgede tespit edilmektedir. Ayrıca bu belgede Malatya Sancak Meclisi üyelerinin isimleri de tek tek kayıt altına alınmıştır³⁴⁴.

³⁴⁰Çadırcı, Musa, “Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840-1876)”, Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi, Ankara 2017, s.231-232.

³⁴¹Çadırcı, Türkiye’de Kaza Yönetimi ..., s.232-233.

³⁴²BOA. C..DH.. 75/3705.

³⁴³BOA. C..DH.. 75/3705. Bu dönemde seçilen meclis üyeleri ile birlikte diğer üyeler de olmak üzere Malaya İdare Meclis üyelerinin isimleri “*Malatya İdare Meclisi ve Üyeleri*” başlığında verilmiştir.

³⁴⁴Ancak bu belgede şikâyetlerin artması üzerine Hacı Hasan Ağa azledilmiştir. BOA. A.}MKT. 28/7.

15 Nisan 1845 tarihinde Tanzimat'a dâhil edilen Malatya'da yenileşmeye bağlı olarak eyalet ve sancaklarda sınır değişiklikleri devam etmiş ve Malatya'nın da bu süreçte idarî taksimatında değişiklikler görülmüştür. 1845'te ilk olarak Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı bulunan Harput Sancağı ve Maden-i Hümayun Emaneti'nin kazaları Diyarbakır Eyaleti'nden ayrılmış ve ayrı birer mutasarrıflık haline getirilmiştir. Harput, 1845'e kadar Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı sancak konumundaydı ve XIX. yüzyıldan itibaren Maden-i Hümayun Emaneti'nin atanan eminleri Harput'ta ikamet etmekteydi. Bu eminler aynı zamanda Diyarbakır müşirliği³⁴⁵ görevini de sürdürmekteydi. Diyarbakır müşirleri, Harput'ta ikamet ettiği süre zarfında, Harput'un gelişmesinde ve eyalet statüsüne yükselmesinde önemli rol oynamıştır³⁴⁶. Harput, 1 Nisan 1846 tarihinde eyalet statüsüne yükseltilince Malatya kısa bir süre sonra Diyarbakır Eyaleti'nden çıkarılmış ve Harput Eyaleti'nin Harput Sancağı'nın Malatya Kazası olmuştur³⁴⁷. Malatya, 1846'dan 1867'ye kadar kaza olarak idarî taksimatını sürdürmüştür. Malatya kaza statüsüne geçtikten sonra yöneticiler *kaza müdürü* sıfatı ile tayin edilmiştir³⁴⁸.

Tanzimat'ın ilanı ile öncelik olarak halkın can ve mal güvenliğinin sağlanarak herkesin gelire göre vergi alınması istenmişti. Tanzimat'ın uygulandığı yerlerde yeni düzenlemelere gidildiği ve yeni vergi sisteminin uygulandığı görülmektedir. Elde edilen bilgilere göre Malatya'ya da bu dönemde yeni vergi usulüne göre vergi yazıldığını tespit etmekteyiz. Ancak Tanzimat'la gelen yeni vergi sistemi, usulsüzlüklerin sonu olmamış ve tayin edilen yöneticilerin topladığı usulsüz vergiler, halkın tepkisine yol açmış, büyük olayların çıkmasına sebep olmuştur³⁴⁹. Harput Eyaleti'ne bağlı Malatya Kazası müdürü olarak 1845 yılında Mehmed Bey ve ardından 1846 yılında Hüsnü Bey görevlendirilmişti. Elde edilen belgelere göre “... *Malatya kazasında 61 senesinde müdür bulunan Mehmed Bey ile halefi Hüsnü Bey'in tekalif-i .....den başka altmış bir ve iki senelerinde muğayir-*

³⁴⁵Diyarbakır müşirliği kurulduktan sonra idarecileri hem vali hem müşir olarak adlandırıldıkları görülmektedir.

³⁴⁶Diyarbakır müşirleri (valileri) aynı zamanda Maden-i Hümayun Eminliğini beraber yürütüyorlardı ve genellikle Harput'ta ikamet ediyordu. Bu durum Harput'un gelişmesine ve büyümesine de sebep olmuştur. Bu dönemde Harput'ta hükümet konağı, hastane, kışla, resmi binalar ve postane açılmıştır. Aksın, Ahmet, 19. Yüzyılda Harput, Elazığ 1999, s.56-59.

³⁴⁷“... *İşbu atmış bir senesi martından i'tibâren Harput eyâletinde Tanzîmât-ı Hayriye icrâ olunarak...*” ifadesine göre Harput H 1261 Martından itibaren Harput Eyaleti olarak Tanzimat'a dâhil edilmiştir. BOA. C..DH.. 75/3705; Aksın, Ahmet, “Osmanlı Döneminde Harput'un (Ma'muratü'l-Aziz) İdari Yapısı”, Tarih Yolunda Bir Ömür: Ergün Öz Akçora Armağanı, (C.I), Hiper Yayın, İstanbul 2019, s.399-400.

³⁴⁸BOA. MVL 629/106; BOA. MVL 253/99.

³⁴⁹Aksın, Ahmet, “Tanzimat'ın Harput Eyaleti'nde Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler”, Belleten, TTK Yayınları, Ankara 1998, s.856.

i Tanzimat-ı Hayriyye'ye kendülerinden cebren hayli akçe almış olduğundan....” ifadesinden Mehmed Bey³⁵⁰ ve Hüsni Bey'in Tanzimat'ın getirdiği yeni vergi sistemine bağlı olarak halktan fazladan usulsüz vergi topladıkları yapılan incelemeler sonrasında anlaşılmış ve halka zulüm yaptıkları tespit edilmiştir. Daha sonra zimmelerine geçirdikleri bu vergilerin geri alınması kararı ıkarılmıřtır³⁵¹.

1846'dan sonra Malatya'nın Harput Eyaleti'nin Harput Sancağı'nın kazası olduğunu belirtmiştik. Ancak bazı belgelerde Malatya'nın Harput Eyaleti'nin Malatya Sancağı yazdığı görölmektedir. Bunun sebebi olarak hem uygulamanın yeni olması hem de bölge ile hükümet merkezi arasındaki mesafeden kaynaklandığı ve yeni sistemin tam olarak oturtulmadığı fikri yürütülebilir³⁵².

Tanzimat Fermanı'nın idarî yapıya getirdiği düzenlemeler sonrasında 1845'den 1867'ye kadar Malatya'da bir tane kaymakam, iki tane vekil ve 19 tane kaza müdürü olmak üzere toplamda 22 tane yönetici tayin edilmiştir. Yıllara göre dağılımına baktığımızda her yıla bir yöneticinin düştüğü görölmektedir. Ancak bazı yöneticilerin görev süreleri bir yıldan fazla iken bazılarının görev süresi ise birkaç ayı bulmuştur. Bu yöneticilerin Malatya'da ne kadar süre ile görev yaptığını “*Malatya Kazası ve Müdürleri/Kaymakamları*” başlığı altında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

1846-1867 Yılları Arasında Harput Sancağı'nın Kazaları³⁵³

1- Harput	5- Arapgir
2- Malatya	6- şiro (Pötürge)
3- Eğin	7- Akçadağ
4- Çemişgezek	8- Balaban

---

³⁵⁰Bu belgede ise 1261'de Malatya idarecisi olarak “kaymakam” sıfatı ile Mehmed Ağa bulunmaktadır. Bunun sebebinin Tanzimat uygulamasının daha yeni olduğu ve tam oturmadığı düşünülebilir. Ayrıca bu belgeden anlaşıldığı üzere Mehmed Ağa'nın öşür ve diğer gelirlerden zimmetine para geçirdiği ve ne kadar geçirdiğinin araştırılması ve gerekenin yapılması istenmiştir. BOA. A.}MKT. 51/24; BOA. A.}MKT. 69/23.

³⁵¹BOA. A.}MKT.UM.. 35/49.

³⁵²BOA. NFS.d.. 2632.

³⁵³Aksın, 19. Yüzyılda Harput ..., s.30 ve 33; Aksın, Osmanlı Döneminde Harput'un ..., s.400-402.

1.1.2.3. 1867-1883 Yılları Arasında Diyarbakır Vilayeti'ne Bağlı Malatya Kazası

Tanzimat'ın öngördüğü yeniliklerin bütün İmparatorlukta yürürlüğe konulması ve istenilen başarının sağlanmaması tekrardan yeni düzen arayışlarını başlatmıştır. Osmanlı aydınları, çıkarları zedelenenler, Müslüman ve gayr-i Müslimler yapılanları kendi açılarından yeterli bulmuyorlardı. Avrupalı devletler ise *Doğu Sorunu*'nu sürekli gündemde tutuyorlar ve bunu bahane ederek imparatorluğun yönetimine karışıyorlardı. 1856'da Kırım Savaşı'nın bitiminde yayımlanan Islahat Fermanı'nın hazırlanışı üzerinden bu devletlerin büyük etkisi olmuş, gayr-i Müslimlerin Osmanlı uyruğu topluluklarına tanınan olanakları yetersiz görerek yeni haklar sağlamaya çalışmışlardır. Fermada yer alan ilkeler, Osmanlı yöneticilerinin öteden beri gerçekleştirmek istedikleri şeylerdi. Can, mal, ırz, mezhep ve eğitim özgürlüğü, vergilerde eşitlik, karma mahkemelerin kurulması ve gayr-i Müslimlerin mahkemelerde şahitlik yapabilmesi gibi konular Tanzimat'tan beri uygulanmak istenilen ilkelerdi. 1856'da Avrupalı devletlerin gayr-i Müslimleri bahane ederek iç işlere karışmasına 1856'da Islahat Fermanı'nı ilan ederek karşılık verilmiştir³⁵⁴. Islahat Fermanı ile hükümet yönetimi altındaki Müslüman ve gayr-i Müslimlerin eşitliğinin sağlanması ve beraberinde taşra idaresi ile ilgili birçok düzenlemeyi de devam ettirmiştir³⁵⁵.

Islahat Fermanı, genel olarak bakıldığında bazı yönlerden Tanzimat Fermanı'nın tekrarı gibi düşünülse de eyalet ve sancaklarda Müslüman ve gayr-i Müslim tebaanın haklarına daha çok ağırlık verdiği görülmektedir³⁵⁶. Ancak bu yeterli olmamış ve imparatorluğun dört bir yanında özellikle de Balkanlarda hoşnutsuzluklar ve isyanlar başlamıştır. Daha sonra bu ayaklanmalar Afrika, Arabistan ve Suriye'ye de sıçramıştır. Özellikle Avrupalı devletlerin tahrikleri ile sayıca artan ve geniş alanlara yayılan ayaklanmalara Islahat Fermanı'nın getirdiği düzenlemeler çerçevesinde çözüm bulunmaya çalışılmıştır. 1845'teki ayaklanmalarda Lübnan'da Dürzîler ve Marunîler arasında meydana gelen çatışma sonrasında bulunan çözüm yeterli olmamış ve 1860

³⁵⁴Eren, Ahmet Cevdet, Tanzimat Fermanı ve Dönemi, Derin Yayınları, İstanbul 2007, s.102.

³⁵⁵Engelhardt, Edouard-Philippe, Tanzimat ve Türkiye. (Çev: Ali Reşad), İstanbul 1999, Kaknüs Yayınları, s.137-140.

³⁵⁶Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî ..., s.49-50.

yılında çatışma tekrar başlamıştır³⁵⁷. Bu durumu fırsat bilen Avrupalıların müdahale etmesi ile çatışma sürekli alevlenmiştir. 1861 yılında kurulan uluslararası komisyon ile *Lübnan Nizamnamesi* hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Fakat Lübnan için hazırlanan bu nizamname, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgeleri için uygun olmadığından ayaklanan diğer bölgelerde uygulanmamıştır³⁵⁸.

1860 yılında Hariciye nazırı olarak Suriye'de görevde bulunan Fuat Paşa, o sırada çıkan karışıklıklarda taşra idaresinde bozulan yönetime birebir şahit olmuş ve daha sonra taşra idaresi ile yakından ilgilenmiştir. 1863'te sadrazam olan Fuat Paşa; Lübnan, Hersek, Bulgaristan ve Anadolu'nun bazı bölgelerinde Ali Paşa ile birlikte yakından takip etmiş ve teftiş heyetleri kurmuşlardır³⁵⁹. Fuat Paşa'nın gözlemleri sonucunda taşra idaresinin yeniden düzenlenmesi için bir takım çalışmaların yapılmasının gerekliliği kabul edilmiştir. Bunun için yeni bir vilayet nizamnamesi gerekli görülmüştür³⁶⁰. Fuat Paşa'nın görüşüne göre eyalet ve sancaklar gruplar halinde daha büyük bir birim haline getirilmek isteniyordu. Yönetici olarak ise göreve getirilecek olan valilerin bilgili, yetenekli kişiler arasında özenle seçilmesi istenmişti. Fuat Paşa, valilerin malî, siyasî ve asayiş yönünden genişleyen yetkileri sonucunda yalnızca çok önemli gördükleri konuları merkeze bildirmek şartı ile diğer işlerin kendileri tarafından çözülmesi gerektiği yönündeydi³⁶¹. Böylece merkez basit işlerden kurtulacak ve valiler de kendilerini önemli devlet işlerine verme imkânına kavuşacaklardı³⁶².

Ali ve Fuat Paşa'lar, Niş'te vali olarak bulunan Mithat Paşa'nın burada yaptığı başarılı valilik dönemini esas alarak yeni bir vilayet idaresi ortaya koymayı düşünmüşlerdir. Mithat Paşa'nın valiliği altında Silistre, Vidin, Niş eyaletleri birleştirilip Tuna adı ile yeni bir vilayet oluşturulmuştur³⁶³. Yeni uygulamanın Tuna Vilayeti'nde

³⁵⁷Gökbilgin, M. Tayyip, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler" Belleten, TTK Yayınları, Ankara 1946, s.641-703.

³⁵⁸Lübnan Nizamnamesi ile Lübnan ayrıcalıklı ve bağımsız bir vilayet haline gelmiş idarî, adlî ve malî yönden özerk olmuştur. Shaw, Stanford J.- Kural Shaw, Ezel, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, E Yayınları, İstanbul, 2017, s.183-184.

³⁵⁹Tural, Erkan, "1861 Hersek İsyanı, 1863 Eyalet Teftişleri ve 1864 Vilayet Nizamnamesi", Çağdaş Yerel Yönetimler, 2004, s.93-100.

³⁶⁰Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, (C.VII), TTK Yayınları, Ankara 1988, s.152-153.

³⁶¹Ünver, Metin, "Vilayet Nizamnamelerinin Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatına Etkileri (1864-1876)", 1864 Vilayet Nizamnamesi, (Ed. Erkan Tural-Selim Çapar), Öncü Basımevi, 2015, s.97-119.

³⁶²Ahmet Cevdet Paşa, Sultan Abdülhamid'e Arzlar: Maruzat, (Haz. Yusuf Halaçoğlu), Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2014, s.110.

³⁶³Gökbilgin, Tayyip, "Mithat Paşa", *MEB. İA*, (C.VIII), 1940, s.272.

başarı göstermesi demek ileride Osmanlı Devleti'nin diğer eyaletlerinde faaliyete geçirmek istediği uygulamaya küçük bir örnek demektir³⁶⁴. Çıkarılan yeni nizamname ile Mithat Paşa'nın yöneticisi olduğu *Tuna Vilayeti* pilot bölge olarak seçilmiştir³⁶⁵. Mithat Paşa, iki yıl içerisinde bozulan düzeni tekrar kurmuş, çiftçilere tarım kredileri sağlamış, yollar, köprüler ve su yolları yaptırmıştır. Sanayiye de geliştiren Mithat Paşa, vilayetin gelirini 26.000'den 300.000 keseye çıkarmıştır³⁶⁶. Tuna Vilayeti'nde elde edilen başarıdan sonra Suriye, Bosna, Edirne, Trablusgarp ve Erzurum vilayetleri oluşturularak 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin getirdiği düzenlemeler, buralarda faaliyete geçirilmiştir³⁶⁷.

Tanzimat ile başlatılan düzenlemelerin devamı niteliğinde olan 1864 Vilayet Nizamnamesi, ilk uygulanan bölgelerde başarı sağlaması üzerine 1867'de tüm imparatorlukta tatbik edilmesine karar verilmiştir. Tanzimat'tan sonra taşra idaresinde yapılan ilk sistemli düzenleme olan Vilayet Nizamnamesi ile Fransız yönetim örgütlenmesi örnek alınmıştır³⁶⁸. Nizamname ile vilayet, sancak, kaza ve köy yönetimi ayrıntıları ile belirlenmiş ve en büyük yönetim birimi olan "*Eyalet*" "*Vilayet*"e çevrilmiştir³⁶⁹. Vilayetler livalara (sancak), livalar kazalara, kazalar nahiyelere³⁷⁰, nahiyeler köylere ayrılmıştır. Vilayetin yönetiminde vali, liva yönetiminde mutasarrıf, kazada kaymakam, nahiyelerde müdür ve köyde ise bölge halkının kendi aralarında seçtiği bir muhtar görevlendirilmiştir³⁷¹.

---

³⁶⁴Kaya Kılıç, Selda, "1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, s.102-103.

³⁶⁵Ortaylı, Tanzimat Devrinde Mahalli İdareler ..., s.54-55; Findley, Cartley V., *Modern Türkiye Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s.99.

³⁶⁶Ortaylı, Tanzimat Devrinde Mahalli İdareler ..., s.57-62; Kaya Kılıç, 1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ..., s.104-109.

³⁶⁷Koç, Bekir, *Osmanlı Modernleşmesi ve Mithat Paşa: Tuna Vilayeti Meclisleri ve Yeniden Yapılanma Çabaları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 9110.

³⁶⁸Karal, *Osmanlı Tarihi* ..., s.153.

³⁶⁹Seyitdanlıgolu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ* ..., s.27.

³⁷⁰Nahiyeler, kaza sınırları içinde köy ve çiftliklerin yakınlıkları ve ilişkilerine göre bir veya birkaç daireye ayrılmasıyla oluşturulmaktaydı. 500'den fazla nüfusu bulunmayan köy ve çiftliklerin nahiyeye örgütünü kurması mümkün değildi. Kaza idare meclislerin sınırlarını belirledikten sonra kararlarını liva idare meclislerine sunacak ve uygun görülenler onaylanarak sonra padişahın bilgisine sunulacak izin alınacaktı. Nahiyelerde, ihtiyar köy heyeti üyelerinin seçtiği kişi müdür olacaktı. Ancak imparatorluğun içinde bulunduğu durum, nahiyelerin örgütlenmeyi gerçekleştirmeye elverişli değildi ve bundan dolayı da birçok bölgede nahiyeye kurulamadı. Çadırcı, *Tanzimat'ın İlanı Sırasında Ülke Yönetimi* ..., s.212-215.

³⁷¹1864 Nizamnamesinin kaza yönetim birimi ve meclislerine getirdiği yenilikler için bkz. Çadırcı, *Türkiye'de Kaza Yönetimi* ..., s.213-231-258.

Vilayetteki tüm sorumluluklar merkezden atanan valiye aitti. Livanın başında bulunan mutasarrıflar da merkezden atanmakta ve valiye karşı sorumlu olmaktadır. Kaza başında yönetici bulunan kaymakamlar mutasarrıfa ve halk tarafından seçilen muhtarlar da kaymakamlara karşı sorumlu olmaktadır. Sadrazam Fuat Paşa, Suriye görevinde bulunduğu sırada yakından takip ettiği taşra idaresinde merkezi otoritenin gerçekleştirilebilmesi için Tanzimat sonrasında görev ve yetkilerinde kısıtlamaya gidilen valilerin görev ve yetkilerinin tekrardan genişletilmesine karar vermiştir³⁷².

1867 Vilayet Nizamnamesi ile yapılan sınır değişiklikleri sonucunda Diyarbakır Eyaleti ile Ma'muratü'l-Aziz Eyaleti birleştirilmiş ve Diyarbakır Vilayeti oluşturulmuştur. Ma'muratü'l-Aziz sancak statüsüne getirilmiş ve Diyarbakır Vilayeti'ne bağlanmıştır. Malatya da Diyarbakır Vilayeti'nin Ma'muratü'l-Aziz Sancağı'nın kazası olmuştur³⁷³. Daha önce kaza müdürü unvanı ile atanan yöneticiler, 1867 nizamnamesi sonucunda *kaymakam* unvanı ile atanmıştır³⁷⁴. İki yıl sonra Ma'muratü'l-Aziz Sancağı'nın bazı toprakları Malatya'ya ilave edilerek 1869 yılında Malatya sancak statüsüne yükseltilmiştir³⁷⁵. Bundan sonra da yeni düzene göre Malatya Sancağı'nın yöneticileri mutasarrıf olarak atanmıştır³⁷⁶. Ancak 1877 yılında Malatya'nın tekrar kazaya dönüştürülerek Ma'muratü'l-Aziz Sancağı'na bağlanacağı yönünde haberler çıkmıştır. Bunun üzerine Malatya İdare Meclisi, Bidayet ve Ticaret Mahkemeleri ve Belediye Dairesi heyetleri çıkan bu haber üzerine ortak olarak hükümet merkezine telgraf çekmişlerdir³⁷⁷. Sancak haline getirilen Malatya'nın tekrardan Ma'muratü'l-Aziz'e kaza

³⁷²Ünver, Vilayet Nizamnamelerinin Osmanlı Devleti'nin ..., s.97-119.

³⁷³Sâlnâme-i Diyarbekir, 1286, s.57; Palalı, İlhan, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır (Vilayet Salnameleri ve Mahalli Kaynaklara Göre) (1869-1905), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Malatya 1999, s.96; Yapıcı, Süleyman, Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Malatya (1869-1908), Malatya Kitaplığı Yayınları, 2014, s.159.

³⁷⁴Sâlnâme-i Diyarbekir, 1286, s.57.

³⁷⁵Palalı, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır ..., s.96-97

³⁷⁶Sâlnâme-i Diyarbekir, 1287, s.59; Sâlnâme-i Diyarbekir, 1288, s.60.

³⁷⁷Malatya'nın kaza olmaması için hükümet merkezine çekilen telgraf; "... *An-Malatya İlä Deraliye, İcâbât-ı mevki-'iyeye göre vilayet ve elviyenin tertîb ü teşkili derdest ve icrâ bulunduğu mesmü'-ı çakeranemiz olup Malatya'nın vüs'at ve cesamet-i mevki'iyesinin her türlü i'mâlât ve terakkiyâta isti'dâd-ı tabî-yesi müsellemtâdan ve livaya tahvilinden beri vâridât vesairece kesb ettiği terakkiyatla hâsıl olan muhassenât derecesi bedihiyâtdan olduğına ve ma'mafîh şu sırada Harput'a i'âde-i irtibatımız bir vakitten berü rehâyab olduğumuz pençe-i i'tasâfâ icrâ'ımızla mucib-i harâbet ve suret-i âharla işitilen icrâât dahi yenice terakkiyâta yüz tutmuş böyle bir sancağın idare-i hâziranın külliyyen ihtilalini ve envâ'-ı mazarrât ve fenâlığı celb ve da'vet ederek arzu edilmekte olan muhassenât ve istirahatın hilâfına bir mu'amelat olacağına ve Malatya vasat Ekrâd ve eşkiyâ davak' ve Anadolu'nun bir nokta-i nâzike ve mühimesi olup vü'sat ve cesameti hasebiyle vilayet ittihazına ez-her ciher şâyân bir mahal olarak nazar-ı Ekrâd ve eşkiyada kuvve-i hükümetin tezyidi emrindeki muhassenat müstağni-i arz ve tekrar idüğüne binaen merkez-i livaya on sekiz sa'at mesafeleri olan Gürün ve Darende ve Elbistan kazalarının ilhâkiyle vilayet teşkiline*

olarak bağlanması şehrin gelişmesine mani olacağı, vergi gelirlerinin düşeceği, birçok karışıklığa yol açacağı, halkın bu durumdan mağdur olacağı düşünülmüş ve bu karardan dönülmesi istenmiştir. Malatya Sancağı, 1869 yılından 1883 yılına kadar Diyarbakır Vilayetine bağlı olarak sancak statüsünde idarî taksimatını devam ettirmiştir.

1867-1869 Yılları Arasında Diyarbakır Vilayeti'ne Bağlı Ma'muratü'l-Aziz Sancağı'nın Kazaları³⁷⁸

1- Harput Kazası	4- Malatya Kazası
2- Ergani Kazası	5- Hısn-ı Mansur Kazası
3- Arapgir Kazası	6- Palo Kazası

Malatya 1869-1883 yılları arasında Diyarbakır Vilayeti'nin Malatya Sancağı olarak idarî taksimatını devam ettirmiştir³⁷⁹.

1869-1883 Yılları Arasında Diyarbakır Vilayeti'nin Sancakları³⁸⁰

- 1- Diyarbakır (Merkez) Sancağı
- 2- Ma'muratü'l-Aziz Sancağı (1877'de Diyarbakır Vilayeti'nden ayrılmıştır.)

3- Malatya Sancağı

- 3-1- Akçadağ Kazası
  - 3-2- Behisni Kazası
  - 3-3- Hısn-ı Mansur Kazası
  - 3-4- Kâhta Kazası
- 4- Siird Sancağı

ve şâyed bu suret makrûn-ı müsa'ade-i âlî olamaz ise hâlât-ı ma'rûzanın yeniden avdetine ve ahalinin lisanından istid'a ve istirham eyleriz ...". BOA. ŞD. 1456/29.

³⁷⁸Sâlnâme-i Diyarbekir, 1286, s.57-58; Sâlnâme-i Diyarbekir, 1987, s.59-60; Sâlnâme-i Diyarbekir, 1988, s.60.

³⁷⁹Palalı, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır ..., s.97.

³⁸⁰Salname-i Diyarbekir, 1294, s.144; Palalı, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır ..., s.97.

5- Mardin Sancağı

Malatya'nın sancağa dönüşmeden önce kaza iken 1867 Vilayet Nizamnamesi'nin getirdiği yeni idareye göre kayıtlarda ilk ve son kaymakam olarak *Halil Efendi* görülmektedir³⁸¹. Halil Efendi'den sonra livaya dönüştürülen Malatya'nın ilk mutasarrıfı kayıtlara göre Tayyar Paşa'dır. Tayyar Paşa, mutasarrıf olarak 1872-1873 yılları arasında Malatya Sancağı'nda görev yapmıştır³⁸².

1.1.2.4. 1883-1900 Yılları Arasında Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti'ne Bağlı Malatya Kazası

1883 yılından sonra Malatya'nın Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti'ne sancak olarak bağlandığı görülmektedir. Diyarbakır Vilayeti'ne bağlı olan Ma'muratü'l-Aziz Sancağı'nın büyüklüğü dolayısıyla 1876'da Diyarbakır'dan ayrılması ile ayrı bir vilayet haline getirilmesi ve Malatya ile Diyarbakır arasında ayırıcı sınır olmasından dolayı 1883 yılında Malatya'nın Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti'ne bağlanmasına karar verilmiştir³⁸³.

1883-1900 Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti'nin Sancakları³⁸⁴

1- Ma'muratü'l-Aziz Sancağı

2- Malatya Sancağı

3- Dersim Sancağı

1883-1900 Yılları Arasında Malatya Sancağı Kazaları³⁸⁵

1- Malatya Kazası

2- Akçadağ Kazası

---

³⁸¹Sâlnâme-i Diyarbekir, 1286, s.57.

³⁸²... Malatya sancağının Diyarbekir ile livâ-i mezkure beyninde hadd-i fâsıl olan Mamuratülaziz Vilayeti'ne irtibat-ı kadimesinin lüzum-ı i'adesi Dersaadet'de iken bâ-takrir arz olunup buna mukabil Ergani sancağının Diyarbekir'e ilhakı Diyarbekir Vilayeti'nden iş'ar olındığı istihbâr olındığından ve Maden-i Hümayun'un levazimat ve teferru'atınca Mamuratülaziz'e olan münasebet-i mevki'ye ve ehemmiyet-i irtibatıyesi meydanda bulunduğundan bunun vilayet-i mezkureye ilhakı münasib olmayacağı ifadesine dair Mamuratülaziz Vilayeti'nden Dahiliye Nezaret-i Celilesi'ne meb'us 23 Rebi'ulâhir sene 1300 tarih ve elli dört numaralı tahrirat melfufuyla Şû-yı Devlet'e havale ve 19 Cumadedülâ sene 1300 tarihinde Dahiliye Dairesi'ne i'ta olunmağla kiraât olındı..." BOA. ŞD. 1454/3; Sâlnâme-i Diyarbekir, 1289, s.59.

³⁸³BOA. ŞD. 1459/51.

³⁸⁴Aksın, 19. Yüzyılda Harput ..., s.36.

³⁸⁵Aksın, Osmanlı Döneminde Harput'un ..., s.404-405.

3- Hısn-ı Mansur Kazası

4- Kâhta Kazası

5- Behisni Kazası

Malatya’da, 1883-1900 yılları arasında toplamda 19 mutasarrıfın görev yaptığı tespit edilmektedir. Genel olarak bakıldığında ise 1869-1900 yılları arasında 1 tane kaymakam, 23 mutasarrıf olmak üzere toplamda 24 yönetici tayin edilmiştir.

1.2.Kaza ve Sancak İlişkisi İçerisinde Malatya’da Yönetim ve Görevliler

Malatya, 1839 yılında ilan edilen Tanzimat’a 1845 yılının Nisan ayında Diyarbakır Eyaleti’nin sancağı iken dâhil edilmiştir. Aynı zamanda *Memleket Meclisi’nin* Diyarbakır, Malatya ve Arapgir sancaklarında kurulmaya karar verilmesi ile “*Sancak Meclisi*” de Malatya’da kurulmuştur³⁸⁶. Ancak bir yıl sonra Harput eyalet olarak Tanzimat’a dâhil edilmiş ve ardından Malatya, Harput Eyaleti’nin Harput Sancağı’nın kazası olarak 1867’ye kadar idarî taksimatını sürdürmüştür³⁸⁷.

1867 Vilayet Nizamnamesi’nin yürürlüğe girmesi ile idarî taksimatta bir takım değişiklikler görülmüştür. Diyarbakır Eyaleti, Diyarbakır Vilayeti olarak adlandırılmış ve yeni idarî taksimata dönüştürülmüştür. Bu arada isim değişikliğine giden Harput Eyaleti, *Ma’muratü’l-Aziz* ismini almış ve livaya (sancak) dönüştürülerek Diyarbakır Vilayeti’ne bağlanmıştır. Malatya da bu tarihten sonra Diyarbakır Vilayeti’nin Ma’muratü’l-Aziz Livası’nın kazası olarak idarî taksimatını sürdürmüştür. Ancak 1869’da değişen yeni idarî taksimatta Malatya liva statüsüne yükseltilmiş ve 1883’e kadar Diyarbakır Vilayeti’nin Malatya Livası olarak idarî taksimatını devam ettirmiştir³⁸⁸. 1883 yılında Malatya’nın Ma’muratü’l-Aziz Vilayeti’ne bağlandığı ve 1900’e kadar bu şekilde devam ettiği görülmektedir³⁸⁹.

---

³⁸⁶BOA. C..DH.. 75/3705.

³⁸⁷BOA. A. }MKT.UM.. 35/49.

³⁸⁸H 1287 tarihli Diyarbakır Salnamesi’nde Malatya, Diyarbakır Vilayeti’nin Malatya Sancağı olarak geçmektedir. Sâlnâme-i Diyarbekir, 1287, s.59.

³⁸⁹H 1301 tarihli Ma’muratü’l-Aziz Salnamesine göre Malatya’nın idarî taksimatı bundan sonra Ma’muratü’l-Aziz Vilayeti’ne bağlı Malatya Sancağı olarak devam etmiştir. Sâlnâme-i Ma’muratü’l-Aziz, 1302, s.81.

1.2.1.Malatya Kazası Kaymakam ve Müdürleri

Çalışmanın bu kısmında Malatya Kazası'nı ve kaza müdürlerini ele alarak Malatya'da idarî yapıyı değerlendireceğiz. Ancak konuya girmeden önce kaza idarî biriminin kuruluşu, yöneticileri ve tayinleri hakkında genel bir değerlendirme konunun daha anlaşılır olması açısından uygun olacaktır.

Osmanlı Devleti klasik döneminde, idarî-adlî, daha sonraları ise sadece adlî bir birim olarak *kazalar* bulunmaktaydı ve yönetici olarak bu birimlere kadılar atanmaktaydı. Osmanlı klasik idarî düzeninde kazalarda mülkî-idarî işler, adlî kaza biriminin başında bulunan kadıların yetkisindeydi. Kadılar ilmiye sınıfına mensup olup sultanın yargı yetkisini temsil ederlerdi. Bir süre sonra sancakbeylerinin mülkî-idarî yetkileri artmaya başlayınca kazalar mülkî-idarî yetkisini kaybetmiş ve sadece *adlî kaza birimi* olarak meseleleri kapsar hale gelmiştir. Kazaların idaresi, bağlı bulunduğu sancak beyine intikal ederken kadılar sadece adlî konularda söz sahibi olmuş ve bağlı bulunduğu beyin izni olmadan buldukları bölgelerin idaresine herhangi bir müdahalede bulunamamışlardır³⁹⁰. Genel olarak bakıldığında 1842 düzenlemeleriyle getirilen *kaza idarî birimi* ile *adlî kaza birimi* birbirlerinden farklı bir yapıya sahip olmuştur³⁹¹.

1839 yılında yeni vergi sistemi ile vergilerin düzenli toplanması ve herkesin gelirin göre yılda bir veya iki defa *tek bir vergi* ödemesi şartı göz önünde tutularak ülke genelinde gidilen bu uygulama ile *Muhassılık Meclisleri* kurulmuştur. Ancak bu meclislerin vergi toplamadaki başarısızlığı ve beklenileni karşılayamaması sonucu kaldırılarak yerine *Memleket Meclisleri* kurulmuştur. Bu meclisler, hasat döneminde verginin toplanması için çok sayıda görevlendirdikleri memurlara ödenen ücretler devlete ödenen verginin yarısına denk gelmiştir. Halk bir süre sonra bu durumdan şikâyetçi olmuştur. Çünkü vergiyi toplamakla görevlendirilen memurlar yüzünden mahsulün zamanında kaldırılmadığı için zarara uğradığı belirtilmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, vergilerin toplanması ve herkesin gelirin göre yılda bir ya da iki defa tek bir vergi ödemesi ilkesi göz önünde tutularak, ülke genelinde yeni bir uygulamaya geçmiştir. Bu düzenleme ile köyden sonra yönetim birimi olarak sancağın bir alt birimi olan *kaza birimi* kurulmuştur. Yeni oluşturulan bu birimin başına da *eşraf-ı hanedandan* birinin

³⁹⁰Ünal, Osmanlı Müesseseleri ..., s.229; Ortaylı, Hukuk ve İdare Adamı Olarak ..., s.31.

³⁹¹Çadırcı, Türkiye'de Kaza Yönetimi ..., s. 231-232.

müdür seçilmesine karar verilmiştir³⁹². Padişah Abdülmecid'in Hattı Hümayun'una dayanılarak 14 Şubat 1842'de Takvim-i Vekâyi'de yayınlanan sayısındaki yazısında birimin kurulmasının gerekçesi ve niteliği ayrıntılarıyla ortaya konulmuştur³⁹³. Böylelikle ülkenin kalkınmasında ve güvenliğin te'min edilmesinde, vergilerini ödemede herhangi bir güçlükle karşılaşmayacakları öngörülmekteydi.

Başlangıçta müdürlere hizmetlerinin karşılığında maaş verilmemesi düşünülmüşse de bir süre sonra bundan vazgeçilmiş ve kazanın büyüklüğüne göre halk tarafından ödenmek koşuluyla maaş bağlanmıştır. Örneğin 10 Ocak 1855-15 Temmuz 1855 tarihleri arasında Mehmed Hidayet Efendi 3000 kuruş maaşla Malatya Kazası müdürü olmuştur³⁹⁴. Bunun yanında büyük kazalardaki kaza müdürleri bütün işleri tek başlarına yapmaları zor olacağından gerektiğinde kendilerine yardım etmek için 200-300 kuruş aylıkla birer kâtip çalıştırmaları uygun görülmüştür³⁹⁵. Kaza müdürlerinin yolsuzluk yapmalarını engellemek için *kefalet* usulüne başvurulmuş ve kendilerine güvenilir birini *kefil* seçmeleri istenmiştir. Osmanlı Devleti, bilindiği üzere öteden beri halkla doğrudan doğruya ilişki içinde olan görevlilerin tamamından kendilerine güvenilir birer kefil göstermelerini istemekteydi. Bu kural Tanzimat'ın devamında da uygulamada kalmış ve böylece müdürlerin zimmetlerine devlet gelirlerini geçirmeleri bu şekilde önlenecek, eğer geçirirlerse de kefillerinden alma yoluna gidilecekti³⁹⁶.

Kaza müdürlerinin yöre ileri gelenlerince seçimle iş başına gelmeleri kural olarak benimsenmişse de bu kuralın bazen uygulanmadığı görülmektedir. Çoğu yerde sancak kaymakamları kendine yakın kimseleri, akrabalarını halkın tepkisine rağmen göreve getirmiştir. Kaza müdürleri, değiştirildiğinde ya da görevden uzaklaştırıldığında en kısa sürede yerine vekil tayin edilmiş ve halkın benimsediği uygun nitelikte kişi görevlendirilmiştir. Ancak yörede bu göreve uygun nitelikte herhangi biri bulunmazsa halk doğrudan doğruya hükümetten kazalarına müdür talep etme yetkisine sahip olmuş ve bu durumda merkezden atama yapılmıştır³⁹⁷.

---

³⁹²Çadırcı, Türkiye'de Kaza Yönetimi ..., s. 231-232.

³⁹³Çadırcı, Türkiye'de Kaza Yönetimi ..., s.232.

³⁹⁴20 Rabiulahir 1271 tarihli bu belge ve buna benzer diğer belgelerde kaza müdürlerinin maaşlarının da kayıt altına alındığı görülmektedir. BOA. İ..MVL. 321/13678.

³⁹⁵Çadırcı, Türkiye'de Kaza Yönetimi ..., s.233.

³⁹⁶Çadırcı, Türkiye'de Kaza Yönetimi ..., s.233-234.

³⁹⁷Çadırcı, Türkiye'de Kaza Yönetimi ..., s. 283.

Valiler, gerekçeli durumu hemen hükümete bildirmek şartıyla gerektiğinde kaza müdürlerinin görevlerine son verebilme hakkına sahipti. Özellikle zimmetine para geçiren veya halktan usulsüz vergi toplayan müdürlerin en kısa sürede görevlerine son verilmesi istenmiştir. Müdür değişikliğine gidildiğinde uygun kişi gelene kadar yerine “vekil” görevlendirilmiştir. Örneğin 3 Haziran 1862 tarihinde Malatya Kazası müdürü Süleyman Ağa istifa edince yerine yeni müdürün tayinine kadar şehrin idaresi vekâleten Ahmed Reşid Efendi’ye verilmiştir. Ahmed Efendi’nin güzel idaresi üzerine 18 Haziran 1862-24 Mayıs 1864 tarihleri arasında iki yıl Malatya Kazası müdürlüğü devam ettirilmiştir³⁹⁸.

Kaza müdürlerinin başlıca görevleri, kazaların ve kazaya bağlı köylerin aşar ve benzeri vergilerini zamanında toplayıp bağlı bulunduğu sancağa ya da eyalete ulaştırmaktı. Vergi toplama görevinin yanı sıra halkın güvenlik içinde yaşamalarını sağlamak ve Tanzimat’ın gerektirdiği yeniliklerin uygulanmasına yardımcı olmak da kaza müdürlerinin görevlerindendi. Müdürler ayrıca kazalarında oluşturduğu küçük meclislerin başkanıydı ve köylerden gönderilen vergi dağıtım cetvellerini inceleyerek vergilerin bir önceki yıla göre dağılımına bakarak vergisi azalan ya da artan köylerin nedenlerini araştırıp Sancak İdare Meclisleri’ne bildirecekti³⁹⁹.

Vilayet Nizamnamesi’yle kaza yönetiminde bazı düzenlemeler yapılmıştır. Yönetici olarak kaza müdürü aynı unvanla iş başında kalırken; yargı işleri, yönetimden tamamen ayrı bir meclise bırakılmıştır. Tek meclis yerine iki ayrı kurul oluşturulmuş ve idare meclisinin başkanlığına müdür, yargı kurulununkine ise hâkim atanmıştır. Müdür, kaza idare meclisiyle birlikte yargı hariç yönetim, maliye ve güvenlik işlerini yürütmekle yükümlü tutulmuştur⁴⁰⁰.

15 Nisan 1845 tarihinde, Malatya’nın Tanzimat’a dâhil edilmesinden sonra yönetici olarak kaymakam unvanı ile *Hacı Hasan Ağa* görülmektedir. Ancak 1 Nisan 1846 yılında Malatya’nın Harput Eyaleti’ne bağlanması ve kazayadönüştürülmesi ile bundan sonra idareciler *kaza müdürü* olarak atanmıştır. Elde edilen verilere göre 1845-1869 yılları arasında Malatya’da bir tane kaymakam, iki tane vekil olmak üzere toplamda

---

³⁹⁸BOA. MVL 629/106.

³⁹⁹Çadırcı, Türkiye’de Kaza Yönetimi ..., s.235.

⁴⁰⁰Çadırcı, Türkiye’de Kaza Yönetimi ..., s.252.

22 tane yöneticinin görev aldığı tespit edilmektedir. Bu kısımda 1845-1869 yılları arasında Malatya’da görevlendirilen kaza müdürlerini bir tablo şeklinde vererek görevleri ve süresi hakkında bilgiler verilecektir. Ancak bu çalışmaya başlamadan önce bazı istisnaları da belirtmekte fayda vardır. 1845-1869 yılları arasında Malatya’ya gönderilen bazı ferman ve hükümlerde *kaza müdürü* unvanı yerine *kaymakam* kullanıldığı görülmektedir. Buna daha çok ilk zamanlardaki belgelerde denk gelmekteyiz. Bunun dışında dikkat çekilmesi gereken bir başka husus ise Malatya, 1845’ten 1869 yılına kadar Harput Eyaleti’nin Harput Sancağı’nın Malatya Kazası durumunda olduğudur. Ancak bazı arşiv belgelerinde Malatya’nın Harput Eyaleti’nin Malatya Sancağı olarak kayıt altına alındığı görülmektedir. Örneğin 8 Aralık 1847 tarihli bir belgede “... *Harput Eyaleti, Malatya Sancağı*...” ifadesi kullanılmakta⁴⁰¹; ancak başka bir belgede ise “... *Harput Eyaleti, Malatya Kazası’na tabi Akçadağ, Balaban*...” ifadesi kullanılmaktadır⁴⁰². Bunun sebebi olarak daha önce de belirttiğimiz gibi uygulamanın yeni olması, kaza ile hükümet merkezi arasındaki mesafeden dolayı haberlerin geç ulaştırılması, yapılan değişikliklerin de yerine zamanında ulaşmamasına engel olduğu yönünde fikir yürütülebilir. Bu karışıklığın sebebi bu şekilde açıklanabilir.

Tablo 2.1: 1845-1869 Yılları Arasında Malatya Kazası Müdür ve Kaymakamları

Sıra No	Müdürün Adı	Görev Tarihi
1-	Hacı Hasan Ağa ⁴⁰³ (Kaymakam)	..... 12.09.1261 (14.09.1845)
2-	Mehmed Bey ⁴⁰⁴	12.09.1261(14.09. 1845) .....
3-	Hüsni Bey ⁴⁰⁵	1262

⁴⁰¹BOA. NFS.d.. 2632.

⁴⁰²BOA. NFS.d.. 2648.

⁴⁰³BOA. A. }MKT. 28/7.

⁴⁰⁴BOA. A. }MKT. 28/7.

⁴⁰⁵BOA. A. }MKT.UM.. 35/49.

4-	Fahri Bey ⁴⁰⁶	1263
5-	Ömer Cemaleddin Ağa ⁴⁰⁷	07.12.1264 (04. 11.1848) 01.03.1266 (15.01.1850)
6-	Hasan Ağa ⁴⁰⁸ (vekil)	01.03.1266 (15.01. 1850) 28.11.1266 (05.10.1850)
7-	Musa Ağa ⁴⁰⁹	28.11.1266 (05.10.1850) 16.05.1267 (19.03.1851)
8-	Mahmud Ağa ⁴¹⁰	25.02.1268(20.12.1851) 08.04.1269 (11.01.1853)
9-	Abdulahap Ağa ⁴¹¹	08.04.1269 (11.01.1853) .....
10-	Osman Bey ⁴¹²	.....15.12.1269 (19.10.1853)
11-	Cibar-zade Hasan Bey ⁴¹³ (Vekil)	15.12.1269(19.09.1853)15.03.127 0 (16.12.1853)
12-	Seyyid Ağa ⁴¹⁴	15.03.1270(16.12.1853) 20.04.1271 (10.01.1855)
13-	Mehmed Hidayet Efendi ⁴¹⁵	20.04.1271 (10.01.1855) 29.08.1271 (15.07.1855)

⁴⁰⁶BOA. MVL 11/51; BOA. A.}MKT. 82/90; BOA. MB. İ... 7/34.

⁴⁰⁷BOA. A.}MKT. 224/79.

⁴⁰⁸BOA. MVL 261/33; BOA. A.}MKT. 109/22.

⁴⁰⁹BOA. İ..MVL. 159/4599; BOA. A.}MKT.NZD. 2/84; BOA. A}MKT.UM.. 34/1.

⁴¹⁰BOA. MVL 109/42; BOA. MVL 127/65; BOA. A.}MKT.MVL. 40/62.

⁴¹¹BOA. MVL 253/99.

⁴¹²BOA. A.}MKT.MVL. 59/36; BOA. İ.MVL. 278/10827.

⁴¹³BOA. MVL 261/33; BOA. MVL 259/40.

⁴¹⁴BOA. A.}MKT.NZD. 105/27; BOA. İ.. MVL. / 278-10827; BOA. MVL 156/4.

⁴¹⁵BOA. İ.. MVL. 321/13678; BOA. A.}MKT.MVL. 72/80.

14-	Ferhad Ağa ⁴¹⁶	29.08.1271(15.07.1855) 20.12.1271 (03.09.1855)
15-	İsmail Hakkı Ağa ⁴¹⁷	29.12.1271(12.09.1855) 14.11.1274 (26.07.1858)
16-	Mustafa Efendi ⁴¹⁸	14.11.1274-(26.07.1858) 06.03.1278-(01.09.1861)
17-	Ali Rıza Efendi ⁴¹⁹	19.10.1277 (19.04.1861) .....
18-	Süleyman Ağa ⁴²⁰	20.08.1277-(03.03.1861) 05.12.1278 -(03.06.1862)
19-	Ahmed Reşid Efendi ⁴²¹ (vekil)	05.12.1278-(03.06.1862) 17.12.1278 -(22.06.1862)
20-	Talib Efendi ⁴²²	17.12.1278- (22.06.1862) 20.12. 1280 -(27.05.1864)
21-	Mahmud Faik ⁴²³	1281
22-	Halil Ağa ⁴²⁴	.....

1845'te Malatya'nın Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı olduğu dönemde Malatya kaymakamı olarak kayıt altına alınan Hacı Hasan Ağa'nın hakkında çıkan "... *umur-ı memurelerinde adem-i muvaffakiyyet ...*" üzere şikayetler artmış ve 14 Eylül 1845'te

⁴¹⁶BOA. A. }MKT. MVL. 72/80; BOA. A. }MKT. MVL. 74/80.

⁴¹⁷BOA. A. }MKT. MVL. 98/22; BOA. A. }MKT. MVL. 74/80.

⁴¹⁸BOA. MVL 370/14; BOA. A. }MKT. MVL. 98/22; BOA. MVL 370/14; BOA. MVL 605/43.

⁴¹⁹BOA. HR. MKT. 375/62.

⁴²⁰BOA. MVL 629/106; BOA. MVL 608/106; BOA. A. }MKT. MVL 126/55; BOA. İ.DH.. 30664.

⁴²¹BOA. MVL 629/106.

⁴²²BOA. A. }MKT. MVL. 147/66.

⁴²³BOA. MAD.d.. 13649.

⁴²⁴BOA. MVL 168/62.

görevinden azledilmiştir. Hacı Hasan Ağa, Tanzimat'ın getirdiği yenilik ile birlikte Malatya'nın ilk idarecisi olduğu kabul edilebilir. Çünkü Tanzimat'ın ilanı ile birlikte Malatya'da kurulan sancak meclisinde kaymakam olarak Hacı Hasan Ağa kayıt altına alınmıştır⁴²⁵. Hacı Hasan Ağa'nın görevinden uzaklaştırılmasıyla yerine Mehmed Ağa'nın tayini münasib görülmüş ve icabının icrasına dair Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir⁴²⁶. 1845 yılında Mehmed Bey ve ardından 1846'da Malatya Kaza müdürlüğü yapan halefi Hüsnü Bey'in memuriyetleri zamanında Tanzimat'ın getirdiği yeni vergi sisteminin kazada uygulandığı görülmektedir. Ancak yeni vergi sisteminde Mehmed ve Hüsnü Beyler halktan fazla vergi toplamış ve vergileri toplarken halka zulüm yaptıkları tespit edilerek hemen görevlerinden azledilmişlerdir. Zimmetine geçirdikleri bu vergilerin ise geri iade edilmesi emredilmiştir⁴²⁷.

Meclis-i Vâlâ kararı gereğince yeni oluşturulan kaza idarî biriminin yönetici seçiminde eşraf-ı hanedandan müdür seçilmesi kararı alınmıştır. Malatya Kazası'na atanan müdürlerin bu karara uygun şekilde seçilmeye çalışıldığı görülmektedir. Kaza müdürünün azliyle yerine vekâleten tayin edilen memurdan halk memnun olsa da merkezin karara uygun davrandığı görülmektedir. Örneğin 4 Kasım 1848-15 Ocak 1850 tarihleri arasında görev yapan Cemaleddin Ağa, Malatya Kazası'nın su ve havasına uyum sağlayamayarak istifa etmiştir. Ancak kaza meclisi Cemaleddin Ağa'nın hizmetlerinden memnun olduklarını ve göreve devam etmesini istese de Cemaleddin Ağa keyifsizliğinden dolayı memleketine gitmiştir⁴²⁸. 1849 yılına ait bu belgeye göre öncelik olarak Malatya Kaza İdare Meclisi'nin Malatya'da kurulmuş olduğu bilgisine ulaşabiliriz. Cemaleddin Ağa'nın istifası üzerine idareten yerine “...*emekdâr ve mütehayyizandan* ...” Hasan Bey tayin edilmiştir⁴²⁹. Daha sonra halkın vekil olarak tayin edilen Hasan Bey'den memnun olduğu belirtilmiş ve asaletinin onaylanması talep edilmiş, ancak “... *erbab-ı dirayetten bir memurun tayin kılınması icab-ı halden bulunduğu ve Dergâh-ı Ali kapıcıbaşularından Musa Bey'in* ...” tayini münasip görülmüş ve Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir⁴³⁰.

---

⁴²⁵BOA. C..DH.. 75/3705.

⁴²⁶BOA. A.}MKT. 28/7.

⁴²⁷BOA. A.}MKT.UM.. 35/49.

⁴²⁸BOA. A.}MKT. 224/79; BOA. MVL 80/31.

⁴²⁹BOA. A.}MKT. 224/79.

⁴³⁰BOA. A.}MKT. MVL. 23/40; BOA. İ..MVL. 159/4599; BOA. A.}MKT. NZD. 2/84.

05 Ekim 1850-19 Mart 1851 tarihleri arasındaki Malatya Kazası müdürü olan Musa Bey, görevine atanması ile yöneticilere yazdığı yazıda nüfus tahriratlarında sayımların usulünce yapılmasını istemektedir. Ayrıca Musa Bey, askere alma işlemlerinde kura sırası gelenlerin yerlerine 13-15 yaşlarında çocukları soktuğu ve muhtarların buna ses çıkarmadığı haberleri üzerine bu tür konularda ihmalkârlık gösterilmeyeceği hususunda görevlilere uyarıda bulunmuştur⁴³¹.

Musa Bey'in müdürlüğü sonrasında yerine Mahmud Ağa müdür olarak tayin edilmiştir. Mahmud Ağa'nın 20 Aralık 1851-14 Aralık 1852 tarihleri arasında 1 yıllık müdürlüğü zamanında Malatya Kazasının "...ab u havasıyla âdem-i imtizacından ..." dolayı istifa ettiği ve yerine üç bin kuruşla Rikab-ı Hümayun kapıcıbaşlarından sabık Sürmene Kazası müdürü Osman Bey tayin edilmiştir⁴³².

Yöneticinin kötü idaresi ya da halka zulüm yaptığı gibi şikâyetler üzerine hemen azledilmemiştir. Bu tür şikâyetlerde gerekli incelemelerin yapıldığı ve çıkan haberlerin doğruluğu tespit edildikten sonra müdürler görevinden azledilmiştir. Mahmud Paşa'dan sonra 29 Aralık 1852 tarihinde Malatya Kazası, Osman Bey'e tevcih edilmiştir. Osman Bey'in 1 yıla yakın görevi sürecinde kazayı iyi idare edememesinden dolayı artan şikâyetler üzerine gerekli incelemelerin yapılmış ve 21 Ağustos 1853'te azledilmiştir⁴³³. Bunun üzerine vekâleten görevlendirilen Arapkir Kazası müdürü Rikab-ı Hümayun kapıcıbaşlarından Cibar-zade Hasan Bey'in adaletli ve işinin üstesinden gelmesi, güzel idaresi ile halk memnun kalmış ve müdüriyetinin devamı istenmiştir. Halkın bu isteği uygun görülmüş ve Osman Bey'den sonra kaza müdürlüğüne Hasan Bey devam etmiştir⁴³⁴.

Hasan Bey'den sonra Malatya Kazası'na kaza müdürü olarak Seyyid Ağa tayin edilmiştir. Seyyid Ağa, Akçadağ Kazası halkının mazeretleri artınca dönemin Harput Valisi Ömer Efendi'den yardım istemiştir. Malatya Kazası civarında bulunan Akçadağ Kazası halkının "...şuraya buraya olan ta'aadi ve mefferretleri ve civarında bulunan kuralardan çend neferin katl ve idam eyledikleri ve Akçadağ Kazası ahalilerinin dahi kat'-ı tarike cesaret ve inde ve revendeye ... hasarat eyledikleri hak-e pay-ı arz

⁴³¹BOA. A. }MKT.UM.. 34/1.

⁴³²BOA. İ..MVL. 256/9517.

⁴³³BOA. A. }MKT.UM.. 140/88; BOA. İ..MVL. 278/10827.

⁴³⁴BOA. MVL 261/33.

...mukaddeman arz ve inha kılınmış ...” bunların zararları yakın kazalara da yüklenmemesinden dolayı bunların huylarının düzeltilmesi için Harput Valisi Ömer Efendi’ye bildirilmiştir. Ömer Efendi, Malatya Kazası müdürü Seyyid Ağa’yı maiyetiyle Akçadağ halkı üzerine göndermiş ve Seyyid Ağa tüm halka “*nush ve pende iderek Akçadağ Kazası ahalilerini taht-ı hükümete ilkâ’ idub...*” yol boyunca da Kürtlerin de sorunlarını da şimdilik yoluna koyduğunu ve olayların durdurulduğunu bildirmiştir⁴³⁵.

Osmanlı Devletinin yöneticilerini azletmelerinde iktidarsızlıkları, vergi kaçırmaları ve rüşvet almaları öncelik olarak görülmekteydi. Malatya Kazası müdürlerinin azledilmelerinde de bu gibi örneklere rastlanmaktadır. 16 Aralık 1853-10 Ocak 1855 tarihleri arasında Cibar-zade Hasan Bey’den sonra Malatya Kazası müdürü bulunan Seyyid Ağa’nın “... *adem-i iktidarı cihetiyle memuriyette bir takım mugair-i nizam-ı irtikâb ve su-ı hârekatı...*” tespit edilmesi ile azledilmiş ve yerine Rikab-ı Hümayun kapıcıbaşlarından Mehmed Hidayet Efendi üç bin kuruşla tayin olunmuştur⁴³⁶.

Seyyid Ağa’nın azli ile 10 Ocak 1855-15 Temmuz 1855 tarihleri arasında şehrin idaresinde bulunan Mehmed Hidayet Efendi’nin yönetiminden halkın memnun olduğu ve memnuniyetini merkeze gönderdikleri yazıyla anlaşılmaktadır⁴³⁷. Mehmed Hidayet Efendi’den sonra 15 Temmuz 1855-03 Eylül 1855 tarihleri arasında kısa süreliğine görev yapan Ferhad Ağa’dan sonra kaza müdürlüğü İsmail Hakkı Ağa’ya tevcih edilmiştir⁴³⁸.

12 Eylül 1855-26 Temmuz 1858 tarihleri arasında Ferhad Ağa’dan sonra Malatya Kaza müdürlüğüne tayin edilen İsmail Ağa’nın yaklaşık üç yıla yakın görevi devam ettirmiştir. İsmail Ağa, görevi esnasında vefat edince yerine yeni müdür gelene kadar vekâleten Palu Kazası eski müdürü Hasan Efendi getirilmiştir⁴³⁹.

İsmail Hakkı Ağa’nın vefatı üzerine Malatya Kazası müdürlüğü 26 Haziran 1858 tarihinde Dupniçe Kazası eski müdürü Mustafa Efendi’ye üç bin kuruş maaş ile tevcih edilmiştir⁴⁴⁰. Mustafa Efendi’nin müdür bulunduğu tarihlerde hakkında çıkan rüşvet

---

⁴³⁵BOA. MVL 212/25.

⁴³⁶BOA. İ..MVL. 321/13678.

⁴³⁷BOA. A. }MKT.UM.. 196/15.

⁴³⁸BOA. A. }MKT. MVL. 74/80.

⁴³⁹BOA. A. }MKT.DV.. 153/21; BOA. İ..MVL. 278/10827.

⁴⁴⁰BOA. A. }MKT. MVL. 98/22.

haberleri üzerine azledilmiş ve hemen Dersaadet'e gönderilmesi istenmiştir⁴⁴¹. Mustafa Efendi, "...her kimin bende bir hilal matlûbe var ise gelsun alsun deyu..." dört gün haber salmış ve "...şöyle ki evladı babadan ayırılır gibi gözyaşı dökmüş olub..." ağlamıştır. Ancak daha sonra yapılan gerekli araştırmalardan çıkan haberlerin yalan olduğu anlaşılmış ve 1 Eylül 1861 tarihinde Mustafa Efendi'nin memuriyeti iade edilmiştir⁴⁴².

Osmanlı Devleti'nde memurların istifasında, vefat durumunda ya da azledilmeleri sonrasında yeni memurun tayin edilmesi ve görev yerine gelmesine kadar idare işlerinin aksamaması için vekâleten yerine vekil tayin edildiğini daha önce ifade etmiştik. Mart 1861-18 Haziran 1862 tarihleri arasında asaleti onaylanan ve Malatya Kazası müdürlüğünde bulunan Meclis-i Kebir azasından Süleyman Ağa, ilk olarak vekil tayin edilmiştir. Ancak "...hüsn-i hizmetleri..." üzerine Süleyman Ağa'nın asaletinin onaylanması istenmiş ve uygun görülmesi ile Malatya Kazası müdürü olarak memuriyetine devam etmiştir⁴⁴³. Süleyman Ağa'nın Malatya Kazası'ndaki görevi 3 Haziran 1862'e kadar sürmüştür. Bir buçuk yıla yakın görevi sırasında kazada ikamet eden Süleyman Ağa'nın hakkında çıkan zulüm, rüşvet alma ve vergileri zimmetine geçirme gibi haberlerin çıkması üzerine bu iddiaların ayrıntıları ile araştırılması istenmiştir⁴⁴⁴. Çıkan haberlerin doğru olmadığı anlaşılmış olmalı ki Süleyman Ağa'nın müdüriyeti devam etmiş ve 3 Haziran 1862'de "... Süleyman Ağa'nın vuku' istifasına mebni ..." yeni müdür tayin edilene kadar şehrin idaresi vekâleten Ahmed Reşid Efendi'ye tevcih edilmiştir. Harput mutasarrıfının Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği tahriratla "...vekâleten müdir ta'yin kılınmış olan Ahmed Reşid Efendi'nin tasdik-i asaleti memuriyeti..." ya da başka bir memurun tayin kılınmasını talep etmiştir. Süleyman Ağa'nın istifası üzerine vekâleten olarak görevlendirilen Ahmed Reşid Efendi, 18 Haziran 1862-24 Mayıs 1864 tarihleri arasında iki yıl Malatya Kazası müdürlüğü yapmıştır⁴⁴⁵.

24 Mayıs 1864'te Ahmed Reşid Efendi'nin yerine asaleten Şam Meclis-i Kebiri eski kâtiplerinden Talip Efendi'nin tayini uygun görülmüş ve Talip Efendi 22 Haziran

---

⁴⁴¹BOA. A. }MKT. UM.. 432/18; BOA. MVL 605/43.

⁴⁴²BOA. A. }MKT.MVL. 98/22; BOA. MVL 370/14.

⁴⁴³BOA. MVL 608/106.

⁴⁴⁴BOA. A. }MKT.UM.. 505/57.

⁴⁴⁵BOA. MVL 629/106.

1862-27 Mayıs 1864 tarihleri arasında yaklaşık iki yıl Malatya Kazası'nın müdürlüğünü yapmıştır⁴⁴⁶.

1.2.2.Malatya Sancağı ve Mutasarrıfları

1839 yılında idarî yapıda yapılan değişikliklerle eyaletlerde valiler idarî görevine devam etmiş, sancaklarda muhassıllar görevlendirilmiştir. Ancak 1842'de bu uygulamadan istenilen verim alınamayınca tekrardan bir takım idarî düzenlemelere gidilmiş ve sancaktan sonra gelen kaza idarî birimi kurulmuştur. Bu yeni düzenleme sonrasında kazalara yönetici olarak kaza müdürü atanırken sancaklara ise kaymakamlar atanmıştır. Eyaletlerde ise valiler görevine devam etmiştir. Bu idarî yapı 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi'ne kadar devam etmiştir. 1864 Vilayet Nizamnamesi ilk uygulanan bölgelerde başarı sağlayınca 1867'den sonra bütün imparatorlukta uygulanmaya başlanmıştır. Bu nizamname ile idarî taksimatta bir takım değişiklikler olmaya başlarken yöneticilerin görev ve sorumluluklarında değişiklikler görülmüştür. Sancaklar liva olarak adlandırılırken yönetici olarak mutasarrıflar atanmıştır. Kazaların yöneticileri kaza müdürü yerine kaymakamlar atanmıştır⁴⁴⁷. Daha önce belirttiğimiz üzere yapılan 1867 vilayet düzenlemesi ile Diyarbakır Vilayeti oluşturulmuş ve Ma'muratü'l-Aziz Eyaleti sancağa dönüştürülerek Diyarbakır Vilayeti'ne bağlanmıştır. 1867 Vilayet Nizamnamesinin uygulanmaya başlaması ile Malatya da Diyarbakır Vilayeti'nin Ma'muratü'l-Aziz Sancağı'nın kazası olmuştur⁴⁴⁸. Malatya Kazası, 1867 Vilayet düzenlemesinden kısa bir süre sonra 1869'da sancağa dönüştürülmüş ve bundan sonra idari taksimatına Malatya Sancağı olarak devam etmiştir. Yönetici olarak da mutasarrıflar tayin edilmiştir. Malatya, sancak statüsüne yükseltilmeden önce 1867 Nizamnamesi düzenlemesi ile kaza iken belge ve salnamelerden tespit edildiği üzere sadece bir tane kaymakamın atandığı görülmüştür. 1869-1871 yılları arasında Kaymakam Halil Efendi görevde bulunmuştur⁴⁴⁹. 1869-1900 tarihleri arasında Malatya'da 1 kaymakam ve 22 mutasarrıf olmak üzere (bir tane mutasarrıf iki defa göreve getirilmiştir.) toplamda 23 kişi

⁴⁴⁶BOA. A. }MKT. MV. 147/66.

⁴⁴⁷1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi'nin sancak ve kazalara getirdiği yenilikler için bkz. Çadırcı, "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kadar Ülke Yönetimi", Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi, Ankara 2017, s.209-214.

⁴⁴⁸Palalı, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır ..., s.96.

⁴⁴⁹Sâlnâme-i Diyarbekir, 1286, s.57.

atanmıştır. 1869-1900 yılları arasında Malatya’da yönetici olarak bulunanların tam listesini vererek görev süreleri ve faaliyetleri hakkında kısaca bilgi verilecektir.

Tablo 2.2: 1869-1909 Yılları Arasında Malatya Sancağı Mutasarrıfları

Sıra No	Kaymakam-Mutasarrıf Adı	Görev Tarihi
1-	Halil Efendi (Kaymakam) ⁴⁵⁰	1286 (1869) 1287 (1870)
2-	Ali Kamil Efendi ⁴⁵¹	1287 (1870) 1288 (1871)
3-	Tayyar Paşa ⁴⁵²	1287 (1872) 1289 (1873)
4-	Mehmed Üveys Paşa ⁴⁵³	.....1290 (1873) 28.10.1291 (08.12.1874)
5-	Osman Nuri Efendi ⁴⁵⁴	28.10.1291 (08.12.1874) 1292 (1875)
6-	Mustafa Şevki Bey ⁴⁵⁵	1293 (1876) 1294 (1877)
7-	Timur Paşa ⁴⁵⁶	.....1294(1877) 15.05.1295 (17.05.1878)

⁴⁵⁰Sâlnâme-i Diyarbekir, 1286, s.57.

⁴⁵¹Sâlnâme-i Diyarbekir, 1287, s.59; Sâlnâme-i Diyarbekir, 1288, s.60.

⁴⁵²BOA. ŞD. 1454/3; Sâlnâme-i Diyarbekir, 1289, s.59.

⁴⁵³BOA. TS.MA.e 16/39; Sâlnâme-i Diyarbekir, 1290, s.60; Sâlnâme-i Diyarbekir, 1291, s.62.

⁴⁵⁴BOA. İ.DH.. 692/48397; Sâlnâme-i Diyarbekir, 1292, s.61.

⁴⁵⁵Sâlnâme-i Diyarbekir, 1293, s.122; Sâlnâme-i Diyarbekir, 1294, s.124; BOA. Y..EE.. 68/24.

⁴⁵⁶BOA. MB.İ... 44/46.

8-	İbrahim Bey ⁴⁵⁷	15.05.1295(17.05.1878) 01.02.1296 (25.01.1879)
9-	Muhammed Şefik Paşa ⁴⁵⁸	24.09.1297(30.08.1880) 1298 (1881)
10-	Oseb Efendi ⁴⁵⁹	29.12.1299(11.11.1882) 1300 (1883)
11-	Şakir Paşa ⁴⁶⁰	.....1300 (1883) 14.12.1301 (05.10.1884)
12-	Rüşdü Paşa ⁴⁶¹	.....1302(1885) 06.01.1303 (15.10.1885)
13-	Rasim Paşa ⁴⁶²	06.01.1303(15.10.1885) 22.04.1304 (18.01.1887)
14-	Ali Rıza Efendi ⁴⁶³	05.05.1304 (30.01.1887) 1305 (1887)
15-	Muhammed Ali Paşa ⁴⁶⁴	..... 08.11.1308(07.06.1891)
16-	Mehmed Emin Efendi ⁴⁶⁵	08.11.1308 (07.06.1891) 07.11.1310 (27.05.1892)
17-	Ahmed Sabit Paşa ⁴⁶⁶	07.11.1310(27.05.1892) 10.07.1312 (07.01.1895)

⁴⁵⁷BOA. DH.SAİDd... 176/395; BOA. MB.İ... 44/46; BOA. DH. ŞFR. 113/47.

⁴⁵⁸BOA. DH.MKT. 1332/60.

⁴⁵⁹BOA. Y..PRK.BŞK. 6/90.

⁴⁶⁰BOA. ŞD. 1459/44; Sâlnâme-i Diyarbekir, 1300, s.63; Sâlnâme-i Ma'muratü'l-Aziz, 1301, s.81.

⁴⁶¹BOA. İ..DH.. 966/76395; Sâlnâme-i Ma'muratü'l-Aziz, 1302, s.81.

⁴⁶²BOA. DH.MKT. 1372/70; BOA. DH. MKT. 1392/97.

⁴⁶³BOA. DH.MKT. 1392/97; Sâlnâme-i Ma'muratü'l-Aziz, 1305, s.56.

⁴⁶⁴BOA. DH.MKT. 1756/125; BOA. DH.MKT. 1826/3; Sâlnâme-i Ma'muratü'l-Aziz, 1307, s.58; Sâlnâme-i Ma'muratü'l-Aziz, 1308, s.61.

⁴⁶⁵BOA. DH.MKT. 1842/18; BOA. DH.MKT. 46 /12; Sâlnâme-i Ma'muratü'l-Aziz, 1310, s.114.

⁴⁶⁶BOA. DH.MKT. 46/12; BOA. DH.MKT. 329/1; Sâlnâme-i Ma'muratü'l-Aziz, 1312, s.168.

18-	Ali Rıza Efendi ⁴⁶⁷ (2. defa)	18.08.1312(14.02.1895) 18.11.1314 (20.05.1897)
19-	Hacı Asaf Paşa ⁴⁶⁸	18.11.1314 (20.05.1897) 11.01.1316 (01.06.1898)
20-	Ali Namık Paşa ⁴⁶⁹	11.01.1316 (01.06.1898) 25.06.1316 (10.11.1898)
21-	Mehmed Cemil Paşa ⁴⁷⁰	05.07.1316 (19.11.1898) 06.01.1317 (17.05.1898)
22-	Muharrem Efendi ⁴⁷¹	06.01.1317 (17.05.1898) 06.12.1317 (07.04.1900)
23-	Ali Rıza Paşa ⁴⁷²	08.12.1317 (01.04.1900) 09.02.1318 (30.05.1900)
24-	Mehmed Şevki Efendi ⁴⁷³	09.02.1318 (30.05.1900) 06.06.1320 (10.09.1902)
25-	Hasib Paşa ⁴⁷⁴	06.06.1320 (10.09.1902) 1322 (1904)
26-	Ali Haydar Bey	1322 (1904) 1323 (1905)
27-	Lütfü Paşa ⁴⁷⁵	.....1324 (1906) 23.02.1325 (02.04.1907)

⁴⁶⁷BOA. DH.MKT. 344/13; BOA. A.}MKT.MHM. 657/20.

⁴⁶⁸BOA. DH.MKT. 2081/45; BOA. İ.DH.. 1355/31; BOA. BEO 1135/85101; BOA. DH.ŞFR. 210/123.

⁴⁶⁹BOA. İ.DH.. 1355/31; BOA. DH.MKT. 2131/64.

⁴⁷⁰BOA. DH.MKT. 2134/49.

⁴⁷¹BOA. BEO 1325/99335; BOA. İ.DH.. 1373/33.

⁴⁷²BOA. Y..A...RES. 106/50.

⁴⁷³BOA. İ.DH.. 1375/15; BOA. DH.MKT. 596/63.

⁴⁷⁴BOA. DH.MKT. 596/63.

⁴⁷⁵BOA. ŞD. 1595/1; BOA. BEO 3026/226949.

28-	Ali Nevzad Bey ⁴⁷⁶	23.03.1325 (07.04.1907) 25.10.1326 (20.11.1908)
-----	-------------------------------	--

08 Aralık 1874 tarihinde Malatya Mutasarrıfı Üveys Paşa'nın Musul Mutasarrıflığı'na atanması ile boşalan mutasarrıflığa güzel hürmetleri ve iyice tartıp düşünerek hareket eden Osman Nuri Efendi'nin tayini münasip görülmüş ve onaylanmıştır⁴⁷⁷.

17 Mayıs 1878 tarihinde Malatya Mutasarrıfı olarak bulunan Timur Paşa, Mardin Mutasarrıflığı'na tayin edilirken yerine ise Karahisar-ı Şarki Mutasarrıfı İbrahim Bey tayin edilmiştir⁴⁷⁸.

Osmanlı Devleti, taşra idaresinde yöneticilerin görev yerlerinde bazı sebeplerden dolayı görev değişikliği istenmiştir. Özellikle başka bölgenin idarecisi ile karşılıklı anlaşarak görev yerlerini değiştirdikleri (becayış) görülmektedir. Bunlardan bir tanesi de 15 Ekim 1885 tarihinde Malatya Mutasarrıflığı'na tayin kılınan Rüşdü Paşa ile Şehr-i Zor Mutasarrıflığı'na atanan Rasim Paşa'nın "...ba'zı esbâb-ı hususiyeden dolayı..." görev yerlerinin karşılıklı değiştirmek istedikleri arzını Dâhiliye Nezareti Celilesi'ne bildirmeleri üzerine uygun görülmüş ve becayışleri yapılmıştır⁴⁷⁹.

Rasim Paşa, görevde bulunduğu süre zarfında Malatya'da ikamet etmiş ve 15 Ekim 1885-18 Ocak 1887 tarihleri arasında Malatya Mutasarrıfı olarak görevini sürdürmüştür. Rasim Paşa, 16 Ekim 1886 tarihinde annesinin rahatsızlığı sebebiyle yirmi gün izin alarak Ayıntab'a gitmiştir⁴⁸⁰. Ancak Rasim Paşa izin müddetinin uzatılmasını talep edince 18 Ocak 1887'de azledilmiştir⁴⁸¹. 30 Ocak 1887 tarihinde Malatya Mutasarrıflığı'na Erzurum merkez mutasarrıflığından ayrılmış sa'adetlu Ali Rıza

⁴⁷⁶BOA. BEO 3049-/228648.

⁴⁷⁷BOA. İ..DH.. 692/48397.

⁴⁷⁸BOA. MB.İ... 44/46.

⁴⁷⁹BOA. İ..DH.. 966/76395.

⁴⁸⁰BOA. DH.MKT. 1372/70.

⁴⁸¹BOA. DH.MKT. 1392/97.

Efendi'nin tayini uygun görülmüş ve sabık mutasarrıf Rasim Paşa'ya da mahalli mal sandığından mazuliyet maaşı tahsis edilmesi bildirilmiştir⁴⁸².

Ali Rıza Paşa, mutasarrıf olduğu süre boyunca Malatya Sancağı'nda ikamet etmiş ve kendisinden sonra Malatya Mutasarrıflığı Mehmet Ali Paşa'ya tevcih edilmiştir. Ancak Mehmet Ali Paşa görev yerinde zamanında bulunmadığı için gelen telgrafla uyarılmış ve "... *Malatya Sancağı mutasarrıflığına icra-yı memuriyetleri hususuna bu kere irade-i seniyye-i hazret-i padişahı şeref-i müte'allik buyurulmuş olmağla bir an evvel mahal memuriyet-i payelerine azimet eylemesi ....*" bildirilmiştir⁴⁸³. Ancak Mehmet Ali Paşa'nın bazı mazeretlerden dolayı izinli olarak der-sa'adete gittiği ve daha sonra görev yerine dönmemesi üzerine yöre eşrafı tarafından merkeze bildirilmiştir. Eşraf-ı mahallinin zaten kendisinden de hoşlanmaması üzerine Amasya Mutasarrıfı Mehmet Emin Efendi ile becayişi yapılmıştır⁴⁸⁴. Üç bin iki yüz kırk sekiz kuruş maaş ile Malatya Mutasarrıflığı'na tayin edilen Mehmet Emin Efendi, zikredilen tarihten itibaren görevine başlaması bildirilmiştir⁴⁸⁵.

07 Haziran 1891-27 Mayıs 1892 tarihleri arasında Malatya Mutasarrıfı olarak görevini sürdüren Mehmet Emin Efendi'nin Kırşehir Mutasarrıfı Sabit Paşa ile becayişi yapılmıştır. Mehmet Emin Efendi'den sonra Malatya Mutasarrıflığı'na tayin edilen Sabit Paşa'nın bin sekiz yüz altmış kuruş maaşla tahsisi ve tayin kaydı yapıldığından itibaren de göreve başlaması, maaşının her ay yüzde beşi ve ayrıca "*taka'ud sandığına*" yüzde biri ve "*ikinci aylığının tamamından bir defaya mahsus olmak üzere yüzde beşinden bit-tevkif-i mabeyni mülkiye-i i'âne-i komisyona*" verilmesi ve harcırah ile toplamda iki bin iki yüz otuz üç kuruş ile tayin olunmuştur⁴⁸⁶.

Karşılıklı yer değiştirmede bir başka örnek, 1 Haziran 1898 tarihinde Malatya Mutasarrıfı Hacı Asaf Paşa ile Erzincan Mutasarrıfı Ali Namık Paşa arasında yapılmıştır. 20 Mayıs 1897-1 Haziran 1898 tarihleri arasında Malatya'da mutasarrıf unvanı ile

---

⁴⁸²BOA. DH.MKT. 1396/6.

⁴⁸³BOA. DH.MKT. 1667/55.

⁴⁸⁴BOA. DH.MKT. 1842/18.

⁴⁸⁵BOA. DH.MKT. 1552/64.

⁴⁸⁶BOA. DH.MKT. 46/12.

görevini sürdüren Hacı Asaf Paşa Erzincan Mutasarrıflığının'a; Ali Namık Paşa da Malatya Mutasarrıflığının'a tayin edilmiştir⁴⁸⁷.

30 Mayıs 1900-10 Eylül 1902 tarihleri arasında Malatya Mutasarrıfı olarak görev yapan Mustafa Şevki Efendi, hastalığı sebebiyle bir süreliğine görev yerinden ayrılmış ancak idare bölgesine dönemeyince Tokat Mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Mustafa Şevki Paşa'nın yerine ise 10 Eylül 1902 tarihinde Şura-yı Devlet azasından Hasib Bey Efendi tayin olunmuştur⁴⁸⁸.

1.2.3.Malatya İdare Meclisi ve Üyeleri

Osmanlı Devleti, Tanzimat'ın ilanından sonra nizamnameler yayımlamış ve taşrada meclisler kurarak yeni idarî yapı sayesinde merkez ile taşra idaresini birbirine yakınlaştırmaya çalışmıştır. Taşra teşkilatında ilk olarak *Muhassıllık Kurumu* oluşturulmuş, eyalet ve sancaklarda *Muhassıllık Meclisleri* kurulmuştur⁴⁸⁹. Böylece hükümetin karar aldığı yenilik uygulamaları içinde yeni vergi sisteminin eyaletlerde uygulamaya geçirilmesi ile başlatılmıştır. Muhassıllık Meclisleri'ne doğrudan *muhassıl-ı emval* adı verilen görevliler atanmış, bu görevlilerin yanlarına birer emlak ve nüfus kâtipi verilmiş ve gittikleri sancak merkezinde nüfus, mal, mülk ve nüfus sayımının yapılması ve daha sonra kayıt defterlerinin hazineye gönderilmesi emredilmiştir⁴⁹⁰. Böylece iltizam usulü ile toplanan ve çağın getirdiği yeni vergi sisteminden uzak kalan *iltizam sistemi* kaldırılmış ve yerine yeni vergi sistemi getirilmiştir⁴⁹¹.

Meclis-i Vala'nın⁴⁹² kararı ile 24 Ocak 1840'ta muhassılların ataması, çalışma biçimleri, meclis üyeleri, nüfus sayımının nasıl yapılacağı, memurlara ödenecek ücretlerin hazinece nasıl karşılanacağı ayrıntıları ile belirtilmiştir. Ayrıca yapılacak diğer işlerin de görüşülüp karara bağlanması için sancaklarda ilk kez *Muhassıllık Meclisleri* kurulmuş, alınan karar bu meclislere gönderilmiştir. Bu meclisin başında en yetkili kişi olarak *muhassıl* atanmıştır. Bu meclisin üyeleri; biri mal ve diğeri de emlak ve nüfus kâtipi olarak iki tane kâtip, hâkim, asker zabiti, yöre ileri gelenlerinden dört kişi, gayr-i

⁴⁸⁷BOA. BEO 1135/85101.

⁴⁸⁸BOA. DH.MKT. 596/63.

⁴⁸⁹BOA. A. }MKT. 32/41; Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri ..., s.37.

⁴⁹⁰Seyitdanlıoğlu, Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ ..., s.19-40.

⁴⁹¹Genç, Mehmet "İltizam", *DİA*, (C. XXII), Ankara 2000, s.154-158.

⁴⁹²Seyitdanlıoğlu, Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ ..., s.19-40.

Müslim bulunan yerdeki meclislerde metropolit veya hahambaşı gibi ruhani veya dini reisler ile iki nefer kocabaşları olmak üzere toplamda on kişi bulunacaktı⁴⁹³. Tanzimat anlayışının gereği olarak bu meclisler sayesinde taşra idaresinde halkın yönetime katılımı sağlanmış ve yerinde yönetime büyük önem verilmiştir. Böylece Osmanlı devlet idarecileri, halkın istek ve taleplerini yakından dikkate alacak, halka karşı hizmetlerini daha faydalı ve güvenli bir şekilde yürütecekti. Diğer yönden bakıldığında Tanzimat bürokratları, taşrada bu meclisleri kurarak valinin nüfuz ve yetkilerini azaltmayı hedeflemekteydi ve bundan dolayı malî sorumlulukların tek elden kontrol edilmesi için bu görevi meclislere devretmekteydi⁴⁹⁴. Malî amaçlarla kurulan bu meclisler sayesinde verginin kaynağına doğrudan ulaşılabilecekti ve idarî yetkilerle birlikte malî yetkileri elinde bulunduran yöneticilerin nüfuzu kontrol edilecekti. Bu meclisler sayesinde yıllardır sorun haline gelen vergi toplama işi çözüme kavuşacak, adaletsizlik ortadan kaldırılacaktı⁴⁹⁵. Ancak beklenilenin tam tersine bu kurum bırak gelirlere toplamayı ne kadar gelirin olduğunu bile doğru düzgün tespit edemeyecekti. Dönemin sosyo-ekonomik yapısı, çok öncelerden edinilen alışkanlıklar, bilgi yetersizliği, ulaşım güçlükleri, gelirlerin doğru düzgün tespit edilememesi, hazineye yıllardır vergi ödemeyenlerin çıkardığı sorunlar yüzünden, kâğıt üzerinden uygulanabilir görünen bu yeniliklere engel oluşturmuştur. Bunun üzerine 1842’de *Muhassılık Meclisleri* kaldırılmış ve yerine aynı tarihte *Memleket Meclisleri* kurulmuştur⁴⁹⁶. Bu meclisler, 1849’a kadar Muhassıl Meclisleri’nden farksız olarak devam etmiştir.

1842 yılında kurulan Memleket Meclisleri, Muhassıl Meclisleri’nden farklı olarak vali başkanlığında kurulmaktaydı. Bu meclisler, görevlendirilen memurlar ile bölgedeki insanlar arasında çıkan sorunları çözmek, yöneticilerin kendi başına hareket edip etmediğini denetlemek, vergi düzenini sağlamak ve görevini kötüye kullananları yargılamak gibi sorumluluklar ile birlikte eyalet, sancak ve kazalarda faaliyetlere başlamıştır. Ayrıca vergilerin düzenli bir şekilde kayıt altına alınıp gelirlere hazineye göndermek de bu meclislerin görevleri arasında sayılmıştı⁴⁹⁷. Ancak meclislerin hasat

---

⁴⁹³BOA. A. İMKT. 32/41; Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri ..., s.37.

⁴⁹⁴İnalçık, Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler ..., s.174-175; Çadircı, Tanzimat Döneminde Anadolu ..., s.263.

⁴⁹⁵Özkaya, XVII. Yüzyılda Taşra Yönetimine ..., s.97; Ünal, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye ..., s.243.

⁴⁹⁶Çadircı, Musa, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)” Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017, s.262-263.

⁴⁹⁷Çadircı, Osmanlı İmparatorluğu’nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması ..., s.273.

döneminde verginin toplanması için çok sayıda memur bulundurması ve bu memurlara ödenen ücretler, devlete ödenen verginin yarısına yakındı. Bu durum bir süre sonra hem hükümetin hem de halkın şikâyetlerine yol açmıştı. Çünkü vergiyi toplamakla görevlendirilen kişiler yüzünden mahsulün zamanında kaldırılamadığı ve zarara uğratıldığı vurgulanmaktaydı. Toplanan vergilerin yarısı hazineye gelmeden bu görevlilerin masrafları için harcanmaktaydı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, vergilerin toplanması ve herkesin gelirine göre yılda bir ya da iki defa tek bir vergi ödenmesi ilkesi göz önünde tutularak ülke genelinde yeni bir düzenlemeye gitmiştir. Bu düzenleme sonucunda sancağın bir alt birimi olan *kaza idarî birimi* kurulmuştur⁴⁹⁸.

Malatya'da Muhassıllık Meclisleri'nin kurulduğuna dair elimizde kesin bilgi bulunmamaktadır. Ancak bilindiği üzere bu meclislerin Tanzimat'ın ilanının ertesi yılı kurulması ile Tanzimat'a dâhil edilen bölgelerde uygulanmasına karar verildiği bilinmektedir. Malatya'nın bu tarihlerde Tanzimat'a dâhil edilmediği ve bundan dolayı Malatya'da Muhassıllık Meclisleri'nin kurulmadığı öngörüsünde bulunabiliriz.

1842'de Muhassıllık Meclisleri beklenileni karşılamayınca kaldırılmış ve yerine aynı tarihte aynı usullerle devam eden Memleket Meclisleri kurulmuştur. 1845 tarihli elde edilen bir arşiv belgesindeki bilgiye göre “...*Tanzîmât-ı Cedîdenin ol-havâlide dahi vaz' ve icrâsını mebnî Diyarbekir ve Malatya ve Arabgir sancakları kâimâkâmlıkları mecâlisi mahallerince küşâd ve a'zâ tertîb ve tahsîs kılındığına ve li-ecli'l-hıfz mecâlis-i merkûme a'zâsının lâzım gelen tatbîk mühürleri elviye-i selase kâimâkâmlıkları mecâlisi tarafından irsâl olunan mazbatalarla berâber takdîm kılınmış...*” Malatya ile birlikte Diyarbakır ve Arapkir sancaklarının hem Tanzimat'a dâhil edildiği hem de kaymakamlıklarında sancak meclislerinin kurulduğu tespit edilmektedir⁴⁹⁹.

1845'te Malatya'nın idarî taksimatına bakıldığında Diyarbakır Eyaleti'nin sancağı olarak idari taksimatını devam ettirmekteydi. Bu süreç 1 Nisan 1846 tarihinde Harput Eyaleti'ne dâhil olana kadar devam etmiştir⁵⁰⁰. Malatya, 1846'dan 1867'ye kadar Harput

⁴⁹⁸Çadırcı, Türkiye'de Kaza Yönetimi ..., s. 231-232.

⁴⁹⁹BOA. C..DH.. 75/3705.

⁵⁰⁰“...*İşbu atmış bir senesi martından i'tibâren Harput eyâletinde Tanzîmât-ı Hayriye icrâ olunmak ...*” ifadesine göre Harput Eyaleti'nin Tanzimat'a dâhil edildiği görülmektedir. BOA. C..DH.. 75/3705.

Sancağı'nın kazası olarak idari taksimatını sürdürmüştür⁵⁰¹. Aynı belgede ayrıca bu meclislerin kaç kişiden ve üyelerinin de kimlerden oluşacağı ayrıntısı ile belirtilmekteydi. Belgede geçen “...Tanzîmât-ı Hayriye icâbınca bu makûlere's-i eyâlete sancak meclisi a'zâsı on üç neferden mürekkeb olub a'zâ-yı tabîb ki zabıta me'mûru ve hâkim ve muhâssıl ve müftü ve emlâk ve emvâl kâtibleriyle emetropolid vekîli ve küsûr altı nefer islâm ve re'âyadan olarak vücûh-ı memleketden bi'l-intihâb...” ifadesine göre eyalette kurulan meclislerin, toplamda 13 kişiden oluşması gerektiği ve mecliste hangi görevlilerin bulunacağı da belirtiliyordu. Aynı belgede azaların isimleri ile birlikte mühür ve mazbatalarının gönderildiği kayıt edilmekteydi⁵⁰².

Tablo 2.3: 1845 Yılında Malatya Sancağı Meclisi Üyeleri⁵⁰³

Sıra No	Üyelerin İsimleri
1-	Kâimakâm el-hâc Hasan Ağa
2-	Nâib Seyyid Mehmed Efendi
3-	Müftü el-hâc Mehmed Efendi
4-	An-a'zâ müderris el-hâc Mehmed Efendi
5-	An-a'zâ ve dergâh-ı âlî kapucubaşlarından Ahmed Ağa
6-	An-a'zâ hâcî Abdizâde Hüseyin Efendi
7-	An-a'zâ ve dergâh-ı âlî kapucubaşlarından Şotarazâde Osman Ağa
8-	Ser-kâtib Mehmed Efendi
9-	An-a'zâ Ömer Ağa-zâde İsmail Bey
10-	An-a'zâ Hdsrev-zâde Hüseyin Ağa

⁵⁰¹BOA. NFS. d.. 2643; Aksın, 19. Yüzyılda Harput..., s.27-33; Malatya ile beraber Harput, Akçadağ, Arapkir, Çemişkezek, Eğin, Şiro Harput Eyaletine bağlı kaza durumundadırlar. Bkz. Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası ..., s.255-256.

⁵⁰²Diyarbakır Eyaleti'nde kurulacak Memleket meclisinin üyeleri; A'za-yı tabib ya da zabıta memuru, hâkim, muhassıl, müftü, emlak ve emval kâtipleri (2 kişi), metropolit vekili, İslam ve re'ayadan olarak vücuh-ı memleketten seçilmiş 6 kişi ve toplamda 13 kişiden oluşmaktadır. BOA. C..DH.. 75/3705.

⁵⁰³BOA. C..DH.. 75/3705.

11-	Sandık emîni el-hâc Abdülvehhab Efendi
12-	Ermeni milletinden Mihail zımmî

Yenileşmeye bağlı olarak sancak ve eyaletlerdeki sınır değişiklikleri devam etmiş ve Malatya’da da bu süreçte idarî taksimatta değişiklikler görülmüştür. 1 Nisan 1846 tarihinde Harput’un eyalet statüsüne yükseltilmesi ile Malatya bundan sonra Harput Eyaleti’nin Harput Sancağı’na bağlı *kaza* statüsünde 1867 yılına kadar idarî yapısını devam ettirmiştir⁵⁰⁴. Kısa bir zaman sonra sancak iken kazaya çevrilen Malatya’da sancak meclisinin kaldırıldığı ya da kaza meclisi olarak devam mı ettiği hakkında elimizde herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Ancak 1849 “*Eyalet Meclisleri Talimatnâmesi*” ile eyaletlerde kurulan meclislerin dışında sancak ve kazalarda da idare meclislerinin kurulması kararı çıkmıştır⁵⁰⁵. Aynı yıl Malatya Kazası’nın bağlı bulunduğu Harput Eyaleti valisi hükümet merkezine “...*eyâlet-i mezkûreye meclis-i kebîr teşkîli masârif-i sâireyi müstelzim ...*” olacağı ve bu meclisin kurulmasının daha sonraya ertelenmesine dair talepte bulunmuştur⁵⁰⁶. Talebin olumlu olup olmadığı hakkında bir cevabın geldiğini tespit edememekteyiz. Bundan dolayı Malatya Kazası’nda Kaza Meclisi’nin kurulup kurulmadığını öğrenemiyoruz. Fakat 1848-1850 yılları arasında Malatya kaza müdürü Ömer Cemaleddin Ağa’nın Malatya’nın su ve havasına uyum sağlayamaması üzerine istifa edince kaza meclisinin bu istifayı kabul etmediği ve göreve devam etmesini istediği görülmektedir. Ömer Ağa’nın “... *İstifasının kaza meclisi tarafından kabul edilmemesi ...*”⁵⁰⁷ ifadesinden yola çıkarak 1849 düzenlemesi sonrasında Harput Eyaleti’nde eyalet meclisi kurulduğu ve eyaletin dâhilinde kaza olan Malatya’da da kaza meclisinin kurulduğu bilgisi çıkarılabilir.

Tanzimat’ın ilan edildiği tarihten 1845 yılına kadar geçen zaman zarfında yapılan yenilik uygulamalarından bir tanesi *teftiş heyetinin* oluşturulması ve bir diğeri ise alınacak

⁵⁰⁴ “... *İşbu atmış bir senesi martından i’tibâren Harput eyâletinde Tanzîmât-ı Hayriye icrâ olunarak...*” ifadesine göre Harput H 1261 Martından itibaren Harput Eyaleti olarak Tanzimat’a dâhil edildiği görülmektedir. BOA. C..DH.. 75/3705; Aksın, “Osmanlı Döneminde Harput’un ...”, s.399-400.

⁵⁰⁵Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu ..., s.218-219.

⁵⁰⁶BOA. A. }MKT.MVL. 30/81.

⁵⁰⁷Ancak Cemal Ağa keyfiyetsizliğinden dolayı görevine devam etmemiş ve memleketine gitmiştir. BOA. A. }MKT. 224/79; BOA. MVL 80/31.

yeni önlemlerin belirlenmesi için her eyaletten *vücut ve kocabaşılardan* oluşacak *İmar Meclisi* kurularak üyelerinin İstanbul'a çağrılmasıdır. Böylece öncelik olarak bölgenin sorunları tespit edilecek ve ona göre çözüm yolları aranacaktı. "... *Muteber ve malumat sahibi kimselerinden birisi Müslüman, diğeri Hıristiyan ...*" olmak üzere iki kişinin İstanbul'a çağrılması uygun görülmüştür. Yapılan çağrı üzerine vücut ve kocabaşılar İstanbul'a gitmiş, ileri gelen devlet adamlarının konaklarında kalmış ve toplantılara katılmıştır⁵⁰⁸. Aynı yıl Diyarbakır Eyaleti valisine gönderilen yazıda Diyarbakır ve eyalete bağlı Malatya ve Harput Sancağı'ndan da iki kocabaşı ve iki ileri gelen şahısın gönderilmesi istenmiştir. "... *İ'mâr-ı mülk ve teb'a kaziyesinin istihsâli zımnında her bir eyâletden matlûb olunduğu misillü Diyarbekir eyâletinde kâin Malatya Sancağından Sülûkîzâde Mehmed Ağa ve Osman Ağa...*" ifadesinden yola çıkılarak Malatya Sancağı'ndan Sülûkîzâde Mehmed Ağa ve Osman Ağa'nın gönderilmesine karar verilmiştir⁵⁰⁹. Hükümetin İstanbul'a çağırıldığı bu görevliler, toplantıda hükümete vergi meseleleri ve haksız uygulamalar yüzünden şikâyetlerini dile getirmişlerdir. Bunun dışında yol, köprü ve içme suları gibi meseleler üzerinde durmuşlardır. Ancak İstanbul'a davet edilenler içerisinde bir tane Hıristiyan bulunması istenmişse de elde edilen bu belgede gidenler arasında Hıristiyan bulunmamaktadır. Bunun sebebi öncelik olarak sistemin yeni olması ve uyum sağlamakta bilgisiz ve tecrübesiz olunmasının düşünülmesi ve bir diğer sebebi muhtemelen daha önce gayr-i Müslimlerin idarede bulunmamalarından kaynaklanıyor olmalıdır. Ancak 1845 yılından Malatya Sancak Meclisi'nin kurulması ile idaresinde bulunan a'zaların içerisinde Hıristiyan bir üyenin olduğunu tespit ediyoruz⁵¹⁰. Ya da Sancak Meclisi'nde bir tane Hıristiyan üyenin bulunması şehir idaresi tarafından yeterli görülmüş olabilir ve imar meclisine üye gönderilmemiş de olabilir.

1849'dan sonra Memleket Meclisleri, Tanzimat'ın getirdiği yenilikleri uygulama aşamasında önemli rol oynamış ancak yedi yılın sonunda bu meclisler vergi toplamadaki yolsuzlukları önleyememiştir. Meclis-i Vala'nın hazırladığı yeni talimatname, 1 Ocak 1849'da Abdülmecit'in onayı ile yürürlüğe girmişti⁵¹¹. 68 maddeden oluşan *Eyalet*

---

⁵⁰⁸Çadırcı, Tanzimat Dönemi'nde Türkiye'de Yönetim ..., s.201-202.

⁵⁰⁹BOA. A. }MKT. 32/41.

⁵¹⁰BOA. C..DH.. 75/3705.

⁵¹¹Yılmaz, Özgür, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Taşra İdare Meclisleri (1840-1871)", History Studies International Journal of History, 2014, s.266.

Meclisleri Talimât-nâmesi ile Memleket Meclisleri'nin adı *Eyalet Meclisleri* olarak değiştirilmiş, bu yeni düzenleme ile eyalet merkezlerinde, sancak ve kazalarda kurulacak meclislerin teşkili, emniyet ve asayişin sağlanması, defterdar, kaymakam, mal müdürleri ile ilgili talimatlar madde madde belirtilmiştir⁵¹².

Tanzimat'ın öngördüğü yeniliklerin bütün imparatorlukta yürürlüğe konulması ancak istenilen başarının sağlanamaması tekrardan yeni düzen arayışlarını başlatmıştır. Sadrazam Fuat Paşa'nın yakından takip ettiği ve teftiş heyetleri ile kendisinin Suriye'de görevdeyken gözlemlediği taşra idaresinin yeniden düzenlenmesi için bir takım çalışmaların yapılmasının gerekliliği kabul edilmiştir. Bunun için yeni bir vilayet nizamnamesi gerekli görülmüştür. Fuat Paşa'nın görüşüne göre; eyalet ve sancaklar gruplar halinde daha büyük bir birim haline getirilmek isteniyordu. Yönetici olarak ise göreve uygun olarak bilgili, yetenekli kişiler arasında özenle seçilen valiler istenmekteydi. Fuat Paşa, valilerin malî, siyasî ve güvenlik yönünde genişleyen yetkileri sonucunda yalnızca çok önemli gördükleri konuları merkeze bildirmek şartı ile diğer işlerin kendileri tarafından çözülmesi gerektiği fikrindeydi⁵¹³. Böylece merkez basit işlerden kurtulacak ve valiler de kendilerini önemli devlet işlerine vermek imkânına kavuşacaklardı⁵¹⁴. Ali ve Fuat Paşa'lar Niş'te vali olarak bulunan Mithat Paşa'nın burada yaptığı başarılı valilik dönemini esas alarak yeni bir vilayet idaresi ortaya koymayı düşünmüştür. Mithat Paşa'nın valiliği altında Silistre, Vidin, Niş eyaletleri birleştirilip Tuna adı ile yeni bir vilayet oluşturulur⁵¹⁵. Yeni uygulamanın Tuna Vilayeti'nde başarı göstermesi demek ileride Osmanlı Devleti'nin diğer eyaletlerinde faaliyete geçirmek istediği uygulamaya küçük bir örnek oluşturmaktaydı. 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi ile idarî alanda yapılan düzenlemelere bakıldığında, vilayetlerin sancaklara bölüneceği ve başında mutasarrıf olacağı, kazaların başında ise kaymakamın bulunacağı belirtilmekteydi⁵¹⁶.

7 Kasım 1864 tarihinde Tuna Vilayet Nizamnamesi ile vilayetlerde, *Vilayet İdare Meclisi*, livalarda (sancak) *Liva İdare Meclisi* ya da *Sancak İdare Meclisi* ve kazalarda

---

⁵¹²Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu ..., s.218-219; Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri ..., s.33-36.

⁵¹³Ünver, Vilayet Nizamnamelerinin Osmanlı Devleti'nin ..., s.97-119.

⁵¹⁴Ahmet Cevdet Paşa, Sultan Abdülhamid'e Arzlar ..., s.110.

⁵¹⁵Gökbilgin, Tayyip, "Mithat Paşa" *MEB. İA*, (C.VIII), s.272.

⁵¹⁶Kaya Kılıç, 1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ..., s.102-103.

Kaza İdare Meclisi kurulmasına karar verilmiştir. Bu meclislerin ne zaman toplanacağı, üyelerinin kimlerden oluşacağı ayrıntısı ile yeni nizamnamede kayıt altına alınmıştır⁵¹⁷.

1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi, öncelik olarak pilot bölgelere ve daha sonra başarı gösterdikçe diğer idarî bölgelere uygulanmasına karar verilmiştir. Bu nizamnamenin uygulanacağı ilk bölge Mithat Paşa ve onun idarî bölgesidir. Niş, Vidin ve Silistre eyaletlerinin birleştirilmesi ile oluşturulan *Tuna Vilayeti* pilot bölge olarak seçilmiş ve yeni nizamname, *Tuna Vilayeti Nizamnamesi* adı altında yürürlüğe konulmuştur⁵¹⁸. İki yıl içerisinde Mithat Paşa, bozulan düzeni tekrar oturtmuş, çiftçilere tarım kredileri sağlamış, yolları, köprüleri ve su yollarını yaptırmıştır. Sanayiye de geliştiren Mithat Paşa vilayetin gelirini 26.000'den 300.000 keseye çıkarmıştır⁵¹⁹. Tuna Vilayeti'nde elde edilen başarıdan sonra Suriye, Bosna, Edirne, Trablusgarp ve Erzurum Vilayetleri oluşturularak 1864 Vilayet Nizamnamesinin getirdiği düzenlemeler buralarda yürürlüğe girmiştir⁵²⁰.

1864 Nizamnamesi, Osmanlı taşrasının belli bölümlerini kapsamaktaydı. 1867 yılında Vilayet Nizamnamesi'nin daha geniş alanlara uygulanması için harekete geçilmiş ve 1867 Vilayet Nizamnamesi ilkinde göre biraz farklı olarak hazırlanmış ve diğer bölgelerde uygulamaya konulmuştur. 1867 Vilayet Nizamnamesi ile oniki vilayet daha oluşturulmuştur⁵²¹. 1867 yılında Osmanlının tüm bölgelerinde idarî taksimatta değişikliğe gidilirken Diyarbakır da yeni nizamnameye göre vilayet haline getirilmiştir. Bu dönemde Malatya'nın bağlı olduğu Ma'muratü'l-Aziz Eyaleti livaya dönüştürülerek Diyarbakır Vilayeti'ne bağlanmıştır. 1867 düzenlemesi ile Malatya da Diyarbakır Vilayeti'nin Ma'muratü'l-Aziz Livası'nın kazası olmuştur⁵²². Daha önce kaza müdürü olarak atanan yöneticiler bundan sonra kaymakam olarak atanmıştır⁵²³. İki yıl sonra Ma'muratü'l-Aziz

---

⁵¹⁷Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ ...*, s.67-81; Ünver, *Vilayet Nizamnamelerinin Osmanlı Devleti ...*, s.97-119.

⁵¹⁸Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri ...*, s.54-55; Findley, *Modern Türkiye Tarihi ...*, s.99.

⁵¹⁹Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Mahallî İdareleri ...*, s.57-62; Kaya Kılıç, *1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ...*, s.104-109.

⁵²⁰Koç, *Osmanlı Modernleşmesi ve Mithat Paşa ...*, s.9110.

⁵²¹Bu vilayetler; Ankara, Hüdavendigar, Kastamonu, Sivas, İzmir, Konya, Trabzon, Diyarbakır, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Selanik, Yanya ve Prizen'dir. Ünver, *Vilayet Nizamnamelerinin Osmanlı Devleti'nin ...*, s.102-103.

⁵²²Sâlnâme-i Diyarbakır, 1286, s.57.

⁵²³Malatya'nın 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne göre ilk ve son kaymakamı Halil Efendi'dir. Sâlnâme-i Diyarbakır, 1286, s.57.

Livası'nın bazı toprakları Malatya'ya ilave edilerek Malatya Livası oluşturulmuştur⁵²⁴. Yeni düzene göre Malatya'nın yöneticileri mutasarrıf olarak atanmıştır⁵²⁵. Tanzimat'ın ilanından bu yana taşra idaresinde girişilen yenilik çalışmaları 1867 Vilayet Nizamnameleri ile üst seviyeye ulaşmışsa da bu düzenlemeler bununla son bulmamış ve 22 Ocak 1871 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ilan edildikten sonra da devam etmiştir. Eyalet Meclislerinde beklenen sonuç ne yazık ki alınamamıştır. Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu sıkıntılar dolayısıyla vergilerin zamanında toplanamaması, can ve mal güvenliğinin korunamaması, bunlara ilaveten rüşvet ve yolsuzlukların artması meclislerin beklenen hizmeti vermesini engelleyen unsurlar olmuştur⁵²⁶.

Malatya'da kurulan meclislerin üyeleri tablolar halinde verilerek şehrin idaresinde bulunan idarecileri bir arada görmek çalışmanın derli toplu olması açısından daha uygun görülecektir. Böylece meclis üyeleri arasında bulunan kişilerin hem görevleri hem de şehrin idaresinde bulunan gayr-i Müslimler bir arada verilecektir.

Tablo 2.4: 1870 Yılında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri⁵²⁷

Sıra No	Malatya İdare Meclisi Üyeleri İsimleri
1-	Kaymakam Halil Efendi
2-	Naib Abdurrahman Vakari Efendi
3-	Müftüsü Mustafa Feyzi Efendi
4-	Mal müdürü Hacı Emin Efendi
5-	Tahrirat Kâtibi Abdullah Efendi
6-	Hacı Muhammed Efendi (Salise)
7-	Hasan Hüsnü Efendi

⁵²⁴Palalı, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır ..., s.96-97.

⁵²⁵Sâlnâme-i Diyarbakır, 1287, s.59; Sâlnâme-i Diyarbakır, 1288, s.60.

⁵²⁶Çadırcı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet ve Sancaklarda ..., s.284.

⁵²⁷Salname-i Diyarbakır 1286, s.57

8-	İktadyos Ağa
9-	Ali Efendi
10-	Hacı Osman Ağa
11-	Mihail Ağa

Tablo 2.5: 1871 Yılında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri⁵²⁸

Sıra No	Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri İsimleri
1-	Reis Mutasarrıf Kamil Efendi
2-	Naibi Abdurrahman Efendi
3-	Müftüsü Mustafa Efendi
4-	Muhasebecisi (...) Efendi
5-	Tahrirat Müdürü İsmail Efendi

* Mutasarrıflık yeni oluşturulduğundan üyeler daha sonra seçilecektir.

Tablo 2.6: 1872 Yılında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri⁵²⁹

Sıra No	Üyelerin İsimleri
1-	Reis Mutasarrıf Kamil Efendi
2-	Naib Abdurrahman Efendi
3-	Müftü Mustafa Efendi
4-	Muhasebeci Sadık Efendi
5-	Tahrirat Müdürü Hacı İsmail Efendi

⁵²⁸Malatya Sancağı yeni dönüştüğünden üyelerinin daha sonra seçileceği belirtilmektedir. Salname-i Diyarbekir, 1287, s.59.

⁵²⁹Salname-i Diyarbekir, 1288, s.60-61.

6-	Başkatib Ahmed Efendi
7-	Refik Abdulkadir Efendi
8-	Muhammed Efendi
9-	Ahmed Beg
10-	Keyork Efendi

Tablo 2.7: 1873 Yılında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri⁵³⁰

Sıra No	Üyelerin İsimleri
1-	Reis Mutasarrıf Tayyar Paşa
2-	Naib Fevzi Efendi
3-	Müftü Fevzi Efendi
4-	Muhasebeci Süleyman Efendi
5-	Tahrirat Müdürü Nafiz Efendi
6-	Muhammed Efendi
7-	Ahmed Efendi
8-	Keyork Efendi
9-	Başkatib Ahmed Efendi
10-	Refik Abdulkadir Efendi

⁵³⁰Salname-i Diyarbekir 1289, s.59.

Tablo 2.8: 1874-1875 Yıllarında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri ⁵³¹

Sıra No	Üyelerin İsimleri
1-	Reis Mutasarrıf Mehmed Üveys Efendi
2-	NaibAbdulhamid Efendi
3-	Müftü Fevzi Efendi
4-	Muhasebeci Ahmed Tevfik Efendi (Salise)
5-	Tahrirat Müdürü El-Hac Mehmed Faik Efendi
6-	Ahmed Efendi
7-	Muhammed Efendi
8-	Keyork Efendi
9-	Karabet Efendi
10-	KatibAhmed Efendi
11-	Refik Hasan Efendi

Tablo 2.9: 1876 Yılında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri ⁵³²

Sıra No	Üyelerin İsimleri
1-	Reis Mutasarrıf Osman Nuri Efendi
2-	Naib Abdulhamid Efendi
3-	Müftü Mustafa Fevzi Efendi
4-	Muhasebeci Faik Efendi

⁵³¹Salname-i Diyarbekir 1290, s.60-61; Salname-i Diyarbekir 1291, s.62-63.

⁵³²Salname-i Diyarbekir 1292, s.61-62.

5-	Tahrirat Müdürü Osman Efendi (Salise)
6-	Hacı Ahmed Efendi
7-	Muhammed Efendi
8-	Protestan Badvili Marurus Efendi
9-	Ermeni Murahhası Serabyan Efendi
10-	Katolik Murahhası Kirkor Efendi
11-	Karabet Efendi
12-	Başkâtib Ahmed Hamid Efendi
13-	Refiki Hasan Efendi

Tablo 2.10: 1877 Yılında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri⁵³³

Sıra No	Üyelerin İsimleri
1-	Reis Mutasarrıf Mustafa Şevki Bey
2-	Naib Muhammed Asım Şemseddin Efendi
3-	Müftüsü Mustafa Fevzi Efendi
4-	Muhasebeci İbrahim Faik Efendi
5-	Tahrirat Müdürü Osman Nuri Efendi
6-	Hacı Osman Ağa
7-	Ermeni Murahhası Serabyon Efendi
8-	Katolik Murahhası Serabyon Efendi

⁵³³Salname-i Diyarbekir 1293, s.122-123.

9-	İsteban Efendi
10-	Karabet Efendi
11-	Başkatib Ahmed Efendi
12-	Refiki Hasan Efendi

Tablo 2.11: 1878 Yılında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri⁵³⁴

Sıra No	Üyelerin İsimleri
1-	Reis Mutasarrıf Mustafa Şevki Efendi
2-	Naib Asım Efendi
3-	Müftü Mustafa Fevzi Efendi
4-	Muhasebeci İbrahim Ata Efendi
5-	Tahrirat Müdürü Muhammed Faik Efendi
6-	Hacı İbrahim Ağa
7-	Agop Efendi
8-	Evkaf Muhasebecisi Vekili Vaiz Efendi
9-	Ermeni Murahhası Serabyon Efendi
10-	Katolik Murahhası Seabyon Efendi
11-	Abdullah Efendi
12-	Serkis Efendi
13-	Başkatib Hasan Efendi

⁵³⁴Salname-i Diyarbekir 1294, s.124-125; BOA. Y.EE.. 68/24.

14-	Refiki Hasan Efendi
-----	---------------------

Tablo 2.12: 1883 Yılında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri⁵³⁵

Sıra No	Üyelerin İsimleri
1-	Reis Mutasarrıf Şakir Bey
2-	Naib (...) Efendi
3-	Müftüsü Hacı Efendi
4-	Muhasebecisi Muhammed Rıza Efendi
5-	Tahrirat Müdürü İhsan Efendi
6-	Başkatib Ahmed Hamdi Efendi
7-	Katib-i Sani Abdullah Nazım Efendi
8-	Ermeni Murahhası Serabyon Efendi
9-	Katolik Murahhası Osib Efendi
10-	Protestan Murahhası Badoli Efendi
11-	Defter-i Hakani Memuru Hasan Efendi
12-	Evkaf Müdürü Sezai Efendi
13-	Hüseyin Efendi
14-	Boz Ağa
15-	Serkis Efendi

⁵³⁵Salname-i Diyarbekir 1300, s.63-64.

Tablo 2.13: 1884 Yılında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri⁵³⁶

Sıra No	Üyelerin İsimleri
1-	Reis Mutasarrıf Şakir Beg Efendi
2-	Naip Muhammed Efendi (Müderriş)
3-	Müftü Hacı Ahmed Efendi
4-	Muhasebeci Muhammed Ziya Efendi
5-	Tahrirat Müdürü Muhammed İhsan Efendi
6-	Defter-i Hakani Memuru Hasan Efendi
7-	Evkaf Müdürü Hacı Sezai Efendi
8-	Ali Ağa
9-	Muhammed Efendi
10-	Belek Ağa
11-	Kırkor Ağa
12-	Başkatib Ahmed Efendi
13-	Refiki Abdullah Efendi

Tablo 2.14: 1885 Yılında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri⁵³⁷

Sıra No	Üyelerin İsimleri
1-	Reis Mutasarrıf Rüşdü Paşa
2-	Naib Muhammed Eşref Efendi (Müderriş)

⁵³⁶Salname-i Ma'muratü'l-Aziz 1301, s.81-85.

⁵³⁷Salname-i Ma'muratü'l-Aziz 1302, s.81.

3-	Müftü Hacı Ahmed Efendi
4-	Muhasebeci NesibBeg (Saniye)
5-	Tahrirat Müdürü Muhammed İhsan Beg
6-	Defter-i Hakan-i Memuru Hasan Efendi
7-	Evkaf Müdürü Hacı Sezai Efendi
8-	Ali Ağa
9-	Ali Efendi
10-	Ohannes Ağa
11-	Serkis Ağa
12-	Başkatib Abdullah Efendi
13-	Refiki Abdullah Efendi

Tablo 2.15: 1888 Yılında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri⁵³⁸

Sıra No	Üyelerin İsimleri
1-	Reis Mutasarrıf Ali Rıza Efendi
2-	Naib Arif Maruf Efendi
3-	Müftü Hacı Ahmed Efendi
4-	Muhasebeci Yarallah Efendi
5-	Tahrirat Müdürü Ali Saib Bey
6-	Defter-i Hakani Memuru Muhammed Sadık Efendi

⁵³⁸Salname-i Ma'muratü'l-Aziz 1305, s.81.

7-	Ahmed Efendi (Saniye)
8-	Ali Efendi
9-	Kirkor Ağa
10-	Ohannes Efendi
11-	Başkatib Hacı Osman Ramiz Efendi (Salise)
12-	Katib-i Sani Abdullah Kazım Efendi

Tablo 2.16: 1890 Yılında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri⁵³⁹

Sıra No	Üyelerin İsimleri
1-	Reis Mutasarrıf Muhammed Ali Paşa
2-	Naib Hacı Ali Rıza Efendi
3-	Müftü Hacı Ahmed Efendi
4-	Muhasebeci Necib Bey
5-	Tahrirat Müdürü Muhammed Celaleddin Beg (Salise)
6-	Hacı Abdullah Efendi
7-	Hacı Mustafa Efendi
8-	Ador Ağa
9-	Başkatib Hacı Osman Efendi (Salise)

⁵³⁹Salname-i Ma'muratü'l-Aziz 1307, s.58-59; "...Malatya meclis idâresi a'zâsından mütehayyizân-ı memleketden Hacı Abdullah ve Şahin Bey zâde Bekir Sıdkı ve Divan Efendisi zâde Abdullah Ragıb ve Hacı Halil zâde Hacı İbrahim Efendilerin hükûmete vukû' bulan hidemât-ı sadâkat-kârânelerine mebnî mumâileyhimden Hacı Abdullah efendinin dördüncü rütbeden mecidî nişân-ı zîşânıyla ve Bekir Sıdkı ve Abdullah Ragıb ve Hacı İbrahim efendilerin dahi uhdelerine selase rütbesi tevcîhi ile taltîfleri ..." BOA. DH.MKT. 1704/27.

10-	Katib-i Sani Abdullah Efendi
-----	------------------------------

Tablo 2.17: 1893 yılında Malatya Sancağı İdare Meclisi Üyeleri⁵⁴⁰

Sıra No	Üyelerin İsimleri
1-	Reis Mutasarrıf Mehmed Emin Efendi
2-	Naib Hasan Rüşdü Efendi
3-	Müftü Hacı Ahmed Efendi
4-	Muhasebeci Osman Rauf Efendi
5-	Tahrirat Müdürü Süleyman Beg (Rabia)
6-	Ermeni Katolik Murahhası Mihail Efendi
7-	Hacı Abdullah Efendi (Salise)
8-	Muhammed Ağa
9-	Ohannes Efendi
10-	Başkatib Hacı Osman Efendi (Salise)
11-	Katib-i Sani Kasım Efendi

Tablo 2.18: 1895 Yılında Malatya İdare Sancağı Meclisi Üyeleri⁵⁴¹

Sıra No	Üyelerin İsimleri
1-	Reis Mutasarrıf Ahmed Sabit Paşa
2-	Naib Abdulhalim Hilmi Efendi

⁵⁴⁰Salname-i Ma'muratü'l-Aziz 1310, s.114-115.

⁵⁴¹Salname-i Ma'muratü'l-Aziz 1312, s.168.

3-	Müftü Hacı Ahmed Efendi
4-	Muhasebeci Vekili İbrahim Efendi
5-	Tahrirat Müdürü Ali Muhlis Efendi (Salise)
6-	Ermeni Katolik Murahhası Mihail Efendi (Mecidi 3)
7-	Ahmed Efendi
8-	Muhammed Ağa
9-	Osib Ağa
10-	Başkatib Burhaneddin Efendi (Salise)
11-	Katib-i Sani Kasım Efendi

1.2.4.Sandık Eminliği

II. Mahmud, 1826'da yeniçeri ocağını kaldırdıktan sonra giderlerin tek elden karşılanması için her sancakta birer *Memleket Sandığı* (Mal Sandığı) kurmuştur. Bu sandığın idaresi ise *Sandık Emni* unvanı denilen kişiye verilmiştir. Sandık eminleri ilk zamanlar sancak merkezinde yörenin ileri gelenlerinden seçiliyordu ve yaptığı hizmete karşılık kendisine vergilerden maaş veriliyordu⁵⁴². Sandık Eminliği, Tanzimat'ın ilanından sonra da varlığını devam ettirmiş ve Memleket Meclisleri'nin bütün gelir ve giderleri denetleme yetkisi buraya bağlanmıştır. Böylece sandık eminlerinin görev ve sorumlulukları daha artmıştır. Sandık eminliğinin artan görev ve sorumluluklarından sonra bir takım düzenlemeler yapma zorunluluğu oluşmuştur. Bunun üzerine sandık eminleri artık meclis üyelerinden seçilmeye başlanmıştır. Sandık eminlerinin meclis üyelerinden seçilmesi denetlenmesi açısından daha kolay olmuştur.

Sandık eminlerinin başlıca görevleri; toplanan bütün hazine gelirlerini teslim almak ve bunları mal sandığında saklamaktır. Eğer harcanması gereken para varsa bu sandıktan karşılanıyordu. Memur, askerlerin maaşları bu sandıktan ödeniyordu. Bu

⁵⁴²Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu ..., s.230-231.

masrafların karşılanmasıyla sonra artan para olursa hazineye gönderiliyordu. Ancak sandık emînleri tek başlarına bu sandığı açma ve sandığa para koyma yetkisine sahip değillerdi. Sandık, meclis üyelerinin huzurunda açılıyordu ve ona göre işlem yapılıyordu. Sandık emînliği kurulurken gelir ve giderlerin tek elden yapılması ve yolsuzlukların önlenmesi amaçlanmaktaydı. Ancak tüm önlemlere rağmen yolsuzluklar devam etmiş ve sandık emînleri zimmetlerine para geçirmişlerdir. Meclis-i Vâlâ bu yolsuzlukların önünü almak için 1846'da sandık emînliğini kaldırmış ve yerini Mal Sandıkları Kumpanya Sarrafları'nın idaresi almıştır⁵⁴³. Bu sandıklar sancak ve kaza merkezlerinde de kurulmuş ve bunların yönetimi, eyaletteki sandıklarla aynı özelliklere sahip olmuştur.

Malatya, 15 Nisan 1845 tarihinde Diyarbakır Eyaleti'nin Sancağı iken Tanzimat'a dâhil edilmiş ve aynı tarihte Malatya Sancak Meclisi kurulmuştur. Sancak meclisinin azalarının isimleri de bildirilmiştir. Buna göre Malatya Sancak Meclisi'ndeki ilk sandık emîni, meclis üyesi olan *el-hâc Abdülvahab Efendi*'dir⁵⁴⁴.

Tablo 2.19: 1839-1900 Yılları Arasında Malatya'da Görevli Sandık Emînleri

Sıra No	Sandık Emînleri İsimleri	Görev Tarihi
1-	El-Hâc Abdülvahab Efendi	H 1261 ⁵⁴⁵
2-	Mehmet Efendi	H 1286-1287 ⁵⁴⁶
3-	Muhammed Efendi	H 1288 ⁵⁴⁷
4-	Mehmet Efendi	H 1289 ⁵⁴⁸
5-	Karabet Efendi	H 1290-1291 ⁵⁴⁹
6-	Agop Efendi	H 1292-1293 ⁵⁵⁰

⁵⁴³Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu ..., s.231.

⁵⁴⁴BOA. C..DH.. 75/3705.

⁵⁴⁵BOA. C..DH.. 75/3705.

⁵⁴⁶Sâlnâme-i Diyarbakır, 1286, s.57; Sâlnâme-i Diyarbakır, 1287, s.59.

⁵⁴⁷Sâlnâme-i Diyarbakır, 1288, s.60-61.

⁵⁴⁸Sâlnâme-i Diyarbakır, 1289, s.59-60.

⁵⁴⁹Sâlnâme-i Diyarbakır, 1290, s.60-61; Sâlnâme-i Diyarbakır, 1291, s.127.

⁵⁵⁰Sâlnâme-i Diyarbakır, 1292, s.196; Sâlnâme-i Diyarbakır, 1293, s.122-123.

7-	Abdullah Efendi	H 1294 ⁵⁵¹
8-	Kigork Efendi	H 1300-1302 ⁵⁵²
9-	Karabet Efendi	H 1302 ⁵⁵³
10-	Ohannas Efendi	H 1305 ⁵⁵⁴
11-	Bedros Efendi	H 1307 ⁵⁵⁵
12-	Artin Efendi	H 1307 ⁵⁵⁶
13-	Ohannes Efendi	H 1308-1312 ⁵⁵⁷

1.2.5.Malatya Kazası'nda Bulunan Diğer Resmi Görevliler

Çalışmanın bu kısımda Malatya Kazası'nda bulunan diğer resmi görevlileri hangi mahallede hangi resmi görevlinin bulunduğunu tablo şeklinde verilecektir.

Tablo 2.20: Malatya Kazası'nda Bulunan Diğer Resmi Görevliler⁵⁵⁸

Sıra No	Görevliler	Sıra No	Görevliler
1-	Serbevvâbîn	11-	Tımarlı Sipahi
2-	Mahalle Cami Müezzini	12-	Tımarlı Süvari
3-	Mahalle Cami Hatibi	13-	Tımarlı Süvari Tekaüdü
4-	Muallim-i Hasap	14-	Piyade-i Hassa
5-	Muallim-i Sibyan	15-	Süvari-i Hassa

⁵⁵¹Sâlnâme-i Diyarbekir, 1294, s.124-125.

⁵⁵²Sâlnâme-i Diyarbekir, 1300, s.63-64; Sâlnâme-i Ma'muratü'l-Aziz, 1301, s.81-82.

⁵⁵³Sâlnâme-i Ma'muratü'l-Aziz, 1301, s.81.

⁵⁵⁴Sâlnâme-i Ma'muratü'l-Aziz, 1302, s.81-82.

⁵⁵⁵Sâlnâme-i Ma'muratü'l-Aziz, 1305, s.56-58; BOA. A.}MKT.MHM. 748/26.

⁵⁵⁶Sâlnâme-i Ma'muratü'l-Aziz, 1308, s.61-62; BOA. A.}MKT.MHM. 748/26.

⁵⁵⁷Sâlnâme-i Ma'muratü'l-Aziz, 1310, s.115; Sâlnâme-i Ma'muratü'l-Aziz, 1312, s.168-169; BOA. ŞD. 2222/37.

⁵⁵⁸Yiğit, Yunus–Aydın, Abdurrahman Fahimi, Malatya H.1258/M.1842 Nüfus Kayıtları (Nefs-i Malatya, Kasaba, Cubas ve İzolu Nahiyeleri), Malatya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş, s.99-107.

6-	Mütevelli	16-	Piyade Mansûre
7-	Redif	17-	Tobi, Asitâne
8-	Redif Onbaşı	18-	Darüssaade Camii İmamı
9-	Redif Çavuş	19-	Mahalle Cami İmamı
10-	Redif Yüzbaşı	20-	Mülazım Redif

Tablo 2.21: Malatya Kazası Resmi Görevlilerin Mahallelere Dağılımı⁵⁵⁹

Mahalle	Serbevvâb în	Dersiam	Muallim-i Hasap	Muallim-i Sibyan	Mütevelli
Cami-i Kebir		2	2		
Alibey M.					
Hacılar M.					
Babacem M.					
Bostancı M.		1	1		
Toptaşı M.			1	1	
Hasanbey M.					
Gazimehmed.				1	
Karahan M.					
Alacamescid M.					
Nasırbey M.					

⁵⁵⁹Yiğit-Aydın, Malatya H.1258/M.1842 Nüfus Kayıtları..., s.99-104

Pervane M.					
Kızlar M.					
Dermelik M.					
Küçükçermik					
Yapıcı M.	1				
Çarmuzu M.					
Zaki M.					
Abdulvahab M.					
Büyükçermik					
Şeyhhasan					2
Küçük M.	2				1
Köseler M.					
Bolluca M.					1
Polat M.					
Mirömer M.					
Alacakapu M.					
Meydanbaşı M.					
Şeyhhasan M.					

Çirkin M.					
Septoroz M.					
Akminare M.					
Çukur M.					
Adafi M.					
Ahmed Turan					
Tecde M.					
Toplam	3	3	4	2	4

**

Mahalle	Redif	Redif Onbaşı	Redif Çavuş	Redif Yüzbaşı	Mülazım Redif	Tımarlı Sipahi
Cami-i Kebir	1		1		1	
Alibey M.			1	1		
Hacılar M.	1					
Babacem M.	2					
Bostancı M.	6					
Toptaşı M.	5	1				
Hasanbey M.	5					
Gazimehmed.						
Karahan M.						
Alacamescid M.					1	

Nasırbey M.	1					
Pervane M.	1					
Kızlar M.	2					
Dermelik M.	1					
Küçükçermik	4					
Yapıcı M.	3		1			
Çarmuzu M.	3					
Zaki M.	2					
Abdulvahab M.	2					
Büyükçermik	3					
Şeyhhasan	1					
Küçük M.	5			1	1	
Köseler M.	5					
Bolluca M.	1		1	1		
Polat M.						
Mirömer M.	4		1			1
Alacakapu M.	7	1				
Meydanbaşı M.	4					
Şeyhhasan M.	4					
Çirkin M.						

Septoroz M.	6					
Akminare M.	8					
Çukur M.	1					
Adafi M.	6					
Ahmed Turan						
Tecde M.	8				1	
Toplam	102	2	5	3	4	1

**

Mahalle	Tımarlı Süvari	Tımarlı Süvari Tekaidü	Piyade-i Hassa	Süvari-i Hassa	Piyade Mansûre	Piyade Mansûre'den Fırar
Cami-i Kebir	3		4			
Alibey M.			2		1	
Hacılar M.	1		3		2	
Babacem M.						
Bostancı M.			1			
Toptaşı M.			6		3	
Hasanbey M.	2		7		7	
Gazimehmed.			1		2	
Karahan M.					2	
Alacamescid M.			3		3	

Nasırbey M.			1			
Pervane M.			1		1	
Kızlar M.				2	2	
Dermelik M.		1	1	1		
Küçükçermik			1		4	
Yapıcı M.	2		2		1	
Çarmuzu M.						
Zaki M.						
Abdulvahab M.	1		1			
Büyükçermik	1			2		
Şeyhhasan			1	2		
Küçük M.			5		3	
Köseler M.	3		3		2	
Bolluca M.	2		1		1	
Polat M.	1				2	
Mirömer M.				1		
Alacakapu M.			7		6	
Meydanbaşı M.			5			
Şeyhhasan M.	1				1	
Çirkin M.			1		8	

Septoroz M.	1		7	1	1	
Akminare M.			1	1	2	
Çukur M.					1	
Adafi M.			1	1		
Ahmed Turan						
Tecde M.			3	2	8	1
Toplam	18	1	69	13	63	1

**

Mahalle	Tobi, Asitâne	Darüssaade Camii İmamı	Mahalle Cami İmamı	Mahalle Camii Hatibi	Mahalle Cami Müezzini	Mütevelli
Cami-i Kebir			1			
Alibey M.			1		1	
Hacılar M.	1					
Babacem M.	2		1			
Bostancı M.	3		1			
Toptaşı M.	4					
Hasanbey M.	1	1	1			
Gazimehmed.	1		1			
Karahan M.	1		1			
Alacamescid M.			1		1	

Nasırbey M.			1			
Pervane M.						
Kızlar M.	2	1				
Dermelik M.		1				
Küçükçermik	1		1			
Yapıcı M.	1		1			
Çarmuzu M.	1		1	2	1	
Zaki M.			1			
Abdulvahab M.			1			
Büyükçermik	1		1			
Şeyhhasan	1		2	1	1	1
Küçük M.	3		2	1		
Köseler M.	3		1			
Bolluca M.	2		3	1		
Polat M.	1					
Mirömer M.			2	1		
Alacakapu M.	1		2			
Meydanbaşı M.	2		1			
Şeyhhasan M.			1			
Çirkin M.						

Septoroz M.	4		1			
Akminare M.	3		2			
Çukur M.						
Adafi M.	1					
Ahmed Turan						
Tecde M.	1		1	2	1	
Toplam	12	3	33	8	5	1

**

Mahalle	Adana'd a	Asitane 'de	Kayseri' de	Mısır'd a	Şam'd a	Arabista n'da	Gurbett e
Cami-i Kebir			1				
Alibey M.	1	1					
Hacılar M.							2
Babacem M.		1			1		2
Bostancı M.		4					1
Toptaşı M.				3			3
Hasanbey M.				2			3
Gazimehmed.							1
Karahan M.			2				4
Alacamescid M.						1	1
Nasırbey M.							

Pervane M.							1
Kızlar M.				1			2
Dermelik M.	1	1					2
Küçükçermik		3					1
Yapıcı M.							1
Çarmuzu M.							
Zaki M.							
Abdulvahab M.							1
Büyükçermik	1	1					1
Şeyhhasan							2
Küçük M.		5					7
Köseler M.		2					1
Bolluca M.		2	1				1
Polat M.							
Mirömer M.	1						8
Alacakapu M.				1	1		7
Meydanbaşı M.	1				1		1
Şeyhhasan M.	1						4

Çirkin M.	2						1
Septoroz M.	1	1					6
Akminare M.							1
Çukur M.	1						1
Adafi M.		2		1			1
Ahmed Turan							
Tecde M.							4
Toplam	11	23	4	8	3	1	71

Tablo 2.22: Kasaba Nahiyesi Resmi Görevliler⁵⁶⁰

Mahalle	Serbevvâ bîn	Esamm ve Ekber	Redif	Redif Onbaşı	Redif Çavuş	Piyade-i Hassa	Süvari -i Hassa
Mollakasımoğlu	1	1	15			6	1
Kargaoğlu			18		1	7	
Hayraoğlu			21		2	11	
Kündübek			12			8	
Barguzu			6			6	
Kileyik			14			9	
Banazı			19			12	
Elmalı							

⁵⁶⁰Yiğit-Aydın, Malatya H.1258/M.1842 Nüfus Kayıtları ..., s.104-105.

Samankendi							
Şahnahanlı							
Tilek		2	5	1	1	10	
Hilan		1	6			2	
Musturu							
Kadiruşağı						2	
Haçne						6	
Cafana			1			4	
Gözene			5			5	
Mahmudi			4			1	
Alışar							
Kuşdoğan							
Çermeğe							
Toplam	1	4	126	1	3	89	1

**

Mahalle	Piyade Mansûre	Mahalle Camii İmamı	Mahalle Camii Hatibi	Mahalle Camii Müezzini	Adana'da	Gurbette
Mollakasımoğlu	5	1		1	1	2
Kargaoğlu	13					3
Hayraoğlu	11	1		1	5	5
Kündübek	3					5

Barguzu	2					
Kileyik	4				2	
Banazı	3	1	1			3
Elmalı	1					
Samankendi	2					
Şahnahanlı						
Tilek						
Hilyan	3					
Musturu						
Kadiruşağı						
Haçne						
Cafana						
Gözene	3					
Mahmudi						
Alışar						
Kuşdoğan						
Çermeğe						
Toplam	50	3	1	2	8	18

**

Tablo 2.23: Cubas Nahiyesi Resmi Görevliler⁵⁶¹

Mahalle	Redif	Tımarlı Süvari	Piyade-i Hassa	Süvari-i Hassa
Bulguri Karyesi			3	
Fırıncı Karyesi				
Hacı Halilzade Çitfliği Mezrası			1	
Sosirik Karyesi			2	
İspendere-i Ülya Karyesi	2			
İspendere-i Süfla Karyesi	1		1	
Talibin Karyesi				
Kamin Karyesi				
Yenicekendi Karyesi				
Alihanuşağı Karyesi	2		1	
Bahri Karyesi	1		4	
Nerdiban Karyesi	1		5	
Memikan Karyesi	1		3	
Çolaklı Karyesi			2	

⁵⁶¹Yiğit-Aydın, Malatya H.1258/M.1842 Nüfus Kayıtları ..., s.106.

Meydancık Karyesi	4			
Dışarcıbüük Karyesi	1			
Tepe Karyesi	1			
Karakend Karyesi				1
Yarımcahan Karyesi	1		1	
Çolakzade Karyesi	1			
Kerik Karyesi	1		2	
Derekendi nam-1 diğer Nehrin			3	
Kozluk Karyesi	1		2	
Borstun Karyesi		1	1	
Hunadi Karyesi	1			
Atabek Karyesi			1	
Gürhane Karyesi			2	
Gevenis Karyesi			2	
Halikan Karyesi	1			
Molikan Oymağı Şabikoğlu			2	

Karagöz Karyesi				1
TekederesiSeyyid Ali Uşağı				
Seyyid Ali Uşağı'ndan Mustafa Oymağı Mezrası				
Toplam	16	1	30	2

**

Mahalle	Piyade Mansûre	Tobi, Asitane	Adana'da	Asitane'de
Bulguri Karyesi	2			
Fırıncı Karyesi	2			
Hacı HalilzadeÇitfliği Mezrası	1			
Sosirik Karyesi	1			
İspendere-i Ülya Karyesi	6		2	
İspendere-i Süfla Karyesi	1			
Talibin Karyesi	3			
Kamin Karyesi	1			
Yenicekendi Karyesi				
Alihanuşağı Karyesi	4		1	

Bahri Karyesi	1	1		
Nerdiban Karyesi				
Memikan nam-1 diğer Bayırhindi Karyesi	1		1	
Çolaklı Karyesi				
Meydancık Karyesi				
Dışarcıbük Karyesi	3			
Tepe Karyesi	1			
Karakend Karyesi	1			
Yarımcahan Karyesi				
Çolakzade Karyesi				
Kerik Karyesi				
Derekendi nam-1 diğer Nehrin				
Kozluk Karyesi				3
Borstun Karyesi	5			
Hunadi Karyesi	1			
Atabek Karyesi				
Gürhane Karyesi				
Gevenis Karyesi	5			
Halikan Karyesi				

Molikan Oymağı Şabikoğlu				
Karagöz Karyesi	2			
Tekederesi Seyyid Ali Uşadı	2			
Seyyid Ali Uşadı'ndan Mustafa Oymağı Mezrası				
Toplam	22	1	4	3

Tablo 2.24: İzolu Nahiyesi Resmi Görevlileri⁵⁶²

Bend	Redif	Piyade-i Hassa	Piyade-i Mansûre
Ağa-yı Bekir (Nehrin)	1	10	4
Botan		1	1
Zeykan		1	1
Mahmuddursun		2	
Mestikân			
Pirot		1	2
Kadıoğlu		4	
Pınarlı		1	
Toplam	1	20	8

⁵⁶²Yiđit-Aydın, Malatya H.1258/M.1842 Nüfus Kayıtları ..., s.107.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL YAPI ve TOPLUMSAL MÜNASEBETLER

1.Yönetim-Halk Münasebetleri ve Toplumsal Huzursuzluklar

Malatya şehri, 1839-1900 yılları arasında Tanzimat'ın ilanı ile birlikte meydana gelen yeni idarî yapıda bazı tarihlerde Diyarbakır Eyaleti'nin bazı tarihlerde Harput Eyaleti'nin⁵⁶³ idaresinde kaza ve sancak statüsünde idarî yapısını sürdürmüştür. Bu süreç içerisinde yöneticiler de unvan olarak sürekli değişime uğramıştır⁵⁶⁴. Malatya, 1845'te Tanzimat'a dâhil edildikten sonra 1869 yılına kadar en üst yönetici olan kaymakam ve kaza müdürleri tarafından idare edilmiştir⁵⁶⁵. 1867 yılında Diyarbakır Vilayeti'ne bağlı bir kaza olan Malatya 1867 yılında yayımlanan Tuna Vilayet Nizamnamesi ile yeni idari taksimata 1869'da dâhil edilmiş ve sancak statüsüne yükseltilerek bundan sonra en üst yönetici olan mutasarrıflar tarafından yönetilmiştir⁵⁶⁶. Malatya'da kaza müdürü, kaymakam ve mutasarrıf dışında yönetici sınıfa yardım eden diğer yöneticiler; kadı (naib), mal müdürü, mukayyid, sandık emini, posta müdürü, evkaf müdürü, tahrirat müdürü, medreselerdeki ilim adamları, müftü, muhtar da bulunmuştur⁵⁶⁷.

Şehrin idaresinde aktif rol oynayan bir diğer grup *ayan*lardır⁵⁶⁸. Bu kişiler şehrin yönetiminde önceleri aktif rol oynamasa da daha sonraları yönetici sınıf üzerinde etkili olmuşlardır. Merkezden gelen fermanlar, şehrin ayan ve eşrafına bildirilerek bilgi ve görüşlerinden şehri ilgilendiren meselelerde çözüm için yardım talep edilmiştir⁵⁶⁹. Ayrıca

⁵⁶³1867'den sonra Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti olarak ismi değişmiştir.

⁵⁶⁴Bu dönemde şehri yöneten yöneticilerin unvanları ve hangi tarih aralığında görevde bulunduğu "*İdari Yapı*" bölümünde ayrıntısı ile verilmiştir. Bu yöneticiler hakkında ayrıntılı bilgi için ilgili bölüme bkz.

⁵⁶⁵14 Şubat 1842 tarihinde Takvim-i Vekâyi'de yayımlanan yazıda birimin kurulması ile "*Eşraf-ı hanedandan*" birisinin seçilmesi ile atanmıştır. 1845-1869 yılları arasında Malatya yeni idari taksimata göre Harput Eyaleti'nin kazası olmuş ve yönetici olarak da kaza müdürleri tayin edilmiştir. Kaza idarî biriminin neden ve niçin kurulduğu, görevleri hakkında bilgi için bkz. Çadircı, Musa, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi, Ankara 2017, s.232-233.

⁵⁶⁶Malatya'nın sancak statüsüne yükseltilmesinden sonra tayin edilen mutasarrıflar hakkında bilgiye bkz. "İdarî Yapı" bölümünden "Malatya Sancağı ve Mutasarrıfları" başlığı.

⁵⁶⁷Yapıcı, Süleyman, Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Malatya (1869-1908), Malatya Kitaplığı Yayınları, 2014, s.160-165.

⁵⁶⁸Ayân, Arapça göz manasına gelen ayn'ın cem'i ise de lisanımızda "*uyum*" ve "*ayün*" şeklindeki "*cem'ileri müstâ'mel ve âyân lafzı ise hasseten eşrafı kavme yani tebâr ve neseb cihetiyle halkın gözü menziline bulunan kibâr-ı millete ıtlâk olunur*", şeklinde tarif edildiğini tespit ediyoruz. Pakalın, Mehmet Zeki, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I, İstanbul, 1983, s.120

⁵⁶⁹Özdemir, XIX. Yüzyılda Ankara ..., s.134.

bu kişilerin halk ile devlet arasında aracı rolü üstlendiği ve asker toplamada, vergi yazımı ve toplanması gibi konularda devlete yardımcı olmuşlardır⁵⁷⁰.

İncelenen dönem içerisinde ayan unvanlı herhangi birine denk gelinirse de bu şehirde ayan olmadığı iddiasını doğrulamaz. Ancak belgelerde *eşraf ve nakibü'l eşraf* unvanlı birçok kişiye denk gelmekteyiz. Özellikle kaza müdürlerinin eşref-i hanedandan seçildiği bilinmektedir. Örneğin 2 Haziran 1900 tarihli elde edilen bir belgede aşiretler arasında düşmanlık ve kavga yüzünden sorunun çözümü için eşraftan ricada bulunduğu ve kendisinden yardım istenildiği görülmektedir⁵⁷¹. Ayrıca bir başka belgede ise Darende'nin Kozluca ve Setrek karyelerinde meydana gelen saldırılar sonucunda aşiretler arasında meselenin çözümü için Malatya'nın eşraflarından Hacı Abdullah Efendi'nin görevlendirildiği kaydedilmektedir⁵⁷².

Osmanlı Devleti taşra toplumunda; kadını ve erkeğiyle, esnafı ve taciriyle re'âyâ denilen şehir halkı, faaliyetleri ve bu faaliyetler içindeki birbirleriyle olan ilişkileri, gündelik hayatta en kalabalık kesimi oluşturmaktadır. Diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Malatya'da da yaşayan re'aya dini inançları bakımından başta İslamiyet olmak üzere Yahudilik ve Hıristiyanlığın çeşitli mezheplerine mensup insanlardan meydana gelmekteydi. Nüfus bakımından en kalabalık zümre olan İslamiyet'in dışında gayr-i Müslimler bu nüfus içerisinde beşte birlik bir orana sahiptiler.

Şehirde yaşayan halkın büyük bir kesimi ziraat, ticaret ve zanaat ile uğraşıyordu. Bunun yanı sıra hiçbir iş yapmayan kimselerle, kadın ve çocuklar da bu grubun içerisinde sayılabilirdi. Şehirdeki esnaf grupları ise basmacı, bakkal, cullah, kasap, habbaz, attar, arpacı, keçeci, kirişçi, boyacı, çinici, çerçi, nalbant, değirmenci, dülger, mumcu, kalaycı, terzi, kalıpcı, tütüncü, berber, allaf, boyacı ve benzeri esnaflar teşkil etmekteydi⁵⁷³.

Meclis-i Vala, 1842 yılında kurulan *kaza idarî biriminin* başına *eşref-i hanedandan* birinin müdür seçilmesi kararını almıştır. Kaza müdürü olarak seçilen yöneticilerin görev süresi boyunca bazen halk tarafından çok beğenildiği, hatta merkeze yazdıkları yazılarla bu yöneticinin görevinin devam etmesini talep ettikleri ve böylece bu

⁵⁷⁰Özkaya, Yücel, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara 1985, s.198.

⁵⁷¹BOA. DH.ŞFR. 247/112.

⁵⁷²BOA. DH.TMIK.M.. 85/13.

⁵⁷³Yiğit-Aydın, Malatya H.1258/M.1842 Nüfus Kayıtları ..., s.89-90.

müdürün de göreve devam ettiği görülmektedir. Bazen ise tayin edilen yöneticinin halka kötü muamele ettiği ve usulsüz vergilendirmede bulunduğu; ayrıca zimmetine para geçirmesi üzerine hükümete şikâyette bulunulduğu görülmektedir. Gerekli incelemelerin yapılarak şikâyetin doğruluğu tespit edilince bu yöneticinin azledildiği ve zimmetine geçirdiği vergilerin tahsil edilmesine karar verildiği görülmüştür. Bazen de halkın şikâyetinin asılsız olduğu ve yöneticinin görevini gereği gibi sürdürmesi ve görevine devam etmesi istenmiştir. Buradan çıkarabileceğimiz en önemli husus, halkın hakkını aradığı ve devletin de halkın görüşlerine önem verdiğidir. Böylece Osmanlı tebaasının, kendi bölgesinde düşüncesini ifade edebilmekte ve hükümet de halkın isteğine karşılık vermektedir. Ancak halkının yararını gözeten hükümet, bunun yanında şikâyetin doğruluğunu araştırıp yargısız karara gitmediği gerçeği unutulmamalıdır.

Malatya'ya tayin edilen yöneticilerden öncelikle halk tarafından benimsenen ve daha sonra halkın talep etmesi üzerine görev süreleri uzatılan yöneticiler bulunmaktaydı. Özellikle bu yöneticiler halkın kendine yakın gördüğü kişiler olmuştur. Örneğin; 4 Kasım 1848-15 Ocak 1850 tarihleri arasında görev yapan Cemaleddin Ağa, Malatya Kazası'nın su ve havasına uyum sağlayamayarak istifa etmiştir. Ancak halk ile birlikte kaza meclisi, Cemaleddin Ağa'nın hizmetlerinden memnun olduklarından göreve devam etmesini istemiş fakat Cemaleddin Ağa'nın keyifsizliğinden sonra memleketine gittiği belirtilmiştir⁵⁷⁴. Cemaleddin Ağa'nın istifasından sonra yerine Hasan Bey vekil olarak tayin edilmiştir⁵⁷⁵. Daha sonra halk, vekil olarak tayin edilen Hasan Bey'den memnun olduğunu belirtmiş ve asaletinin onaylanması talep edilmiş, ancak "... *erbab-ı dirayetten bir memurun tayin kılınması...*" icap ettiğinden Dergâh-ı Ali kapıcıbaşlarından Musa Bey'in tayini münasip görülmüş ve Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir⁵⁷⁶.

Bir başka örnekte; 10 Ocak-15 Temmuz 1855 tarihleri arasında Malatya Kazası müdürü olarak görevde bulunan Mehmed Hidayet Efendi, güzel yönetiminden dolayı halk tarafından benimsenen ve sevilen bir yönetiydi. Bu sebepten dolayı halk, Mehmet Hidayet Efendi'nin görev süresinin dolması üzerine, sürenin uzatılması için yönetimden talepte bulunmuşlardır⁵⁷⁷.

⁵⁷⁴BOA. A. }MKT. 224/79; BOA. MVL 80/31.

⁵⁷⁵BOA. A. }MKT. 224/79.

⁵⁷⁶BOA. A. }MKT.MVL 23/40; BOA. İ..MVL. 159/4599; BOA. A. }MKT.NZD. 2/84.

⁵⁷⁷BOA. A. }MKT.UM.. 196/15.

Kaza müdürü olarak seçilen kişi, usulsüzlük yaptığında ya da bölgeyi kötü idare ettiğinde bölge halkı tarafından merkeze bildirildiği ve gerekli incelemeleri yapan hükümetin, halkın haklı olması durumunda kaza müdürünü azlederek yerine yenisinin gönderildiğini yukarıda belirtmiştik. Örneğin 29 Aralık 1852 tarihinde Malatya Kazası'na müdür olarak tayin edilen Osman Bey, bir yıla yakın görevi süresi boyunca kötü idaresinden dolayı artan halkın şikâyetleri üzerine incelemeler yapılmış ve 21 Ağustos 1853'te görevinden azledilmiştir⁵⁷⁸.

16 Aralık 1853–10 Ocak 1855 tarihleri arasında Malatya Kazası müdürü olarak görevde bulunan Seyyid Ağa, Akçadağ Kazası olaylarında maiyetiyle birlikte Harput Valisinin yardım istemesi üzerine bu olayları bastırmada büyük yararları olmuş⁵⁷⁹; ancak Seyyid Ağa'nın, bir takım düzeni bozan ve kötü idaresine yol açan hareketlerinden dolayı görevden uzaklaştırılmıştır⁵⁸⁰.

Halk tarafından şikâyet edilen her yönetici, görevinden hemen azledilmemiş; açığa alınmış ve gerekli incelemeler sonucunda hakkında şikâyetlerin asılsız olduğu tespit edildiğinde görevi iade edilmiş ve görevine devam etmiştir. Örneğin 26 Temmuz 1858 tarihinde Malatya Kazası'na müdür olarak tayin edilen Mustafa Efendi, müdürlük yaptığı tarihlerde hakkında çıkan rüşvet haberleri üzerine görevden uzaklaştırılması ve hemen Dersaadet'e gönderilmesi istenmiştir⁵⁸¹. Ancak suçlamaları kabul etmeyen Mustafa Efendi, *"...her kimin bende bir hilal matlûbe var ise gelsun alsun deyu..."* kazaya dört gün haber salmış ve *"... şöyle ki evladı babadan ayrılır gibi gözyaşı dökmüş..."* ağlamıştır. Bunun üzerine Mustafa Efendi'den memnun olan halk, müdürlük görevinin tekrar iadesini istemiştir. Daha sonra yapılan gerekli araştırmalar üzerine çıkan haberlerin yalan olduğu anlaşılmış ve 1 Eylül 1861 tarihinde Mustafa Efendi'nin memuriyeti iade edilmiştir⁵⁸².

Bir başka örnekte, Malatya Kazası müdürlüğünde bulunan Meclis-i Kebir a'zasından Süleyman Ağa, Malatya Kazası'na ilk olarak vekil tayin edilmiştir. Ancak Süleyman Ağa'nın güzel hizmetlerinden sonra asaleti onaylanmış ve Malatya Kazası

⁵⁷⁸BOA. A.}MKT.UM.. 140/88; BOA. İ. MVL. 278/10827.

⁵⁷⁹BOA. MVL 212/25.

⁵⁸⁰BOA. İ..MVL. 321/13678.

⁵⁸¹BOA. A.}MKT.UM.. 432/18; BOA. MVL 605/43.

⁵⁸²BOA. A.}MKT.MVL. 98/22; BOA. MVL 370/14.

müdürü olarak memuriyetine devam etmiştir⁵⁸³. Kaza müdürü Süleyman Ağa'nın bir buçuk yıla yakın sürdürdüğü görevi sırasında hakkında çıkan zulüm, rüşvet alma ve vergileri zimmetine geçirme gibi haberlerin çıkması üzerine bu iddiaların meclis tarafından ayrıntısı ile araştırılması istenmiştir⁵⁸⁴. Ancak çıkan haberlerin doğru olmadığı anlaşılmış olmalı ki Süleyman Ağa'nın müdüriyeti 3 Haziran 1862'de görevinden istifa edene kadar devam etmiştir⁵⁸⁵.

Osmanlı Devleti'nin yöneticilerini azletmelerinde ağırlıklı olarak kötü yönetimi, vergi kaçırmaları ve rüşvet almaları öncelik olarak görülüyordu. Malatya Kazası müdürlerinin azledilmelerinde de bu gibi örneklere rastlamaktadır. 16 Aralık 1853-10 Ocak 1855 tarihleri arasında Cibbar-zâde Hasan Bey'den sonra Malatya Kazası müdürlüğünde bulunan Seyyid Ağa'nın kazayı idare edememesi ve düzeni bozan kötü hareketlerinden dolayı görevinden azledilmiştir⁵⁸⁶.

1872 yılında Malatya'da bulunan idareci, kötü idaresinden ve Müslüman ile gayri Müslim ayırt etmeksizin halka karşı kötü muamelesinden dolayı şikâyet edilmiştir. Dönemin mutasarrıfı, kendisi hakkında şikâyetlerin artması üzerine bir köpeğin boynuna haç takarak çarşı ve sokaklarda gezdirmiş ve halka gözdağı vermeye çalışmıştır. Ancak İslam ve Hıristiyan halk, bunların tekrar etmesi üzerine Diyarbakır Vilayeti'ne şikâyette bulunmuştur⁵⁸⁷. Bu olayın akıbetinin ne olduğu hakkında başka bir malumat elde edememekteyiz. Ancak bu dönemde görev yapan mutasarrıflara bakıldığında görevde bulunan Tayyar Paşa'nın uzun süre görevde kalmadığı ve kendisinden sonra Üveys Mehmet Paşa'nın göreve geldiği görülmektedir⁵⁸⁸. Tayyar Paşa'nın görevden alınmasının sebebi olarak bu hadisenin etkili olduğu fikri yürütülebilir.

5 Ekim 1850-19 Mart 1851 tarihleri arasında Malatya Kazası'nda müdür olarak bulunan Musa Ağa, birçok mahallede nüfus tahriratında daha önce meydana gelen olayların tekrarlanmaması, nüfus sayımının güzel bir şekilde yapılması ve ihmalkârlık gösterilmemesini istemiştir. Ayrıca askere alma işlemlerinde, kur'a isabet edenlerin

---

⁵⁸³BOA. MVL 608/106.

⁵⁸⁴BOA. A. }MKT.UM.. 505/57.

⁵⁸⁵BOA. MVL 629/106.

⁵⁸⁶BOA. İ..MVL. 321/13678.

⁵⁸⁷BOA. HR.SYS. 2939/36.

⁵⁸⁸BOA. ŞD. 1454/3; BOA. TS.MA.e 16/39.

yerlerine 13-15 yaşlarında çocukları koymaları ve bu duruma muhtarların göz yumduğu haberlerinin gelmesi üzerine Musa Ağa tarafından yöneticilere uyarı yapılmıştır⁵⁸⁹.

Hükümet, görevini kötüye kullanan idarecileri azlettiği gibi memlekete faydası olan yöneticilerin de unvanını yükseltmiştir. Örneğin Malatya İdare Meclisi a'zalarından Şahin Bey oğlu Bekir Sıdkı, Divan Efendisi oğlu Abdullah Ragıb ve Hacı Halil oğlu Hacı İbrahim Efendilerin hükümete yaptıkları faydalı hizmetlerinden ve sadakatlerinden dolayı rütbeleri arttırılmıştır. Hacı Abdullah Efendi'nin rütbesi dördüncü rütbeden mecidî nişanı ile şereflendirmiş ve Bekir Sıdkı, Abdullah Ragıb ve Hacı İbrahim Efendilerin ise üçüncü rütbeden taltifi uygun görülmüştür⁵⁹⁰.

Tanzimat'ın ilanından sonra 1845 yılına kadar geçen zaman sürecinde yapılan yenilik uygulamalarından bir tanesi de alınacak yeni önlemlerin belirlenmesi için her eyaletten vücut ve kocabaşılardan oluşan İmar Meclisi'nin kurulması olmuştur. Her sancaktan ikişer vücut ile ikişer nefer kocabaşılardan oluşan üyelerin İstanbul'a çağrılmasına karar verilmiştir. İtibarlı, hatırı sayılır ve bilgi sahibi kimselerden birisi Müslüman ve diğeri Hıristiyan olmak üzere oluşturulan bu meclis ile öncelik olarak bölgenin sorunları tespit edilecek ve ona göre çözüm yolları aranacaktır⁵⁹¹. Yapılan çağrı üzerine Diyarbakır, Malatya ve Harput sancaklarından da iki kocabaşı ve iki ileri gelen şahıs İstanbul'a gönderilmiştir. Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı Malatya Sancağı'ndan Sülükîzâde Mehmed Ağa ve Osman Ağa'nın gönderilmesine karar verilmiştir⁵⁹². Hükümet'in İstanbul'a çağırdığı bu görevliler, toplantıda hükümete vergi meseleleri ve haksız uygulamalar yüzünden şikâyetlerini dile getirmişlerdir. Bunun dışında yol, köprü ve içme suları gibi meseleler üzerinde durmuşlardır.

Malatya'da kaza müdürü, kaymakam ve mutasarrıf dışında yönetici sınıfa yardım eden diğeri yöneticiler, kadı (naib), mal müdürü, mukayyid, sandık emini, posta müdürü, evkaf müdürü, tahrirat müdürü, medreselerdeki ilim adamları, müftü, muhtar da bulunmaktaydı⁵⁹³.

---

⁵⁸⁹BOA. A. }MKT.UM.. 34/1.

⁵⁹⁰BOA. DH.MKT. 1704/27.

⁵⁹¹Çadırcı, Musa, "Tanzimat Dönemi'nde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)", Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi, Ankara 2017, s.201-202.

⁵⁹²BOA. A. }MKT. 32/41.

⁵⁹³Yapıcı, Vilayet Salnamelerinde Malatya ..., s.160-165.

Malatya Kazası'nda nüfus mukayyidi olarak bulunan İbrahim Ağa, halk tarafından sevilen bir kişiydi. Ancak İbrahim Ağa görevde bulunduğu süre zarfında maksadını kötüye kullanmış ve kaza meclisi tarafından görevinden alınmış ve yerine başka biri tayin edilmiştir⁵⁹⁴. Bir başka örnekte ise Malatya Kazası'nda müftü olarak bulunan Hacı Hüseyin Efendi, görevi sırasında kötü hareketlerde bulununca halk tarafından şikâyet edilmiş ve bu şikâyeti Şeyhülislam Efendi'ye bildirilmiştir⁵⁹⁵.

Yönetici-halk münasebeti gibi Malatya Kazası'nda bulunan idareciler arasında da anlaşmazlıklar görülmüştür. Buna örnek olarak 18 Kasım 1865 tarihinde bir buçuk seneden beri Malatya Kazası'nda naib olarak bulunan Osman Es'ad Efendi'nin görev süresi boyunca yaptığı hizmetlerden dolayı memuriyeti bir süre daha uzatılmış ancak kaza müdürü olan Osman Bey tarafından görevinin sona erdiği ve bundan sonrası için mani olduğu görülmektedir. Osman Bey, naib Osman Es'ad Efendi'nin kazada görevinin bittiğini ve yeni naib gelinceye kadar yerine bir vekil atanacağı ve bu sebepten hiçbir işe karışmaması konusunda uyarıldığı tespit edilmektedir⁵⁹⁶.

Malatya'da bazı halkın vergiden muaf olduğu görülmektedir. Örneğin Kündük Köyü halkının Derme Nehri'nin kanallarını tamir ve temizliği karşılığında vergilerden muaftır. Ancak köylerini su basan halk, zarara uğrayan kanallarından sonra yerine yenilerinin verilmesini talep etmiş ve bunu Harput valisine bildirmişlerdir⁵⁹⁷.

Akçadağlılardan Malatya İdare Meclisi a'zası Ali Ağa'nın padişahın askerlerinden bir yüzbaşı ile yedi eri yaraladığı ve bir eri de öldürdüğü ancak bazı eşya karşılığında soruşturmanın neticesiz bırakıldığı yönünde Malatya merkezinde Aziz-zâde Mustafa adında biri tarafından hükümet merkezine telgrafla şikâyet edilmiştir. Yapılan araştırma neticesinde Ali Ağa'nın o dönemde Malatya Mutasarrıfı Ali Ağa ve padişahın askerleri ile birlikte Akçadağ'da olduğu ve burada yapılan yenilik çalışmalarına yardım

---

⁵⁹⁴BOA. MVL 155/77.

⁵⁹⁵BOA. A. }MKT. 157/24.

⁵⁹⁶Malatya Kazası'nda naib olarak bulunan Osman Es'ad Efendi'nin görev süresinin bitmesi ve tekrardan uzatılması üzerine kaza müdürü Osman Efendi tarafından görevinin yapılmasına mani olduğu görülmektedir. İlgili belgede geçen bilgi için bkz. "... bir buçuk seneden beru Malatya Kazası niyabetinden bulunan Osman Es'ad Efendi'ye biraz daha müddet-i sarraf vala-yı fetva- penahiden temdid olunmuş ki bu kere kaza-i mezkur müdirliğine ta'yin olunan Osman Bey senin burada ilişkin kalmadı ta'yin olunan na'ib gelinceye kadar yerinize vekil ta'yin ideceğim diyerek hiç bir işe karışdırmamakda oldığı ..." ve "... tereke resminin dahi usuline tevkîfâten tarafından ahzine mümâna'at oldığı ...". BOA. MVL 484/112.

⁵⁹⁷BOA. A. }MKT.UM.. 19/38.

ettiği belirtilmiştir. Ayrıca kul ağası, subayların ifadesi ve dördüncü ordu kumandanlığında da böyle bir hadisenin gerçekleşmediği ve yalan olduğu belirtilmiştir⁵⁹⁸.

1 Haziran 1850 tarihinde Malatya halkı, vergilerin çok olduğunu, bu vergiyi vermek için evlerinde bakır ve halıları satarak dağılmaya yüz tuttıklarını ve perişan oldukları, veremeyenlerin ise firar ettiklerini belirtmişlerdir. Bundan dolayı yazılan verginin geçen yılına göre yarıya indirilmesini talep etmişler; lakin verginin yarıya indirilmek üzere olduğu dönemde Harput müşiri Sabri Mustafa Paşa'nın azl olması üzerine aynı vergiyi vermeye devam etmişlerdir. Malatya Kazası halkı tekrardan verginin çok olduğunu ve fakara halkın vermeye gücünün yetmediğini bu sebepten dolayı verginin yarıya indirilmesini talep etmişlerdir⁵⁹⁹. Malatya halkının şikâyetleri üzerine vergilerin düzenlenmesi ve haksızlığın önlenmesi için merkezden bir memur gönderileceği bildirilmiştir. Malatya Kazası'nda Tanzimat'ın ilanından sonra vergilerde sıkıntılar olmaktaydı. Ancak bu sorunların tam olarak çözüme kavuşturulmadığı ve vergilendirmede aksaklıkların devam ettiği görülmüştür⁶⁰⁰.

Malatya Kazası'nda 25 Kasım 1853 tarihinde halktan Zabcı-zâde merhum Yusuf Ağa zâde Ali Ağa'nın haber vermeleri sonucunda sağ kolunun üzerinden ve dirseğinden bıçak yarası ile yaralandığı ve ayrıca aşağı taraflarının da bütün bütün yaralandığı ve cildinin soyulduğu görülmüştür. Ali Ağa'ya yapılan mu'ayene ve sualinin alınmasından sonra meclis üyelerinden Hacı Abdi-zade Mahsun Ağa, Mehmed Ağa ve Mahmud Ağa ile birlikte Ali Ağa'yı zimmî Boğus'un evine götürmüşlerdir. Ali Ağa'nın çok aşırı derecede olan acısını hafifletmek için sürekli rakı içirmişler ardından *hane-i mezkûrdan bi'l-ihrac murdar suya ilkâ' itmişler ve ba'de-i balda muharrer olduğu üzere* bıçakla açılan yaraları yüzünden üç gün sonra vefat etmiştir⁶⁰¹.

Osmanlı'nın bazı sebeplerden dolayı halktan toplanan hayvanat ücretlerinin tekrardan halka verilmesi istenmiştir. Ancak 22 Nisan 1889 tarihinde Hemvend Aşiretinin sürgün edilmesi anında toplanan hayvanat ücretlerinin ödenmediği ve halkın Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti valisine şikâyeti üzerine buna sebep olanların yargılanmasına

---

⁵⁹⁸BOA. DH.MKT. 1348/37.

⁵⁹⁹BOA. MVL 90/17.

⁶⁰⁰Aksın, Ahmet, "Tanzimat'ın Harput Eyaleti'nde Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler", Belleten, TTK Yayınları, Ankara 1998, s.856.

⁶⁰¹BOA. MVL 212/25.

karar verilmiştir. Ayrıca *asakir-i zabtiyenin* kaldığı evlerde hane bedellerini halka ödettiği şikâyeti de gitmiş ve Malatya Jandarma Taburu Binbaşı Mustafa Ağa'ya bu olayın aydınlatılması ve beraberinde görevlilerin her mahalledeki bu olayın belirlenmesi ve sonrasında buna sebep olanların yargılanması istenmiştir⁶⁰².

1876 yılında İngiltere'de yaşayan İngiliz Yüzbaşısı Frederic, ülkesinde Türkiye'nin ve Türk Hükümetinin gerçekte anlatılanlar gibi olup olmadığını merak etmiş ve gerekli izin ve hazırlıklarını yaparak Türkleri incelemek için yola çıkmıştır. Türklerin kötü, cani, tembel ve Müslüman olmayanları kazığa oturtacak derecede korkunç insanlar olduğuna dair söylentiler duymuştur. Bu gezisi sırasında Malatya'dan geçen gezgin Yüzbaşı Frederick Burnaby, misafir olduğu evde Ermeni okulunda öğretmen olan bir kişiyle yaptığı konuşmada öğretmen: "... Müslümanların, bir haç yapıp bunu bir köpeğin kuyruğuna bağlamışlar. Köpek kentin sokaklarında koşuyor, küçük çocuklar ona taşlar atıyor, kutsal simgede çamurların içinde sürükleniyordu ..." diyerek bir duyum aldığını söylemiştir. Gezgin bu olaya gözleriyle şahit olup olmadığını sormuş ancak Ermeni öğretmen bu olaya şahit olmadığını, dolaylı yollardan başka kişiden duyduğunu, başka kişilerin de başkalarından duyduklarını dile getirmiştir. Böylelikle olayın herkes tarafından duyulduğu söylemiştir. Ancak Yüzbaşı "*Ev sahibime doğuda bulunduğumuz belli oluyor dedim. Siz Hristiyanların abartıya fazlaca düşkün olduğunuz belli oluyor dedim*"⁶⁰³ diyerek olaya bire bir şahit olmadan genelleme yapmanın doğru olmadığını ifade etmişti.

Yukarıda İngiliz seyyahın seyahatnamesinde anlattığı bu olaya benzer bir hadise de dört yıl önce Malatya'da gerçekleşmiştir. Ancak bu olay ile dört yıl önce meydana gelen bu olayın aynı olup olmadığını tam olarak tespit edememekteyiz. Üzerinden dört yıl geçmiş bir hadiseyi Ermeni öğretmenin yeni bir hadise gibi anlatması da tespiti zorlaştırmaktadır. 28 Ağustos 1872 tarihinde Malatya mutasarrıfını, halka kötü muamele etmesinden dolayı Müslüman ve Hristiyan halk tarafından şikâyet edilmiştir. Mutasarrıf Efendi, kendisi hakkında şikâyetlerin artması üzerine bir köpeğin boynuna haç takarak

⁶⁰²BOA. DH.MKT. 1618/54.

⁶⁰³Burnaby, Frederick, Küçük Asya Seyahatnamesi, (Çev: Meral Gaspıralı) İstanbul 1998, s.166.

çarşı ve sokaklardan gezdirmiş ve halka gözdağı vermeye çalışmıştır. Bunun üzerine Müslüman ve Hıristiyan halk Diyarbekir Vilayeti'ne şikâyette bulunmuşlardır⁶⁰⁴.

26 Nisan 1899 tarihinde, adam öldürmek suçundan onbeş yıl kürek cezasıyla birlikte Malatya hapisanesinde bulunan Osman kızı Emine sekiz yıldan beri cezasını çekmektedir. Emine'nin hapisanenin rutubeti sebebiyle romatizmalarının tüm vücudunu sarması sebebiyle tedaviden de olumlu sonuç alınamadığından padişahın affı ile cezasının geri kalan kısmını evinde geçirmesi istenmiş ve yapılan incelemeler sonucunda sağlık durumunun yetersiz olmasından dolayı affedilmiştir⁶⁰⁵.

Irza geçme suçu, İslam hukukunda ayrı bir suç olarak ele alınmamış; her türlü gayrimeşru cinsel ilişki, zina suçuyla birlikte değerlendirilmiştir. Zina: dolayısıyla ırza geçme suçu, Allah'a karşı işlenmiş bir suç olarak görülmesi sebebiyle herhangi bir şikâyete gerek duyulmadan soruşturmaya tabii tutulmuştur⁶⁰⁶. 1858 tarihli Ceza kanununun 198. Maddesinde “*bir adam bir kimsenin cebren ırzına geçerse muvakkaten küreğe konulur*” hükmü yer almaktadır⁶⁰⁷. Bundan dolayı da genellikle Osmanlı'da tecavüz suçlarının teşhir edilmesinden sonra üç yıl kürek cezası verilmiştir⁶⁰⁸. Osmanlı'da zina daha çok *fiil-i şeni* terimiyle kayıtlara geçmiş olup *cebren fiil-i şeni* tecavüz vakalarını tanımlamak için kullanılmıştır. Yapılan araştırmalarda zina suçunun, Malatya'daki yansımalarına bakıldığında örneklerine çok rastlanmamakla birlikte kimi zina suçunun tespiti yapılmış ve ne tür ceza verileceği belirtilmiştir. Örneğin 6 Ağustos 1864 tarihinde Harput meclisinde görülen bir davada Malatya Kazası sakinlerinden Mahmud'un eşi Havva, akli başında ve yetişkin olan komşu kızı Güzel'i annesinden izin alarak evine getirmiştir. Ancak Mahmud'un Güzel'in ırzına geçmeye yeltenmesi üzerine Güzel feryadlar etmiştir. Araştırma neticesinde komşuların yetişmesi sonucu Güzel'in kurtarıldığı anlaşılmıştır. Ceza kanununun 198. maddesine göre zorla ırza geçmeye yeltenmesi, *yed-i ihtiyârında olmayan esbâb-ı mâni'a haylûletiyile kasdını file getiremeyen kimsenin* üç aydan az olmamak üzere hapsolunması yazıya geçirilmiştir.

---

⁶⁰⁴BOA. HR.SYS. 2939/36.

⁶⁰⁵BOA. İ..AZN. 33/28; BOA. BEO 1308/98094.

⁶⁰⁶Dülger, İbrahim, “Irza Geçme Suçunun Tarihi Gelişimi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2000, s.87-88.

⁶⁰⁷Konan, Belkıs, “Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu”, OTAM, 2011, s.163; Dülger, Irza Geçme Suçu ..., s.93.

⁶⁰⁸Konan, Osmanlı Hukukunda Tecavüz ..., s.166.

Ayrıca genç erkek ve kadınların kandırılması ise bir aydan bir seneye kadar hapsedilmeleri de aynı kanunun 201. maddesinde açıkça bulunmuş olduğuna binaen Mahmud'a bir yıl ve eşi Havva'ya altı ay müddetle hapis cezası verilmiştir⁶⁰⁹.

Osmanlı Devleti'nin birçok şehrinde meydana gelen hadiseler, sosyal ilişkiler Malatya Kazası'nda da görülmüştür. Yukarıda verilen örnekler üzerinden özellikle şehrin yöneticileri ve yönetimde söz sahibi olan kişiler ile halk arasındaki münasebetler yansıtılmaya çalışılmıştır. Ayrıca halkın kendi aralarında olan hadiseleri verilmiştir.

1.2.Tanzimat'ın Uygulanması Sırasında Karşılaşılan Güçlükler ve Halkın Tepkisi

Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı'nı ilan ettikten sonra öncelik olarak can ve mal güvenliğini sağlayarak, herkesin gelirine göre vergilelendirmeye gidileceğini ve mal-mülk sayımı yapılacağını belirtmiştir. Bunun için sancaklarda meclisler kurulmuş ve vergilerin düzenli yazılabilmesi için memurlar tayin edilmiştir. Yeni vergi sistemi ile birlikte yıllardır halkın şikâyetçi olduğu iltizam usulünün kaldırılmıştır. Ancak sayım işleminin bitmesine kadar halktan belirli bir miktarda verginin peşin alınmasına karar verilmiştir. Vergi yazılma işlemi bittikten sonra halktan önceden peşin alınan verginin eksik olması halinde sonra tamamlanmasına; fazla olması halinde ise iade edilmesine karar verilmiştir. Fakat yerel güçlerin etkileri ve memurların daha önceden beri sürdürdükleri usulsüzlükler, vergilerin adaletli bir şekilde yazılıp toplanmasına manî olmuştur. Örneğin, Malatya'nın Tanzimat'a dâhil edildiği yıl olan 1845'te Malatya'da idareci olarak bulunan Mehmed Bey ve ardından 1846 yılında idareci Hüsnü Bey yeni vergi sistemine göre Malatya'da halktan fazladan vergi toplamış ve toplarken de halka zulüm yapması üzerine halkın büyük tepkisi ile karşılaşmıştır. “... *Malatya Kazası'nda 61 senesinde müdür bulunan Mehmed Bey ile halefi Hüsnü Bey'in tekalif-i ... den başka almış bir ve iki senelerinde muğayir-i Tanzimat-ı Hayriyye'ye kendulerinden cebren hayli akçe almış olduğundan ...*” İfadesine göre Mehmed Bey ve Hüsnü Bey'in zimmetlerine para geçirdikleri tespit edilmiş ve bu paraların tekrardan iadesi istenmiştir⁶¹⁰. Ele geçen bir başka belgede ise Malatya kaymakamı bulunan Mehmed Bey'in halktan fazla vergi topladığı ve bu vergileri devletten gizlediğini yazmaktadır.

⁶⁰⁹BOA. MVL 682/296.

⁶¹⁰BOA. A.}MKT. 51/24; BOA. A.}MKT. 69/23; BOA. A.}MKT.UM.. 35/49.

Mehmed Bey'in ölçek olarak kullandığı kırat'ın ayarını bozduğu ve vergileri eksik göndererek zimmetine para geçirdiği tespit edilmiştir. Olayın araştırılması için memurlar tayin edilmiş⁶¹¹ ve Malatya Kaza Meclisi'ne giden bu olayda Mehmed Bey'in, Malatya müftüsü ile anlaşığı da tespit edilmiştir. Daha sonra da müftü görevinden azledilmiş ve yerine Hacı Halil Efendizâde getirilirken kaymakamın devletten kaçırdığı verginin tahsil edilmesine meclisçe karar verilmiştir⁶¹². Tanzimat'ın getirdiği yeni vergi sistemi sonrası böyle bir olayın çıkması, halkın yeni vergi sistemine tepkisi değil; idarecinin usulsüz ve zulüm ile vergi toplamasından dolayıdır. Hükümet, artan şikâyetler sonrası olaya müdahalesi belki o an çözüm olmuş ancak daha sonra usulsüzlüklerin devam etmesini önleyememiştir.

Malatya Kazası'nda Tanzimat'ın ilanından sonra vergi toplamada meydana gelen hadisede bir başka örnekte ise; Malatya'da evvelden beridir akan *Deyr-i Mesih Nehri* ile halk bağ-bahçe ve tarlalarını sulamaktaydı. Fakat 1845 yılından beridir kaza müdürleri bu nehre el koymuş ve suyunu halka *öşür bedeli* altında vergi karşılığında satmaya başlamıştır. Bu vergiyi veremeyenlerin ise ağaçları, bahçeleri kuruyup telef olmuştur. Beş yıldan beridir bunun böyle devam ettiği ve vergiyi veremeyenlerin firar ederek kaçtığı belirtilmektedir. Kaza halkı, 1845 yılında Malatya'nın Tanzimat'a dâhil edilmesinden sonra Tanzimat'tan sonra 1846 yılında yazılan vergiden memnun oldukları ve bu vergiyi vermeyi istediklerini ifade etmişlerdir⁶¹³. Buradan çıkarılacak bilgiye göre; Malatya halkı, Tanzimat'ın getirdiği yeni vergi sistemine göre yazılan vergiden memnun oldukları ve buna göre Tanzimat-ı Hayriye'ye uygun vergi vermeye devam etmek istedikleri ancak bu vergilere ek olarak fazladan vergi vermeye güçlerinin olmadığını bildirmişlerdir.

1848 yılına ait başka bir belgede, yine halkın şikâyeti üzerine hem usulsüz hem de kendi kendilerine vergi topladıklarına dair bir bilgiye rastlanılmaktadır. Malatya Kazası halkı, 1839'da Nizip Savaşı yüzünden kışlık evlerini bırakıp yazlıklarında kışı geçirmek zorunda kaldıklarını ve askerlerin evlerini harap etmesi yüzünden tekrar evlerine dönmediklerini belirtirler. Daha sonra yeni yerleşim bölgelerine tam yerleşmeden Harput Eyaleti Valisi Mehmet Şakir Efendi'nin, Tanzimat'ın getirdiği yeni kuralları uygularken gereği gibi davranmadığı, bazı bölgelerde gelire göre vergi yazarken

⁶¹¹BOA. C..DH.. 334/16652.

⁶¹²BOA. A.}MKT. 1262/51.

⁶¹³BOA. I..MVL. 122/3093; BOA. MB.İ... 2/76.

bazı bölgelerde sayım bile yapılmadan ceza verir gibi vergi yazdığı yönünde şikâyetler edilmiştir. Bir eve *on sekiz kuruş* vergi yazılırken başka bir eve *seksen üç kuruş* vergi yazılmıştır. Halkın bunların yarısını vermeye güçleri bile yok iken tekrardan geri ödeneceği sözü ile bir de Bedirhan Bey meselesi yüzünden Malatya’da yüz elli baş hayvan ile vergi istenmiştir. Fakat ardından aynı mesele yüzünden yüz otuz kadar askerin elbisesi, silahı vergiye çevrilmiş ve önceden istenen vergiye dâhil edilerek tekrardan vergi alınmıştır. Bu vergiden sonra ücret talep edilmeyeceği ve toplanan bu vergilerin ise daha sonraki vergilere sayılacağı söylenmiştir. Ancak sonraki vergiler, bir kat daha arttırılmış ve aynı şekilde toplanmaya devam edilmiştir. Bunun üzerine halk, daha önce kendilerinden toplanan hayvanlarla fazla vergilerin iade edilmesini talep etmiştir. Yapılan itirazlar incelenmiş ve toplanan fazla vergilerin iadesine karar verilmiştir. Fakat Bedirhan Bey vakasında alınan hayvanların ücretsiz alındığı ve parasının verilmeyeceği belirtilmiştir⁶¹⁴.

Malatya, 15 Nisan 1845 tarihinde Diyarbakır Vilayeti’ne bağlı bir sancak olarak Tanzimat’a dahil edilmiştir⁶¹⁵. Bir yıl sonra 1 Nisan 1846 tarihinde Harput eyalet haline gelince Malatya Sancağı kazaya dönüştürülmüş ve Harput Eyaleti’nin kazalarından birisi haline getirilmiştir⁶¹⁶. Tanzimat’ın “... *her şahsın, emlak ve kudretine göre bir münasib vergi tayin olunarak kimseden ziyade şey alınmaması* ...”⁶¹⁷ şartı ile yeni vergi usulüne göre mal-mülk ve nüfus sayımı yapılmış ve Tanzimat-ı Mülkiye usulünce Malatya Sancağı’na 650 kese vergi tahsis olunmuştur. Tanzimat’ın getirdiği yeni vergi yazılırken Malatya Sancağı; Şiro, İzoli, Balaban, Akçadağ, Arguvan, Hekimhan ve Ayvalıdere ile birlikte toplamda yedi kazadan oluşmaktaydı. 650 kese vergi de bu kazalardan toplanmaktaydı. Fakat kısa süre sonra Malatya Sancağı kazaya dönüştürülmüş ve bu kazalar da Malatya Sancağı’ndan ayrılmıştır. Ancak kaza halkı Malatya’nın sancak olduğu dönemde yazılan 650 kese vergiyi ödemeye devam ettirilmiştir. Malatya Kazası halkı, 650 kese verginin çok olduğunu ve ödeme imkânlarının olmadığını belirterek bu vergiye itiraz etmişlerdir. Yapılan itiraz sonucunda hükümet bu sorunun çözümü için

---

⁶¹⁴ “... *istihdâm olunan hayvânâtın ücûrât-ı lâzimesi verilmeyerek meccânen kullanıldığı tahkik ve istihbâr olmuş...*”. BOA. İ.DH.. 169/8909; BOA. A.}MKT. 165/7; BOA. C..ML.. 35/1586.

⁶¹⁵BOA. C..DH.. 75/3705.

⁶¹⁶BOA. C..DH.. 75/3705; Aksın, Ahmet, “Osmanlı Döneminde Harput’un (Ma’muratü’l-Aziz) İdari Yapısı”, Tarih Yolunda Bir Ömür: Ergün Öz Akçora Armağanı, (C.I), Hiper Yayın, İstanbul 2019, s.399-400.

⁶¹⁷Kaynar, Reşat, Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.224-225; İnalçık, Halil-Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu”, Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2012, s.89.

Malatya sancak iken ayrılan kazaların tespit edilmesini ve 650 kese verginin kazalara eşit şekilde serpiştirilmesini emretmiştir. Daha sonra ise Malatya Kazası'na düşen verginin tespit edilmesine karar verilmiştir⁶¹⁸.

Malatya'nın Harput Eyaleti'ne bağlı olduğu 1850 yılında Harput valisi Osman Nuri Paşa, Malatya ve diğer kazalarda vergilerin yüksek olduğunu ve halkın sürekli şikâyet ettiğini hükümete bildirmiştir. Osman Nuri Paşa'nın hükümete bildirdiği bu sorunun çözümü için bir memur görevlendirilerek gönderilmiştir⁶¹⁹. Gönderilen bu memurun vergileri hafifletmesi ve sorunu çözmesi istenmiştir. Buradan anlaşılıyor ki Osmanlı yeni vergi sisteminde, halka yüklenen vergilerin miktarının çok olduğunu anlamış ve düzeltilmesi için memur göndermiştir. Başka bir ifadeyle Osmanlı'nın, Tanzimat'a dâhil edilen bölgelerde yeni uygulamalara erken ve aceleci davranıldığını fark edince düzeltilmesi için müdahalede bulunduğu görülmüştür⁶²⁰.

Osmanlı'nın diğer şehirlerinde olduğu gibi asker ve subaylar, göreve giderken kendilerine ayrılan bölgelerde ikamet etmek yerine halkın evlerine ve mallarına el koymaktaydı. 2 Mart 1846 tarihinde Malatya Kazası'na gelen asker ve subayların kendileri için ayrılan yerlerde kalmadıkları ve halkın içine indikleri görülmektedir. Askerler, çarşı civarında bulunan Ermenilerin evlerine girmiş, yatak ve yorganlarını alarak hayvan ve yiyeceklerine el koymuşlardır. Ermeni halkının perişan ve mağdur olması üzerine Ermeni Patriği, halkın perişan ve mağdur olduğunu belirtmiş ve bu duruma itiraz ederek bu durumun düzeltilmesini istemiştir⁶²¹. Osmanlı Devleti, halkın bu tür şikâyetlerin artmış olduğu beyanıyla Tanzimat-ı Hayriye'nin yararı için bölgelere gönderilen memurların Tanzimat'a zıt olan davranışları ve halkı perişan eden keyfi hareketlerini yasaklamıştır. Malatya Kazası'nda da gelip giden memurların ihtiyaçlarını kendi paralarıyla karşılamaları ve halka yük olmamaları konusunda uyarılmıştır. 2 Temmuz 1848 tarihinde Harput Valisi Mustafa Sabri Paşa ve Malatya Kazası naibine gönderilen bir emirle Malatya Kazası'na gelip giden memurların halkı gönülsüz kullanma olayların önlenmesini, bu memurların ihtiyaçlarını tedarik ederek münasip hane ve

---

⁶¹⁸Hükümet, Harput Valisi Osman Nuri Paşa'nın talebi üzerine vergi sorununu çözmek için 2500 kuruş maaş ve 1000 kuruş yol harçlığı vererek Numan Efendi'yi memur tayin etmiştir. BOA. C..ML.. 35/1586; BOA. MKT.UM.. 21/57.

⁶¹⁹BOA. C..ML.. 35/1586; BOA. A.}MKT.MVL. 30/81.

⁶²⁰BOA. C..ML.. 35/1586; BOA. C..DH.. 334/16652.

⁶²¹BOA. A.}DVN. 14/81.

mahallelere gönderilmeleri ve böylelikle halka yük olmamaları istenmiştir⁶²². Elde edilen bu bilgiden Osmanlı Devleti, Tanzimat'ın yararına ters düşen her türlü hareketi yasaklamış ve bu tür hadiselere çözüm bulunması emredilmiştir.

1.3.Malatya Kazası'nda Eşkîya Olayları

Osmanlı Devleti'nin önemli sorunlarından biri olan eşkıyalıklar hadiselerinin birçok örneği Malatya'da da görülmüştür. Malatya'da eşkıya saldırıların özellikle Akçadağ'da çok olduğu görülmektedir. Örneğin eşkıyaların, Akçadağ Hükümet Konağı'na saldırdığı ve bunların yakalanması için hemen birlik oluşturulması ve sevk edilmesi emredilmiştir⁶²³. Akçadağ Kazası halkının sürdürdüğü eşkıyalıklarda, oralara şuralara nefretle saldırmaları, köylerde birkaç eri katl ve idam etmeleri, yol kesmeye cesaret etmeleri, gelen ve gidenlere saldırmaları gibi padişahın topraklarında ziyan ve zararları yüzünden bu asilerin huylarının düzeltilmesi için Harput Valisi Ömer Efendi'ye haber gönderilmiştir. Ömer Efendi, dönemin Malatya Kazası müdürü Seyyid Ağa'yı görevlendirmiş ve maiyetiyle birlikte Akçadağ halkı üzerine göndermiştir. Seyyid Ağa, tüm halka nasihat ve öğütlerde bulunarak Akçadağ Kazası *ahalilerini taht-ı hükümete ilkâ' idub* yol boyunca da Kürtlerin de sorunlarını şimdilik yoluna koyduğunu ve olayların durdurulduğunu bildirmiştir⁶²⁴. Ancak Akçadağ Kazası halkı uyarılara rağmen aynı hareketlerine devam etmiştir. 16 Ekim 1860 tarihinde Akçadağ halkının isyanında ileri gelenlerin Harput'a gönderilmeleri istenmiştir⁶²⁵.

Bir başka örnekte ise 1860 yılında Malatya civarında bulunan İran hacılarına Akçadağ eşkıyaları saldırmış, bir kişiyi öldürmüş ve mallarını gasb etmişlerdir. Bunun üzerine bu eşkıyalardan bazılarının yakalandığı ve geri kalanının ise bölgedeki kuvvetlerden faydalanılarak aranması ve yakalanması istenmiştir. Ayrıca gasb edilen malların geri alınarak iade edilmesi ve olayda ihmali görülen Malatya müdürünün ve eşkıyaların mahkemeye çıkarılarak hesap sorulması istenmiştir⁶²⁶. Daha sonra yapılan yargılamada İran hacılarına yapılan bu saldırıda Akçadağ Müdürü Mustafa Efendi ve

---

⁶²²BOA. A. }DVN. 38/50.

⁶²³BOA. Y..PRK.ASK. 71/81.

⁶²⁴BOA. MVL 212/25.

⁶²⁵BOA. A. }MKT.UM.. 432/18.

⁶²⁶BOA. A. }MKT.UM.. 407/33; BOA. A. }MKT.NZD. 321/87.

meclis azalarının ihmallerinin görüldüğü anlaşılmış ve haklarında soruşturma başlatılmıştır⁶²⁷.

Malatya’da Şaki Hüseyin isimli eşkıya, Dede Köyü’nde Mehmed Ağa’nın hane ve eşyalarını zapdetmiştir. Bunun üzerine gereği yapılarak bu hanenin ve eşyaların geri alınarak sahibine verilmesi emredilmiştir⁶²⁸. Malatya sakinlerinden ve zorbalarından Hacı Mustafa, Semerci Hacı Mehmed ve birkaç kişi yeniçeri iddiası ile başlarına topladıkları eşkıyalar ile birlikte halka tecavüzlerde bulunmuşlardır. 31 Ekim 1883 tarihinde Halkın şikâyetleri üzerine meydanlara çıkılarak tecavüzlerin durdurulması için fetvalar verilmesi için talepte bulunmuşlardır⁶²⁹.

1.4.Müslüman ve Gayr-i Müslim Münasebetleri

1839 yılında Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile birlikte *Millet Sisteminin* yerine Müslüman ve gayr-i Müslim tebaa ayırt edilmeksizin can, mal ve namusu devlet garantisine alınmış ve eşit haklara sahip olmuşlardır⁶³⁰.

Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile birlikte sancaklarda kurulan meclislerde, üyelerin içerisinde gayr-i Müslim halkın bulunduğu yerlerde metropolit ve hahambaşı gibi ruhani ve dinî liderlerle iki nefer kocabaşlarının da bulunması istenmiştir⁶³¹. 1845 yılında Tanzimat’a dâhil edilen ve o dönem sancak olan Malatya’da ilk defa kurulan idare meclisinde gayr-i Müslim halkı temsil etmesi için *Ermeni milletinden Mihail zimmî* seçilmiştir⁶³². Tanzimat’ın getirdiği yeni uygulamalarda ayırt edilmeksizin Malatya İdare Meclisleri’nde gayr-i Müslim halkı temsil eden üyeler bulunmuştur.

⁶²⁷BOA. A. }MKT.UM.. 426/55.

⁶²⁸BOA. A. }MKT.DV.. 194/2.

⁶²⁹BOA. C..ADL. 37/2230.

⁶³⁰Ercan, Toplu Eserler: II ..., s.141; Çadırcı, Musa, “ Osmanlı İmparatorluğu’nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)”, Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2017, s.259.

⁶³¹Ortaylı, İlber, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), TTK Yayınları, Ankara 2018, s.33-34.

⁶³²Diyarbakır Eyaleti’ne gönderilen belgede Diyarbakır Eyaleti, Malatya ve Arapkir sancaklarının Tanzimat’a dâhil edildiği ve birer tane e Sancak Meclisleri kurularak üyelerinin kimlerden oluşacağı ayrımı ile belirtilmekteydi. Belgede geçen “...*Tanzîmât-ı hayriyeicâbınca bu makûlere’s-i eyâlete sancak meclisi a’zâsı on üç neferden mürekkebe olub a’zâ-yıt abîb ki zabıta me’mûru ve hâkim ve muhâssıl ve müftü ve emlâk ve emvâl kâtibleriyle metropolid vekîli ve kûsûr altı nefer islâm ve re’âyâdan olarak vücûh-ı memleketden bi’l-intihâb...*” ifadeye göre sancak meclisinde bir tane de ehl-i zimmetten birinin halkı temsil etmesi için seçilmesi istenmiştir. BOA. C..DH.. 75/3705.

1856 yılında Islahat Fermanı'nın ilan edilmesiyle birlikte Osmanlı tebaasında hangi milletten olurlarsa olsunlar, gayr-i Müslimler devletin hizmet ve memuriyet kadrolarında eşit şekilde bulunmalarına ilişkin karar alınmıştır⁶³³. Bundan sonra gayr-i Müslimler yönetim ve hizmet kadrolarında gerekli şartları sağladıkları sürece hep görev almışlardır. Hatta bunun bir örneği 4 Mart 1880 yılında Malatya Bidayet Meclisi A'zalığına seçilen Ermeni milletinden Parsihyan Manukyan, Ermeni milletinden olduğu bahanesiyle memuriyetinin onaylanmadığı iddia edilmiş ancak bunun böyle olmadığı Manuk Efendi'nin vergilerini düzenli ödemediği ve bu sebepten dolayı memuriyetinin onaylanmamıştır. Manuk Efendi'nin yerine vergilerini düzenli ödeyen, dirayetli ve yetenekli olmasından dolayı Manuk Efendi yerine Kirkor Efendi Malatya Bidayet Meclisine a'za seçilmiştir⁶³⁴. Belgeden elde edilen bilgiye göre Malatya Kazası'nda gerekli şartları sağlayan gayr-i Müslimler, hangi milletten olursa olsunlar yönetime katılma hakkına sahip olmuşlardır.

Müslüman ve gayr-i Müslim tebaanın eşit olduğunu gösterir en güzel örneklerden bir tanesi de 11 Kasım 1882 yılında Malatya Sancağı'na mutasarrıf olarak atanan Katolik milletinden Oseb Efendi'dir. Oseb Efendi, Mardin ve Siird sancaklarına atanan diğer gayr-i Müslim mutasarrıflar gibi Malatya Sancağı'na mutasarrıf olarak atanmıştır⁶³⁵. Ancak ne zaman görevinin son bulduğu hakkında malumata sahip değiliz. Yaklaşık bir yıl sonra Şakir Paşa mutasarrıf olarak sancağa atanmıştır⁶³⁶.

Malatya İdare Meclisi'nde diğer milletlerden üye bulunduğu halde "...*Malatya Meclisi'nde Katolik milletinden a'za olmadığından...*" Ermeni Patriği ve meclisi tarafından halktan ve Katolik milletinden Çolakoğlu Bağdasar'ın meclise üye seçilerek tayini istenmiştir. Bu talep Osmanlı makamlarınca uygun görülmüş ve Çolakoğlu Bağdasar'ın tayini kabul edilmiştir⁶³⁷. Elde edilen bu belgeden anlaşılacağı üzere gayr-i

---

⁶³³Kırmızı, Abdülhamit, "Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslim İstihdamı", Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, 2002, s.301.

⁶³⁴BOA. HR.SYS. 2942/34.

⁶³⁵Oseb Efendi'nin Malatya Sancağı'na mutasarrıf olarak tayin edildiğini gösteren belgede ayrıca Mardin ve Siird Sancaklarına da gayr-i Müslimlerin mutasarrıf olarak atandıkları yazmaktadır. Bkz. "*Diyarbakir Katolik milletinden Oseb Efendinin Malatya ve Ohannes Efendinin Mardin ve Agob Efendinin Siird sancakları mutasarrıfları ve Serkiz Efendinin Zeytun Kaimakamlığı muavinliklerine dair 1561 ve 1620 numerolarıyla murakkım olub ba-irade seniyye-i hazret-i padişah-ı bab-ı âliye iade kılınan tezkireler başveکہlet tarafından tezkire-i hususiyye ile tekrar arz olunarak hak-i pay-ı hümayun-u hazret-i mülükanelerine takdim kılınmıştır*". BOA. Y..RK.BŞK. 6/90.

⁶³⁶BOA. ŞD. 1459/44; Sâlnâme-i Diyarbakir, 1300, s.63; Sâlnâme-i Ma'muratü'l-Aziz, 1302, s.81.

⁶³⁷BOA. HR.MKT. 290/14.

Müslim milletinden olan halkın, meclislerde kendilerini temsil eden bir kişinin olduğu görülmektedir. Aksi durumda ise bu örnekte olduğu gibi kendi milletini temsil eden bir kişinin bulunmadığını belirttiklerinde bu sorunun çözüme kavuştuğu ve Osmanlı'nın toprakları üzerinde yaşayan her milletin taleplerini karşıladığı ve haklarını koruduğu görülmektedir. Tanzimat'ın ilanından sonra Müslüman ve gayr-i Müslim halk arasındaki ayırım ortadan kalkmış ve gayr-i Müslim tebaa, yönetim ile birlikte sosyal hayatın her alanında görülmüştür.

Malatya Kazası'nda mal müdürü olarak bulunan Mahmud Efendi, mal müdürü olduğu dönemde Ankara'da bulunan Niko Gosdan'ın 74080 kuruş aşar borcuna kefil olduğu ancak Niko Gosdan'ın vefat etmesi üzerine ve yerine de varisi olmaması sebebiyle geçerli sebeplerden dolayı bu borç kaydının silinmesini talep etmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda da bu borç kaydı silinmiştir⁶³⁸.

Malatya Kazası'nda bulunan gayr-i Müslim halk, idarede olduğu gibi sosyal ve kültürel alanlarda da yer edinmiştir. Örneğin tereke kayıtlarında Malatya'da *Katolik milletinden* olan *Adam oğlu Ferdinat*'ın ticaret için Malatya'da olduğu görülmektedir⁶³⁹. Ferdinat'ın terekesinde çıkan eşyalara bakıldığında hem kültür olarak hem de ekonomik olarak zengindir. Özellikle diğer terekeler göz önüne alındığında terekede çıkan fırça, boya ve boya şişesi, defter, kalem, divid ve sim dökme, simkar'i saat, gümüş bıçak, sim sigara kutusu bu düşünce doğrular niteliktedir⁶⁴⁰. Ancak bunun dışında Müslümanlar ile gayr-i Müslimler arasında kullanılan eşyalara bakıldığında belirgin bir farklılık görülmemekle birlikte gayr-i Müslimlerin terekelerinde bulunan eşyaların benzer olduğu görülmektedir. Örneğin Çukurdere Mahallesi'nde 21 Şubat 1878 tarihinde ölen Ermeni milletinden Karabet oğlu Miço'nun terekesinde kazgan, tencere, sahan, leğen, çuval, bel, kazma, balta gibi eşyalar bulunmaktaydı⁶⁴¹. Mustafapaşa Mahallesi'nde 4 Mart 1878 tarihinde ölen Hasan oğlu Hüseyin Efendi'nin terekesinde de kazgan, teşt, leğen, çuval, harar, balta, bel, dehre, leğen ibrik gibi benzer ürünler bulunmaktaydı⁶⁴². Ayrıca Miço

---

⁶³⁸BOA. İ..ML.. 26/17.

⁶³⁹Malatya Şer'iyye Sicili, 7747, No:178.

⁶⁴⁰M. Ş. S. 7747, No:178.

⁶⁴¹M. Ş. S. 7747, No:30.

⁶⁴²M. Ş. S. 7747, No:49.

hayvancılıkla uğraştığı için terekesinde Malatyalı yerli aileler gibi merkeb, öküz, tosun, inek, düve de bulunmuştur⁶⁴³.

Malatya Kazası'nın Çırmıktı köyünde oturan Ermeniler, mezarlıkların altı saat uzaklıkta bulunduğundan kışın ölümlerin defnedilmesi hususunda büyük zorluk çekmekte olduklarını bildirmişlerdir. Ermeni milleti Patriği Piskoposu Asvador, hükümet merkezinden; 3 Şubat 1842 tarihinde köyün çevresinde bir yerde satın aldıkları *Belenensesi* adıyla bilinen bir adet mülk tarlaları taşlık olup tarım yapılabilir arazilerden olmadığı ve bu sebepten dolayı bir sakıncası yoksa ölümlerini bu tarlaya gömerek, içinde buldukları sefaletten kurtulmaları için *izni ihtiva* eden emir verilmesi ricasında bulunmuştur. 2 Ocak 1842 tarihinde Divan-ı Hümayun'dan gelen cevap Ermeni milletinin ölümleri defnetmek için aldıkları arazinin gerçekten mülk mü yoksa zeamet, timar ve mukataa dâhilinde tarım yapılan yerlerden midir, ölümleri defnetmek için sakıncası var mıdır şeklinde araştırılıp ona göre buraya ölümlerin defnedilmesi için izin verilmesi kararı çıkmıştır⁶⁴⁴.

Malatya'da gayr-i Müslimlerin bazı işletmeleri aldıkları görülmektedir. Örneğin Malatya Kazası'nda Tepehan adlı bölgede 21 Ekim 1860 tarihinde bakır madeninin işletmesinin ihalesinin Sarraf oğlu Vatan'a verildiği görülmektedir⁶⁴⁵. Bir başka örnekte ise 15 Şubat 1873'te ise Tepehan'da nühas madeninin işletmesi Arslanoğlu ve Samancızade Kevork Efendilere verilmiştir⁶⁴⁶. Bunun yanında yine 3 Ocak 1899'da Tepehan'da bakır madeninin işletme ihalesi gayr-i Müslim Arslanoğlu Kigork Efendi'ye verilmiştir⁶⁴⁷.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı ülkesinde birçok yerleşim bölgesinde olduğu gibi en önemli nüfus hareketlerine sebep olan Ermeni isyanları Malatya'da da yaşanmıştır. Malatya'da Bizans III. Constans (641-668) döneminden beri Ermeni nüfusunun olduğu bilinmektedir. Selçuklu, Moğollar, Memluklar ve özellikle Osmanlı döneminin millet-i sadıkası olan Ermeniler, Berlin Antlaşması'ndan (1876) sonra

---

⁶⁴³M. Ş. S. 7747, No:30.

⁶⁴⁴“...zırolunan arâzi inha olunduğu üzere sahih mülk müdür yoksa ze'âmet ve timar ve mukâta'a dahilinde zira'at olunan mahallerden midir ve bir gûne mahzur var mıdır, yok mudur, keyfiyeti ma'rifet-i şer'-i şerif ve ulemâ-i belde ve ahâli-i ehl-i İslam hazır buldukları halde gereği gibi tahkik birle bâ-i lâm ve tahrirat inha olunmak üzere emr-i âli i'tası menû-ı re'y-i 'alileri idüğü ma'lum-ı devletleri buyuruldukta...”. BOA. C..ADL. 54/3262.

⁶⁴⁵BOA. A. }MKT.NZD. 331/60.

⁶⁴⁶BOA. A. }MKT.MHM. 447/45.

⁶⁴⁷BOA. BEO 1250/93713.

Avrupalı devletlerin kışkırtmaları ile isyanlar başlatmışlardır. Ermeniler, bir devlet kurmak istedikleri Vilayat-ı Sitte'nin altı vilayetinden biri olan Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti'ne bağlı olan Malatya'yı da kendi sınırları içerisinde kabul ederek önemli isyan merkezlerinden biri haline getirmişlerdir⁶⁴⁸.

Ermeniler, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Ruslara yardım etmiş ve bu sebepten dolayı durumları hakkında destek istemişlerdir. Ruslar da 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Ermenilerin yaşadığı Doğu vilayetlerinde ıslahat yapılması ve Kürt-Çerkezlerden korunacağı şeklinde bir ibare komuştur. Daha sonra İngiltere'nin baskısıyla 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşmaları ile Ermenilerin durumu, uluslararası kamuoyunda gündeme gelmiştir. Böylece Ermenilerde bağımsız devlet kurma düşüncesi başlamıştır. Bir süre sonra meydana gelen olaylar örgüsü Ermeniler'in örgütlenmesine ve silahlanmasına, böylece kurmaya çalıştıkları alternatif hâkimiyete çabalaması bölgedeki Müslümanları da rahatsız etmiştir. 1890-1895 yılları arasında meydana gelen olaylar Ermeniler ile Malatya halkı arasındaki güven duygularını azaltmıştır. Daha sonra Malatya'nın yakın çevresinde Müslümanlar ile Ermeniler arasında meydana gelen olaylar, gerginliği iyice arttırmıştır. 4 Kasım 1895 tarihinde patlak veren Ermeni isyanlarında Ermeniler, Cuma namazı vakti şehirde Müslümanları katletmeye başlamışlarsa da devlet idarecileri ve Ermeni ruhani reislerinin araya gimesi ile olayların yatıştırılması sağlanmıştır. 9 Kasım 1895 tarihinde Ermeniler'in silah bırakmasıyla isyan son bulmuştur. Sorgulanan Ermenilerden isyan hareketine karışan 11 kişinin idamına, 12 kişinin müebbed hapsine ve 27 kişinin ise üçer yıl hapsine karar verilmiştir⁶⁴⁹.

1895 yılının Kasım ayında meydana gelen hadiselerde iki taraf arasında çok sayıda insan yaşamını kaybetmiştir. Malatya'da yaşanan bu olayda ölü ve yaralıların sayısı ile ilgili kaynaklarda çok farklı sayılar elde edilmektedir. Özellikle yabancı kaynaklar Malatya'da Ermeni katliamı yapıldığı izlenimini oluşturmak için oldukça abartılı sayılar vermişlerdir⁶⁵⁰. Osmanlı Devleti, Malatya'da yaşanan olayların

---

⁶⁴⁸Bozan, Oktay, Malatya ve Çevresinde Ermeni Olayları, Geçmişten Günümüze Malatya Kent, Kültür, Kimlik, (C.I), Ankara 2017, s.103.

⁶⁴⁹Yılmaz, Hasan, Malatya Sancağı ve Çevresinde Ermeni Olayları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sakarya 2007, s.108.

⁶⁵⁰Yabancı kaynaklar; Malatya Kazası'nda 13.230 olan Ermeni nüfusundan 2249 kişinin hayatını kaybettiği ve bin kişiye varan Ermeninin ise zorla Müslüman yapıldığını belirtmişlerdir. Yılmaz, Malatya Sancağı ve Çevresinde Ermeni ..., s.97-98.

incelenmes için bir heyet oluşturmuştur. Oluşturulan *Tahkikat Heyeti*'nin adil olması için bir Ermeni'ye de görev verilmiştir. Tahkikat Heyeti'nin tuttuğu raporlar, Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti'nde hayatını kaybedenlerin sayısını vermiş ve Malatya ile bağlı kazaların sayısını vermemiştir⁶⁵¹.

1895 Ermeni olaylarının yaşandığı yerlerden biri de Hekimhan nahiyesidir. Hekimhan'da Ermeniler ile Müslümanlar arasındaki ilişkiler uzun yıllardan beridir çok iyiydi ve bu olaylardan etkilenen Ermeniler çok zor durumda kalmışlardır. Kaza müdürü çatışmaları engellemek için buradaki Ermenileri himaye etmiş, Malatya'dan jandarma desteği istemiş ve kadınlar ile çocukları Müslüman evlerine yerleştirmiştir. Ermeni erkekleri de dağlara kaçmıştır⁶⁵². Bu olayların meydana geldiği dönemde Müslüman evlerine yerleştirilen dokuz Ermeni kadın, Müslüman ailelerin yanlarında kaldıkları sırada kendi rızaları ile Müslüman olmuşlardır. Ancak Fransa Konsolosluğu, bu Ermeni kadınların Müslüman evlerinde zorla tutulduğunu ve baskı sonucunda zorla Müslüman olduklarını iddia etmiştir. Fransa Konsolosluğu, ortaya attığı bu iddiada Ermeni kadınların bu evlerde zorla kaldığını, Malatya İdare Meclisi'nin bu kadınları getirterek aileleri ve Katolik Patrikliği huzurunda ifadelerinin alınması istenmiştir⁶⁵³. Fakat bu iddiaların tamamen asılsız olduğunu göstermektedir. Malatya İdare Meclisi tarafından yürütülen bu davada, Müslüman evlerinde bulunan Ermeni kadınların alınan ifadelerinde kendi rızaları ile Müslümanlığı tercih ettikleri ve akrabalarının yanına dönmek gibi bir arzularının olmadığını söylemişlerdir. Fransız Konsolosluğu'nun iddia ettiği gibi dokuz Ermeni kadının baskıyla Müslüman olmadıkları ve Katolik dinine dönmek istemedikleri anlaşılmıştır⁶⁵⁴. Böylece Katolik milletinden olan bu kadınlar, kendi rızaları ile Müslümanlığı seçmiştir.

1.5.Malatya Kazası'nda Doğal Afetler

Doğal afetler, en temel sonucu itibariyle büyüklüklerine göre yerleşim alanları ya da doğanın ciddi bir şekilde zarar görüp değişmesine sebep olmuştur. Bu değişim sonucunda toplu ölümler ve hastalıklar ile beraberinde meydana gelen göçler, hem

---

⁶⁵¹1895 olaylarında hayatını kaybeden Müslüman ve Ermenilerin sayısı için bkz. Bozan, Malatya ve Çevresinde 1895 Ermeni Olayları ..., s.113-114; Yılmaz, Malatya Sancağı ve Çevresinde Ermeni ..., s.97-98.

⁶⁵²BOA. Y..PRK.UM.. 33/48.

⁶⁵³BOA. HR.TH.. 190/78.

⁶⁵⁴BOA. DH.TMIK.M.. 28/1; BOA. HR.TH.. 190/78.

demografik yapıyı hem de insanların yaşamını etkilemiştir. Osmanlı'da da biyolojik kökenli çekirge istilaları, salgın hastalıklar, yangınlar, depremler, dolu yağışı, fırtına ve sel gibi afetler yüzyıllar içerisinde birçok bölgede yaşanmıştır⁶⁵⁵. Malatya'da da XIX. yüzyılın son çeyreğinde deprem, yangın, kolera, çekirge istilaları gibi talihsiz doğal afetler yaşanmıştır. Ard arda gelen her yıkıcı olay başka bir felaketi getirmiştir. Malatya halkı, başlangıçta bu olaylara mahalli tedbirlerle çözüm aramaya çalışsa da bunlar yeterli olmamış, Osmanlı ve halkın ortak yardım faaliyetleri ile sorunlar çözüme kavuşturulmuştur⁶⁵⁶.

1.5.1. Yangınlar

Malatya'da görülen yangınlar, büyük maddi, manevi zarara ve sıkıntılara yol açmıştır. Malatya'da 1889-1890 yıllarında görülen yangınlar, 1839 yılında Aspuzu'ya göç eden halkın neredeyse binlerce yapısını silip süpürmekle kalmamış; ayrıca insan hayatını, toplumsal yaşamı ve ekonomik yapıyı derinden etkilemiştir. Malatya çarşısında iki yıl üst üste bilinmeyen sebeplerden dolayı çıkan yangının ilkinde (20 Kasım 1889) 1000 dükkân, üç cami⁶⁵⁷, iki han ve 20 kadar da evin yanmasına sebep olmuştur⁶⁵⁸. Yangın sonrasında medrese ve camide kalan öğrenciler ile müderrislerden dolayı buraların tamirati aciliyet gerektirmiş ve kış bastırmadan bu yapıların tamiri için 40.000 kuruşa ihtiyaç duyulmuştur⁶⁵⁹. Ancak gelir getiren vakıfların da yanması ve yapılan yardım kampanyasında ancak ihtiyaç olanın yarısı toplanabilmiştir⁶⁶⁰. Fakat bir yıl sonra 8 Kasım 1890 tarihinde Malatya'da tekrar bir yangın çıkmış ve bir yıl önce inşa edilen 1.000 dükkân ile iki cami, bir han ve yeni yapılmış olan bir hanın yarısı yanmıştır⁶⁶¹. İki yıl üst üste iki büyük yangın gören ve 2.000 dükkânı, han ve birçok binası kül olan

⁶⁵⁵Erlor, Mehmet Yavuz, "XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi", *Türkler*, (C.VIII), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.762-768.

⁶⁵⁶Malatya'da meydana gelen doğal afetler ve yapılan yardım faaliyetleri için bkz. Aydın, Abdurrahim Fahimi, "19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Malatya'da Yaşanan Afetler, Sosyal, Ekonomik Krizler ve Yardım Faaliyetleri", *Akademik Bakış Dergisi*, 2022, s.103-124.

⁶⁵⁷Malatya'da 1889-1890 yıllarında çıkan yangında Babüssaâde Cami, Darüssaâde Cami ve Hacı Yusuf Efendi Camileri yanmıştır. BOA. Y..PRK.ASK. 52/25; Ürkmez, Malatya'da Üç Yangın ..., s.762.

⁶⁵⁸BOA, Y..PRK.ASK. 52/25; Ürkmez, Malatya'da Üç Yangın ..., s.762.

⁶⁵⁹BOA. ŞD. 1466/1; BOA. EV. d... 29405.

⁶⁶⁰BOA. ŞD. 1466/1; BOA. DH.MKT. 2055/77; BOA. BEO 24/1733; BOA. I..DH.. 1302/5.

⁶⁶¹Hamikoğlu (Zamikoğlu) Hanı'nın yarısı yanmıştır. BOA. Y..PRK.ASK. 52/25; Ürkmez, Malatya'da Üç Yangın ..., s.762.

Malatya’da toplanan yardımlar ve Bab-ı Ali’nin desteği ile yangının zararları onarılmaya çalışılmıştır⁶⁶².

1.5.2.Çekirge İstilasası

Çekirge istilasası bir doğal afet olarak nitelendirilmiş ve insanları derinden etkilemiştir. İnsanlar, bu istilalarla her zaman mücadele etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti’nin XIX. yüzyılında yoğun olarak görülen çekirge istilaları, zirai ürünlerde büyük tahribat yaratmış ve beraberinde kıtlık ve hastalık gibi sorunlar getirmiştir. Bu sebepten dolayı Osmanlı Devleti çekirgelerin sebep olduğu sosyo-ekonomik sorunlara çeşitli önlemler almak zorunda kalmıştır⁶⁶³. Hatta çekirge istilalarının önlenmesi için kanun ve nizamnameler bile yayımlanmıştır. Malatya’ya musallat olan çekirge istilasası ile halk sosyo-ekonomik olarak zor duruma düşmüş ve mahsulatları büyük zarara uğramıştır. Malatya’da çekirgeler, halkın buğday ve pamuk mahsulatına büyük hasarlar vermiştir⁶⁶⁴. Malatya’da meydana gelen çekirge istilasından dolayı köylerde yaşayıp etkilenen ve yardıma muhtaç durumda olanlara zahire yardımının yapılması ve tekrardan oluşacak çekirge istilasası ihtimaline karşı gerekli önlemlerin alınması için Ma’muratü’l Aziz Vilayeti’nden Malatya Mutasarrıflığı’na uyarıda bulunulmuştur⁶⁶⁵. Ayrıca Malatya halkının hem yangın hem de ardından gelen çekirge istilasında zarar görmesinden dolayı bu senelik Erzurum İstihkamatından affedilmeleri için Erzurum İstihkamatı İnşaat Komisyonu Riyaseti’ne tebliğ gönderilmiştir⁶⁶⁶.

1.5.3.Deprem

Malatya’da meydana gelen yangınların yaraları tam olarak sarılmadan bu defa da 3 Mart 1893 tarihinde büyük bir depremin yıkımına maruz kalmıştır. Depremi kış sonuna denk gelmesi, halkın kar altında kalması ile perişanlığı kat kat artmıştır. Malatya’nın Doğu Anadolu Fay Zonu üzerinde yer alması sebebiyle birçok deprem meydana gelmiştir. 1900 yılına kadar Malatya’da 240, 1156, 1158, 1514, Ocak 1544, Mart 1779, 1789, 1874, 1895, 1897, 1899 yıllarında birçok deprem olmuştur⁶⁶⁷. Ancak

⁶⁶²BOA. BEO 24/1733; BOA, I..DH.. 1302/5.

⁶⁶³Obuz, Ömer, “Cumhuriyet Döneminde Çetin Bir Mücadele: Çekirge İle Savaş”, Turkish Studies, 2017, s.180.

⁶⁶⁴BOA. Y..PRK.TNF. 2/48.

⁶⁶⁵BOA. DH.MKT. 1723/82.

⁶⁶⁶BOA. DH.MKT. 1866/80; BOA. DH.MKT. 1874/57.

⁶⁶⁷Satılmış, Selahattin, “1893 Malatya Depremi ve Afet Yönetimi”, OTAM, 2016, s.139.

bu depremler içinde en çok can kaybı ve hasara yol açan ve en şiddetlisi 3 Mart 1893 depremidir⁶⁶⁸. 3 Mart 1893 tarihinde meydana gelen depremde Malatya sancak merkezi ve bu sancağa bağlı olan kazalarda ve köylerde birçok yerleşim birimi harap olmuştur. Depremde on binden fazla bina yıkılmış ve hasar görmüştür. Sancak merkezi ve köylerinde can kaybı 416 kişi iken on binden fazla büyük ve küçükbaş hayvan telef olmuştur⁶⁶⁹. Depremin artçı şokları bir yıldan fazla devam etmiştir. Depremin kış aylarının sonlarına denk gelmesi, belli bir süre çadırlarda ve barakalarda yaşamak zorunda kalan depremzedelerin yaşamlarını daha da güçleştirmiş ve salgın hastalıklar hızla yayılmıştır. Depremden bir yıl sonra Malatya’da kolera salgını baş göstermiş ve çok sayıda insan yaşamını yitirmiştir. Açıkta kalan depremzedelerin sayısının fazla olması, barınma ihtiyaçlarının karşılanmasında bazı sıkıntılara yol açmıştır. Depremin büyüklüğü ve kayıpların çok olmasından dolayı depremzedeler adına Osmanlı topraklarında yardımlar toplanmıştır. Malatya’da Komisyon-ı Mahsus oluşturulmuş ve bu komisyon aracılığı ile fakir depremzedelerin beslenme, barınma ihtiyacı için karşılanmış ve barınakların yapılması için paralar dağıtılmıştır⁶⁷⁰.

1.5.4.Kolera Salgını

Malatya, bulunduğu mevkiden dolayı her türlü tehlikeye karşı açık bir kapı konumundaydı. Özellikle doğu ve batı ile arasında her türlü alışverişi sağlayan bir bölgeydi⁶⁷¹. Kolera hastalığı sulu ve kirli ortamlarda görülmekteydi ve bu kirli su ile temas etmek ya da mikrobun bulaştığı besinleri yemek insanlara bulaşmasına neden olmaktaydı. Özellikle lağım sularının içme suyuna karışması ile sineklerin mikrop üzerine konması ve bunu besinlere bulaştırması sonucu hastalık, salgın halini almakta ve birçok insanın ölümüne sebep olmaktaydı⁶⁷². Hastalarda şiddetli ateş, kusma, ishal görülmekteydi. Malatya’da kolera salgını 13 Mayıs 1894 tarihinde başlamıştır. Malatya’da baş gösteren koleranın Sivas’a bağlı Darende Kazası yolundan gelip

---

⁶⁶⁸BOA. BEO 164/12244; BOA. Y..MVT. 75/118; BOA. Y..MVT. 76/65.

⁶⁶⁹BOA. Y..MTV. 76/81; BOA. BEO 177/13215.

⁶⁷⁰Ürkmaz Naim, “Osmanlı Devleti’nde Bir Toplumsal Dayanışma Örneği: 1893 Malatya Depremi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, s.970-986.

⁶⁷¹Malatya, Doğu Anadolu’ya açılan kapının girişi olan Bağdat, Musul, Diyarbakır, Halep ve Basra vilayetlerine giden yolların üzerinde bulunmaktaydı. Ayrıca Malatya, Anadolu’nun doğusunun batı bölgelerine açılan kapısı olan Sivas’la da komşuydu. Zengin, Murat, XV. Yüzyılda Malatya, , (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2015, s.212-213.

⁶⁷²Onul, Behiç, İnfeksiyon Hastalıkları, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayını, Ankara 1980, s.772-773.

gidenlerden bulaştığı anlaşılmıştır⁶⁷³. Sıhhiye Dairesi'nin kararı ile Malatya'da koleranın başlaması üzerine ihtiyaç olduğu kadar doktor ve ilaç gönderilmiştir⁶⁷⁴. Koleraya yakalananların ve yakalanmayanların evlerinin kordon altına alınması, kireçlenmesi ve mikrop-kıran ile iyice temizlenmesi istenmiştir. Ayrıca Malatya'da koleranın sona ermesine kadar okulların açılmamasına karar verilmiştir⁶⁷⁵. 15 Eylül 1894 tarihinde Malatya'da kolera hastalığının görülmemesi üzerine karantinanın kaldırılması talep edilmiştir⁶⁷⁶. Malatya'da kolera salgını şiddetli geçmiş ve birçok kişi vefat etmiştir⁶⁷⁷.

2. Demografik Yapı

2.1. Şehrin Nüfus Durumu

Nüfus, muhtelif ülkelere ve coğrafi şartlara göre toplumların dönüşümünde daima önemli rol oynamıştır. Örneğin tek başına olmasa da bir bölgenin nüfus yoğunluğu oranının, şehir olarak adlandırılmasında etkili olan unsurlar arasında sayılmıştır⁶⁷⁸.

Osmanlı Devleti, sınırları içerisinde yaşayan tebaasını her devlet gibi kayıt altına alma ihtiyacı hissetmiştir. Hem insan hem de gelir kaynaklarını tek tek tespit ederek defterlere kaydetmeyi ihmal etmemiştir. Böylece ülke içerisinde kurduğu düzenin muhafazası, geleceğe taşınması, reayasını güvenlik altına almayı belli aralıklarla nüfus sayımına giderek sürdürmüştür⁶⁷⁹.

Osmanlı Devleti'nin, modern anlamda ilk nüfus sayımını 1831 yılında başlatmış olduğu düşünülse de daha önceden çeşitli örnekleri ile nüfus sayımına gittiği görülmüştür. Osmanlı, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, yeni fethettiği bölgeler başta olmak üzere ülkenin genelinde askere alma ve vergi toplamada kolaylık sağlanması için tahrirler yapmıştır. Sayımlarda haneyi birim olarak alan Osmanlı, bu sayımlara sadece erkek nüfusunu dâhil etmiştir. Tahrir defterleri dediğimiz ve *memleket/toprak* yazımına

⁶⁷³BOA. MKT.MHM. 552/2; BOA. MKT.MHM. 552/10; BOA. A. }MKT.MHM. 552/2.

⁶⁷⁴Hükümet, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde meydana gelen kolera hastalığının yok edilmesi için gerekli tüm tedbirlerin alınması ve tüm marafların karşılanması için karar vermiştir. BOA. DH.MKT. 249/41.

⁶⁷⁵BOA. A. }MKT.MHM. 552/10; BOA. MF.MKT. 224/10.

⁶⁷⁶BOA. Y..A...HUS. 308/138.

⁶⁷⁷Ayrıntılı bilgi için bkz. Gülseren Yücel, Malatya Sancağı'nda Kolera Salgını (1892-1896), Hacı Bayram Veli Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Temmuz, 2019.

⁶⁷⁸Karpat, Kemal, Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.25; Karagöz, Mehmet, "Osmanlıda Şehir ve Şehirleşme, Mekân--İnsan, Beşeri Münasebetleri (XV-XVIII. Yüzyıl)", *Osmanlı*, (C.IV), Ankara 1999, s.103-104.

⁶⁷⁹Yiğit, Yunus, "Osmanlı Nüfus Defterleri ve Malatya", Geçmişten Günümüze Malatya: Kent, Kültür, Kimlik, (C.II), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2017, s.1534.

dayanan bu defterler; askere almada, vergilendirmede ve diğer resmi işlemlerde başvuru ana kaynak olduğundan titizlikle korunmuş ve yaklaşık 30-40 yılda bir tekrarlanmıştır. Devlet, bu defterleri tutarak ele geçirdiği bölgelerin gelir kaynaklarını tespit etmiş, bu gelir kaynakları üzerinden dirlik dağıtımını gerçekleştirmiş ve ayrıca vergi mükellefi olan, askerlik çağı gelenleri tespit etmiştir⁶⁸⁰. Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren gelirini tespit etmek amacıyla tımar sistemi ile bağlantılı tahrirler yapmış ve bunları defterlere kaydetmiştir. Tımar sisteminin bozulması sonucunda tahrirler 1590'lardan sonra kadıların nezaretinde şer'iyye sicillerine kayıt edilen *avarız hane sayımları* adı altında devam etmiştir⁶⁸¹. Ancak bu sayım hane içerisindeki kişilerin sayısını tam olarak vermediğinden nüfus hesaplamalarında yanılma payı az da olsa görülmüştür⁶⁸². XVII. ve XVIII. yüzyıl boyunca devam eden nüfus sayımı, XIX. yüzyılda meydana gelen olaylar, sosyal karışıklıklar ve tahrirlerin düzgün şekilde tutulmaması beraberinde sayım şeklinin de değişmesine yol açmıştır⁶⁸³. Osmanlı'nın klasik döneminde yapılan tahrir ve avarız sayımları, XIX. yüzyılda devletin merkezileşme adına giriştiği yeniliklerle birlikte değişime uğramıştır. 1826'da yeniçeri ocağının kaldırılması ile ortaya çıkan yeni durum sonrasında Osmanlı, modern anlamda ilk nüfus sayımını gerçekleştirmek istemiş ancak 1828-1829 yılları arasındaki Rusya ile yapılan savaş yüzünden bu sayım tamamlanmadan ertelenmiştir⁶⁸⁴. Savaşın sona ermesi üzerine II. Mahmud 1830-1831 yılları içerisinde sayım işlemlerini tekrardan başlatmıştır. 1831 yılında yapılan nüfus sayım sonuçlarının değerlendirilmesi, muhafaza edilmesi ve buradaki kayıtlara göre vergilerin hesaplanmasına ihtiyaç duyulmuş ve bunun için *Ceride Nezareti* kurulmuştur⁶⁸⁵. Ayrıca sancak merkezlerinde Ceride Nezaretine bağlı olarak çalışacak *Defter Nazırlıkları* kurulmuş ve bu nazırlıkların görevi olarak da sancakta ölen, göç eden ya da başka bir sancaktan gelenlerin kayıtlarının günü gününe tutması

---

⁶⁸⁰Güneş, Mehmet, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", Gazi Akademik Bakış, 2014, s.223-224.

⁶⁸¹Barkan, Ömer Lütfü, "Avarız", *MEB. İ.A. (C.II)*, İstanbul 1988, s.13-19; Emecen, Feridun M., Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s.328.

⁶⁸²Özdemir, Rifat, "Avarız ve Gerçek Hane Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, (22-26 Eylül 1986), Ankara 1993, s.1584-1585.

⁶⁸³Karpat, Kemal, Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.44; Elibol, Numan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Isparta 2007, s.137.

⁶⁸⁴Karal, Enver Ziya, Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831, Ankara 1943, s.8.

⁶⁸⁵Sungur, Mutullah, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus ve Nüfus Sayımları", *Osmanlı*, (C.IV), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.560.

istenmiştir⁶⁸⁶. İlk modern anlamda nüfus sayımından sonra ülke genelinde nüfus sayımı belli aralıklarla devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin nüfusunu tespit etmeye çalışan araştırmacıların başvurduğu kaynaklara bakıldığında, tahrir defterleri ile şe'riyye sicillerindeki avarız hane sayımlarından istifade edilmiştir. Bunun yanında istifade edilen bir diğer kaynak ise 1840-1845 yılları arasında tutulan *temettuât defterleridir*. Temettuât defterlerinde vergi mükelleflerinin mal varlıkları, yıllık kazançları ve vergi miktarları kaydedildiğinden hane ve nüfus tespiti yaparken işimizi de kolaylaştırmaktadır⁶⁸⁷.

Temettuât defterleri dışında nüfus tespitinde istifade edilen bir diğer önemli kaynak türü ise *salnamelerdir*. 1868 yılından sonra bazı vilayetlerin nüfusu hakkında bilgi veren devlet salnamelerinde, bölgenin nüfusuna ulaşabilmekteyiz⁶⁸⁸. Bu salnameler sayesinde o bölgede kaç kişinin yaşadığı, yaşayanların Müslüman mi yoksa gayr-i Müslim mi olduğunu tespit etmek açısından işimizi kolaylaştırmaktadır. Ancak sayımlarda daha önceki senelerde olduğu gibi sadece erkek nüfusun sayılması (bazen kadınlar sayılsa da) o bölgenin nüfusunu tam olarak tespit edemesek de hane sayılarını dikkate alarak yaklaşık bir nüfus tespiti yapabilmekteyiz. Bunun dışında çeşitli amaçlarla bölgeye ziyarette bulunmuş yerli ve yabancı seyyahların kaleme aldığı seyahatnameler de bölgede yaşayanların -kesin bir sayım olmasa da- nüfusu hakkında verdiği bilgiler, araştırmamızın desteklenmesi açısından başvurduğumuz bir diğer kaynak çeşidi sayılabilir.

1839-1900 yılları arasında Malatya Kazası'nın nüfusunu tespit etmeye çalışırken Başkanlık Osmanlı Arşivinden, Devlet Salnamelerinden, Malatya Şe'riyye Sicillerinden ve bunun yanı sıra daha önce Malatya şehri ve nüfus harekâtları üzerine yapılan çalışmalardan elde edilen bilgilerden faydalanılarak şehrin nüfuzu ele alınacaktır.

1831 yılında modern anlamda yapılan ilk nüfus sayımının Malatya'da kaç yılında yapıldığına dair elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Devlet Arşivlerinde “*NFS.d. 2639 / 2639, H-29-12-1250*” kodu ile bulunan ve 128 sayfadan oluşan 28 Nisan

---

⁶⁸⁶Çadırcı, Musa, “1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma”, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, Ankara 1980, s.110-111.

⁶⁸⁷Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, Belleten, (C.XXIX), TTK Yayınları, Ankara 1992, s.395.

⁶⁸⁸Karpat, Osmanlı Nüfusu ..., s.37.

1835 tarihli bir defter, 1831 yılında ülke genelinde yapılan nüfus sayımına yakın tarihli olduğundan Malatya’da yapılan nüfus sayımına ait olduğu yönünde öngörülebilir⁶⁸⁹.

Malatya’nın 1839’da iki saat uzak mesafedeki yeni şehre göç etmesi ile nüfusun bir kısmının eski şehirde kalması ve bir kısmının yeni şehre gelmesi Malatya Kazası’nın nüfusunu karışık duruma getirmiştir. Hatta Harput Eyaleti Valisi Ahmed İzzet Paşa, 22 Nisan 1864 tarihinde hükümete yazdığı bir belgede, Malatya halkının, 25 yıl önce Aspuzu’ya taşındıklarını; ancak hepsinin belli bir bölgede değil bahçelerinde birer ya da ikişer saat uzak mesafede oturduklarını, evlerin boydan boya ağaçlar ile kuşatılmış bahçeler içerisinde kaldığını belirtmektedir. Bundan dolayı sayımların düzgünce yapılmasına engel teşkil ettiği ve vergilerin usulünce koyulamadığını merkeze bildirmektedir⁶⁹⁰. Malatya halkının bugünkü yerine göç etmesinin üzerinden 25 yıl geçmesine rağmen nüfusun tam olarak tespit edilememesi ve vergilendirmede yaşanan sorun, Malatya nüfusunu ve hane sayısını tam olarak belirlemede işimizi zorlaştırmaktadır. Bu sebepten ötürü çalışma alanımız olan yeni şehrin nüfusunun 1831 yılındaki sayım ile daha sonraki sayımı arasında farkın olacağını ve şehrin nüfusunun tam olarak tespit edilmesinin zor olacağını söyleyebiliriz.

Çalışmanın başlangıç tarihi olan 1839 yılında Malatya şehri, halkın eski şehirden yeni şehre göç etmesinden dolayı nüfus bakımından çok kalabalık bir şehir değildi. Ancak yeni şehrin yerleşime müsait olması, daha sonraki yıllarda nüfusunun hızla arttığını göstermektedir. Örneğin 1840 yılında yapılan nüfus sayımında elde edilen bilgilere göre Malatya Kazası’nın, Müslüman büyük ve küçük toplam nüfusu 9.573, re’aya (gayr-i Müslim) büyük ve küçük toplam nüfusu 2.315 ve Kıpti nüfusun toplamı ise 15’dir⁶⁹¹. Bunların toplamı ise 11.903’tür. Ancak 1883 yılındaki salnamelerde ise Müslüman nüfus 19.264, gayr-i Müslim nüfus ise 3.612 ve toplamda 22.876 nüfusa ulaştığı

---

⁶⁸⁹BOA. NFS.d. 2639.

⁶⁹⁰Malatya Kazası’nın vergileri eksik geldiğinden hükümet bunun sebebini sormuş ve Harput valisi bunun sebeplerini Malatya’nın nüfusunun sayımlarda tam olarak tespit edilememesinden kaynaklı olduğunu söylemektedir. Eski şehir ile yeni şehir arasındaki uzaklık daha önce de belirttiğimiz gibi iki saat uzak mesafe bulunmaktadır. Valinin ikişer saat uzak mesafede oturuyorlar olarak kast etmeye çalıştığı nokta da muhtemelen halkın bir kısmının eski şehirde oturmaya devam ettiği yönünde olabilir. BOA. İ..MVL.. 23019.

⁶⁹¹BOA. C..DH.. 142/7077.

görülmektedir⁶⁹². 1840 yılındaki toplam nüfus ile 1883 yılındaki toplam nüfusa bakıldığında Malatya Kazası'nda nüfusun iki katına çıktığı görülmektedir. Bu arada bu nüfus sadece erkek nüfusu oluşturmaktadır ve şehrin yöneticileri, asker- erkânı ve kadın nüfus bu sayıma eklenmemiştir.

Malatya şehrinin 1839 yılında Aspuzu'ya göç etmesinden sonra yapılan en erken nüfus sayımına baktığımızda devlet arşivinde 1840 yılına ait bir belge ve 1842 yılına ait bir defter elde etmekteyiz. Elde ettiğimiz 1840 yılına tarihlenen belgede Malatya Kazası'nın, Müslüman ve gayr-i Müslim toplam nüfusu 11.903'tür⁶⁹³.

1842 yılında “*NFS.d. / 2640, H- 15-06-1258*” kodu ile ulaştığımız ve 24 Temmuz 1842 tarihini gösteren bu defterde ise Malatya'da yapılan nüfus sayımında hane sayısı, yaş, fizikî özellikler, meslek ve askerlik durumu gibi bilgilere ulaşılmaktadır. Ayrıca Malatya Kazası mahalleleri ve bağlı nahiyeleri de tespit edilmektedir. Buna göre Malatya Kazası'nda yapılan nüfus sayımında merkez kazada toplamda 36 mahallenin olduğu ve bu mahallelerin toplamda 2.163 hane ve nüfus olarak da toplamda 5.028 erken nüfusu bulunmaktadır⁶⁹⁴. Ayrıca bu defterdeki nüfus sayımında Malatya'ya bağlı Kasaba Nahiyesi ile bu nahiyeye bağlı karye, mahalle ve köylere; Cubas Nahiyesi ile bu nahiyeye bağlı mahalle ve köylere; İzolu Nahiyesi ile bu nahiyeye bağlı mahalle ve köylerdeki bilgilere ulaşılmaktadır.

2.1.1. 1839-1900 Yılları Arasında Malatya Kazası'nın Nüfus Hareketleri ve Mahallere Dağılımı

1839 yılında Malatya Kazası, halkın eski şehirden yeni şehre göç etmesinden dolayı nüfus bakımından çok kalabalık bir şehir değildir. Ancak yeni şehrin yerleşime müsait olması, daha sonraki yıllarda nüfusun hızla arttığını göstermektedir. Öncelik olarak şehrin göç etmesinden sonra en yakın nüfus sayımı üzerinden kazada bulunan mahalleleri ve bu mahallelerdeki nüfus dağılımı ele alınacaktır. Böylece göç sonrası yeni yerleşim bölgesinin kurulumu, kaç mahalle olduğu ve bu mahallelere ve hanelere düşen nüfus tespit edilecektir. Daha sonra çalışmanın bitiş tarihine yakın en son nüfus sayımı

---

⁶⁹²Salname-i Diyarbekir, 1301, s.124; Salname-i Diyarbekir, 1301, s.123.

⁶⁹³Elde ettiğimiz 1840 nüfus sayımında Müslim ve gayr-i Müslim nüfus ait sayım ayrı ayrı kayıt altına alınmamıştır.

⁶⁹⁴Yiğit, Yunus-Aydın, Abdurrahman Fahimi, Malatya H.1258 / M.1842 Nüfus Kayıtları (Nefs-i Malatya, Kasaba, Cubas ve İzolu Nahiyeleri), Malatya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş, s.40-41.

ile birlikte mahalleleri ve haneleri⁶⁹⁵ ayrı şekilde verilecektir. Böylece geçen zaman boyunca kazanın nüfus ve hane yönünden değişimi karşılaştırılacaktır.

Tablo 3.1: 1842 Yılında Malatya Kazası, Mahalle, Hane ve Nüfus Bilgileri⁶⁹⁶

Sıra No	Mahalle	Hane	Nüfus
1-	Cami-i Kebir Mahallesi	111	286
2-	Alibey Mahallesi	55	124
3-	Hacılar Mahallesi	28	65
4-	Babacem Mahallesi	52	123
5-	Bostancı Mahallesi	115	258
6-	Toptaşı Mahallesi	110	238
7-	Hasanbey Mahallesi	117	252
8-	Gazimehmed Mahallesi	32	87
9-	Karahan Mahallesi	51	108
10-	Alacamescid Mahallesi	83	185
11-	Nasırbey Mahallesi	42	103
12-	Pervane Mahallesi	47	97
13-	Kızlar Mahallesi	53	116
14-	Dermelik Mahallesi	46	90
15-	Küçükçermik Mahallesi	57	132
16-	Yapıcı Mahallesi	70	165

⁶⁹⁵Göyünç, Nejat, “‘Hane’ Deyimi Hakkında”, Tarih Dergisi, 1978, s.331-348.

⁶⁹⁶Yiğit, Yunus-Aydın, Abdurrahman Fahimi, Malatya H.1258/M.1842 Nüfus Kayıtları (Nefs-i Malatya, Kasaba, Cubas ve İzolu Nahiyeleri), Malatya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş, s.40-41.

17-	Çarmuzu Mahallesi	29	92
18-	Zaki Mahallesi	22	50
19-	Abdulahab Mahallesi	39	84
20-	Büyükçermik Mahallesi	47	118
21-	Şeyhhasan	53	116
22-	Küçük Mahallesi	124	295
23-	Köseler Mahallesi	77	192
24-	Bolluca Mahallesi	57	129
25-	Polat Mahallesi	9	25
26-	Mirömer Mahallesi	79	194
27-	Alacakapu Mahallesi	137	313
28-	Meydanbaşı Mahallesi	43	115
29-	Şeyhhasan Mahallesi	38	78
30-	Çirkin Mahallesi	12	27
31-	Septoroz Mahallesi	80	187
32-	Akminare Mahallesi	59	144
33-	Çukur Mahallesi	17	39
34-	Adafi Mahallesi	78	175
35-	Ahmed Turan Mahallesi	5	11
36-	Tecde Mahallesi	89	215
Toplam		2163	5028

Tablo 3.2: 1842 Yılında Kasaba Nahiyesi Mahalle, Hane ve Nüfus Bilgileri⁶⁹⁷

Sıra No	Mahalle	Hane	Nüfus
1-	Mollakasımoğlu Mahallesi	151	376
2-	Kargaoğlu Mahallesi	160	376
3-	Hayraoğlu Mahallesi	197	525
4-	Kündübek Karyesi	145	328
5-	Barguzu Karyesi	71	168
6-	Kileyik Karyesi	108	283
7-	Banazı Karyesi	120	305
8-	Elmalı Karyesi	6	13
9-	Samankendi Karyesi	6	26
10-	Şahnahanlı Karyesi	5	18
11-	Tilek Karyesi	50	169
12-	Hilan Karyesi	26	67
13-	Musturu Karyesi	8	21
14-	Kadiruşağı Karyesi	29	68
15-	Haçne nam-ı diğer Haç-abâd	50	89
16-	Cafana Karyesi	33	60
17-	Gözene Karyesi	70	193
18-	Mahmudi Karyesi	25	58

⁶⁹⁷Yunus-Aydın, Malatya H.1258/M.1842 Nüfus Kayıtları ..., s.41-42.

19-	Alişar Karyesi	3	9
20-	Kuşdoğan Karyesi	11	26
21-	Çermeğe Karyesi	2	5
Toplam		1276	3183

Tablo 3.3: 1842 Yılında Cubas Nahiyesi Mahalle, Hane ve Nüfus Bilgileri⁶⁹⁸

Sıra No	Mahalle	Hane	Erkek Nüfus
1-	Bulguri Karyesi	23	50
2-	Fırıncı Karyesi	21	40
3-	Hacı HalilzadeÇitfliği Mezrası	21	41
4-	Sosirik Karyesi	21	37
5-	İspendire-i Ülya Karyesi	38	100
6-	İspendire-i Süfla Karyesi	11	39
7-	Talibin Karyesi	25	62
8-	Kamin Karyesi	17	30
9-	Yenicekendi Karyesi	5	8
10-	Alihanuşağı Karyesi	33	87
11-	Bahri Karyesi	36	106
12-	Nerdiban Karyesi	22	51
13-	Memikan nam-ı diğer Bayırhindi Karyesi	23	44

⁶⁹⁸Yunus-Aydın, Malatya H.1258/M.1842 Nüfus Kayıtları ..., s.42-43.

14-	Çolaklı Karyesi	13	34
15-	Meydancık Karyesi	14	48
16-	Dışarcıbük Karyesi	9	15
17-	Tepe Karyesi	8	18
18-	Karakend Karyesi	17	33
19-	Yarımcahan Karyesi	6	12
20-	Çolakzade Karyesi	10	31
21-	Kerik Karyesi	17	52
22-	Derekendi nam-1 diğer Nehrin	16	42
23-	Kozluk Karyesi	47	135
24-	Borstun Karyesi	51	147
25-	Hunadi Karyesi	23	85
26-	Atabek Karyesi	16	32
27-	Gürhane Karyesi	16	44
28-	Gevenis Karyesi	21	50
29-	Halikan Karyesi	18	36
30-	Molikan Oymağı Şabikoğlu	40	91
31-	Karagöz Karyesi	17	35
32-	Tekederesi Seyyid Ali Uşağı	17	65
33-	Seyyid Ali Uşağı'na tabi Mustafa Oymağı Mezrası	28	60

Toplam		700	1760
---------------	--	------------	-------------

Tablo 3.4: 1842 Yılında İzolu Nahiyesi Mahalle, Hane ve Nüfus Bilgileri⁶⁹⁹

Sıra No	Mahalle	Hane	Erkek Nüfus
1-	Bend Karyesi	62	189
2-	Ağa-yı Bekir nam-ı diğer Nehrin	11	30
3-	Botan Karyesi	28	82
4-	Zeykan Karyesi	20	21
5-	Mahmuddursun Karyesi	4	13
6-	Mestikan Karyesi	12	28
7-	Pirot Karyesi	22	49
8-	Kadıoğlu Karyesi	32	82
9-	Pınarlı Karyesi	10	33
Toplam		201	527

Tablo 3.5: 1842 Yılında Malatya Kazası Genel Mahalle, Hane ve Nüfus Bilgileri⁷⁰⁰

Kaza ve Nahiye	Mahalle	Hane	Toplam Nüfus
Malatya Kazası	36	2.163	5028
Kasaba Nahiyesi	21	1276	3.183

⁶⁹⁹Yiğit-Aydın, Malatya H.1258/M.1842 Nüfus Kayıtları ..., s.43.

⁷⁰⁰Yiğit-Aydın, Malatya H.1258/M.1842 Nüfus Kayıtları ..., s.40-43.

Cubas Nahiyesi	33	700	1.760
İzolu Nahiyesi	9	201	527
Toplam	99	4.340	10.498

Tablo 3.6: 1895 Yılında Malatya Kazası Mahalle, Hane ve Nüfus Bilgileri⁷⁰¹

Sıra No	Mahalle	Müslüman		G. Müslim		Hane	Toplam
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın		
1-	Büyük Hüseyin Bey	143	135	-	-	-	278
2-	Receboğlu M.	185	178	-	-	-	363
3-	Kernek M.	273	269	-	-	-	542
4-	Küçük Hüseyin Bey	121	136	-	-	-	257
5-	Kırçuval M.	192	215	-	-	-	407
6-	Akpınar M.	227	247	-	-	-	474
7-	Saray M.	284	231	-	-	-	515
8-	Ferhadiye M.	114	132	-	-	-	246
9-	Tekmezar M.	228	224	-	-	-	452
10-	Niyazi M.	314	283	141	146	-	892
11-	Nuriye M.	166	170	-	-	-	336
12-	Arslanbey M.	212	213	-	-	-	425

⁷⁰¹Yapıcı, Vilayet Salnamelerine Malatya ..., 2014, s.71-72.

13-	Cevherizade M.	222	174	-	-	-	396
14-	İzzetiye M.	254	244	-	-	-	498
15-	Hamidiye M.	180	178	-	-	-	358
16-	Dabağhane M.	186	198	5	5	-	392
17-	Yeni Hamam M.	105	107	69	78	-	359
18-	Halfeddin M.	260	284	-	-	-	544
19-	Sarıcıoğlu M.	196	111	-	-	-	307
20-	Hidayet M.	144	152	-	-	-	296
21-	Çerik Pınar M.	147	142	-	-	-	289
22-	İskender M.	285	283	-	-	-	568
23-	Çarmuzi M.	372	363	-	-	-	735
24-	İlyas M.	348	357	-	-	-	705
25-	Bendbaşı M.	114	112	62	56	-	344
26-	Sancaktar M.	220	215	-	-	-	435
27-	Kavaklıbağ M.	223	225	15	30	81	493
28-	Haraze M.	146	179	99	105	-	529
29-	Şuşak M.	132	151	-	-	-	283
30-	Zaviye M.	278	267	-	-	-	545

31-	Küçük Mustafa Paşa	188	205	122	109	-	624
32-	Büyük Mustafa Paşa	220	251	10	8	-	489
33-	Şifa M.	376	372	245	218	-	1.211
34-	Çukurdere M.	291	283	216	174	-	920
35-	Şakir Paşa M.	21	18	14	10	-	63
36-	Aşağı Niyazi M.	194	187	-	-	-	381
37-	Koyunoğlu M.	154	168	-	-	-	322
38-	Şeyh Behram M.	197	191	-	-	-	388
39-	Abdulgaffar M.	129	125	-	-	-	254
40-	Samanlıoğlu M.	85	75	-	-	-	160
41-	Çilesiz Mahallesi	176	180	-	-	-	356
42-	Hacı Abdizade M.	128	143	68	53	-	392
43-	Alacakapı M.	788	747	57	40	-	1.632
44-	Karahan M.	214	215	-	-	-	429
45-	Toptaş M.	258	254	-	-	-	512

46-	Çarşıbaşı M.	297	298	68	62	128	725
47-	Köşebaşı M.	305	332	-		107	637
48-	Arslantepe M.	305	302	-		100	607
49-	Tecre M.	602	561	-		202	1.163
50-	Molla Kasım M.	742	711	-		301	1.453
51-	Hayroğlu M.	1.118	1.003	21	24	390	2.166
52-	Kargaoğlu M.	570	622	-		229	1.192
53-	Kalemkâr M.	73	50	5	6	25	134
54-	Salköprü M.	-		139	116	41	255
55-	Çekmeceler M.	-		103	79	32	182
56-	Tekçeşme M.	-		134	118	50	252
57-	Zamkuc M.	-		113	120	53	233
58-	Cırcır Köşe M.	-		361	285	123	646
59-	Çatalbend M.	-		109	97	37	206
60-	Çavuşoğlu M.	-		206	163	74	369
61-	Köksoku M.	-		330	315	121	650
62-	Metaver M.	-		164	163	66	327
63-	Çorbacılar M.	-		219	223	90	442
64-	Sandırız M.	-		142	111	60	253

65-	Çıtak M.	-	164	197	64	361
66-	Nerhan M.	-	170	124	63	294
67-	Kızıl Kemişin M.	-	109	83	45	192
Toplam		13.702 - 13.468	3.680 - 3.318	2.482	34.332	

Tablo 3.7: 1895 Yılında Malatya Kazası Genel Mahalle, Hane ve Nüfus Bilgileri⁷⁰²

	Mahalle	Hane	Toplam
Malatya Kazası			
	67	2.482	34.332

1842 yılında, Malatya Kaza merkezinde toplamda 36 mahalle bulunmaktadır. Bunun içerisinde Kasaba Nahiyesinde 21 tane mahalle ve karye, Cubas Nahiyesinde 33 tane mahalle ve karye, İzolu Nahiyesinde 9 tane karye ve toplamda kazada 99 tane mahalle ve karye bulunmaktadır. 1895 yılında ise Malatya Kazası'nda toplamda 67 tane mahalle ve karye mevcuttur.

1895 yılına ait mahalle ve karyelere bakıldığında Malatya kaza merkezinde toplamda 67 mahalle ile İzolu Nahiyesi'ni tespit edilmektedir. İzolu Nahiyesi'ne bağlı 135 tane mahalle ve köy bulunmaktadır. Malatya kaza merkezindeki mahalleleri 1842 ve 1895 yıllarına göre değerlendirdiğimizde Kasaba Nahiyesi mahallelerinin kaza merkezine dâhil edildiği ve Cubas nahiyesinin kaza merkezinde ayrıldığı görülmektedir.

⁷⁰²Yapıcı, Vilayet Salnamelerine Malatya ..., s.71-72.

2.1.1.1. Yıllara Göre Malatya Kazası'nda Nüfus

Tablo 3.8: 1840 Yılında Malatya Kazası Nüfusu⁷⁰³

Malatya Kazası	Müslüman		Reaya (gayr-i Müslim)		
	Kebir	Sağır	Kebir	Sağır	
	6851	2722	1386	929	Yerli
	9	6	0	0	Kıpti
Toplam	6.860	2.728	1.386	929	11.903

1840 yılına ait elde ettiğimiz bir arşiv belgesinde küçük erkek nüfusun da sayıma dâhil edildiği görülmektedir. Bu sayımın ne için yapıldığı belli olmamakla birlikte kadın nüfus ile şehrin idarecileri ve askeri erkânı⁷⁰⁴ sayıma dâhil edilip edilmediğini kesin olarak tespit edilememektedir. Bundan dolayı sayımda ortaya çıkan 11.903 toplam nüfusa aynı sayıda şehrin idarecileri, askeri erkânı ve kadınları ekleyerek tahmini olmak kaydıyla şehrin 24.000'e yakın nüfus barındırdığı ifade edilebilir.

Tablo 3.9: 1842 Yılında Malatya Kazası Hane ve Nüfus Bilgisi⁷⁰⁵

Kaza ve Nahiye	Hane	Toplam Nüfus
Malatya Kazası	2.163	5.028
Kasaba Nahiyesi	1.276	3.183
İzolu Nahiyesi	201	527

⁷⁰³BOA. C..DH.. 142/7077.

⁷⁰⁴Askeri denilen bu sınıf, fiilen askerlik anlamından uzak, padişahın verdiği özel bir beratla herhangi bir devlet hizmetine tayin edilen ve böylece belirli vergi yükümlülüklerinden muaf olan ehl-i berat (saray memurları, mülki memurlar ve ulema) askeri statüsünde bulunmaktadır. Aslan, Seyfettin-Yılmaz, Abdullah, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi", Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Sivas 2001, s.288.

⁷⁰⁵Yiğit-Aydın, Malatya H.1258/M.1842 Nüfus Kayıtları ..., s.43.

Cubas Nahiyesi	700	1760
Kıpti	15	5
Toplam	4.340	10.498

1842 yılına ait “*NFS.d./2640, H- 15-06-1258*” kodu ile elde edilen ve 24 Temmuz 1842 tarihini gösteren defterde, Malatya şehrinde yapılan nüfus sayımında ayrıntılı bilgilere ulaşabilmekteyiz. Malatya Kazası'nın 1842 yılına ait nüfus bilgilerine bakıldığında hane sayısı toplam 4.340 ve erkek nüfus ise 10.498'dir. Elde edilen toplam nüfus miktarı, şehirde ikamet eden ve vergi veren kişilerden oluşmakta olup, bu miktara şehrin idarecileri, askeri erkânı ve kadın-çocukları dâhil edilmemiştir. Bu nüfus üzerine aynı sayıda dâhil edilmeyen nüfus eklediğimizde tahmini olarak şehrin 16.000 ile 20.000 aralığında bir nüfus barındırdığı öngörüsünde bulunabiliriz. Bunu hane başına kişi olarak hesapladığımızda ise hane başına 3 kişi düşürüldüğünde sayı 13.020 olmaktadır ki bu sayı defterde kayıtlı nüfusa göre çok az kalmakta ve deftere dâhil edilmemiş nüfusun bu kadar az olmadığını düşündürmektedir. Ancak hane başına 4 kişi düşürdüğünde ise 17.360'a ulaşabilmekteyiz. Hane başına 5 kişi düşürdüğünde ise bu sayı 21.700 olmaktadır. Kazanın ortalama olarak 16.000 ile 22.000 arasında nüfus barındırdığını tahmin edebiliriz.

1840 ve 1842 yıllarına ait elde edilen bu bilgilerden yola çıkarak kazanın nüfusunu değerlendirdiğimizde iki sayımın birbirine yakın olduğunu ancak 1840 yılına ait sayımda küçük erkek nüfusun da dâhil edildiğini görmekteyiz. Çıkan toplam erkek nüfus üzerine aynı sayıda sayıma dâhil edilmediğini düşündüğümüz şehrin idarecileri ile askeri erkânı ve kadın nüfusunu eklediğimizde ve daha sonra ortaya çıkan nüfusu hane başına böldüğümüzde tahminen hane başına 4 ya da 5 kişi düşmektedir. Ancak bu sayı kesin bir sonuç olmamakla birlikte tahmin olarak kalmaktadır. Çünkü o dönemde tarım ve hayvancıkla uğraşan Malatya Kazası'nda nüfus her zaman önemli olmuş ve çocuk sayısı yüksek tutulmuş fikri yürütülebilir.

Başka bir noktadan bakıldığında ise; Malatya şehri, 1839 yılında yeni şehre yani Aspuzu'ya göç etmek zorunda kalınca burada tekrar hayatını kurmaya ve evler yapmaya

başlamıştır. Ancak eski şehirde de evler bulunmakta ve ailelerin bir kısmı orda ikamet etmeye devam etmektedir. Bu bilgiden yola çıkarsak o zaman hem eski şehirde hem yeni şehirde olmak üzere birçok ailenin iki evi bulunmuş olmalıdır. Bunun en güzel örneği de yukarda belirttiğimiz üzere Harput Valisinin Malatya halkının dağılık şekilde bağ-bahçe içlerinde ve birbirinden iki saat uzak mesafede ikamet etmesinden dolayı nüfusu tam olarak tespit edemedikleri ve bu yüzden vergilendirmede sorunlar yaşadığını merkeze bildirmesidir⁷⁰⁶.

Tablo 3.10: 1845-1859 Yılları Arasında Malatya Kazası'nın Hane Sayısı⁷⁰⁷

	Hane Sayısı	Hane X 4 / 5 / 6
Malatya Kazası	5.677	22.708 / 28.385 / 34.062

Başka bir çalışmada elde edilen bilgiye göre, 1845-1859 yılları arasında Malatya'nın kaza olarak Harput Eyaleti'ne bağlı olduğu dönemde hane sayısı 5.677 olarak tespit edilmektedir. Malatya halkının 1842 yılında 4.340 olan hane sayısı, bu tarih aralığında arttığını göstermektedir. Bu artışın sebebi olarak yeni yerleşim bölgesine gelen şehir halkının şehre evlerini inşa etmeye devam ettiği düşünülmekte ve bundan dolayı hanelerin arttığı tahmin edilmektedir. Hane başına kişi sayısını düşürerek tespit ettiğimiz bu hesaplamada nüfusun da arttığını söyleyebilmekteyiz. Hane başına 4 kişi hesap ettiğimizde toplam nüfus 22.708; 5 kişi hesap ettiğimizde 28.385 ve 6 kişi hesap ettiğimizde ise toplam nüfusu 34.062 kişi olacaktır. Bu bilgiden yola çıkıldığında, eski şehirdeki halkın evlerin yeni şehre inşa etmeye ve buraya taşınmaya devam ettiği söylenilebilir.

Tablo 3.11: 1872 Yılında Malatya Kazası Nüfusu⁷⁰⁸

Kaza ve Nahiye	Müslüman Nüfus	Gayr-i Müslim Nüfus	Hane	Toplam Nüfus

⁷⁰⁶BOA. İ..MVL.. 23019.

⁷⁰⁷Aksın, Harput ..., s.168.

⁷⁰⁸Sâlnâme-i Diyarbekir, 1288, s.205.

Malatya Kazası	5.883	3.025	2.967	8.908
İzolu Nahiyesi	1.253	-	359	1.253
Balyan Nahiyesi	1.281	-	387	1.281
Cubas Nahiyesi	1.043	-	2.417	1.043
Toplam	9.460	3.025	6.130	12.485

1871-1872 yılları arasında Malatya Kazası'na ait nüfus bilgilerini H 1288 Diyarbakır Salnamesi'nde elde etmekteyiz. Bu tarihte Malatya Kazası'nın Müslüman erkek nüfusu 5.883, gayr-i Müslim erkek nüfusu 3.025 olmak üzere toplamda 8.908'dir. Gayr-i Müslim nüfusun toplam nüfus içerisinde oranına baktığımızda %40'ını oluşturmaktadır.

Sadece erkek nüfusun kayıt altına alındığı bu sayımda, sayıma dâhil edilmeyen sayıda toplam sonuca nüfus eklendiğinde nüfusun yaklaşık 25.000 ile 30.00 arasında olduğu tahmin edilmektedir. 6.130 hane üzerine bu sayı eşit şekilde dağıtıldığında, hane başına tahminen 4 kişi düşmektedir. Hane başına 4 kişi düşürüldüğünde 24.520, 5 kişi düşürüldüğünde ise 30.650 olmaktadır.

Tablo 3.12: 1875-1878 Yılları Arası Malatya Kazası Nüfusu⁷⁰⁹

Malatya Kazası	Müslüman Nüfus	Gayr-i Müslim Nüfus	Hane	Toplam Nüfus
	8.864	3.612	-	12.476

1875-1878 yılları arasında Malatya Kazası'nın toplam erkek nüfusu 12.479 olarak kayıt altına alınmıştır. Bu sayımda gayr-i Müslim erkek nüfus 3.612, Müslüman erkek nüfus ise 8.864'tür. Hane sayılarına ait bilgi, bu salnamelerde kayıt altına alınmamıştır.

⁷⁰⁹BOA. DH.ŞFR. 112/2; Salname-i Diyarbekir, 1292, s.197; Salname-i Diyarbekir, 1293, s.252; Salname-i Diyarbekir, 1294, s.81.

Toplam erkek nüfus üzerine aynı sayıda sayıma dâhil edilmemiş nüfus eklediğimizde bu sayı tahminen 25.000 ile 30.000 civarına ulaşmaktadır.

Tablo 3.13: 1884 Yılında Malatya Kazası Nüfusu⁷¹⁰

Malatya Kazası	Müslüman Nüfus	Gayr-i Müslim Nüfus	Hane	Toplam
	19.264	3.612	10.032	22.876

1884 yılında Malatya Kazası'nın toplam erkek nüfusu 22.876'dır. Bu nüfus içerisinde Müslüman erkek nüfus 19.264 iken gayr-i Müslim erkek nüfus ise 3.612'dir. Toplamda 10.032 hane bulunan Malatya Kazası'nda hane başına 4 kişi düşürdüğümüzde bu nüfus 40.128; 5 kişi düşürdüğümüzde ise 50.160 olmaktadır.

1872 ile 1884 yıllarındaki nüfusu ile karşılaştırdığımızda; gayr-i Müslim nüfus, 1872 yılında 3.025 iken 1884 yılında bu sayı 3.612 olmuştur. 1872 yılında 9.460 olan Müslüman erkek nüfusu 1884 yılında 19.264 olmuştur. 1872 yılında hane sayısı 6.130'dur. Aradan geçen 12 yılda hane sayısı 3.902 tane artmış ve Malatya Kazası 10.032 hane olmuştur. 1872 yılı ile 1884 yılını karşılaştırdığımızda gayr-i Müslim nüfus, bu yıllar arasında normal seyirinde artış görülürken Müslüman nüfus 9.460'tan 19.264'e çıkmış ve büyük artış meydana gelmiştir. Hane sayısı da aynı şekilde çoğalmıştır.

Tablo 3.14: 1887-1890 Yılları Arası Malatya Kazası Nüfusu⁷¹¹

Malatya Kazası	Müslüman Nüfus	Gayr-i Müslim Nüfus	Toplam
	18.864	4.012	22.876

Tablo 3.15: 1895 Yılında Malatya Kazası Nüfusu⁷¹²

	Müslüman Nüfus	Gayr-i Müslim Nüfus	Hane	Toplam
--	-----------------------	----------------------------	-------------	---------------

⁷¹⁰ Salname-i Ma'muratü'l-Aziz 1301, s.124.

⁷¹¹ Salname-i Diyarbekir, 1305, s.90; Salname-i Diyarbekir, 1307, s.99.

⁷¹²Yapıcı, Vilayet Salnamelerine Malatya ..., s.71-72.

Malatya Kazası				
	27.180	6.998	2.482	34.332

1895 yılında Malatya Kazası'nın Müslüman ve gayr-i Müslim olmak üzere kadın ve erkek toplam nüfusu 34.332'dir. Toplam nüfus içerisinde Müslüman nüfus 27.180, gayr-i Müslim nüfus ise 6.998'dir. Kadınlar sayıma dâhil edilmiş, ancak bu sayımda şehrin tüm halkının sayıma dâhil edilip edilmediğini tam olarak tespit edemiyoruz. Özellikle vergi için yapılan sayımlarda kadın nüfus ve vergi vermeyen kişiler sayıma dâhil edilmemektedir. Ancak bu sayımda kadın nüfus, sayıma dâhil edildiğine göre bunun vergi için değil genel bir sayım olduğu düşünülürse, kazadaki tüm halkın sayıma dâhil edildiği varsayımını yapabiliriz.

1895 yılına ait Malatya Kazası'nın nüfusunu, 1884 nüfusu ile karşılaştırdığımızda 19.264 olan Müslüman nüfusu 27.180 olmuş ve gayr-i Müslim nüfus ise 3.612'den 6.988'e yükselmiştir. 1884 yılında 10.032 olan hane sayısı ise 1895'te 11.633 olmuştur.

Malatya Kazası'nı ziyarette bulunmuş seyyahların verdiği bilgiler doğrultusunda, şehrin nüfusu hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Anadolu coğrafyasını ziyaret eden seyyahların seyahatnameleri, sosyal hayatın canlı bir tasviri olduğundan özellikle şehir ya da bölgelerin tarihi için çok önemli olmuştur⁷¹³. Bu dönemde şehri ziyaret etmiş, şehrin tasviri ve nüfusu hakkında verdikleri bilgilerden dolayı seyahatnameler çalışma için önemli olmuştur. Seyyahların verdiği nüfus bilgilerinde ne kadar doğruluk payı olduğuna dair elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bu seyyahlar, hangi bilgilere dayanarak bunları kayıt altına aldıkları hakkındaki bilgiler maalesef sınırlı olmaktadır. Ancak seyyahların nüfus hakkında verdikleri bilgiler kesin olmamakla birlikte diğer bilgiler, o dönemde şehri bizzat gören şahitler olduğundan büyük önem arz etmektedir.

Malatya Kazası'nın Aspuzu'ya taşınmadan önceki nüfusu hakkında bilgi veren seyyahlardan kesin olmamakla birlikte o dönem nüfusu hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Örneğin Malatya halkı, Aspuzu'ya taşınmadan önce 1835 yılında şehre ziyarette bulunan

⁷¹³Yılmaz, Özgür, "Yabancı Seyahatnamelerde Anadolu Şehri", III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi, Aydın 2014, s.772.

Joseph Brant, halkın yazlık bölgede olduğunu belirtmektedir. Hem yazlık hem kışlık şehirde 2800 Türk ve 1123 Ermeni olmak üzere şehirde toplam 3.923 nüfusun bulunduğunu kaydetmiştir⁷¹⁴. 1837 yılında şehri ziyaret eden M.B. Poujoulat, şehirde 15.000 Türk Müslüman ve 5000 Ermeni olmak üzere toplamda 20.000 kişinin yaşadığını belirtmiştir⁷¹⁵. 1839 yılının Mayıs ayında Malatya'dan geçen seyyah W. F. Ainsworth, şehrin Hafız Paşa kuvvetlerinin terk etmesinden sonra harap halde olduğunu ancak sağlam 500 kadar evden ve 8.000 Türk ile 3.000 Ermeni olmak üzere toplamda 11.000 nüfustan bahsetmektedir⁷¹⁶. Texier, şehir halkının Aspuzu'da olduğu 1835 yılında şehre ziyarette bulunmuştur. Texier'in bilgileri ışığında halkın dağılık yaşamasından dolayı tahminen güç olmakla birlikte nüfusu 30.000 olarak vermektedir. Verdiği bu nüfus içerisinde Hıristiyan nüfusun üçte birine yakın olduğunu belirtmektedir⁷¹⁷. 1876 yılında Yüzbaşı Frederick Burnaby, Malatya'da misafir olduğu ve bir Ermeni evinde misafirken kaydettiği notlarında şehirde 9.000 Türk ve 3.000 Ermeni olmak üzere toplamda 12.000 nüfus olduğunu belirtmektedir⁷¹⁸. 1891 yılında Malatya Sancağı'nda bulunan Vital Cuinet, kayıt altına aldığı bilgilerde sancakta toplamda 216.280 kişinin olduğunu ve merkez kazada ise 44.906 nüfusun barındığını belirtmiştir. Cuinet'in bilgileri bununla da kalmamış şehirde yaşayan Müslüman ve gayr-i Müslim nüfus hakkında bilgi vermiştir.

Tablo 3.16: 1891 Yılında Seyyah Cuinet'e Göre Malatya Sancağı'nın Nüfusu⁷¹⁹

Malatya Kazası	44.906
Behisni Kazası	45.120
Hüsnü Mansur Kazası	42.134
Kâhta Kazası	46.264
Akçadağ Kazası	37.856

⁷¹⁴Karagülle, Ender, Seyahatnamelerde Malatya, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi, Niğde 2002, s.161-162.

⁷¹⁵Oğuz, Mevlüt, Malatya Tarihi ve Sosyo-Ekonomik Durumu, İstanbul 2000, s.343; Karagülle, Seyahatnamelerde Malatya ..., s.167-168.

⁷¹⁶Karagülle, Seyahatnamelerde Malatya ..., s.168.

⁷¹⁷Texier, Charles, Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi Arkeolojisi, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002, s. 142-149; Karagülle, Seyahatnamelerde Malatya ..., s.152-158.

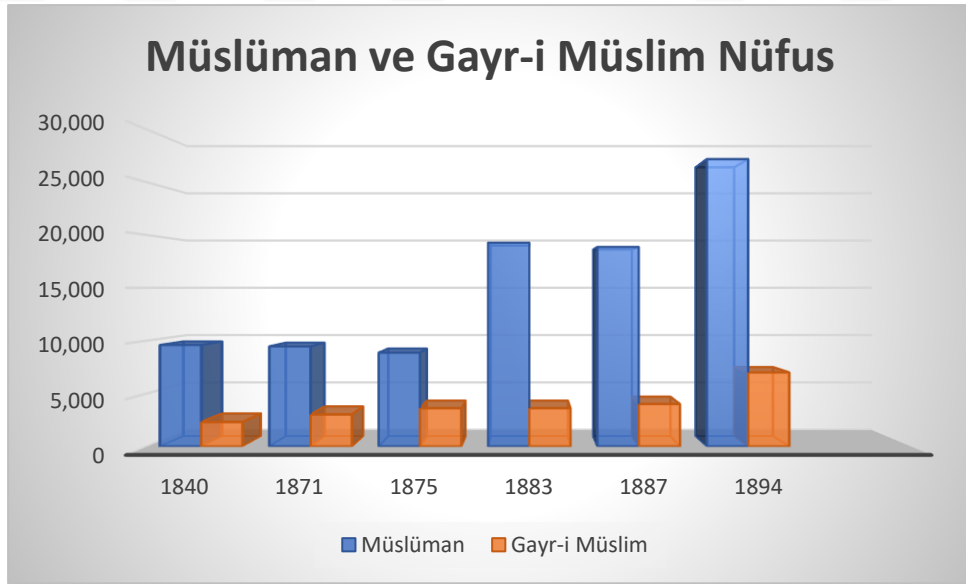
⁷¹⁸Karagülle, Seyahatnamelerde Malatya ..., s.168-169.

⁷¹⁹Karagülle, Seyahatnamelerde Malatya ..., s.174-182.

Toplam	216.280
---------------	----------------

Tablo 3.17: Yıllara Göre Malatya Kazası'nda Müslüman ve Gayr-i Müslim Nüfus

Yıl	Müslüman Nüfus	Gayr-i Müslim Nüfus	Toplam Nüfus
1840 ⁷²⁰	9.588	2.315	11.903
1871-1872 ⁷²¹	9.460	3.025	12.485
1875-1878 ⁷²²	8.864	3.612	12.476
1883-1884 ⁷²³	19.264	3.612	22.876
1887-1890 ⁷²⁴	18.864	4.012	22.876
1894-1895 ⁷²⁵	27.180	6.998	34.332

⁷²⁰BOA. C..DH.. 142/7077.

⁷²¹Sâlnâme-i Diyarbekir, 1288, s.205.

⁷²²Salname-i Diyarbekir, 1292, s.197; Salname-i Diyarbekir, 1293, s.336; Salname-i Diyarbekir, 1294, s.81.

⁷²³Salname-i Diyarbekir, 1301, s.124.

⁷²⁴Salname-i Diyarbekir, 1305, s.90; Salname-i Diyarbekir, 1307, s.99.

⁷²⁵Yapıcı, Vilayet Salnamelerine Malatya ..., s.71-72.

Malatya Kazası'na ait elde edilen nüfus bilgilerinden bazılarında Müslüman ve gayr-i Müslim nüfus ayrı ayrı sayılırken bazılarında ise böyle bir ayırım yapılmamıştır. Bu sayımlardan içerisinde yola çıkarak 1872 yılında Malatya Kazası'nda sadece erkeklerin sayıldığı toplam 12.485 olan nüfus içerisinde gayr-i Müslimler, 3.025 iken; Müslüman nüfus ise 9.460 kişi'dir.

1875-1878 yılları arasında toplamda 12.476 erkek nüfusu bulunan Malatya Kazası'nda, Müslüman nüfus 8.864'e düşerken gayr-i Müslim nüfus 3.612'ye yükselmiştir. Ancak 1884 yılında Müslüman nüfus iki kat artmış ve 19.264'e ulaşmıştır. Gayr-i Müslim nüfus ise 1878'deki sayısını muhafaza etmiştir. 1895 yılına ait nüfus sayımında kadın ve erkek nüfusun birlikte sayıldığı ve bu sayımda Malatya Kazası'nda toplamda 34.332 nüfusun bulunduğu görülmektedir. Bu nüfus içerisinde 27.180 kişiyi Müslüman nüfus oluştururken 6.998 kişi gayr-i Müslim nüfus oluşturmuştur.

2.1.2.Etnik ve Dinî Gruplar

Malatya; Anadolu ve Suriye arasında önemli bir konumda olması ve bununla beraber iklim ile diğer şartların elverişli olmasından dolayı tarihin her döneminde kıymetini muhafaza etmiş ve Roma-Bizans, Sasani ve Arap gibi büyük devletlerin hâkimiyetine girmiştir⁷²⁶. Bundan dolayı çok eski zamanlardan bu yana kadim bir şehir olan Malatya, birçok ulusu bünyesinde barındıran, çok dinli ve kültürlü bir yapıya sahip yerleşim bölgesi olmuştur⁷²⁷.

Malatya'da Müslüman nüfusa genel olarak bakıldığında; Malatya'nın 659 yılında Bizans-Arap mücadelesi sonrasında ilk defa Habib b. Mesleme komutasında Arapların eline geçmiş ve bu dönemde şehri İslamlaştırmak amacıyla bir kısım Müslüman buraya yerleştirilmiştir⁷²⁸. Bundan sonra da Malatya'da Müslüman nüfusun varlığı her zaman mevcut olmuş ve gün geçtikçe de arttığı görülmüştür. Örneğin 717-720 yılları arasında

---

⁷²⁶Karagülle, Seyahatnamelerde Malatya ..., s.3.

⁷²⁷İnce, Fatma, "Malatya Örneğinden hareketle Bizans Yönetiminin Hristiyan Tebaası Üzerindeki Dini Baskısının Anadolu'nun Türkleşmesindeki Rolü", Geçmişten Günümüze Malatya: Kent, Kültür, Kimlik, (C.II), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2017, s.420; Yapıcı, Vilayet Salnamelerinde Malatya ..., s.65.

⁷²⁸Ostrogorsky, George, Bizans Devleti Tarihi, (Çev. Fikret Işıltan), TTK Yayınları, Ankara 2017, s.102-115; Tuğrulca, Orhan, Malatya Siyasi Tarihi, İstanbul 2006, s.137.

Emeviler döneminde Halife Ömer b. Abdülaziz, kaçan Darendeli halkını Malatya'ya yerleştirmiştir⁷²⁹.

756-757 yılları arasında daha önce Bizans hâkimiyetine geçen Malatya, tekrardan Emevilerin hâkimiyetine girmiştir. İmam Abdulvehhâb b. İbrahim ve Hasan b. Kahtabeyi liderliğinde Şam ve Cezire'de 70.000 kişilik Horasanlı'yı Malatya'ya yerleştirilmiştir⁷³⁰.

1049 Pasinler Savaşı, Anadolu'nun Türk yurdu olmasında en önemli adımın atıldığı dönem olmuştur. 1054 yılında Tuğrul Bey önderliğinde Anadolu'ya düzenlenen seferde Dinar Bey komutasındaki Selçuklu kuvveti, 1058 yılında Malatya'yı kuşatmıştır. Böylece Malatya'nın yerleşim için uygun bir bölge olduğunun anlaşılması ile burayı kendilerine yurt edinmişlerdir⁷³¹. 1071 yılında Malazgirt Savaşı ile kırılan Bizans direnci sonrası Türklerin hızla Anadolu içlerine kadar gelip yerleştiği şehirlerden bir tanesi de Malatya olmuş ve bundan sonra şehrin nüfusu artmaya başlamıştır.

Malatya şehri, daha önce ifade ettiğimiz üzere sınır şehri olması ve Anadolu'nun orta kolunda olması ile birçok yolun kesişme noktasında bulunmaktadır. Bundan dolayı Roma-Bizans, Sasani, Abbasi ve Emeviler arasında uzunca bir süre mücadelelere sahne olmuş ve doğal olarak şehirde Müslüman nüfusun yanında gayr-i Müslim nüfus da her zaman bulunmuştur.

684 yılında Bizanslılar, Malatya'yı Emeviler'den alınca buraya Rum, Ermeni ve Nebati Hıristiyanlarından oluşan bir grup halkı getirmiş ve yerleştirmiştir⁷³². 970 yılında Bizans İmparatoru II. Nikephor Focas, Güneydoğu Anadolu ile Suriye'yi ele geçirdikten sonra Malatya'yı onarıp yeniden yaşanılabilir hale getirince, Suriye Yakubileri'ni buraya yerleştirmiştir. Suriye Yakubileri, Bizans egemenliği altında yaşamlarını Malatya'da sürdürmüşlerdir⁷³³.

---

⁷²⁹Oğuz, Mevlüt, Malatya Tarihi ve Sosyoekonomik Durumu (M.Ö. 5500-M.S. 1920), İstanbul 2000, s.73-75.

⁷³⁰Belâzuri, Fütuhu'l Buldân, Kahire 1317, s.196; Honingmann, Ernst, "Malatya", *MEB. İA*, (C.VII), İstanbul 1988, MEB Yayınları, s.233.

⁷³¹Sevim, Ali, Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar), TTK Yayınları, Ankara 1988, s.35-36; Oğuz, Malatya Tarihi ve Sosyoekonomik Durumu ..., s.101.

⁷³²Honingmann, Ernst, "Malatya", *MEB. İA*, (C.VII), İstanbul 1988, MEB Yayınları, s.232.

⁷³³Karagülle, Seyahatnamelerde Malatya ..., s.39.

XI. yüzyılda başlayan Türk akınları sebebinden dolayı Ermeniler güneybatı yönünden gelerek Malatya, Urfa ve Maraş'a yerleşmişlerdir. Bu durum Malatya'nın Osmanlı hâkimiyetine girmesi ile Müslümanların lehine dönmüş ve Malatya'daki Müslüman nüfus, gayr-i Müslim nüfustan (Ermeni, Rum, Süryani, Latin ve Ecnebler) sayıca üstün duruma gelmiştir⁷³⁴.

Malatya'nın 1516 yılında Osmanlı idaresine geçmesi ile Müslüman ve gayr-i Müslim nüfus, bir arada yaşamaya başlamıştır. Osmanlı Devleti, sahip olduğu geniş topraklar üzerinde yaşayan ve Müslüman olmayan topluluklar, ayrı bir önem taşımaktaydı ki altı yüz yıllık tarihi boyunca yirmi farklı etnik gruptan, dört ayrı dine bağlı toplulukları yönetmişti⁷³⁵. İslam Hukuku'nda fethedilen yerlerde yaşayan gayr-i Müslimler ya bu toprakları terk ederek başka yerlere gidecekler ya da kendilerine sunulan anlaşma gereği fethedilmiş topraklarında yaşamaya devam edeceklerdi. Gayr-i Müslimler, kendilerine sunulan bu anlaşmayı kabul ettikleri takdirde ise söz konusu İslam devletinin siyasi ve kanuni bağlarla tebaası olmayı kabul etmiş oluyorlardı. Böylece kendilerine *ehl-i zimmet* ya da *zimmi* adı veriliyordu⁷³⁶.

Osmanlı Devleti, her cemaati kendi mezheplerine göre sınıflandırarak *millet* ya da *taife* diye adlandırmış⁷³⁷ ve *millet sistemi* içerisinde topraklarında yaşayan gayr-i Müslimlere etnik ve dinsel kimliklerini barış ve huzur içerisinde yaşama fırsatı sunmuştur. Bu milletin can, mal ve namuslarını Müslüman tebaa ile aynı tutarak yıllarca korumuş ve aynı zamanda din ve eğitim alanında serbest bırakmıştır⁷³⁸. Bunun dışında gayr-i Müslim erkekler; hasta, sakat ve belli bir yaşın üzerinde olmamak ve ehl-i zimmetten olmak şartı ile Müslümanların yükümlülüğü olan askerlik hizmetinden Osmanlı İmparatorluğu'na *cizye* adı altında verdikleri vergi ile muaf tutulmuşlardır⁷³⁹.

---

⁷³⁴Yapıcı, Vilayet Salnamelerinde Malatya ..., s.66.

⁷³⁵Ercan, Yavuz, Toplu Eserler: II, Rumlara ve Müslüman Olmayan Topluluklar, Turhan Kitabevi, Ankara 2007, s.74.

⁷³⁶Ercan, Toplu Eserler: II ..., s.198.

⁷³⁷Bozkurt, Gülnihal, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914), TTK Yayınları, Ankara 1989, s.9.

⁷³⁸Kenanoğlu, M. Macit, Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Hukuki Statüleri (1453-1856), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2001, s.23-27.

⁷³⁹Demirağ, Yelda, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları", OTAM, Ankara 2003, s.17-18.

Her dinî cemaat, Osmanlı toprakları üzerinden ibadetlerini serbest bir şekilde yapma hakkına sahip olmakta ve ibadetlerine de kimse karışmamaktaydı. Bunun dışında eğitim, evlenme, boşanma, miras gibi meseleleri de kendi ibadethanelerinde serbestçe yürütebilmekteydiler⁷⁴⁰. Ortodoksların cemaat işleri Fener Patrikhanesi tarafından yürütülürken Musevilerin Hahamhane, Ermeni milletin işleri ise Ermeni Patrikhanesi tarafından yürütülmekteydi. Ermeni Patrikhanesi'nde metropolit yerine *marhasa* denen kişiler atanmaktaydı⁷⁴¹. Örneğin 1875 yılında Ermeni Murahhası Serabyon ve Kirkor Efendi, 1876 yılında Murahhas Kirkor Efendi Malatya Kazası'nda Ermenileri temsilen bulunmaktadır ve bundan sonraki devlet salnamelerinde de Ermeni murahhası bulunduğu görülmektedir⁷⁴². Bu milletlerin liderleri, devlet ile gayr-i Müslim arasındaki ilişkilerde aracı rolünü üstlenmiş ve gayr-i Müslim halk bu liderler sayesinde devlet yönetimi ile iletişim kurmuştur. Malatya Kazası yönetiminde birçok gayr-i Müslim bulunmuş ve milletini her zaman temsil etmiştir.

1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte *Millet Sisteminin* yerine Müslüman ve gayr-i Müslim tebaa ayırt edilmeksizin can, mal ve namusu devlet garantisine alınmış ve tüm halkın eşit olduğu belirtilmiştir⁷⁴³. Fatih Sultan Mehmet'in Patrik Gennadios'a verdiği haklar, diğer milletlerin liderlerine de verilmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra gayr-i Müslimlerin hakları nizamnamelerle yeniden düzenlenerek daha da genişletilmiştir⁷⁴⁴.

2.1.2.1. Müslüman ve Gayr-i Müslimlerin Yaşadığı Mahalleler

Malatya Kazası'ndaki mahallelerin büyük çoğunluğunda Müslümanlar yaşarken geriye kalan mahallelerin bazılarında gayr-i Müslimler yaşarken bazı mahallelerde ise Müslüman ve gayr-i Müslimlerin birlikte yaşadığı tespit edilmektedir. 1895 yılındaki bilgilerden; Malatya Kazası'nda 48 mahallede sadece Müslümanların yaşadığı

⁷⁴⁰Dağ, Osmanlı Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları ..., s.17-18.

⁷⁴¹Kenanoğlu, Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Gayrimüslimler ..., s.169.

⁷⁴²Salname-i Diyarbekir 1294, s.124-125; Salname-i Diyarbekir 1293, s.122-123.

⁷⁴³Ercan, Toplu Eserler: II ..., s.141; Çadırcı, Musa, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)", Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2017, s.259.

⁷⁴⁴Ercan, Toplu Eserler: II ..., s.99-123.

görülmektedir. Geriye kalan mahallelerden 14 tanesinde gayr-i Müslimler ve 11 tanesinde ise Müslüman ve gayr-i Müslimler birlikte yaşamaktadır⁷⁴⁵.

Tablo 3.18: 1895 Yılında Malatya’da Müslümanların Yaşadığı Mahalleler⁷⁴⁶

Sıra No	Mahalle İsmi	Sıra No	Mahalle İsmi
1-	Büyük Hüseyin Bey Mahallesi	25-	Aşağı Niyazi Mahallesi
2-	Receboğlu Mahallesi	26-	Koyunoğlu Mahallesi
3-	Kernek Mahallesi	27-	Şeyh Behram Mahallesi
4-	Küçük Hüseyin Bey Mahallesi	28-	Abdulgaffar Mahallesi
5-	Kırçuval Mahallesi	29-	Samanlıoğlu Mahallesi
6-	Akpınar Mahallesi	30-	Çilesiz Mahallesi
7-	Saray Mahallesi	31-	Karahan Mahallesi
8-	Ferhadiye Mahallesi	32-	Toptaş Mahallesi
9-	Tekmezar Mahallesi	33-	Köşebaşı Mahallesi
10-	Nuriye Mahallesi	34-	Arslantepe Mahallesi
11-	Arslanbey Mahallesi	35-	Tecre Mahallesi
12-	Cevherizade Mahallesi	36-	Molla Kasım Mahallesi
13-	İzzetiye Mahallesi	37-	Kargaoğlu Mahallesi
14-	Hamidiye Mahallesi	38-	Şakir Paşa Mahallesi
15-	Halfeddin Mahallesi	39-	Bintağun Mahallesi

⁷⁴⁵Yapıcı, Vilayet Salnamelerine Malatya ..., s.71-72.

⁷⁴⁶Yapıcı, Vilayet Salnamelerine Malatya ..., s.71-72.

16-	Sarıcıoğlu Mahallesi	40-	Büyük Mustafa Paşa Mahallesi
17-	Hidayet Mahallesi	41-	Cızoğlu Mahallesi
18-	Çerik Pınar Mahallesi	42-	Dabağhane Mahallesi
19-	İskender Mahallesi	43-	Hayroğlu Mahallesi
20-	Çarmuzi Mahallesi	44-	Kalemkâr Mahallesi
21-	İlyas Mahallesi	45-	Ordu Mahallesi
22-	Sancaktar Mahallesi	46-	Pınarbaşı Mahallesi
23-	Şuşak Mahallesi	47-	Zaviye Mahallesi
24-	Zaviye Mahallesi	48-	Terhan Mahallesi

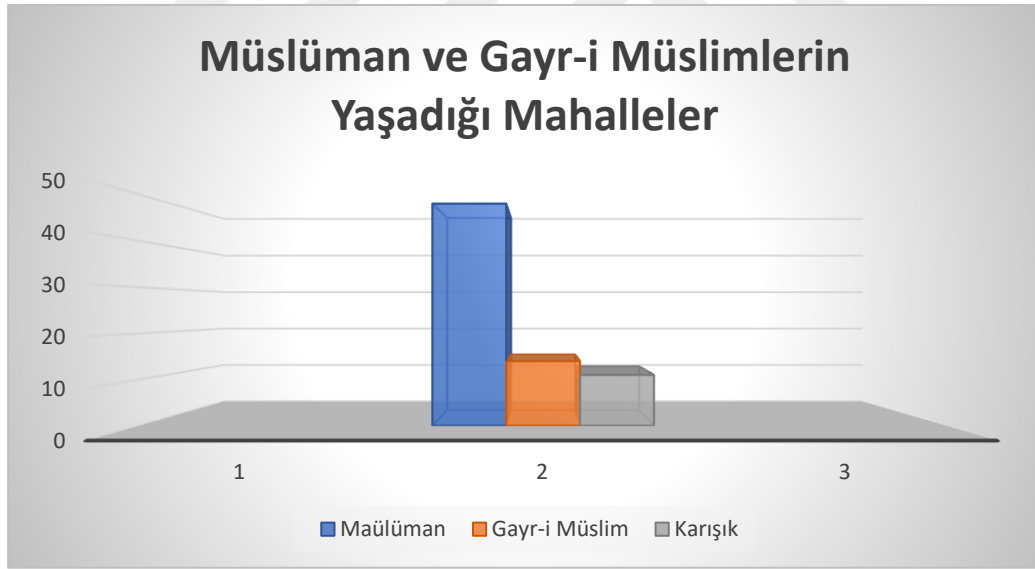
Tablo 3.19: 1895 Yılında Malatya’da Gayr-i Müslimlerin Yaşadığı Mahalleler⁷⁴⁷

Sıra No	Mahalle İsmi	Sıra No	Mahalle İsmi
1-	Cırcır Köşe Mahallesi	8-	Köksoku Mahallesi
2-	Çatalbend Mahallesi	9-	Metaver Mahallesi
3-	Çavuşoğlu Mahallesi	10-	Nerhan Mahallesi
4-	Çekmeler Mahallesi	11-	Salköprü Mahallesi
5-	Çıtak Mahallesi	12-	Sandıriz Mahallesi
6-	Çorbacılar Mahallesi	13-	Tekçeşme Mahallesi
7-	Kızıl Kemişin Mahallesi	14-	Zamkuc Mahallesi

⁷⁴⁷Yapıcı, Vilayet Salnamelerine Malatya ..., s.71-72.

Tablo 3.20: 1895 Yılında Malatya’da Müslüman ve Gayr-i Müslimlerin Birlikte Yaşadığı Mahalleler⁷⁴⁸

Sıra No	Mahalle İsmi	Sıra No	Mahalle İsmi
1-	Bendbaşı Mahallesi	7-	Kavaklıbağ Mahallesi
2-	Çarşıbaşı Mahallesi	8-	Küçük Mustafa Paşa Mahallesi
3-	Çukurdere Mahallesi	9-	Niyazi Mahallesi
4-	Alacakapı Mahallesi	10-	Şifa Mahallesi
5-	Hacı Abdizade Mahallesi	11-	Yeni Hamam Mahallesi
6-	Haraze Mahallesi		

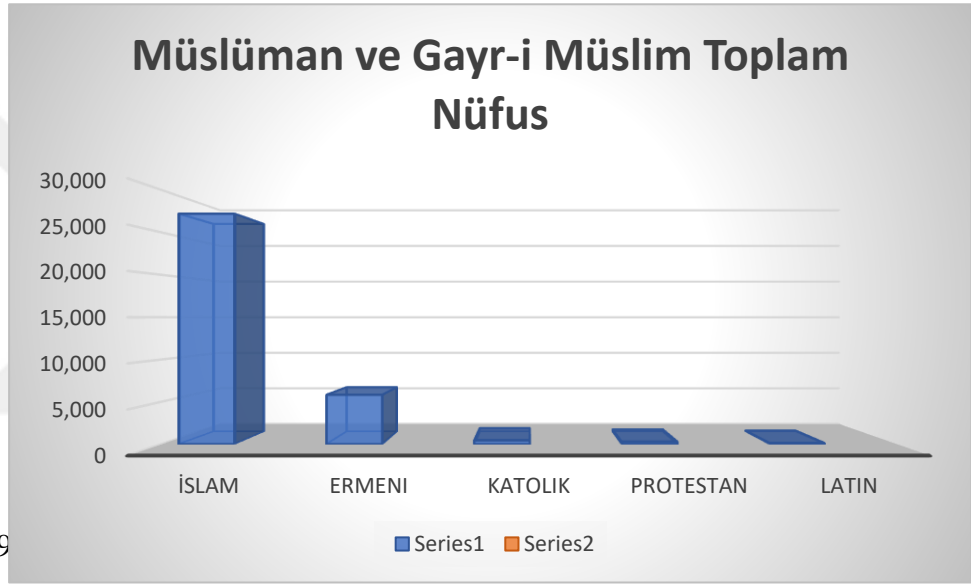
Tablo 3.21: 1895 Yılında Malatya Kazası’nda Müslüman ve Gayr-i Müslim Nüfus⁷⁴⁹

Sıra No	İsimleri	Toplam
1-	İslam (Kadın-Erkek)	27.180

⁷⁴⁸Yapıcı, Vilayet Salnamelerine Malatya ..., s.71-72.

⁷⁴⁹Yapıcı, Vilayet Salnamelerine Malatya ..., s.71-72.

2-	Ermeni (Kadın-Erkek)	5.834
3-	Katolik (Kadın-Erkek)	458
4-	Protestan (Kadın-Erkek)	292
5-	Latin (Kadın-Erkek)	142
Toplam		34.332

1891 yılında Malatya'ya yaptığı seyahatte Cuinet'in seyahatnamesindeki kadın-erkek toplam 27.180 kişidir. Gayr-i Müslim nüfus içerisinde Ermeni Milletinin nüfusu 5.834; Protestan nüfus 292; Katolik nüfus 458 ve Latin nüfus 142'dir. Malatya Kazası içerisinde gayr-i Müslim millet içerisinde en çok nüfusa sahip olan Ermeni milleti olarak tespit edilmekte ve ikinci olarak 458 nüfusla Katolik Milleti yer almaktadır. Gayr-i Müslim toplam nüfus 7.152'dir. Bu sayı Müslüman nüfus içerisinde yaklaşık yüzde yirmisini kapsamaktadır. Toplam nüfus içerisinde erkek ve kadın nüfusa baktığımızda gayr-i Müslim nüfus ve Müslüman nüfus içerisinde kadın ve erkek nüfus arasında farkın çok az olduğu ve hatta sayıların birbirine yakın olduğu görülmektedir.

1891 yılında Malatya'ya yaptığı seyahatte Cuinet'in seyahatnamesindeki bilgilerde şehirde yaşayan nüfusu milletlerine göre kaydettiği görülmektedir.

Tablo 3.22: 1891 Yılı Cuinet'e Göre Malatya Kazası Nüfusu⁷⁵⁰

İsimleri	Nüfus
Müslüman	22.400
Kürt	4.400
Kızılbaş	13.216
Ermeni	3.770
Katolik	770
Protestan	350
Toplam	44.906

Cuinet, Malatya merkez kazasına bağlı olan 130 köy ve kaza nüfusunu bir arada vermiştir. Seyyahın verdiği bu bilgilere göre kazada toplam nüfus 44.906'dır. Bu nüfusun yarısı Müslüman nüfusa ait iken geriye kalan nüfus ise diğer milletlere aittir.

3.Malatya Kazası'nda Aile Yapısı

Aile, birçok toplumda farklı şekillerde tanımlanmakla birlikte genel bir ifade ile bir kadın ve erkeğin evlenmesi sonucunda oluşan en temel toplumsal yapıya verilen addır. Tarihin devirlerine bakıldığında aile fertlerinde sayıya göre farklılıklar görülmektedir⁷⁵¹. Geniş ve çekirdek aile diye sınıflandırılan bu aile yapıları toplumun siyasi, ahlakî, ekonomik ve sosyal yönünü göstermektedir. Bir toplumun yapısını anlayabilmek için de öncelik olarak aile yapılarına bakmak gerekir⁷⁵². Çalışmanın bu kısmında Malatya Kazası'nın aile yapısına, bu yapı üzerinden evliliklerine, boşanmalarına, mehr ve

⁷⁵⁰Karagülle, Seyahatnamelerde Malatya ..., s.174-182.

⁷⁵¹Geniş aile: evin aile reisi ile beraber, eş, çocuk, torun, gelin ile damat, amca, dayı, hala ve teyzelerden oluşmaktadır. Dar ya da çekirdek aile dediğimiz aile yapısında ise karı ve koca ile çocuklardan oluşmaktadır. Aydın, Mehmet Akif, "Aile", *DİA*, (C.II), Ankara 1989, s.196.

⁷⁵²Dinç, Güven, "Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Antalya'da Ailenin Sosyo-Ekonomik Durumu", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi Otam, Ankara 2005, s.2-3.

nafakalarına, miras ve vasilik durumlarına ve bu süreç içerisinde oluşan meselelere bakılacaktır.

3.1.Evlilik-Mehr

Toplumun temel birimi olan aile, en genel tanımı ile maddi ve manevi engelleri olmayan bir kadın ve erkeğin evlenerek oluşturduğu yapıdır⁷⁵³. Osmanlı Devleti'nde Müslümanların evlilikleri İslam hukuku çerçevesinde yürütülürken; gayr-i Müslimlerin ise birçok konuda olduğu gibi aile hukuku ve evlilik meseleleri kendi hukuklarına bırakılmaktaydı⁷⁵⁴.

İslam ülkelerinde, evlilik akdinde kadının bazı durumlarda evliliklere müdahale etmesine izin verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde de kadının bazen tarafların nikâh akdinde *hüccet-i nikâh* adı verilen izin belgesi ile hazır bulunduğu görülürdü. Bunun dışında tarafların evlenmek için kadıya gitmek zorunda olmadığı gibi evlenirken de başka bir memurun evlilik anında hazır bulunmasının mecburiyeti yoktu. Ancak çok eskilerden bu yana bir gelenek olarak imamın nikâh için hazır bulunduğu ve bu geleneğin devam ettiği görülmekteydi⁷⁵⁵.

1839'dan önce Osmanlı'nın ana hukuku İslam hukuku iken 1839'dan sonra Avrupa'da alınan hukuk ve nizamnamelerle oluşturulan hukuk kuralları, uygulanmaya başlanmıştır. Tanzimat Fermanı ile evlenme meselelerine özel bir düzenleme yapıp yapılmadığı ya da bununla ilgili bir ferman yayınlanıp yayınlanmadığı bilinmemektedir. Ancak Tanzimat'la beraber aileleri tarafından evlenmesine izin verilmeyen, evlenme yaşına gelmiş kızlar ve dul kadınların kadı izniyle evlenmelerine müsaade edilmekteydi⁷⁵⁶. Ayrıca Tanzimat'la beraber evliliklerin kadı huzurunda kayıt altına alınmasına ve şahitlerin huzurunda nikâh akidleri yapılarak "*Sicill-i Mahfuz*"a kayıt edilmiştir⁷⁵⁷. Tanzimat'ın evlilik üzerine getirdiği en önemli uygulama 2 Eylül 1881

---

⁷⁵³Aydın, Mehmet Akif, "Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri", Osmanlı Araştırmaları III, (Nşr: Halil İncik, Nejat Göyünç), İstanbul 1982, s.1-6.

⁷⁵⁴Eryılmaz, Bilal, Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi, İstanbul 1990, Risale Yayınları, s.43; Çınar, Tuba, "Tanzimat Sonrası Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hukuku: Evlenme ve Boşanma", Avrasya İncelemeleri Dergisi, 2018, s.109.

⁷⁵⁵Cin, Halil, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1974, s.282-285.

⁷⁵⁶Akyıldız, Gül, "Osmanlı Hukukunda Kadın", *Türkler*, (C.X), Ankara 2002, s.665; Cin, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme ..., s.287.

⁷⁵⁷Özdemir, Rifat, "Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1880-1906), Osmanlı Araştırmaları IX, İstanbul 1989, s.111.

yılında yayınlanan “*Sicilli Nüfus Nizamnamesi*”dir. Bu nizamname ile evlenmeye niyetli Müslümanların Şer’iyye mahkemelerinde izinname olarak evlenmesi zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca bu nizamnamede evlilik ve boşanma işleriyle ilgili birçok karar da bulunmuştur.

Osmanlı Devleti’nde *mehr*, evlilik sırasında İslam hukukunun belirlediği kurallar çerçevesinde damadın evlenmenin akdi sırasında ya da devamı sırasında bazen de sona ermesi halinde karısına vermekle yükümlü olduğu maldır⁷⁵⁸. Herhangi bir Müslüman erkeğin evlendiği kişi zımmî dahi olsa *mehr* adı altındaki malı vermek zorundadır. *Mehr*, nikâhtan önce *mehr-i mu’accel* ve boşanma anında ya da vefat durumunda terekesinin bölünmesi sırasında *mehr-i mü’eccel* adı altında verilmekteydi⁷⁵⁹. Mehrin miktarının ne kadar olduğu hakkında kesin bir genelleme yapılamamakla beraber günün şartları göz önüne alınarak gelinin güzelliği ya da hamaratlığına göre değişebilmekteydi. *Mehr*, eğer nikâh anında belirlenip verilmemişse boşanma veya ölüm durumunda *mehr-i mü’eccel* adı altında terekeden çıkarılır ve kadına verilirdi⁷⁶⁰. Tanzimat’la beraber ülkenin bazı bölgelerinde verilen başlık parasının yasaklandığı ve mehrin miktarlarının düzenlendiği görülmektedir. Tanzimat Fermanı ile mehrin miktarı olarak maksimum 1000 akçe, ortalama 500 ve minimum 100 akçedir⁷⁶¹. İslam hukukunun üzerinde önemle durduğu mehrin birçok örneğine Malatya Kazası’nda da rastlanılmaktadır. Malatya Şer’iyye Sicilleri’nde rastlanılan bir kaç örnek üzerinden gidilirse bu konunun daha iyi aydınlanacağı görülecektir. Mehrin bu belgelerde daha çok evlilik akdi sırasında değil de boşanma anında talep edildiği görülmektedir. Kadın bizzat ya da varisleri aracılığı ile mahkemeye başvurarak evlilik akdi esnasında verilmeyen mehrin, boşanma sırasında talep ettiği ya da vefat eden eşinin varislerinden istediği görülmektedir.

Örneğin Abdulğaffar Mahallesi’nde Mustafa kızı Zehra’ya, Şifa Mahallesi’ndeki eşi Hacı Ali oğlu Abdulkadir’in kendisini boşaması üzerine iki yüz guruştan toplam üç

⁷⁵⁸İslam hukuku *mehr* konusunu evlenen kız lehine düzenlemiş ve bu malın kızın babası, erkek kardeşi ya da vasi yakın akrabaları tarafından kullanılmasını önleyecek şekilde hükümler getirmiştir. Cin, Halil, “İslam Hukukunda *Mehr*”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, (C.XIX), 1972, s.199; Ortaylı, İlber, Osmanlı Toplumunda Aile, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s.92.

⁷⁵⁹Ortaylı, İlber, Osmanlı Toplumunda Aile, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s.91.

⁷⁶⁰Özdemir, Rifat, “Kırşehir’de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1880-1906), Osmanlı Araştırmaları IX, İstanbul 1989, s.111; Güven Dinç, “Şer’iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Antalya’da Ailenin Sosyo-Ekonomik Durumu”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi Otam, Ankara 2005, s.5.

⁷⁶¹Cin, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme ..., s.287.

senede üç taksit olmak üzere bin iki yüz guruş mehr ödemesine karar verilmiştir⁷⁶². Bir diğer örnekte; Hüseyinbey Mahallesi'nde Ümmühan Hatun, kardeşi Kantarcı Hacı İbrahim'i vekil olarak atadığı davada, Kasım oğlu Tunveli Mustafa'nın kendisini boşaması üzerine "... üç bin altmış guruş mihr-i muaccel ve yedi yüz guruş mihr-i müeccel toplamda üç bin altmış akd-i nikah ..." vermiştir⁷⁶³. Başka örnekte ise; Mustafa Paşa Mahallesi'nde bulunan Hacı Bayram kızı Gülizar'ın küçük Hasanbey Mahallesi'nden zevcisi Hacı Mustafa oğlu Abdulvahab ile aralarındaki boşanma davasında mihr, nafaka ve diğer meseleler için Çukurdere Mahallesi'nden Mehmed Efendi'yi vekil tayin etmiş ve davanın takibi olmasını istemiştir⁷⁶⁴.

Osmanlı toplumunda tek eşliliğin egemen olduğu bilinmekle birlikte nadir de olsa birkaç tane çokeşliliğe rastlanmıyor değildir. Özellikle çokeşliliğe sebep olarak çok çocuk sahibi olmak ya da erkek çocuk sahibi olarak nesebini devam ettirme endişesi yatmaktadır. Malatya'da çok eşlilik çok olmasa da Şer'iyye Sicilleri'nde bunlardan birkaç örneğe rastlanmaktadır. Örneğin Hacı Abdullah Mahallesi'nde vefat eden Ali Ağa oğlu Ömer Ağa'nın tereke kayıtlarında iki eşi olduğu tespit edilmektedir. Tekere kayıtlarında eşlerinden birisi olan Yusuf kızı Fatıma'ya mirasından 210 kuruş 20 para; diğer eşi Bekir kızı Ümmühan'a ise 267 kuruş 18 para taksim edilmiştir⁷⁶⁵. Bir başka örnekte ise 1 Mayıs 1879 (9 Cemaziyelevvel 1296) tarihinde Taşarcabük Karyesinde vefat eden Mustafa oğlu Hasan'ın iki eşi bulunmaktadır. Terekesinde yapılan taksimde eşlerinden biri olan Mehmed kızı Emine'ye 65 kuruş 7,7 para; diğer eşi haydar kızı Meryem'e de aynı miktar taksim edilmiştir⁷⁶⁶. 17 Ocak 1881 tarihinde vefat eden Ali Bey, oğlu Mustafa'nın terekesinde iki eşi olduğu kayıt altına alınmıştır. Eşlerinden Salih kızı Fatıma'ya mirasından 854 kuruş 35 para; diğer eşi Osman kızı Fatıma'ya ise aynı miktar düşmüştür⁷⁶⁷. Nuriye Mahallesi'nde vefat eden Hacı Mustafa oğlu Yusuf'un terekesinin

---

⁷⁶²Polat, Habibe, 7749 Nolu Malatya Şer'iyye Sicilinin 1-93 Sayfalarının Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Malatya 2015, s.130.

⁷⁶³Polat, 7749 Nolu Şer'iyye Sicili ..., s.168, diğer mehr davaları için bkz. s.173, 191, 192, 229, 257, 288, 290, 330, 337.

⁷⁶⁴Gürsul, Murat, 7749 Numaralı Malatya Şer'iyye Sicilinin 94-183 Sayfalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Malatya 2020, s.58.

⁷⁶⁵M. Ş. S. 7747, No:138.

⁷⁶⁶M. Ş. S. 7747-0307, No:617.

⁷⁶⁷M. Ş. S. 7747-0307, No:1577.

yazılmasında verasetinin eşleri Emine ve Aişe ile çocukları İbrahim ve Zeynep arasında taksim edildiği yazılmıştır⁷⁶⁸.

Osmanlı Devleti'nin büyük kesimini oluşturan ve Osmanlı idaresi altında yaşayan gayr-i Müslimler, dil, din ve geleneklerini serbestçe yapmakta ve evlilik ve aile hukukunu kapsayan konularda kendi cemaatleri içerisinde sürdürmekteydiler⁷⁶⁹. Evlenme ve boşanmaları konusundaki tüm meseleleri kendi din adamlarına bırakılmıştı. 1881 Sicilli Nüfus Nizamnamesi ile de gayr-i Müslimlerin dini reislerinden izinname alarak evlenmesi zorunlu hale getirilmiştir⁷⁷⁰.

3.2.Boşanma-Nafaka

İslam hukukunda evlilik; soyun devam etmesi ve haramdan uzak durulması için hep desteklenmiş ve teşvik edilmiştir. Osmanlı'da da bu böyle devam etmiş; ancak kutsal bir kurum olan evliliklerin bazı sebeplerin ortaya çıkmasından dolayı boşanmalarla sonuçlandığı da olmuştur. Bu boşanmalardan bazıları kocanın tek taraflı olarak boşanmak istemesidir ki buna *talak* denmiştir. Talakta koca, kadının nafakasını vermek zorunda ve mehr-i müeccelini ödemek zorundadır. Bunun dışında neden boşandığına dair sebep göstermek zorunda değildir⁷⁷¹. Ancak sebepsiz kadını boşamak dinen uygunsuz bir davranış olarak görülmekteydi ve söylendiği kadar boşanma kolay ve çok değildi. Bunun yanında kadının mehr ve iddet nafakasından vazgeçerek kocasını boşanmaya razı etmesiyle anlaşmalı olarak kadıya başvurdukları ve *muhâlaa* denilen boşanmadır. Bunların yanında bir başka boşanma ise kadının mehr ve iddet nafakasından vazgeçmemesi ile kadıya başvurarak yapılan boşanmadır⁷⁷².

İslam hukukuna göre bir kimsenin geçimini sağlayarak hayatta kalabilmesi için gerekli olan erzak ve paraya nafaka denmektedir. Hayatının devamı için kocanın karısına

---

⁷⁶⁸Gürsul, 7749 Nolu Şer'iyye Sicili, s.45.

⁷⁶⁹Yılmazçelik, İbrahim, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), TTK Yayınları, Ankara 2014, s.383-384.

⁷⁷⁰Cin, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme ..., s.287.

⁷⁷¹Ortaylı, Osmanlı Toplumunda Aile ..., s.115-116.

⁷⁷²Aydın, Mehmet Akif, İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları, İz Yayınları, İstanbul 1996, s.167-168; Akyıldız, Gül, "Osmanlı Hukukunda Kadın", *Türkler*, (C.X), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.670-671.

nafaka vermesi gibi; babanın reşit olmayan çocuğuna, çocuğun anne babasına nafaka vermekle yükümlü olduğu görülmektedir⁷⁷³.

Malatya Şe'riyye Sicilleri'nde de birçok örneğin görüldüğü boşanma davaları ve nafaka talepleri vuku' bulmuştur. Örneğin; Hüseyinbey Mahallesi'nde Mehmed kızı Şemsiye'nin kocası Ali oğlu Fesi Güzel'in vefat etmesi üzerine geçimini sağlaması için açtığı davada kendisine "... iki yüz guruş kıymeyli birkaç tabak ve doksan guruş kıymetinde bir kilim yüz guruş kıymetinde yedi kile bir hamam leğeni ve doksan guruş kıymetinde altı adet sahan ve tencere ve tas ve seksen guruş kıymetinde bir leğen ibrik ve kırk guruş kıymetinde bir düğüm ve şenadan ve yetmiş guruş kıymetinde altı adet kıyye bie sini ve bir mankal ellişer guruştan zerden ma'mul on sekiz miskal bir çift telger mehr-i muâccel ve iki yüz guruş mihr-i müeccel tesmiyeleri ile ..." verilmiştir⁷⁷⁴.

3.3.Vasi Tayini

Vekâlet, kelime olarak başkasını resmi bir belgeyle iş görmesi için yerine vekil etmesidir. Bu durumun daha çok alacak, verecek, mihr, nafaka ve mülk satışı gibi konularda karşılaşmaktayız. Kadınların genellikle mihr, nafaka ya da boşanma gibi konularda yerine vekil istediği görülmektedir. Erkeklerin de alacak verecek meselelerinde yerine vekil atadığı görülmektedir. Ya da miras paylaşımında mirasçıları içinde reşid olmayan çocuklar bulunursa, mirası reşid olana kadar malların işletilmesi için naib huzurunda aile fertlerinden birine ya da naibin tayin ettiği kişiye emanet edilmekteydi. Örneğin "... Medîne-i Malatya mahallâtından Mustafapaşa Mahallesi ahâlisinden iken bundan akdem vefât eden [silik] Hüseyin Efendi bin Hasan'ın verâseti zevce-i menkûha-i metrûkesi Sultan bint-i Hâcı Mehmed ile sulbî kebîr oğulları Ali ve Abdullah ve Mahmûd ve gâib ani'l-beled Mehmed ve sulbî sağîr oğulları Abdülkerim ve Abdullahile kebîre kızı Aişe'ye münhasıra olduğu zâhir ve nümâyân oldukdna sonra verese-i mezbûrûndan gâib-i merkûmun kayyimesi ve sağîrân-ı mezbûrûnun tesviye-i umûrlarına kibel-i şer'den mansûbe vasîleri vâlideleri mezbûre Sultan'ın taleb ve ma'rifetiyle ve ma'rifet-i şer'le tahrîr ve beyne'l-verese bi'l-farizati 'ş-şer' tevzî ve taksîm olunan müteveffâ-yı merkûmun tereke defteridir ki ber vech-i âtî zikr ve beyân olunur ..." terekede geçen bu bilgiye göre Mustafapaşa Mahallesi'nden Hüseyin Efendi'nin mirasçılarından olan çocuklarının reşid

⁷⁷³Özdemir, Rifat, "Antakya, Antalya, Afyon ve Manisa Şehirlerinde Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bazı Bilgiler (1500-1919)", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (C.VII), 1995, s.186-187.

⁷⁷⁴Polat, 7749 Nolu Şer'iyye Sicili ..., s.175.

olmaması üzerine anneleri Sultan'ın talebi üzerine vasi tayin edilmiş ve emanet edilmiştir⁷⁷⁵.

Bir diğer örnekte “...*Medîne-i Malatya kurâsından Çırmıkdı karyesi ahâlisinden iken bundan akdem vefât eden Ömer ibn-i Ahmed'in verâseti zevce-i menkûha-i metrûkesi Hadice bint-i Mehmed ile sulb-i sağîr oğulları Mustafa ve Ahmed ve Mahmud ve Abdülkadir ve Muhyiddin'e münhasıra olduğu bi'l-ihbâr lede's-şer'il-enver zâhir ve nümâyân oldukdan sonra verese-i mezbûrûndan sığâr-ı merkûmûnun tesviye-i umûrlarına kibel-i şer'den mansûbe vasîleri vâlideleri mezbûre Hadice'nin taleb ve ma'rifetiyle ve ma'rifet-i şer'le tahrîr ve terkîm ve beyne'l-verese bi'l-farizati's-şer' tevzî ve taksîm olunan müteveffâ-yı merkûmun tereke defteridir ki ber vech-i âtî zikr ve beyân olunur ...*” ifadesi üzerine çocukların mirasları reşid olana kadar anneleri Hadice'nin talebi üzerine vasi tayin edilmiştir⁷⁷⁶.

Bir başka örnekte; 29 Temmuz 1261 tarihinde Malatya sakininden Hacı Osman Efendi nam isimli şahsın Ahışhalı Mehmed Ağa zimmında “... *beşyüz otuz altı guruş tahsiliyle tarafımdan vekil eylediğim Tapusoğlu İsmail Ağa'yi...*” vekil göndermiş ve alacağının vekiline teslim edilmesini talep etmiştir⁷⁷⁷. Bir diğer örnekte ise 29 Aralık 1861 tarihinde Saibe Hatun'un mütevellisi bulunduğu Silahdar Mustafa Paşa Vakfı olan takdim eylediği arzuhalde vekil olarak Ömer Efendi nam isimli şahsı tayin ettiği görülmektedir⁷⁷⁸.

3.4.Tereke/Miras/Veraset

Miras kelimesinin sözlük anlamına bakıldığında vefat eden kişinin hısımlarına arkasında bıraktığı mal, mülk ve eşyalara *veraset* yoluyla sahip olmaları durumudur⁷⁷⁹. Varislerin başvurusu sonucunda kadı miras dağılımını yaparken bunları tüm yönleriyle sicil defterlerine *tereke* adı altında kaydetmektedir. Kadının yaptığı bu işlem bazen

---

⁷⁷⁵M. Ş. S. 7747, No:49.

⁷⁷⁶M. Ş. S. 7747, No:54.

⁷⁷⁷BOA. A. }MKT.DV.. 197/11.

⁷⁷⁸BOA. A. }MKT.DV.. 214/36.

⁷⁷⁹Samî, Kâmus-ı Türkî ..., s.1115; Miras; “*bir şeyin bir kişi ya da topluluktan diğerine geçmesi, başkasından kalan, tevarüs edilen şey*” anlamına gelmektedir. Miras, şeriatın kanun ve hükümlerine göre dağıtılmıştır. Miras, İslam hukukuna göre, vefat eden kişinin geride bıraktığı mal akrabalık ilişkilerine göre dağıtılır. Bu akrabalık ilişkilerinin derecesi kesin bir biçimde ayrılmıştır. Aktan, Hamza, “Miras”, *DİA*, (C. XXX), 2005, s.143-145; Barkan, Ömer Lütfi, Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri: 1545-1659, TTK Yayınları, Ankara 1966, s.1.

mahkeme-i şer'ide yapıldığı gibi bazen de kadının görevlendiği görevli tarafından tereke sahibinin evinde ya da ihtiyar heyetinin yanında yapılabilmekteydi⁷⁸⁰.

Tereke kayıtları sayesinde daha sonra vefat eden kişinin mirasında hak iddia edenlerin mahkemeye başvurması ile ortaya çıkan alacak verecek davaları bu kayıtlara bakılarak çözüme götürülmekteydi. Ayrıca bu tereke kayıtları sayesinde dönemin sosyal ve ekonomik durumları hakkında bilgi sahibi olmaktadır ve o dönemin gelir durumunu, alışkanlıklarını vb. birçok bilgiye de ulaşabilmekteyiz. Tereke kayıtlarında ölen kişinin medeni haline, tek eşli mi yoksa çok eşli mi olduğuna, aile yapısına, hayattayken kullanmış olduğu giyim-kuşam ve eşyaları hakkında bilgilere ulaşabilmekteyiz⁷⁸¹.

Örneğin Malatya Şe'riyye Sicillerinde ve arşivlerde bu konu hakkında birçok bilgiye ulaşabilmekteyiz. 2 Şubat 1893 tarihinde Malatya'da Akpınar Mahallesi'nde Aişe ve Fatıma'nın kadıya başvurarak Kahire'de otururken vefat eden dayılarının verasetinin kendileri ile vefat eden dayılarının eşi Zühre'ye ve merkumenin kız kardeşinin oğlu Mehmet'e ait olduğunu ve Mehmet'i vekil tayin ederek verasetinin taksimatını istemektedirler⁷⁸².

Rusya'nın Novoçerkassk'ta vefat eden Kırkor Kevork Perhania'nın geride kalan mirasının ailesine teslim edilmesi için gönderilen belgede ailenin Malatya'da bulunduğu ve mirasının Malatya Livası İdare Meclisi tarafından kalan bedeli Kırkor'un eşi Meryem'e teslim edildiği belirtilmektedir⁷⁸³.

Kadının tereke kayıtlarını tutması daha sonra mirasçıların hak iddia etmelerinde mahkemenin işini kolaylaştırmıştır. Örneğin Ferhadiye Mahallesi'nde Ömer oğlu Osman, Malatya'lı olup Kahire'de ticaretle uğraşırken vefat eden Ahmet oğlu Mehmed'in verasetinde dedesi olduğu için hak iddia etmiş ve mirasın taksimatında hakkına düşeni talep etmiştir⁷⁸⁴.

---

⁷⁸⁰Bozkurt, Fatih, "Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 2013, s.193-194; Özcan, Tahsin "Muhallefât", *DİA*, (C.XXX), İstanbul 2005, s.406-407.

⁷⁸¹Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, (C.III), MEB Yayınları, İstanbul 1983, s.460; Teber, Ömer Faruk, "Osmanlı Devleti Adli Yapısından Bir Kesit: Şer'iyye Siciller", Erdem, 2000, s.544-546; Bizbirlik, Alpay, "Tereke Defterleri ve Edirne Tereke Defterleri Üzerine Bir Deneme", *Türkler*, (C.X), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.731.

⁷⁸²Gürsul, 7749 Numaralı Malatya Şer'iyye Sicili..., s.40.

⁷⁸³BOA. HR.UHM.. 314/29.

⁷⁸⁴Gürsul, 7749 Nolu Şer'iyye Sicili ..., s.45.

3.5.Kullanılan İsimler ve Lakaplar

Çalışmanın bu kısmında tercih edilen isimler ve kullanılan lakaplar ele alınacaktır. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Malatya'da en çok Havvâ, Hümâ, Tenzile, Unzile, Kelime, Alime, Rukiyye, Emine, Kezziban, Gülsüme, Fatıme, Hâtime, Meryem, Ümmühan, Nisakadın, Zaliha, Meşkure, Âtike, Zührüfe, Seniyye, Hâşime ve Hatice hanım gibi isimler tercih edilmiştir⁷⁸⁵. Terekelerde ise Aişe, Sultan, Şehriban, Habibe, Meryem, Ümmiye, Sabire, Gülsüm, Elif, Zeliha, Nefise, Zahide, Asıfe, Elif, Nesibe, Havva, Miyase gibi isimlerin Malatya'da tercih edildiği görülmektedir⁷⁸⁶.

Erkeler tarafından Yusuf, Ahmed, Hüseyin, Ömer, Mehmed, Halil, Hacı Mehmed, Osman, Mustafa, Hacı Ali, Hasan, Bekir, Feyzullah, İsmail, Mahmud isimleri kullanılmaktadır⁷⁸⁷. Ayrıca bu isimlerin lakap ve sülale adlarıyla anıldığı ve bu amaçla birçok lakabın kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Alioğlu, Alacanlıoğlu, Affafoğlu, Küçüköğlü, Hasanoğlu, Âşık Ömeroğlu, Gürcüoğlu, Değirmenci Ömeroğlu, Demirci Ahmedoğlu, Helvacıoğlu, Kasap Mustafaoğlu, Molla Feyzullahoğlu, Mezraaloğlu, Tecdeli Musaoğlu, Tabak Bekiroğlu, Cüllahoğlu, Urfaloğlu, Kayısoğlu, Lazoğlu, İkiz Ahmedoğlu, Ayrancı Abdullahoğlu, Kadı Bekiroğlu, Barutcuzaâde, Kekevizâde, Elmaszaâde bunlardan bazılarıdır. Bunların yanı sıra fiziksel özelliklerin öne çıktığı sağır, kör, topal, elagöz, köse, saka, karakaş lakapları da görülmektedir. Bazı lakaplarda kişinin göç ederek geldiği ya da doğduğu yer kullanılmıştır. Helimhanlıoğlu, Mısırlı Mehmedoğlu, Harputlu Hasanoğlu, Parçikanlıoğlu, Balatlıoğlu, Kürdizâde, Tırnovalı gibi lakaplar buna örnek verilebilir. Bunların dışındadinî unvanlar olarak hafız, hacı, seyyid, molla gibi kelimeler kullanılmıştır. Meslek ismi geçen lakaplara örnek olarak ise Papuçcuoğlu, Uncu Süleymanoğlu, Ekmekçioğlu, Nalbant Hacıoğlu, Kınacıoğlu, Mumcu Hacı Mustafaoğlu, Kahveci Alioğlu, Leblebizâde verilebilir⁷⁸⁸.

3.6.Kılık-Kıyafet ve Kullanılan Diğer Eşyalar

Mahkeme kayıtları içinde bulunan ve ölen kişinin mal kaydının, miras paylaşılması maksadıyla tutulduğu belgelere *muhallefat* denmektedir. Bu belgeler, Türk

⁷⁸⁵Evliya Çelebi, Seyahatname, s.15.

⁷⁸⁶M. Ş. S. 7747, No:28, 49, 55, 108, 138, 150, 157, 319, 360, 361, 362, 363, 541, 585, 587, 617, 619, 1317, 1371, 1577, 1580, 2041, 2042, 2149.

⁷⁸⁷M. Ş. S. 7747, No:28, 49, 55, 108, 138, 150, 157, 319, 360, 361, 362, 363, 541, 585, 587, 617, 619, 1317, 1371, 1577, 1580, 2041, 2042, 2149.

⁷⁸⁸Yiğit-Aydın, Malatya H.1258/M.1842 Nüfus Kayıtları ..., s.44-68.

kültürünün tanınmasını sağlayan önemli kaynaklardandır. Buradan elbiseler, mutfak eşyaları, ziynet eşyaları, silahlar, ev döşemesi, kitaplar ve kuru hububatlar hakkında zengin bilgiler elde etmek mümkündür⁷⁸⁹.

Kılık kıyafet, kişinin servetine ve toplumdaki konumuna göre farklılık göstermekteydi. Osmanlı'dan Avrupa'ya kadar gözlemciler kişinin giyiminin toplumdaki yerinin ortaya koyduğu konusunda hemfikirdirler⁷⁹⁰. Bunun yanı sıra sosyo-kültürel ve ekonomik durum kadar yaşanılan yerin coğrafi özellikleri ve din de kıyafet ve giyim üzerinde etkili olan faktörler arasındaydı. Örneğin dinî şahsiyetler ya da askerî sınıfa mensup olanlar farklı giyim tazına sahiplerdi. Kıyafetlerin değeri, günümüzde de olduğu gibi doğal olarak kişinin ekonomik düzeyine göre değişmekte, bu durum da kültürel zenginlik ve giysi çeşitliliği oluşturmaktaydı.

Tereke kayıtlarında eşyaların büyüklüğünü ve kullanılmışlığını ifade etmek için çeşitli sıfatlar kullanılmıştır. Örneğin büyük anlamında *kebir* küçük anlamına gelen *sağır* kelimeleri eşyaları tanımlarken kullanılmaktaydı. Kullanılmışı ifade etmek için *müsta'mel*, yıpranmış için *köhne*, eskimiş için *adi* ve yeni için *cedid* ifadeleri ise eşyaların kullanılmışlık düzeyini belirtmek için eşyaların isimlerinin önüne eklenirdi. Örneğin sağır kazan, müsta'mel fes, müsta'mel kilim, kebir sahan, köhne ve cedid çorap, adi baş tarağı gibi⁷⁹¹.

Kıyafetlerin ve mefruşatın yapıldığı kumaşın cinsi çoğu zaman belirtilirdi. Basma, çuha, yünlü, ipekli, kaşmir, kadife kumaş bunlardan bazılarıdır. Ekonomik olarak durumu yerinde olan kadınlar genellikle pamuklu ve ipekli kumaştan gömlek kadife ya da ipekten entari kullanırken hali vakti yerinde olmayanlar daha ucuz kumaş kullanırdı⁷⁹².

Genel olarak giyimlere bakıldığında başa, üste, alta ve ayağa giyilen kıyafetlere ek olarak takı, aksesuarlar da yer almaktaydı. Erkekler üst giyimde gömlek ve entari giyerken alt giyimde de şalvar ve dizlik en çok tercih edilen kıyafetlerdi. Entari; basma, kaşmir, bürümcek ve mantin gibi kumaşlardan yapılan düz ve süsü olmayan uzun bir

---

⁷⁸⁹Terekeler aynı zamanda, vefat etmiş kişinin geride kalan mirası üzerine mirasçıları arasında anlaşmazlık çıkması halinde kadı ya da naibine başvurularak kadının kendi yetkisini kullanması sonucunda vasiyetin düzenlenmesi ve mirasın paylaşılması amacıyla kayıt altına aldığı belgelerdir. Terekeler hakkında yapılan çalışmalar için bkz. Barkan, Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke ..., s.1.

⁷⁹⁰Faroqhi, Suraiya, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci yüzyıla, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s.124.

⁷⁹¹M. Ş. S. 7747, No:40, 49, 157, 178.

⁷⁹²Faroqhi, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam ..., s.125.

kadın giysisi olmakla birlikte eskiden erkekler tarafından da tercih edilmiştir⁷⁹³. Şalvar, hem erkekler hem de kadınlar tarafından tercih edilmekte ve pantolon tarzı bir giysidir. Erkek şalvarları genellikle yünlü olurken kadınlarıki ise ipek ve kumaştan yapılmıştır. Erkekler bu giysilerden başka ceket, fes, hırka, kürk, şal, kemer, yelek, sarık, potur, kuşak, çorap, don, mest, kundura, papuç ve uçkur kullanmaktaydı.

Kadınlar üst giyim olarak entari, gömlek ve feraceyi sıklıkla kullanmışlardır. Çoğunlukla çuhadan yapılan ferace, kadınların ev dışında yaşamakla birlikte üst giysi olarak kullandıkları kıyafettir⁷⁹⁴. Bunun dışında üste ceket, çevre fistan, hırka, içlik, kefiye, kuşak, kürk, üstlük, yelek, elbise, şal, yazma, tülbent, yemeni, çember, çarşaf, palto, kuşak, yelek, eldiven; alta ise bağlık, don, çorap, uçkur, kundura potin, peştamal, eteklik ve papuç giyilmekteydi.

Tereke kayıtlarında birçok kıyafetlerin yer aldığı görülmektedir. Bunları bir tablo olarak vereceğiz.

Tablo 3.23: Malatya’da Kullanılan Kılık-Kıyafetler⁷⁹⁵

Şal	Aba	Kuşak	Kürk
Frenk Yazması	Beyaz çura	Al çiti	Elmalı çit
Basma	Yeşil Bez Halebi	Anteke Halebi	Kutni
İpek Şitari	Fes	Siyah Yazma	Üsküdar Dolağı
Ceket	Mintan	İpek Ham Kuşağı	İpek Peştamal
Acem Peştamal	İpek Alaca	Setr ve Pantolon	Malaz Gömlek
Müsta’mel Fes	Kuşak	Gömlek	Yaka kolu
Boyun Bağı	Anteke Palto	Kundura	Potin
Pantol Kuşak	Köhne Kemer	Yüzük	Sarık
Kemer Kuşak	Beştel Bez	Haleb Ferva	Amelkan Bezi
Saat	Kutni	Acem Şalı	Adi Baş Tarağı
Müsta’mel Cübbe	Eteklik	Don	Yüz Peçesi
Müsta’mel Çorap	İç Entarisi	Müsta’mel Sarık	İpek Hamam Kuşağı

⁷⁹³Koçu, Reşat Ekrem, Türk Giyim Kuşamı ve Süslenme Sözlüğü, Sümerbank Kültür Yayınları, 1969, s.102.

⁷⁹⁴Koçu, Türk Giyim Kuşamı ..., s.108-109.

⁷⁹⁵M. Ş. S. 7747, No:28, 49, 108, 157, 178, 361, 362, 560, 587, 1371, 1577, 1580, 2041, 2042.

Dülbend	Halepkarî Yazma	Uçkur	Basma
Fabrika Yazması	Simli Milton	Siyah Aba	Al Fes, Pul, Basma Hırka

Sosyal hayata dair kılık ve kıyafetler hakkında geniş bilgiler elde ettiğimiz tereke defterlerinde aynı zamanda ticarî ve iktisadî konularında da birçok bilgi elde edilmektedir. Bu kayıtlarda madenlerin kıymetini ve fiyat listesini öğrenmekteyiz. Ayrıca bu defterlerde halkın kullandığı mutfak eşyaları da belirlenmektedir⁷⁹⁶. Kıyafetlerde eşyaların kullanılmıslığı ifade etmek için kullanılan çeşitli sıfatların mutfak eşyaları için de kullanıldığı karşımıza çıkmaktadır.

Türklerde akşam yemeği ana öğündü ve bütün aile fertleri sini etrafında toplanırdı. Terekelerde de görüleceği üzere evlerde sini neredeyse hepsinde bulunmaktaydı⁷⁹⁷. Yemekler bakır tencerelerde pişmekte ve kalaylı tas ve sahanlarda siniye konmakta ve tahta kaşıkla yenmekteydi⁷⁹⁸. Türk kültür ve eğlencesinde kahvenin ve kahve ikram etmenin yeri ayrıydı. Terekelerde sıklıkla kahve, kahve takımı, kahve tepsi ve kahve fincanının yer alması toplumda kahve içme kültürünün yaygınlığını göstermektedir⁷⁹⁹. Hali vakti yerinde olanların ve halk tarafından kahve fincanlarının birçok çeşidi kullanılmıştır. Takımların kalitesi ve değeri, sahibinin zarafeti ve servetini gösteren bir delil olarak kabul edilmiştir. Kahvenin yanı sıra eğlence için kullanılan nargile⁸⁰⁰ ve tütün⁸⁰¹ de dikkati çekmektedir. Terekelerde sigara kâğıdı⁸⁰² ile sim sigara kutusu, sim sigara çubuğu⁸⁰³, sigara ağızlığı⁸⁰⁴, duhan tablası⁸⁰⁵, fincan, cevze, kahve ibriği, kahve tavası, kahve tepsi de bulunmaktadır⁸⁰⁶.

⁷⁹⁶İnalçık, Halil, “15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları”, Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, Eren Yayınları, İstanbul 1996, s.199.

⁷⁹⁷M. Ş. S. 7747, No:28, 360, 587, 619.

⁷⁹⁸Yediyıldız, Bahaeddin, “Osmanlı Toplumunu”, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 1994, s.494.

⁷⁹⁹M. Ş. S. 7747, No:49.

⁸⁰⁰M. Ş. S. 7747, No:157, 1371.

⁸⁰¹M. Ş. S. 7747, No:178, 541.

⁸⁰²M. Ş. S. 7747, No:178.

⁸⁰³Hacı Abdi Mahallesi’nde vefat eden Hacı Ahmed Bey’in terekesinde sim sigara kutusu, sim sigara çubuğu, kahve takımı bulunmaktadır. Hacı Ahmed Bey’in terekesinde bulunan diğer eşyalar göz önüne alındığında hali vakti yerinde olduğu söylenebilir. M. Ş. S. 7747, No:541.

⁸⁰⁴M. Ş. S. 7747, No:178.

⁸⁰⁵Arslanbey Mahallesi’nde vefat eden Halil oğlu Hacı Mehmed Ağa’nın bıraktıkları arasında duhan tablası bulunmaktadır. M. Ş. S. 7747, No:157.

⁸⁰⁶M. Ş. S. 7747, No:28, 49.

Müslümanlar ile gayr-i Müslimler arasında kullanılan eşyalara bakıldığında belirgin bir farklılık görülmemekle birlikte gayr-i Müslimlerin terekelerinde bulunan eşyaların benzer olduğu görülmektedir. Örneğin Çukurdere Mahallesi'nde 21 Şubat 1878 tarihinde ölen Ermeni milletinden Karabet oğlu Miço'nun terekesinde kazgan, tencere, sahan, leğen, çuval, bel, kazma, balta gibi eşyalar bulunuyordu⁸⁰⁷. Mustafapaşa Mahallesi'nde 4 Mart 1878 tarihinde ölen Hasan oğlu Hüseyin Efendi'nin terekesinde kazgan, teşt, leğen, çuval, harar, balta, bel, dehre, leğen ibrik bulunmaktadır⁸⁰⁸.

Terekelerde genellikle her evde yorgan bulunmaktaydı. Ayrıca seccadeler de bunlar arasındaydı. Odalarda kullanılan minderler de kullanıldıkları yere göre isim almıştı. Ev içinde kullanılan eşyalar arasında yatak takımı, yastık, yorgan, penbe yorgan, döşek, çarşaf, basma, yorgan, yorgan şilte, yastık yüzü, heybe, seccade, yatak örtüsü, halı, kilim, çul, bez top, alaca top, kuşak Amerikan bezi, Halep basması, havlu, hamam havlusu, sofraya bezi, heybe, ipek alaca, astar bağı, beştel bez, Halep peştamal Acem peştamal, beyaz bez, ipek ham kuşağı, Ayıntab alacası gibi eşyalar yoğun olarak kullanılmıştır⁸⁰⁹.

Silah ve kesici aletler içinde tüfenk, tabanca, dehre, balta, bıçak, fişek, kılıç, sim kılıç, kama, satır, kazma gibi eşyalar bulunmaktadır⁸¹⁰.

Terekelerin bazılarında yazı takımları bulunmaktaydı. Küberadan olanlar, güzel yazı takımlarına sahip olmayı zenginlerinin göstergesi olarak görürlerdi⁸¹¹. Yazı malzemelerinden divit, hokka, mürekkebe şişesi, çizgili defter, kalem, kurşun kalem, yazı kâğıdı sim dökme bulunmaktadır⁸¹².

Vakitleri belirleyebilmek için saat taşımak ve hanelerde saat bulundurmak doğal bir ihtiyaçtı⁸¹³. Örneğin Mustafapaşa Mahallesi'nde Hüseyin Efendi'nin terekesinde bulunan saat⁸¹⁴, Malatya merkezde vefat eden Ferdinat'ın terekesinde çıkan simkâr'ı saat,

---

⁸⁰⁷M. Ş. S. 7747, No:30.

⁸⁰⁸Hacı Abdizade Mahallesi'nde 9 Mart 1879 tarihinde vefat eden Hüseyin oğlu Hacı Ahmed Bey'in terekesinde minder, kilim, yatak, çuval, harar, heybe, çarşaf, sandık, yastık gibi eşyalar bulunmaktadır. M. Ş. S. 7747, No:49.

⁸⁰⁹M. Ş. S. 7747, No:178, 541, 560, 587.

⁸¹⁰M. Ş. S. 7747, No:541, 587.

⁸¹¹Abdülaziz Bey, Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri, (Yay. Haz. Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay), İstanbul 2002, TTK Yayınları, s.201.

⁸¹²M. Ş. S. 7747, No: 178.

⁸¹³Abdülaziz Bey, Osmanlı Adet ve Merasim ..., s.207.

⁸¹⁴M. Ş. S. 7747, No:49.

Hacı Abdizade Mahallesi'nde Hacı Ahmed Bey'in terekesinde sim saat, zer saat⁸¹⁵ gibi çeşitleri kayda geçmiştir.

---

⁸¹⁵ M. Ş. S. 7747, No:49.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKTİSADÎ YAPI

Bu bölümde, Malatya Kazası'nın 1839-1900 yılları arasındaki iktisadi yapısı ele alınacaktır. Belgelerin el verdiği ölçüde kazanın iktisadi yapısını, imkânlarını, üretim faaliyetlerini, halkın gelir ve giderlerini, devletin vergi toplama süreci incelenmeye çalışılacaktır. Böylece XIX. yüzyılın ikinci yarısında Malatya Kazası'nın iktisadî yönden kapasitesi ölçülmeye çalışılacaktır.

1.Gelir Kaynakları

Geçmiş dönemlerden günümüze kadar bir toplumun ekonomik yapısı, ilk olarak *tarım*; ikinci olarak *sanayi* ve daha sonra da *ticaret* olmak üzere bu üç ana unsur üzerinden şekillenmiştir. Özellikle tarım yani toprak gelirleri iktisadî yapı üzerinde en fazla etkili olan geliri sağlamaktaydı. Bu sebepten dolayı tarıma dayalı bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısının temelini toprak gelirleri oluşturmaktaydı. Nüfusun beşte dördlük bir kesimi ziraatla uğraşmakta ve hayatlarını topraktan sürdürmekteydi⁸¹⁶.

Osmanlı Anadolu şehirlerinden biri olan Malatya, bulunduğu verimli tarım arazileri ve bol suyu ile ekonomik geliri tarıma dayalı şehirlerinden bir tanesini oluşturmuştur. 1839 yılına kadar Aspuzu'da bahçe içlerine inşa ettikleri birkaç yazlık evden ibaretti. Halk, havalar ısınca Aspuzu'ya gelir, güz mevsimi geldiğinde ise gelenek haline geldiği üzere her sene olduğu gibi tekrardan Malatya'ya dönerdi. Aspuzu, verimli tarım arazileri ve doğal kaynak suları ile halkın geçimini oluturan bir yerdi. Bu tarlalarda ihtiyaçları olan zirai ürünler üretilir ve fazla olanlar ise dışarıya satılırdı. Bu durum 1839 yılına kadar bir gelenek gibi devam ettirilmiştir. Ancak 1839 Nizip Savaşı yüzünden ordu şehri harap halde bırakınca halk o yıl şehirlerine dönmemiş ve Aspuzu'daki evlerini genişleterek burada yaşamaya başlamıştır. Doğal kaynak suları ve verimli tarım arazileri sayesinde Aspuzu hızla gelişerek eski şehri aratmayacak dereceye ulaşmıştır.

---

⁸¹⁶Faroqhi, Suraiya, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s.61.

Eski şehre iki saat mesafede olan Aspuzu⁸¹⁷, bulunduğu bölge içerisinde alan uzunluğu olarak üç saatlik bir mesafeyi ve genişlik olarak da büyük bir alanı kaplamaktaydı. Bu kadar geniş bir mesafeye sahip olan Aspuzu'da her çeşit ağaç ve doğal kaynak suları bulunmaktaydı. Örneğin kazanın güney kısmında ve Tetme-i Sekna'dan iki saat uzak mesafede bulunan Deyr-i Mesih Kilisesi'nden dörtgen şeklinde bir havuzdan kaynak olarak akan *Deyr-i Mesih Nehri* iki kola ayrılarak şehre ulaşmaktaydı⁸¹⁸. Nehrin bir kolu şehirde pirinç tarlalarını sulamaya mahsus kanallara ayrılarak araziye; diğer kolu da nehirden ayrılarak şehrin bütün bahçelerini sulamaktaydı⁸¹⁹. Deyr-i Mesih Nehri'nin şehirde bulunan tüm bahçelerini ve tarlalarını sulaması şüphesiz şehrin ziraat yönünden ne kadar gelişmiş olduğunu göstermektedir.

Malatya halkının Aspuzu'ya göç ettiği yıl içerisinde Nizip ordusu ile birlikte Malatya'ya gelen Helmunth Von Moltke; mektuplarında da Aspuzu'nun güzelliklerinden ve sularından hep övgüyle bahsetmiş ve hatta Aspuzu'da bulunduğu zaman kendisini "*Lombardia Ovası*"nda gibi hissettiğini de mektuplarına eklemiştir. "... *Malatya (daha doğrusu Asbuzu) eşi benzeri az bulunur bir ordugâh yeri. Nerede "su istiyorum!" diyecek olsan senin için oraya bir ayak kalınlığında, billûr gibi bir su akıtıyorlar. ...*"⁸²⁰ diye dillendirdiği bilgiye başka bir mektubunda da aynı şekilde devam eder; "... *Malatya'nın yazlık şehri olan Asbuzu'ya gittik. Bu görülmedik güzellikteki yerden bundan önceki mektuplarımda bahsetmiştim. İnsan kendini Lombardia Ovası'nda sanır; burada dut ağaçları ve bağların öyle taze yeşilliği, duru, çağlıtılı sularıyla öyle sayısız kanallar var ki ...*"⁸²¹. Moltke'nin mektuplarında da öve öve bahsettiği Aspuzu, 1839 yılından itibaren Malatya halkının yeni yerleşim bölgesi olmuştur⁸²².

---

⁸¹⁷"...Ordu-yu Hümâyün ile bir müddetcişkêhr-i mezkûrda ikâmet eylemesi cihetiyle burasını ser-işte ederek o aralık ahâli-i merkûmeninşêhr-i mezbûraiki saat mesafedemevsi-i sayfda ikamet mahalde kâin bağı evlerine nakilleri takribiyle ..." BOA. A. }MKT.UM.. 91/93; Salname-i Ma'muratü'l-Aziz, 1310, s.74.

⁸¹⁸Evliya Çelebi, Seyahatname ..., s.16.

⁸¹⁹Salname-i Ma'muratü'l-Aziz, 1301, s.113-116; Salname-i Ma'muratü'l-Aziz, 1305, s.80-84; Salname-i Ma'muratü'l-Aziz, 1312, s.215-221.

⁸²⁰Moltke, Helmunth Von, Moltke'nin Türkiye Mektupları, Remzi Kitabevi, Eylül 2017, s.271

⁸²¹Moltke, Türkiye Mektupları ..., s.276.

⁸²²Salname-i Ma'muratü'l-Aziz 1310, s.73.

Meşhur Şeyh Niyazi Hazretleri, bir kasidesinde de Aspuzu'yu övmektedir. Şehrin sularının çok olduğunu, bahçelerinin ve ağaçlarının güzelliğine hayran olduğunu ve bu yüzden Aspuzu'yu Şam şehrine tercih ederek burayı yüceltmıştır⁸²³.

Yukarıdaki ifadelerden de görüleceği üzere Malatya, bol kaynak suları ve geniş arazileri ile tarıma uygun bir yerleşim bölgesi olmuş ve elde ettikleri ürünlerle hem kendi ihtiyaçları karşılanmış hem de ihtiyaç fazlası ürünler ya çarşı-pazarlarda satılmış ya da başka bölgelere ihraç edilmiştir.

1.1.Ziraai Üretim

Osmanlı Devleti'nde kaza ve kazanın ekonomisi, merkezinde 3000-20000 arasında bir nüfusa sahip olan ve etrafındaki köylerden oluşan 40-60 kilometrelik bir alan olarak kabul edilir. Kazalarda zirai üretim ise öncelik olarak bu kazanın ihtiyaçlarını karşılamak durumundaydı ve daha sonra ihtiyaç fazlası ürünler başka bir bölgelere gönderilmekteydi⁸²⁴.

Ma'murat'ü'l-Aziz ve Diyarbekir Devlet Salnamaları'nda de Malatya'nın tüm kaza ve nahiyeleri ile birlikte sahip olduğu verimli arazisinin genişliği ve ekilebilir olması ayrıntısı ile belirtilmektedir. Malatya'nın sahip olduğu toplam 14.600 kilometre ve 15.933.800 dönüm genişliğindeki arazisinde ekilen kısım 8.383.122 dönümü oluşturmaktaydı. Bu kadar genişlikte araziye sahip olan şehrin ekonomik geliri de ağırlıklı olarak tarıma dayalı olmakta, halkın büyük çoğunluğu ziraatla uğraşmakta ve tarıma bağlı olarak hayvancılıkla geçimini sağlamaktaydı⁸²⁵.

Malatya şer'iyye sicili kayıtlarına göre Malatya'da en çok tarımın yapıldığı bölge Çırmıktı Karyesi ve mahalleleridir⁸²⁶. Mustafa Paşa Mahallesi'nde oturan Hasan Efendi oğlu Hüseyin Efendi'nin 4000 kuruşluk bir tane Kürûm bağı; Çırmıktı Karyesi'nde Ahmed oğlu Ömer'in bir adet bağı, bir kıt'a elmalığı, iki adet kürûm bağı ve bir bahçesi

---

⁸²³Salname-i Ma'muratü'l-Aziz 1310, s.76.

⁸²⁴Genç, Mehmet, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s.48-49.

⁸²⁵Salname-i Ma'muratü'l-Aziz 1291, s.81; Salname-i Ma'muratü'l-Aziz 1292, s.193-194; Salname-i Ma'muratü'l-Aziz 1293, s.336; Salname-i Ma'muratü'l-Aziz 1294, s.81.

⁸²⁶Malatya Şer'iyye Sicilleri, 7747, No:54, 55, 319, 560, 585, 2149.

bulunmaktaydı⁸²⁷. Bağ-bahçeleri ve akarsuları ile meşhur olan Malatya'da bunun gibi birçok örneği sıralamak mümkündür.

Bağ ve bahçeleri ile ünlü olan Aspuzu'da halk 1839 yılından yerleşmeye başladıktan sonra evlerini bahçe içlerine inşa etmişlerdi. Bundan dolayı kendilerine ait birçok evin bahçesi bulunmaktaydı. Örneğin Çukurdere Mahallesi sakinlerinden ve Ermeni milletinden olan Miço Efendi'nin bağ ile bitişik evinin olduğu⁸²⁸ ve bir diğer örnekte Çırmıktı Karyesi'nden Hayroğlu Mahallesi'nden İbrahim oğlu Hacı Ali'nin da aynı şekilde evinin bağ ile bitişik olduğu terekede görülmektedir⁸²⁹. Malatya halkı, bağ-bahçesiyle ve tarım arazileriyle ziraata her zaman uygun bir yerleşim bölgesi olmuştur ve kaynak sularının bol olması ile de zirai ürünler bolca elde edilmiştir.

Toprak özellikleri bakımından verimli bir yapıya sahip olan Malatya Ovası'nın gelir kaynaklarının başında tarım ve tarım ürünlerinden hububat ürünleri gelmiştir. Yetiştirilen ürünler arasından buğday, arpa, nohut, pirinç, mercimek, tütün, pamuk, afyon, üzüm, bakla ve badem bulunmaktaydı. Özellikle en çok üretilen hububat ürünü ise buğdaydı. Birçok evde bulunan ambarlar⁸³⁰ ve köylerde ya da şehir merkezindeki bulunan değirmenler bunun en güzel örneği olmuştur⁸³¹. Bunların dışında ekonominin can damarı olan hububattan sonra ikinci olarak ise meyvecilik Malatya'da önemli ziraî ürünlerinden biri olmuş ve bahçelerde her çeşit meyve ağaçları yetiştirilmiştir. Malatya, ilk çağlardan bu yana meyve üretiminde özellikle kayısı üretiminde önde gelen bölgelerden biri olmuştur. Kayısı, Malatya'da halk tarafından hem kuru hem de yaş olarak tüketilmekteydi. Ayrıca ticareti yapılan ürünler arasında ilk sırada bulunmaktaydı. XVII. yüzyılda Malatya'yı gezen Evliya Çelebi Seyahatnamesinde kayısıdan övgüyle bahsetmekte ve çeşitleri hakkında bilgi vermektedir. “... *Evvela yedi çeşit kayısı al Hamavî, sarı Hamavî, mişmiş Hamavî, beyaz, kumru, bey kumru, sulu kumru ve etli kumru, bu anılan kayısılar öyle suludur ki bağdan şehre seneler ile zorlukla gelir, sehel yancılisa suyu kalmaz ..*”⁸³². Bunun yanında 1891 yılında Malatya'ya ziyarette bulunan Cuinet de Seyahatnamesinde Malatya'da yetişen kayısının ve büyük üzümün hiçbir

---

⁸²⁷M. Ş. S. 7747, No:49, 54.

⁸²⁸M. Ş. S. 774, No:30.

⁸²⁹M. Ş. S. 7747, No:560.

⁸³⁰M. Ş. S. 7747, No:30, 619, 1317.

⁸³¹Salname-i Ma'muratü'l-Aziz, 1312, s.35-36.

⁸³²Evliya Çelebi, Seyahatnâme ..., s.18.

yerde bulunmadığını belirtmektedir⁸³³. Devlet Salnamesinde ise Malatya kayısının meşhur olduğu ve taze olarak tüketildiği gibi kurusunun da yapıldığı ve Halep, Sivas ve diğer Osmanlı şehirlerine gönderilerek satıldığı kaydedilmiştir. Ayrıca Malatya’da kayısı yanında Armut ve elmanın da kayısı gibi tüketildiği ve kış mevsimine kadar bozulmadan saklanan meyvelerden olması yanında çevre illere de satılmıştır⁸³⁴. Ayrıca Malatyalılar kızılcıktan enfes şurup yaparken lezzetiyle ünlü olan siyah üzümler ise salkım ile kurutulup taliplerine satılırdı⁸³⁵.

Hitit vesikalarında şehrin adının meyve bahçesi ve bal anlamına gelen Maldiya’dan gelmesi şehrin meyvecilik yönünün çok eskilere dayandığını göstermesi bakımından önemlidir⁸³⁶. Bu meyve ağaçlarından kayısı dışında erik, elma, yazılı elma ve ünü ile gök elması, armut, limon, beğ, karanfil armutları, kızılcık, şeftali ve özellikle Hind ve Şam şeftalileri, dut, üzüm büyük miktarda toplanmıştır Bunlardan gök boya, ipek mazı gibi hâsılatlar elde edilmiştir. Bu ürünler içerisinde meyvelerin bir kısmı kurutulmuş ihtiyacı fazlası ürünler başka bölgelere ihraç edilmiştir⁸³⁷.

Malatya halkı, üzümün her türünden, dutundan pekmez, pestil ve reçel yapar bu sağlıklı gıdayı yalnız belde içine mahsus kalmayarak diğer bölgelere de ihraç ederdi. Bunun yanında halk, bahçelerindeki bir tür ottan dokudukları hasırı her tarafa ihraç ederek bunun gelirinden de istifade ederlerdi. Ürettikleri bu ürünlerden hem kendileri istifade ederken hem de çevre şehirlere pazarlayarak ayrı bir gelir kapısı oluşturdular⁸³⁸.

Hitit dönemi vesikalarda Malatya ismi *Maldia*, *Maldiva* olarak geçmektedir. Bunun manası ise Hititçe’de bal ve meyve bahçesi olarak bilinmektedir⁸³⁹. Bahçeleri ile meşhur olan Malatya’nın bu ünü geçmiş yüzyıllar öncesi Hititler’e kadar dayanmaktadır. Balı da o kadar lezzetli ki şehre aynı manaya gelen isim verilmiştir⁸⁴⁰.

---

⁸³³Karagülle, Ender, Seyahatnamelerde Malatya, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi, Niğde 2002, s.176.

⁸³⁴Salname-i Ma’muratü’l-Aziz 1310, s.76.

⁸³⁵Salname-i Ma’muratü’l-Aziz, 1310, s.76.

⁸³⁶Kınal, Firuzan, Eski Anadolu Tarihi, Ankara 1962, s.240; Akdağ, Mustafa, Türkiye’nin İktisadî ve İçtimai Tarihi, (C.I), s.25.

⁸³⁷Salname-i Ma’muratü’l-Aziz 1310, s.76.

⁸³⁸Salname-i Ma’muratü’l-Aziz, 1310, s.76.

⁸³⁹Işık, Fahri, “Su’ya Gömülen “Adsız” Höyükler ve Malidiya/Melid”, Kervansaray Buluşması: Malatya Tarihi ve Arkeoloji Sempozyumu, Malatya 2006, s.34; Göğebakan, Gökür, “Malatya Şehir Adı ve Şehrin Tarihi Süreçleri” Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi 2016, s.186.

⁸⁴⁰Salname-i Ma’muratü’l-Aziz, 1310, s.77.

Meyve ağaçlarından her yönden istifade eden Malatya halkı meyvesiz ağaçlardan da istifade etmiştir. Malatya bahçelerinde çokça bulunan kavak ağaçlarından yapılan tahtalar her tarafa gönderilmiştir. Örneğin; Malatya halkına, çift aletleri ve yol inşaatı gibi zorunlu hallerde kullanılmak üzere bahçelerinde kavak ve dut ağaçları dikilmesi istenmiştir. Hatta bu ağaçlar için şehir halkından vergi istenmiş fakat bu durumun nizama aykırı olduğu ve bu isteğin ortadan kaldırılması için şehir halkı talepte bulunmuştur⁸⁴¹.

Osmanlı Devleti, ülkenin birçok yerinde olduğu gibi tarımsal verimliliği arttırmak için Tanzimat'ın ilanından sonra çalışmalara başlanmıştır⁸⁴². Malatya Kazası'nda teşvikler sonucunda afyon ektilmiş ve 20 kıyye miktarı halis afyon elde edilmiştir. Gelecek senelerde bunun gibi birçok yerde afyon ekilmesi planlanmış ve yıllık öşrün affi için Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'ye bildirilmiş ancak Meclis-i Vala Osmanlı ülkesinde birkaç senedir yeniden ekilen pamuktan öşür alındığı halde afyondan alınmamasının uygun olmayacağı ve kabul edilemeyeceği bildirilmiştir⁸⁴³.

Tablo 4.1: Malatya'da Üretilen Ziraat Ürünleri⁸⁴⁴

Buğday (hımta)	Zekrek	Darı	Kökboya
Arpa (şa'ir)	Pirinç	Tütün	Çiriş
Mercimek	Ham Pamuk	Pekmezi	Mazı
Nohut	İpek Kozası	Dut Pekmez	Kitre
Küşne	Afyon	Neft Yağ	Pestil

⁸⁴¹İlgili belgede geçen bilgi; "... çift edevatı ve menzil inşaatı gibi levazım-ı zaruriyelerinde isti'mal etmek üzere haneleri bağçelerine gars etdikleri kavak ve dut ağaçlarından bu kere resmu tâlebesiyle tazyik olunduklarından bahisle ricâ-yı icrâ-yı ma'ideleri havi Malatya ahalisi tarafından meb'us arzuhal-i umumi leffen irsal-i sây-ı alileri kılmış ve mugayir-i nizam ahval vukû'u gayr-i câiz bulunmuş olmağla bi't-tahkik iktizasının ifası hususuna himem-i aliyeleri derkâr buyurulmak babında...". BOA. DH.MKT, 1391/78.

⁸⁴²1838'de Ziraat ve Sanayi Meclisi, 1843'te Umur-u Nafia ve 1843 yılında Ziraat Meclisi'ni kurmuş ve Maliye Nezareti'ne bağlamıştır. Maliye Nezareti, tarımdaki sorunları yerinde incelemek üzere eyalet merkezlerine 3 kişiden oluşmuş olan *İmar Meclisi* adı altında heyetler göndermiştir. 29 Aralık 1845 tarihinde Malatya'da da İmar Meclisi kurulmuş ve tarımda verimliliği arttırmak için heyet oluşturulmuştur. BOA. A.}MKT. 32/41.

⁸⁴³BOA. MVL 678/78; Salname-i Ma'muratü'l-Aziz, 1310, s.77; Salname-i Ma'muratü'l-Aziz, 1312, s.215-221.

⁸⁴⁴Salname-i Diyarbekir, 1290, s.145-147; Salname-i Diyarbekir, 1291, s.177-184; Salname-i Diyarbekir, 1292, s.185-192; Salname-i Diyarbekir, 1293, s.185-188; Salname-i Diyarbekir, 1294, s.167-173.

Bakla	Erz	Ceviz	Eşbabiye
Cülban	Kereste Ağacı	Cehre	Kuru Üzüm
Gilgil	Kuru Dut	Badem	Taze Meyve

Halkın temel gıdası olan hububat, ekim ve üretimi Malatya’da en çok yapılan gıda ürünlerinin başında gelmekteydi. 1873-1877 yılları arasında vilayet salnamelerinde Malatya’da dönüm bakımından en çok ekilen tarım ürünlerine bakıldığında arpanın (şair) ilk sırada olduğu görülmektedir⁸⁴⁵. Arpadan sonra sırasıyla buğday (hınta), pirinç, nohut, mercimek, küşne, bakla dönüm başına ekilen ve en çok verim elde edilen zirai ürünlerdendir⁸⁴⁶. Ayrıca üstte tablo olarak da verilen zirai ürünlerden ceviz, badem, taze meyve, kuru üzüm, kuru dut ve bunlardan elde edilen pekmezler, ipek kozası, ham pamuk Malatya’da elde edilen ziraat ürünlerindedir.

Devletin gelir ve giderlerine ait bütçeler içerisinde hububat öşrünün 1871-1882 yılları arasındaki değişimi devlet salnamelerinde kayıt altına alınmıştır. Malatya’daki hububat vergilerine odaklandığımızda, “*Vergiler*” başlığında aktardığımız bilgilerin geçerli olduğunu belirterek tekrara düşmemek için burada genel olarak konuya değinilecektir.

Malatya’da elde edilen hububat ürünlerinden besin olarak faydalanmak için birçok değirmenin bulunduğu görülmektedir. Böylece halkın temel yiyeceği olan ekmeğin başka bölgelere gidilmeden kendi bölgelerinden yapımı da kolay olmuştur.

Tablo 4.2: Malatya’da Bulunan Değirmenler⁸⁴⁷

Sıra No	Değirmen İsimleri	Buldukları Semtler
1-	Malatya Kasabasında Değirmen	Depo Caddesi

⁸⁴⁵Salname-i Diyarbekir, 1290, s.228-229; Salname-i Diyarbekir, 1291, s.133-135; Salname-i Diyarbekir, 1293, s.251-252; Salname-i Diyarbekir, 1294, s.167-170.

⁸⁴⁶Evliya Çelebi Seyahatname’sinde şehirde yetişen tahıllar hakkında bilgi vermektedir. “*Evvela yedi tür taneli buğdayı olur, benzeri meğer Havran’da ola. ve arpası ve pamuğu güzel ve ovalarında yoncalıkları boldur. Baklası, nohudu ve mercimeği gayet meşhurdur...*” Evliya Çelebi, Seyahatname ..., s.16.

⁸⁴⁷Salname-i Ma’muratü’l-Aziz, 1312, s.35-36.

2-	Duceloğlu Değirmeni	Köprüağzı
3-	Şaralıoğlu Değirmeni (2 Adet)	Dereiçi
4-	Hedayin Efendi Değirmeni (2 Adet)	Taş Tepesi
5-	Harircizade Değirmeni	Babuhti
6-	Tekgöz Değirmeni	Sultan Süleyman
7-	Tortunluzade Değirmeni	Dereiçi
8-	Meraselizade Değirmeni	Dereiçi
9-	Kelnegic Değirmeni	Tilk Caddesi
10-	Harirci Zade Değirmeni	Hatun Suyu
11-	Gazel Değirmeni	Babuhti
12-	Paşa Değirmeni	Çarmıktı
13-	Suluzade Değirmeni (2 Adet)	Çarmıktı
14-	Nurcık Değirmeni	Çarmıktı
15-	Sülükzade Değirmeni	Haydur Dere
16-	Cezaoğlu Değirmeni	Çarmıktı
17-	Göçoğlu Dakik Değirmeni (2 Adet)	Çarmıktı
18-	Vaizzade Değirmeni	Kela Bey
19-	Terce Değirmeni	Kaba Altı
20-	Kaşbaşı Değirmeni	Haneler Civarında
21-	Hacı Mahmud Değirmeni	Pınarbaşı
22-	Şeyho Değirmeni	Kazı Çerni

23-	Çay Değirmeni	Oluk Altı
24-	Akminare Değirmeni	Köprübaşı
25-	Kara Çavaloğlu Değirmeni	Zorvalı
26-	Harircizade Değirmeni	Seyyid Gazi
27-	Ali Beyzade Değirmeni	Örne Çayı
28-	Us Sultan Değirmeni (2 Adet)	Örne Çayı
29-	Bekir Beyzade Değirmeni (2 Adet)	Hasnenik
30-	Keli Hasan Dakik Değirmeni	Hasnenik
31-	Haseki Veli Ali Değirmeni	Hasnenik
32-	Murad Bey Değirmeni	Yekrat Çayı
33-	Hüseyin Bey Değirmeni (3 Adet)	Yekrat Çayı
34-	Bekir Ağa Değirmeni	Şişman
35-	Camus Değirmeni	Pınarbaşı
36-	Vaizzade Değirmeni	Pınarbaşı
37-	Çarşıbaşı Değirmeni	Pınarbaşı

Gelir olarak tarımın ilk sırada olduğu Malatya’da değirmenlerin dağılımı bölgelere göre farklılık göstermektedir. Bu değirmenlerin özellikle tarımın en çok yapıldığı yerlerde olduğu düşünülmektedir. Örneğin tespit edilen değirmenlerden en çok yedi tanesi Çarmıktı’da olduğu görülmektedir. Hasnenikte dört tane, Örne Çayı’nda ve Pınarbaşı’nda üç ve Babuhti’de iki tane değirmen bulunmaktadır. Diğer bölgelerde bulunan değirmenler tabloda verilmiştir⁸⁴⁸.

⁸⁴⁸Salname-i Ma’muratü’l-Aziz, 1312, s.35-36.

Eski çağlardan bu yana birçok toplumda olduğu gibi Türkler için de bağcılık önemli olmuştur⁸⁴⁹. Aspuzu'da kaynak suların bol olması buğday ve arpa yetiştiriciliği gibi bağcılığın da büyük öneme sahip olduğunu göstermektedir. Malatya'nın Aspuzu'ya göç etmesinden önce ve göç ettikten sonra da bağcılık, ziraat hayatında geniş yer etmiş ve yetiştirilen meyveler arasında üzüm yetiştiriciliği öne çıkmıştır. Anadolu insanının vazgeçilmez temel gıdalarından biri olan üzüm, hem yaş olarak tüketildiği gibi kuru olarak kışlık yiyecek olarak saklanmıştır. Ayrıca üzümün kaynatılması ile pekmez, pestil, sirke gibi ürünler elde edilmiştir⁸⁵⁰. Vilayet salnamelerinde de elde edilen kuru üzümün mahsulât toplamı ve kıymetinin yukarıda tablo şeklinde verdiğimiz zirai ürünler arasında bulunmaktadır.

1.2.Hayvancılık

Hayvancılık, zirai faaliyetlerin önemli bir kolu olarak toplum hayatında önemli bir yer etmektedir. Özellikle çekim, binek ve yük taşıma aracı olarak kullanılan hayvanlar; bunun yanında hayvancılık ürünleri olan gübre elde etmek, süt ve süt ürünleri ile deri ve yapağı ihtiyacını karşılamak için istifade edilmiştir. Hayvanlardan elde edilen bu ürünler, halkın geçimini kolaylaştırdığı gibi ihtiyaç fazlası ürünlerde çarşı pazarda satılmıştır. Savaş dönemlerinde büyük öneme sahip olan at, katır, deve, manda ve öküz gibi hayvanlar halk tarafından günlük hayatta yük, binek ve çekim aracı olarak kullanılmıştır⁸⁵¹.

İncelenen zaman diliminde Osmanlı topraklarında makineleşmeye tam olarak geçilmediğinden çiftçiler topraklarını daha önceleri olduğu gibi yine hayvan gücünden yararlanarak devam ettirmiştir. Başta öküz olmak üzere Osmanlı çiftçisi, at ve katırı da topraklarını sürmek için kullanmıştır. Özellikle öküzün, eğimli ve dik topraklarda araziyi sürmede diğer hayvanlara göre daha kullanışlı olması ile at ile katıra göre beslenme masrafının az olmasından dolayı köylüler öküzü daha çok tercih etmiştir. Ayrıca bu

---

⁸⁴⁹Bağcılığın Anadolu'da kökeni ve tarihçesi hakkında bilgi için bkz. Çelik, Hasan, Genel Bağcılık, Sunfidan A.Ş. Mesleki Kitaplar Serisi, Ankara 1998, s.1-4.

⁸⁵⁰Salname-i Ma'muratü'l-Aziz, 1310, s.76; Solak, İbrahim, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Meyve ve Sebze Üretimi", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2008, s.224.

⁸⁵¹Gökmen, Ertan, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Alaşehir'de Tarım ve Hayvancılık", Akademik Bakış, 2010, s.228.

hayvanlar tarlalardan harmana ve oradan ambara kadar yük taşıma işlemlerinde kullanılmıştır⁸⁵².

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Malatya Kazası'nın tarım dışında ekonomik gelirlerini oluşturan bir diğer gelir kaynağı ise hayvancılıktı. Yılın büyük bir bölümünü Aspuzu'da bağ ve bahçelerinde geçiren Malatya halkı, burada ziraat ve tarımla yoğun olarak uğraştıklarından; hayvancılık hayatlarının büyük bir parçası haline gelmişti. Özellikle kışlık-yazlık şehir arasındaki iki saat mesafede git-gel yapan Malatya halkı buraya gelip giderken hem kendilerinin binek olarak hem de yüklerini taşımak için hayvanlardan istifade etmişlerdir. Ayrıca gündelik hayatta etinden, sütünden ve yumurtasından istifade etmek için koyun, keçi ve tavuk bulundurmışlardır⁸⁵³.

Malatya'da ehil hayvanlar at, kısırak, katır, merkep, manda, sığır, öküz, koyun, keçi bulunmaktaydı. Genellikle her hanede hem tarım hem de yük taşımak için en az bir tane öküz bulunmaktaydı. Bunun yanında merkep, tosun, katır (ester), beygir, at (esb), eşek (merkep), kısırak, tay gibi binek ve yük hayvanları bulunmaktaydı⁸⁵⁴. Ayrıca bu hayvanlara sahip hanelerin bağ ve bahçe olarak da taşınmaz mülklerinin bulunduğu görülmektedir. Buradan çıkarılacak genel bir ifadeye göre tarım ile hayvancılık birbirine bağlı bir şekilde devam etmektedir. Ayrıca ziraat ile uğraşan ailelerin çocuk sayısının çok olmamakla beraber diğer ailelere göre sayıca biraz fazla olduğu görülmektedir. Yani tarım ve hayvancılıkla ilgilenen ailelerde bu durum çocuk sayısında belirleyici rol olmuştur. Çünkü iş gücü o zamanlar çok önemli olduğundan aynı anda hem tarım hem de hayvancılıkla ilgilenmek birey sayısına göre daha kolay olmaktaydı.

Malatya halkı elindeki hayvanlardan tarım, binek ve çift sürmede istifade etmesinin yanı sıra bu hayvanların ürünlerinden de istifade etmiştir. Bu ürünler çarşı-pazarlarda ve çevre bölgelerde de satılmıştır. Vilayet salnamelerine göre Malatya'da hayvansal ürünlerden en çok kesilen koyun ve keçilerin derilerinden istifade edilmiştir. Bunun yanında tilki derisi, tiftik ve yapağı en çok kullanılan ürünler arasındadır. Ayrıca

---

⁸⁵²Quataert, Donald, "19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812", Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, (C.II), (Ed. Halil İnalçık-Donald Quataert), Eren Yayıncılık, İstanbul 2006, s.971.

⁸⁵³Salname-i Ma'muratü'l-Aziz, 1325, s.199-206; Karagülle, Seyahatnamelerde Malatya ..., s.17.

⁸⁵⁴M. Ş. S. 7747, No:28, 30, 40, 49, 54, 138, 150, 319, 361, 363, 541, 560, 617, 619, 1317, 1371, 2149; Salname-i Ma'muratü'l-Aziz, 1325, s.199-202.

Malatya’da hayvanlardan elde edilen ve hem tüketilip hem de satılan diğer ürünler bal, balmumu, peynir, sucuk, tereyağı, iç ve sadeyağdır⁸⁵⁵.

1.3.Ticaret

Çalışmanın bu kısmında Malatya’nın ticarî hayatı ele alınacaktır. Malatya’nın ticarî hayatını ele almadan önce Osmanlı Devleti’nin genel olarak ticaret siyasetinin genel olarak ele alınması konunun daha iyi anlaşılabilceği görüşündeyiz. Osmanlı Devleti’nin tarihi coğrafyası, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney arasındaki ticarî yolların üzerinde olduğundan tarih boyunca bu coğrafyada kurulan devletler gibi Osmanlılar da ticaret hayatına büyük önem vermişlerdi. Ticareti canlı tutmak için derbent teşkilatı ile yolları korumuşlar, yollarda bulunan kervansaraylar ve hanların bakımına dikkat etmişler ya da yenilerini inşa etmişlerdir. Bunun yanında ticareti teşvik etmişler, aldıkları tedbirlerle Osmanlı ülkesinde yaşayan Müslüman, zımmî ve müste’minlerin rahat ve huzur içerisinde ticaret yapmalarını kolaylaştırmışlardır⁸⁵⁶.

Osmanlı ülkesinde yaşayan herkes, devletin genel iktisadî siyasetine uymak şartıyla *iç ve dış ticaret* yapabilmekteydi. Müslümanların ticaret yapma hürriyeti her zaman bulunmakta iken buna mukabil, Osmanlı ülkesinde ticaret imtiyazı elde eden gayr-i Müslimler, önceki zamanlarda devletin tebaasından birinin kefaletiyle ticarî faaliyetlerini yürütebilirlerdi. Bunun yanında, XVIII. yüzyılın ortasından itibaren özel imtiyazlar verilen ve *Hayriye Tüccarları* adı altında tüccarlar da bulunmaktaydı⁸⁵⁷. Osmanlı dönemine Malatya’da yaşayan Müslüman ve gayr-i Müslimlerin ticaret yapma imkân ve fırsatları belirttiğimiz genel durumdan farklı olmadığı düşüncesindeyiz.

Malatya, İran-Anadolu-Suriye-Mısır ve Karadeniz-Anadolu-Suriye-İrak ticaret yollarının kesiştiği bir noktada yer almaktaydı. Basra-Bağdat, Diyarbakır ve Harput hattını takip ederek, Anadolu içlerinden İstanbul’a uzanan ipek⁸⁵⁸ ve baharat yolunun

⁸⁵⁵Salname-i Diyarbekir, 1290, s.145-147; Salname-i Diyarbekir, 1291, s.177-184; Salname-i Diyarbekir, 1292, s.185-192; Salname-i Diyarbekir, 1293, s.185-188; Salname-i Diyarbekir, 1294, s.167-173.

⁸⁵⁶Bağış, Ali İhsan, Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler, Turhan Kitabevi, Ankara 1983, s.17.

⁸⁵⁷Bağış, Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler ..., s.96.

⁸⁵⁸Yılmaz, Esra, “XII. XIII. Yüzyıllarda Anadolu’da İpek Yolu”, Journal of Universal History Studies, 2020, s.74.

Malatya'dan geçmesi sebebiyle ticari yönden hızla gelişmiş bir bölgede bulunmaktaydı⁸⁵⁹.

Anadolu ticaret yolları batı-doğu istikametinde paralel olarak iki yol aracılığı ile yapılmaktaydı. Malatya bu iki yoldan güneyde olan yolda bulunmaktaydı ve Antalya-Alanya limanlarından gelen bu yol Konya üzerinden Aksaray, Kayseri, Sivas, Erzincan-Erzurum istikametinden takiple İran ve Gürcistan'a ulaşmaktaydı⁸⁶⁰. Bu yolun Sivas'tan güneydoğuya ayrılan bir kolu Malatya, Diyarbakır, Mardin, Musul üzerinden Bağdat ve Basra'ya varır⁸⁶¹; diğer kolu Malatya-Zibatra (Doğanşehir)-Ayn Tab (Antep)-Dımaşk üzerinden Mısır'a ulaşırdı. Kuzey-güney istikametindeki ticaret yolu ise şu şekilde idi: Sinop ve Samsun limanlarından başlayan bu yol Çorum-Ankara-Konya üzerinden Antalya'ya; diğer yol Samsun-Amasya-Tokat-Sivas ve Malatya'ya ulaşmaktaydı. Malatya'ya ulaşan bu yol Zibatra üzerinden Halep'e, Diyarbakır üzerinden Bağdat ve Basra'ya varmaktaydı⁸⁶².

Anadolu'dan Mısır'a ihraç edilen safran, susam, bal ve bal mumu, meşe mazısı, Şam üzümü, Kütahya şapı, halı ve kereste ürünler bu yollar kullanılarak ulaştırılıyordu. Mısırdan kumaş, sabun, kalay, kuşun, şeker, kereste, keten ve biber de bu yollar üzerinden Anadolu'ya getiriliyordu. Ya da Karadeniz'den alınan ürünler yine bu yollar aracılığı ile transfer ediliyordu⁸⁶³. Malatya'nın kuzey-güney ve doğu-batı yolu çeşitli kervan yollarının Malatya'dan geçmesi; şehrin her döneminde ticari hareketliliği artıran bir özellik olmuştur⁸⁶⁴. Bu yollar üzerinden tüccarlar aralıksız ticaret yapabilmekteydi⁸⁶⁵. Milletlerarası ticaret yollarının Malatya'dan yoğun olarak geçmesi şehre her zaman ticari canlılık katmıştır. Bundan dolayı şehrin diğer ticaret bölgeleriyle ulaşımının kolay olması için yollar üzerine kervansaray ve hanlar yapılmıştır. Malatya'ya gelen tüccarlar burada

⁸⁵⁹Salname-i Diyarbekir 1291, s.81, Salname-i Diyarbekir, 1292, s.336; Salname-i Diyarbekir, 1294, s.81.

⁸⁶⁰Akdağ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, (C.I), Tekin Yayınevi, s.30; Çetin, Altan, "Memlûkler Devrinde Mısır-Anadolu İktisadiyatında Yollar", Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına, İstanbul 3008, s.533; Aytaç, İsmail, "Selçuklu Döneminde Malatya Kervanyolları ve Kervansarayları: Malatya-Divriği Güzergâhı", Kervansaray Buluşması: Malatya Tarihi ve Arkeoloji Sempozyumu, Malatya 2006, s.153.

⁸⁶¹Kayaoğlu, İsmet, "Anadolu Selçukluları Devrinde Ticarî Hayat", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1981, s.364-365.

⁸⁶²Zengin, Murat, XV. Yüzyılda Malatya, Ankara Üniversitesi, (Doktora Tezi), Ankara 2015, s.212-213.

⁸⁶³Bu ticaret yolları üzerinden götürülen tüm ürünler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Heyd, W., Yakın-Doğu Ticaret Tarihi, (Çev. Enver Ziya Karal), TTK Yayınları, Ankara 2000, s.608-610.

⁸⁶⁴Cahen, Claude, Osmanlılardan Önce Anadolu, (Çev. Erol Üyepazarcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014 s.123.

⁸⁶⁵Akdağ, Türkiye'nin İktisadî Tarihi ..., s.34-35.

kalmış ve böylece şehrin hem alım hem de satım ticareti canlanmıştır. Şüphesiz bu canlılık içerisinde Malatya’da üretilen ürünlerin dışarı satılması kolay olmuştur.

Malatya’nın Aspuzu’ya göç etmeden önce eski şehirde ve göç ettikten sonra yeni şehirde birçok han tespit edebilmektedir. Bunlardan en önemlisi Malatya’nın ticarî yönden önemini gösteren 1637 yılında IV. Murat Han döneminde yapılan *Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı*’dır⁸⁶⁶. Bunun yanında belgelerde tespit ettiğimiz birçok han bulunmaktadır. Selçuklular döneminde Çingene Hanı, Osmanlı döneminde Yazı Han, Kesikköprü Han, Hekim Han, Küllü Han, Kötünün Hanı, Yarımca Han, Şişman Han, Pirot Han, Sarıca Han, Kara Han, Kızılca Han, Tepe Han, Severek Han⁸⁶⁷ ve 1889 ile 1890 yangınlarında yanan Hamihoğlu (Zamikoğlu) Hanı bunlardan birkaçıdır⁸⁶⁸.

Malatya ticareti üzerine yapılan çalışmalarda şehrin ticari yönünün gelişmiş olduğu vurgulanmaktadır. Örneğin XVI., XVII. ve XVIII. yüzyılları arasında ele alınan çalışmalarda Malatya’da ticaretin önemli olduğu vurgulanmaktadır. XVI. yüzyılda yapılan bir çalışmada Osmanlı şehirlerinin *öne çıkan özellikleri* anlatılırken Malatya’nın da Kayseri ve Manisa gibi şehirlere benzer özellikte ticaret şehirlerinden biri olduğuna işaret edilmektedir⁸⁶⁹. Bunun yanında XVII. yüzyılın ortalarında Malatya’yı gezen Evliya Çelebi, Malatya’dan bahsederken “... *hasılı hepsi esnaf ve iş sahibidir*...” demektedir⁸⁷⁰.

1.4.Sanayi ve Dokumacılık

Malatya’nın bulunduğu coğrafi konumu ve sahip olduğu geniş arazileri ve bu arazilerde yetişen ürünler sayesinde sanayi ve dokumacılık yönünde hem üretim hem de bu ürünlerin ihracı yapılmaktadır.

Malatya bahçelerindeki kavak ve söğüt ağaçları, fazlasıyla bulunmakta olup arazinin nem ve özelliğinden dolayı kısa zamanda büyüyerek kerestelik tahta haline gelmektedir. Bu ağaçlar, her sene kereste fabrikalarında tahta haline getirilmekte ve

---

⁸⁶⁶Göyünç, Nejat, “Silâhdar Mustafa Paşa Hanı’na Ait bir Vesika”, Tarih Dergisi, 1971, s.73; Karagöz, Mehmet, “Malatya’nın XVII. Asırdaki Ticari İmkânları”, Kervansaray Buluşması: Malatya Tarihi ve Arkeoloji Sempozyumu, Malatya 2006, s.129-130.

⁸⁶⁷Karagöz, Malatya’nın XVII. Asırdaki Ticari İmkânları ..., s.129.

⁸⁶⁸BOA. Y..PRK.ASK. 52/25; Ürkmez, Naim, “Malatya’da Üç Yangın: 1889, 1890 ve 1919 Yangınları”,Geçmişten Günümüze Malatya Kent, Kültür, Kimlik, Atatürk Araştırma Merkezi, (C.I), Ankara 2017, s.761-762.

⁸⁶⁹Faroqhi, “Suraiya, Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia”, International Journal of Turkish Studies I, s.30.

⁸⁷⁰Evliya Çelebi, Seyahatname ..., s.13-14.

büyük bir kısmı diğer bölgelere gönderilmektedir. Bu ağaçlardan, bal ve diğer şeyler için kutu, sandık, kova gibi şeyler yapılmıştır. Ayrıca Malatya tabirince külek ve kürek, masa, iskemle, kanepeler, kaşık, kepçe sanayide yapılan eşyalardandır. Kahve ve diğer dövülecek şeylere mahsus havan, ip germek için iğ, pamuk atmak için yay, pamuktan iplik yapmak için çırık, çocuklara beşik ve düdük, sürmek için çobanlara mahsus kaval ve daha da bunlara benzer birçok ahşap alet ve edevatlar yapılmıştır. Bunlar birçok yerlere de gönderilerek onların istifade etmesi sağlanmıştır⁸⁷¹.

Malatya'da dokumacılık, ilkçağlardan itibaren mevcut olup, Arslantepe kazılarında Hitit dönemine ait olduğu anlaşılan *Malatya kolosu* olarak bilinen kalın dokuma giysi çıkarılmıştır⁸⁷². Gerek Bizans hâkimiyetinde gerekse İslam egemenliğindeyken de Malatya ve civarında dokumacılık gelişerek devam etmiştir. Ham madde olarak daha çok ipek, iplik, yün ve kıl kullanılarak düz dokuma yaygılar üretilmiştir⁸⁷³.

Tablo 4.3: Malatya'da Üretilen Sanayi ve Dokumacılık Ürünleri⁸⁷⁴

Manusa	Kilim ve Halı	Ayakkabı	İşlenmiş Demir ve Teferruatı
Beyaz Bez	İskemle ve Sandık	Çorap	Çift Aletleri
Kırmızı Bez	Külek	Renkli Sahtiyan	İşlenmiş Altın ve Gümüş
Camus Derisi	Çubuk	Zurna Kaval	Tunç Kablar
Maytabiye	Renkli Meşin	Keçe ve Külâh	Bakır Kablar
Sığır Derisi	İplik		

Malatya'da sanayi ve dokumacılık üretiminde yoğun olarak giyecek parçaları ve kumaşların üretimi yapılmıştır. Bunun yanında halı ve kilim ile bakır ve tunçtan kablar

⁸⁷¹Salname-i Ma'muratü'l-Aziz, 1310, s.77; Salname-i Ma'muratü'l-Aziz, 1312, s.219; Salname-i Ma'muratü'l-Aziz, 1325, s.201-205.

⁸⁷²Metin, Türkiye Selçukluları Devrinde Malatya ..., s.163.

⁸⁷³Salname-i Ma'muratü'l-Aziz, 1325, s.201-205.

⁸⁷⁴Salname-i Diyarbekir, 1290, s.145-147; Salname-i Diyarbekir, 1291, s.177-184; Salname-i Diyarbekir, 1292, s.185-192; Salname-i Diyarbekir, 1293, s.185-188; Salname-i Diyarbekir, 1294, s.167-173.

da üretilmiştir. Bu üretimler, şehir halkının günlük hayatta yoğun olarak kullandığı eşyalar olması dolayısıyla halkın başka bölgelerde eşyalara ihtiyaç kalmadan rahatça ulaşmasını sağlamıştır. Ayrıca farklı bir açıdan bakıldığında şehir halkından birçok kişinin sanayi ve dokumacılıkla meşgul olması hem geçim hem de meslek açısından önemli sayılmaktadır. Malatya'nın önemli gelir getiren mesleklerinden olan sanayi ve dokumacılıkta üretilen ürünler yukarıda tablo olarak verilmiştir. Bu tabloya bakıldığında Malatya halkının özellikle günlük hayatta kullandığı eşyaların bulunduğu ve halkın da bu eşyalara olan ihtiyacını dışa bağımlı olmadan kendi şehrinde ürettiği kabul edilebilir.

1.5.Madenler

Madenler, tarihin her döneminde çok geniş kullanım alanına sahip olduğundan toplumlar için büyük önem arz etmiştir. Madenlerin bu önemi onların toplumda duyulan tedavül ihtiyacını karşılamasından dolayı ticarî hayatta mübadele aracı olmasından veya gerek askerî gerekse sivil birçok alanda değişik alet ve edevatın yapımında kullanılmalarından kaynaklanmıştır. Bundan dolayıdır ki tarih boyunca bütün toplumlar madenlere ilgi duymuş ve bunun sonucunda da yaşadıkları bölgelerde mevcut olan maden yataklarını işletmeye çalışmışlar ya da önceden çalışır durumdaki maden ocaklarının faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Tarih boyunca madenlerin toplum hayatındaki yeri o derece önemliydi ki, değerli madenlere sahip olmayan veya sahip olduğu bu tür maden ocaklarını işletmeyen toplumların bu ihtiyaçlarını dışarıdan karşılamaya çalıştıkları görülmüştür. Dolayısıyla tarihin her döneminde toplumlar arasında özellikle değerli olanları başta olmak üzere maden hareketleri söz konusu olmuştur⁸⁷⁵.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte birçok konuda olduğu gibi madencilik alanında da önemli atılımlar gerçekleştirilmiştir. 1842 yılında Ma'adin-i Hümayun Meclisi'nin oluşturulması ile Osmanlı topraklarında yer alan madenlerin en iyi şekilde işletilmesi amaç edilmiş ve bunun için yeni kural ve esaslar belirlenmiş, madenlerde uygulanması hedeflenen hukuki ve teknik bilgiler padişaha sunulmuştur⁸⁷⁶.

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ortalarına kadar maden üretimini düzenleyen kapsamlı bir maden nizamnamesi bulunmamaktadır. 1858 Arazi Kanunnamesi'nin 107.

---

⁸⁷⁵Tızlak, Fahrettin, "Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Osmanlı*, (C.III), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.312.

⁸⁷⁶Tızlak, Osmanlı Devleti'nde Madencilik ..., s.314.

maddesi, sadece madenlerin mülkiyeti⁸⁷⁷ ve vergi konusunda bazı hükümleri ihtiva etmiştir. Üretim ve maden işleme tekniklerinin oldukça ilkel yöntemlerle yapıldığı Osmanlı Devleti madenlerinin acilen iyileştirilmesi adına 1861 tarihli ilk Maden Nizamnamesi yürürlüğe girmiş, artan maden imtiyaz muamelelerini incelemek üzere birçok eyalette birer maden başmühendis bulundurulması kararlaştırılmıştır. 1869 yılında uygulamaya konan ikinci maden nizamnamesi ile yabancılara maden ihalelerine serbestçe girebilme hakkı tanınmıştır⁸⁷⁸. 1869 Nizamnamesi'nin ihale ve idare konularında ortaya çıkardığı güçlükler üzerine 1887 yılında bir maden nizamnamesi daha hazırlanmış ve onu özellikle arama ruhsatlarının verilmesi ve madenlerin keşfi ile ilgili bölümlerde yapılan değişikliklerle kapsamı genişleten ve Osmanlı Devleti'nin son maden nizamnamesi olan 1906 Maden Nizamnamesi izlemiştir⁸⁷⁹.

Malatya'da M.Ö. 4000 yılının sonlarına doğru madencilik gelişme dönemine girdiği 21 adet kılıç, mızrak, ok uçları, tokmak, topuzlar ve harp araçlarına rastlanmıştır. Arkeolojik kazılarda ortaya çıkan bu silahlardan bir kısmı bakır, kalay ve arsenik alaşımından yapılmış olduğu belirtilmiştir. Bundan da anlaşılacağı üzere Malatya'da madencilik çok eski dönemlere kadar gitmektedir⁸⁸⁰.

1839 yılında Vali Hafız Paşa döneminde Malatya'da bir süre işletilen bakır madeni durdurulmuş ancak Vali İzzet Paşa döneminde ise yeniden işletilmeye başlanmıştır. Ayrıca 1878 Ma'muratü'l Aziz Vilayet Salnamelerinde Malatya'da cevher oranı %15-20 arasında değişen bakır damarları kaydedilmiştir. Özellikle bölgede bolca bulunan meşe ve palamut odunu bakırın işletilmesinde kullanılmaktaydı⁸⁸¹.

---

⁸⁷⁷1858 tarihli Arazi Kanunnamesine göre; mirî arazi ile tahsisat türünden vakıf arazilerinde bulunan madenler devlete aittir. Metruk veya mevat arazide bulunan madenin beşte biri devlete, geri kalanı bulana aittir. Vakıf arazilerinde madenin tamamı vakfa, köy ve kasaba içindeki mülk arazilerde çıkan madenin hepsi sahibine aittir. Bkz. Gökmen, Ertan, "II. Abdulhamit Dönemi Osmanlı Maden İmtiyazları (1878-1899)", Belleten, TTK Yayınları, Ankara 2007, s.971.

⁸⁷⁸Malatya'da Mösyö Yorgaki Zafrapolo ve şürekâsı bakır madeni işletme imtiyazına talip olmuş hatta bu işletmenin imtiyazının başkalarına verileceğini yolunda haberler almaları üzerine tekrardan bakır madeni işletmesi imtiyazına talip olduklarını belirten arzuhal yazmışlardır. BOA. ŞD. 2400/41.

⁸⁷⁹Keskin, Orman ve Ma'adin Nezareti ..., s.13-14, 34, 154.

⁸⁸⁰Oğuz, Mevlüt Malatya Tarihi ve Sosyo Ekonomik Durumu, İstanbul 2000, s.37.

⁸⁸¹Yurt Ansiklopedisi, (C.VII), Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982-1983, s.5421.

Malatya sınırları içinde tespit edilen başlıca madenler ise; alüminyum, bakır, demir, krom, manganez asbet, flüorit, profilit ve limyit kömürüdür. Bu madenlerden ekonomik olarak işletilenler ise demir, krom, asbet, profilit ve linyit kömürüdür⁸⁸².

Malatya ve civarında madencilik diğer kaynaklar gibi halkın ihtiyacını karşılayan gelirlerden bir tanesi olmuştur. Bu madenler işletmesinin halka verildiği görülmektedir. Ayrıca çıkarılan madenlerden sanayide de faydalanılmakta ve buna bağlı olarak eşyalar üretilmektedir. Örneğin 21 Ekim 1860 yılında Malatya Kazası civarında Tepehan adlı mahalde bulunan bakır madeni Sarraf Miyan oğlu Vatan'a ihalesi yapılmıştır⁸⁸³. 15 Şubat 1873 yılında Tepehan nühas madeninin işletme imtiyazının Arslanoğlu ve Samancızade Kevork Efendilere ihalesi verilmiştir⁸⁸⁴. 3 Ocak 1899 yılında Tepehan bakır madeninin ihalesi Arslanoğlu Kigork'a verilmiştir⁸⁸⁵.

1.6.Para ve Fiyatlar

1.6.1.Para

Osmanlı Devleti Anadolu'da kurulduğu zaman, Selçuklu dönemine ait olan *nısfıye* para birimi kullanmış ve daha sonra *akçe* esasına dayanan Osmanlı para birimi icad etmiştir⁸⁸⁶. Osmanlılar, fethettiği bölgelerdeki altın ve gümüş madenlerini işletmeye devam etmiş ve bu maden ocaklarının yakınına kurduğu darphaneler vasıtasıyla para kesme işlemini yürütmüştür. Böylece Osmanlı tarihi boyunca ülke sınırları içinde bu maden ocaklarının yakınına yüzden fazla darphaneler inşa edilmiş ve bu darphaneler vasıtası ile para kesme işlemleri yürütülmüştür⁸⁸⁷.

Kuruluşundan itibaren akçe (gümüş-sikke) esasına dayanan Osmanlı parası, XVIII. yüzyıla gelinceye kadar devletin siyasi ve ekonomik gidişine paralel bir süreç göstermiştir. Orhan Gazi döneminde 100 dirhem gümüşten 269 akçe kesilirken, 1566 yılında 100 dirhem gümüşten 450 akçe kesilmiştir. Ancak bu gerek dünya maden hareketlerinin gerekse iç piyasadaki para darlığının bir sonucu olarak 1585'te 100 dirhem

---

⁸⁸²*Yeni Türk Ansiklopedisi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1985, s.2150.

⁸⁸³BOA. A. }MKT.NZD. 331/60.

⁸⁸⁴BOA. A. }MKT.MHM. 447/45.

⁸⁸⁵BOA. BEO 1250/93713.

⁸⁸⁶Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi ..., s.230-231.

⁸⁸⁷Tekin, Oğuz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para", *Osmanlı*, (C.III), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.175; Sahillioğlu, Halil, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300-1750)", ODTÜ, Gelişme Dergisi, s.4-21.

gümüşten 800 akçe kesilmesine karar verilmiştir. Böylece zaman içerisinde akçenin vezninde oldukça büyük bir düşüş yaşanmış, 1585 yılında akçenin vezni 0.385 gram iken 1600 yılında bu oran 0.323 grama gerilemiştir. Bunu takiben yapılan sikke ayarlamaları da paranın değerinde bir istikrar sağlayamamış ve XVIII. yüzyılın ilk yarılarında akçenin ağırlığı 0.169 grama düşmüştür⁸⁸⁸. Akçenin sürekli değer kaybetmesi sonucunda ilk defa 1688 yılında tedavüle çıkarılan *kuruş* ve kuruşun 1/40'ı olan *para* ile dönemin para sistemi oluşturulmuştur. Akçe ise tamamen tedavülden kalkmayıp muhasebe sikkesi ve ufaklık olarak bir süre daha varlığını korumayı devam ettirmiştir. Yeni düzenlemede 1 para 3 akçe, 1 kuruş 40 paraya denk tutulmuştur. Bunun yanında yerli ve yabancı menşeli altın ve gümüş paralar da piyasada bulunmuştur⁸⁸⁹.

Osmanlı Devleti, Abdülmecid döneminde (1839-1861) sikke basımında bir dönüm noktası yaşamıştır. 1840 yılında tek para sistemine doğru atılmış ilk önemli adım ile *Tashih-i Ayar ya da Tashih-i Sikke* adıyla bilinen para reformuyla birlikte önemli değişiklikler yapılmıştır. 100 gümüş kuruş bir altın liraya eşitlenmiş; altın lira, gümüş kuruş ve genellikle mecdiye olarak adlandırılan gümüş 20 kuruş temel paralar haline gelmiştir. Bu tarihten sonra tağşiş uygulaması terk edilmiş ve imparatorluk sonuna kadar bu usulü korumuştur. Ayrıca günlük işler için bakır sikkeler dar edilmeye devam edilmiştir⁸⁹⁰.

İlk mecdiye, 1844 yılında basılırken hemen arkasında yarım ve çeyrek mecdiye de basılmıştır. Yeni basılan yüzlük altınlara Abdülmecid'e izafeten mecdiye altını, gümüşlere de gümüş mecdiye denmiştir. Bu dönemde kuruşu esas alan yeni bir para sistemi oluşturulmuş, 100 gümüş kuruş 1 altın liraya çevrilmiştir⁸⁹¹.

1.6.2.Fiyat Hareketleri

Ülkelerin sahip oldukları iktisadî yapıda önemli husus, içte elde ettikleri mamur ve refah seviyesi, devletlerin dışta siyasî ve askerî üstünlüklerini sürdürebilmelerinde önemli etkendi. Bir ülkenin iktisadî düzeninin mahiyetine bakıldığında, öncelik olarak

⁸⁸⁸Öztürk, Mustafa, "Trabzon'da Fiyatlar (1750-1770)", Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun 1988, s.425-426.

⁸⁸⁹Öztürk, Mustafa "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Orta Anadolu'da Fiyatlar", X. Türk Tarih Kongresi, TTK Yayınları, Ankara 1993. s.1822.

⁸⁹⁰Pamuk, Şevket, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para 1326-1914", Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, (C.II), (Ed. Halil İnalcık-Donald Quataert), Eren Yayınları, İstanbul 2006, s.1083-1084.

⁸⁹¹Tekin, Osmanlı İmparatorluğu'nda Para ..., s.175.

paranın durumu, ticaret hacmi, üretim miktarı gibi hususlar etkili olmuştur. Ayrıca fiyatlar da iktisadî hayatın en önemli göstergelerinden biri sayılmıştır. Çünkü iktisadî faaliyetlerin işletiş tarzı, iyi ya da kötü sonuçları genellikle fiyatlara yansımaktaydı. Paranın tağşişi, ticaret hacminin ve üretimin düşmesi fiyatlara üzerinde olumsuz etki yaptığı gibi paranın istikrarlı seyri, üretimin artması da fiyatlarda da istikrarlı bir gidişat söz konusu olmuştur⁸⁹².

Osmanlı Devleti'nin fiyat politikasına bakıldığında üretici, tüketici ve satıcıların mağdur edilmemesi ve bir başkasının hakkının başka birine geçmemesi için fiyatlarda narh uygulaması yapılmıştır. Narhlar, kadının başkanlığında esnaf temsilcileri, ayan ve vücûh-ı memleketten oluşan bir meclis tarafından yılda iki defa verilen fiyatlardır. Bu fiyatlar, devletin resmi fiyatları olup geçerli ve gerçek değerleri göstermesiyle beraber şehirde bulunan esnaf da buna uymak zorundaydı⁸⁹³. Elimizdeki veriler, tereke fiyatları olup, malların cinsine göre değişiklik arz etmekle beraber zannedildiği gibi kadıların *resm-i kısmeti* yükseltmek amacıyla bütün malların fiyatlarını yüksek tuttuğu güvenilmeyen piyasa fiyatları değildir. Kadılar, narh gibi resmî fiyata tabî malların fiyatlarında herhangi bir değişiklik yapmamaktadır. Bunların dışında kalan ve resmî fiyatlara bağlı olmayan ev eşyaları ve özel eşyalara verilen fiyatlar ise serbest piyasa fiyatlarıdır⁸⁹⁴.

1.6.2.1. Gayrimenkul Fiyatları

Gayrimenkul mallar arasında bulunan emlak ve bağ-bahçe fiyatları serbest piyasada belirlenmektedir. Bu tür mallara standart bir fiyat verilmesi mümkün değildir. Çünkü emlak ve arazilerin büyüklüğü-küçüklüğü, yeni-eski oluşu, bulunduğu mevki gibi birçok faktör fiyatlar üzerinde etkili olmuştur. Örneğin Malatya'da Çırmıktı Karyesi'nde bağ ile bitişik bir evin değeri 1200 kuruş iken selamlık ile birlikte bir olan bir evin fiyatı 2500 kuruş değerindedir⁸⁹⁵. Adafı Mahallesi'nde bir bab dükkânının değeri 825 kuruş iken; teze çarşıda bulunan bir dükkânın değeri 5000 kuruştur⁸⁹⁶. Çırmıktı Karyesi'nde bir elmalık bahçesinin değeri 500 kuruş iken; bir başka elmalık bahçesinin değeri 1000

⁸⁹²Öztürk, Mustafa, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili", Belleten, (C.LV), TTK Yayınları, Ankara 1999, s.87-88.

⁸⁹³Öztürk, Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ..., s.95.

⁸⁹⁴Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır..., s.329-330.

⁸⁹⁵M. Ş. S. 7747, No:54, 2149.

⁸⁹⁶M. Ş. S. 7747, No:28, 1371.

kuruştur⁸⁹⁷. Bunun gibi birçok örneği sıralamak mümkündür. Emlakın ya da arazinin bulunduğu konum, büyüklük-küçüklük fiyat üzerinden etkili olan sebeplerdendir.

1.6.2.1.1.Ev Fiyatları

Malatya Kazası'nın en büyük karyelerinden biri olan Çırmıktı Karyesi'nde ev fiyatlarına bakıldığında Ahmed oğlu Ömer Efendi'nin terekesinde bağ ile bitişik olan bir evin fiyatının 20000 kuruş olup⁸⁹⁸, bir başka tereke kaydında Mehmed oğlu Osman'ın evi 600 kuruş değerindedir⁸⁹⁹. Hacı Mehmed oğlu Hacı Mahmud'un terekesinde selamlık ile birlikte bulunan evin değeri 2500 kuruş⁹⁰⁰, Kerim oğlu Ömer Efendi'nin terekesinde evine 1200 kuruş⁹⁰¹, Çırmıktı Karyesi'nden Hayroğlu Mahallesi'nden İbrahim oğlu Hacı Ali'nin bağ ile bitişik evinin değeri 3000 kuruş⁹⁰² ve Çırmıktı Karyesi'nden Mehmed oğlu Feyzullah'ın evinin değeri ise 1000 kuruştur⁹⁰³. Diğer örneklere bakıldığında; Adafi Mahallesi'nde Mustafa oğlu Yusuf'un terekesinde bir evin fiyatı 877 kuruş olarak değer verildiği⁹⁰⁴, Mustafa Paşa Mahallesi'nde Hasan oğlu Hüseyin Efendi'nin terekesinde ise evinin selamlık ve bağ ile bitişik olmasından dolayı fiyatının 20000 kuruş değerinde olduğu⁹⁰⁵, Kündbeğ Mahallesi'nden Osman oğlu Ahmed'in bağ içerisinde evinin değerinin 1200 kuruş olduğu kaydedilmiştir⁹⁰⁶. Alacakapu Mahallesi'nden Ali oğlu Mehmed'in evi 900 kuruş değerinde⁹⁰⁷, Hacı Abdullah Mahallesi'nden Ali Ağa oğlu Ömer Ağa'nın bahçe ile bitişik evinin 2000 kuruş değerinde olduğu⁹⁰⁸, Hilan Karyesi'nden Ali oğlu Halil'in tek gözlü evinin ise 320 kuruş değerinde olduğu görülmektedir⁹⁰⁹. Bu örneklere ek olarak Arslan Bey Mahallesi'nden Halil oğlu Hacı Mehmed'in bahçe içerisinde evinin 5000 kuruş değerinde⁹¹⁰, Küçük Hüseyin Bey Mahallesi'nden Hacı Ahmed oğlu Mustafa Ağanın terekesinde bağ ile birlikte bulunan

---

⁸⁹⁷M. Ş. S. 7747, No:2149, 560.

⁸⁹⁸M. Ş. S. 7747, No:54.

⁸⁹⁹M. Ş. S. 7747, No:319.

⁹⁰⁰M. Ş. S. 7747, No:2149.

⁹⁰¹M. Ş. S. 7747, No:360.

⁹⁰²M. Ş. S. 7747, No:560.

⁹⁰³M. Ş. S. 7747, No:55.

⁹⁰⁴M. Ş. S. 7747, No:28.

⁹⁰⁵M. Ş. S. 7747, No:49.

⁹⁰⁶M. Ş. S. 7747, No:363.

⁹⁰⁷M. Ş. S. 7747, No:113.

⁹⁰⁸M. Ş. S. 7747, No:138.

⁹⁰⁹M. Ş. S. 7747, No:150.

⁹¹⁰M. Ş. S. 7747, No:157.

evinin değerinin 1000 kuruş⁹¹¹, Hacı Abdi Mahallesi'inden Hüseyin Beyoğlu Hacı Ahmed Bey'in selamlık ile birlikte bulunan evinin değerinin 15000 kuruş⁹¹², İlyas Mahallesi'nden Mahmud oğlu Hacı İbrahim'in selamlık ile birlikte bulunan konağının 35000 kuruş⁹¹³ ve Şakşak Mahallesi'nden Hacı Ali oğlu Ömer'in selamlık ile birlikte bulunan evinin değerinin ise 8000 kuruş olduğu kaydedilmiştirtir⁹¹⁴.

Yukarıda verilen örneklerden ev fiyatlarının serbset piyasaya göre belirlendiği ve evin sahip olduğu özellikler ve bulunduğu konumun fiyat üzerinde etkili olduğu görölmektedir. Özellikle verilen örneklerden selamlık, bağ ve bahçe ile bitişik olan evlerin fiyatlarının diğer evlere göre değerleri daha yüksektir.

1.6.2.1.2.Dükkân Fiyatları

Malatya'da hanlar ve çarşı-pazarlarda, çeşitli meslek gruplarına ait birçok düükân bulunmaktadır. Bu düükân fiyatlarına bakıldığında değer olarak birbirinden farklı olduğu görölecektir. Özellikle fiyat farklarına etki eden sebeplerin düükânın bulunduğu mahal ile birlikte halkın yoğun olarak bulunduğu çarşı-pazarın önemli etki ettiği görölmektedir.

Örneğin; İlyas Mahallesi'nde Mahmud oğlu Hacı İbrahim'in terekesinde bulunan düükânların değerine bakıldığında; Hankak pazarındaki düükânın değerı 15000 kuruş, Elmacı pazarındaki düükânı 4000 kuruş, Demirci pazarındaki düükânı 4000 kuruş, teze çarşındaki düükânı 5000 kuruş, Katre civarındaki düükânı 6000 kuruş, bedesten civarındaki düükânı 7000 kuruş, Basmak pazarındaki düükânı 500 kuruş, Elmacı civarındaki düükânı 2500 kuruş, bedesten civarındaki düükânı 3000 kuruş deđerindedir⁹¹⁵. Diğer örneklerde, Adafı Mahallesi'nde Mustafa oğlu Yusuf'un terekesinde düükânın değerı 825 kuruş⁹¹⁶, Mustafapaşa Mahallesi'nde Hasan oğlu Hüseyin Efendi'nin terekesinde düükânın değerı 1032 kuruş⁹¹⁷, Saray Mahallesi'nde İsmail Efendi'nin Elmacı pazarında bulunan düükânı 6000 kuruş deđerindedir⁹¹⁸.

---

⁹¹¹M. Ş. S. 7747, No:361.

⁹¹²M. Ş. S. 7747, No:541.

⁹¹³M. Ş. S. 7747, No:1371.

⁹¹⁴M. Ş. S. 7747, No:2041.

⁹¹⁵M. Ş. S. 7747, No:1371.

⁹¹⁶M. Ş. S. 7747, No:28.

⁹¹⁷M. Ş. S. 7747, No:49.

⁹¹⁸M. Ş. S. 7747, No:108.

1.6.2.1.3.Bağ-Bahçe Fiyatları

Malatya Kazası'nda bağ-bahçe fiyatlarının serbest piyasa üzerinden belirlendiği ve bulunduğu yere göre ücretlendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bağ-bahçelerin doğal kaynak sularına yakın olması da önemli olmuştur. Örneğin, Çırmıktı Karyesinden; Ömer Efendi'nin 1 kıt'a elmalık 1000 kuruş, 1 kıt'a dutluk 300 kuruş, 1 kıt'a bağ 500 kuruş, 1 kıt'a bahçe 300 kuruş, 1 kıt'a bağ 300 kuruş⁹¹⁹, Mahmud Efendi'nin terekesinde dutluk 500 kuruş, elmalık 500 kuruş, kürüm bağı 600 kuruş ve mışmıslık 600 kuruş⁹²⁰, Osman Efendi'nin bahçesi 1000 kuruş, dutluk 300 kuruş, kürüm bağı 800 kuruş, kürüm bağı 250 kuruş⁹²¹, Ömer Efendi'nin bahçesi 2500 kuruş, kürüm bağı 80 kuruş⁹²², Hacı Ali'nin elmalık ve bağı 1800 kuruş, 1 kıt'a elmalık 1000 kuruş, 1 kıt'a bağ 1200 kuruş, 1 kıt'a kürüm bağı 150 kuruş⁹²³, Hasan Efendi'nin kürüm bağı 50 kuruş, kürüm bağı 600 kuruş, 1 kıt'a mışmıslık 6000 kuruş⁹²⁴, Feyzullah Efendi'nin dut bahçesi 300 kuruş, üzüm bağı 300 kuruş değerindedir⁹²⁵.

Barguzu Karyesi'nde Hacı Bekir Efendi'nin dut bağı 3000 kuruş, elmalık bağı 2000 kuruş, kürüm bağı 3000 kuruş, dutluk bağı 1000 kuruş, kavaklık 1000 kuruş⁹²⁶, Çukurdere Mahallesi'nden Ermeni milletinden Karabet oğlu Miço'nun terekesinde 1 adet bağ 4000 kuruş⁹²⁷, Mustafapaşa Mahallesi'nde Hüseyin Efendi'nin kürüm bağı 4000 kuruş değerindedir⁹²⁸. Kündbeğ Mahallesi'nden Ahmed Efendi'nin terekesinde armutluk bahçesi 1000 kuruş, dutluk 1000 kuruş, armutluk 1000 kuruş, kürüm bağı 1200 kuruş⁹²⁹, Saray Mahallesi'nden İsmail Efendi'nin kürüm bağı 1000 kuruş⁹³⁰, Hilan Karyesi'nden Halil Efendi'nin 1 kıt'a bahçesi 100 kuruş⁹³¹, Küçük Hüseyin Bey Mahallesi'nden

---

⁹¹⁹M. Ş. S. 7747, No:54.

⁹²⁰M. Ş. S. 7747, No:113.

⁹²¹M. Ş. S. 7747, No:319.

⁹²²M. Ş. S. 7747, No:360.

⁹²³M. Ş. S. 7747, No:560.

⁹²⁴M. Ş. S. 7747, No:585.

⁹²⁵M. Ş. S. 7747, No:55.

⁹²⁶M. Ş. S. 7747, No:1317.

⁹²⁷M. Ş. S. 7747, No:30.

⁹²⁸M. Ş. S. 7747, No:49.

⁹²⁹M. Ş. S. 7747, No:363.

⁹³⁰M. Ş. S. 7747, No:108.

⁹³¹M. Ş. S. 7747, No:150.

Mustafa Ağa'nın kürum bağı 1000 kuruş⁹³², Hacı Abdi Mahallesi'nden Hacı Ahmed Bey'in bahçesi 5700 kuruş değerindedir⁹³³.

1.7.Menkul Fiyatları

1.7.1.Hububat Fiyatları

Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Malatya'da da halkın çoğunluğu geçimini tarımla sağlamaktaydı. Bölge olarak da verimli bir alanda bulunan Malatya, sahip olduğu doğal kaynak suları ve 8.383.122 dönüm genişliğinde⁹³⁴ ekilebilir arazisi ile ziraatta da gelişim göstermiştir. Özellikle halkın temel gıdası olan hububat ekim ve üretimi Malatya'da en çok üretimi yapılan ürünlerin başında gelmektedir. Ayrıca hububat sınıfına giren buğday ve arpa, önemli bir gıda maddesi olduğundan üretimini teşvik edilmiş, ihracı yasaklanmış iki temel ürün arasında bulunmuştur. Malatya'da hububat fiyatlarına bakıldığında özellikle tereke ve devlet salnamelerindeki kayıtlı bilgilere ulaşabilmekteyiz.

Anadolu'da 1 kırat =4 buğday=16 dirhem=1/24 miskal=0.20046015625 gr⁹³⁵.

1 kile =20 Okka=25.6589 kg buğday, 23,093 kg arpa

Malatya'da hububat fiyatları 1878-1880 yılları arasında buğday, 3-5 veya 10 kuruştan hesap edilmiştir. Görülen fiyat farklılıkları muhtemelen o yılın verimli geçmesi ya da ürünün cinsinin kalitesinden dolayı kaynaklanmış olmalıdır⁹³⁶.

Tablo 4.4: Malatya'da Hububat Fiyatları⁹³⁷

Yıllar	Buğday (Kırat/Kuruş)	Arpa (Kırat/Kuruş)	Zahire (Kırat/Kuruş)
--------	-------------------------	-----------------------	-------------------------

⁹³²M. Ş. S. 7747, No:361.

⁹³³M. Ş. S. 7747, No:541.

⁹³⁴Yapıcı, Süleyman, Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Malatya (1869-1908), Malatya Kitaplığı, 2014, s.136.

⁹³⁵Kallek, Cengiz, "Kırat", *DİA*, (C.XXV), Ankara 2002, s.438.

⁹³⁶Mustafa Öztürk'e göre birkaç kuruşluk cüzî sapmaların malın kalitesinden veya terekeyi tutan katibin kalite ve fiyat anlayışından kaynaklanmakta olup büyük bir öneme sahip olmadığını belirtmektedir. Bkz. Öztürk, Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ..., s.99.

⁹³⁷M. Ş. S. 7747, No:40, 150, 541, 1317, 1371; Salname-i Diyarbekir, 1290, s.145-147; Salname-i Diyarbekir, 1291, s.177-184; Salname-i Diyarbekir, 1292, s.185-192; Salname-i Diyarbekir, 1293, s.185-188; Salname-i Diyarbekir, 1294, s.167-173.

1878	1 kırat / 5 kuruş	1 kırat / 2.5 Kuruş	1 kırat / 3 kuruş
1879	1 kırat / 3.125 kuruş	1 kırat / 2 kuruş	1 kırat / 4 kuruş
1880	1 Kırat / 10 kuruş	1 kırat / 8 kuruş	1 kırat / 5 kuruş

Malatya’da hububat fiyatları ile ilgili elimizde bu konuda istifade edebileceğimiz sınırlı sayıda kaynaklar bulunmaktadır. 28 Şubat 1878 tarihli kayıta buğdayın 1 kıratı 5 kuruştan, 40 kırat buğdayın fiyatı ise 200 kuruş olarak belirtilmiştir⁹³⁸. Aynı yıl içinde arpa fiyatları ise 1 kırat arpa 2.5 kuruştan fiyatı belirtilmiş ve 10 kırat arpa 25 kuruş olarak kayda geçmiştir. 1 kırat zahire 3 kuruş iken 50 kırat zahire 150 kuruştur⁹³⁹. 9 Mart 1879 tarihinde 1 kırat buğday 3.125 kuruştan, 800 kırat buğday ise 2500 kuruştan; 1 kırat arpa 2 kuruştan 700 kırat arpa 1400 kuruştan ve 1 kırat zahire 4 kuruştan 15 kırat zahire 60 kuruştan fiyatı belirtilmiştir⁹⁴⁰. 1 Ağustos 1880 tarihinde 1 kırat buğdayın fiyatı 10 kuruş olarak belirtilmiş ve 30 kırat buğday ise 300 kuruş olarak kaydedilmiştir⁹⁴¹. 1 kırat arpa 8 kuruştan fiyatlanmış ve 100 kırat arpa 800 kuruştan; 1 kırat zahire 5 kuruştan 200 kırat zahire 1000 kuruştan ücretlenmiştir⁹⁴².

1.7.2.Canlı Hayvan Fiyatları

Hayvancılığın yoğun olarak görüldüğü Malatya’da hayvan fiyatlarının aynı yıl içinde dahi birbirinden farklı oldukları görülmektedir. Bunun sebebi canlı hayvanların serbest piyasa fiyatlarına göre ücretlenmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Serbest piyasada hayvanların fiyatları hayvanın yaşı, cinsi ve fiziksel özelliklerine göre farklılık gösterebilmektedir. Örneğin 21 Şubat 1878 yılında Çukurdere Mahallesi’nde Miço’nun terekesinde bir baş merkebin değeri 250 kuruş iken 28 Şubat 1878 tarihli Alışar

⁹³⁸M. Ş. S. 7747, No:40.

⁹³⁹M. Ş. S. 7747, No:150.

⁹⁴⁰M, Ş, S. 7747, No:541.

⁹⁴¹M. Ş. S. 7747, No:1317.

⁹⁴²M. Ş. S. 7747, No:1371.

Karyesi'nde Ahmed'in terekesinde bir baş merkebin fiyatı 100 kuruş değerindedir⁹⁴³. Mustafa Paşa Mahallesi'nden Hüseyin Efendi'nin terekesinde bir baş ineğin değeri 100 kuruş iken; Hacı Abdullah Mahallesi'nden Ömer Ağa'nın ineği 80 kuruş değerinde olarak kayda geçmiştir⁹⁴⁴. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Tablo 4.5: Malatya'da Hayvan Fiyatları

Hayvan	En Düşük-(Kuruş)	En Yüksek (Kuruş)
Öküz ⁹⁴⁵	150	200
Merkep ⁹⁴⁶	50	150
Tosun ⁹⁴⁷	75	100
İnek ⁹⁴⁸	50	200
Düve ⁹⁴⁹	50	100
Koyun ⁹⁵⁰	60	100
Keçi ⁹⁵¹	20	100
Kısrak ⁹⁵²	600	1200
Esb (At) ⁹⁵³	500	-
Ester(Katır) ⁹⁵⁴	400	500
Bargir (Beygir) ⁹⁵⁵	400	-

⁹⁴³M. Ş. S. 7747, No:30, 40.

⁹⁴⁴M. Ş. S. 7747, No:49, 138.

⁹⁴⁵M. Ş. S. 7747, No:28, 150.

⁹⁴⁶M. Ş. S. 7747, No:28, 30.

⁹⁴⁷M. Ş. S. 7747, No:30, 113, 1317.

⁹⁴⁸M. Ş. S. 7747, No:617, 1371

⁹⁴⁹M. Ş. S. 7747, No:30, 54.

⁹⁵⁰M. Ş. S. 7747, No:617, 619.

⁹⁵¹M. Ş. S. 7747, No:619, 2149.

⁹⁵²M. Ş. S. 7747, No:49, 1371.

⁹⁵³M. Ş. S. 7747, No:541.

⁹⁵⁴M. Ş. S. 7747, No:1317, 1371.

⁹⁵⁵M. Ş. S. 7747, No:541.

Tay ⁹⁵⁶	150	300
--------------------	-----	-----

Bu hayvanlar içerisinde özellikle öküz, kısrak, at ve katırların fiyatlarının daha çok olduğu görülmektedir. Bu hayvanlar çiftçilikle uğraşan halk tarafından hem binek olarak hem yük taşıma hem de çift sürmede kullanılmıştır. En düşük fiyata sahip olan hayvan ise küçükbaş olarak bilinen koyun ve keçilere aittir. Arazinin müsait olmasından koyun yetiştiriciliği daha çoktur.

Örneğin 9 Mart 1879 yılında Hacı Abdizâde Mahallesi'nde vefat eden Osman Bey'in oğlu Hüseyin Bey'in terekesinde bağ ve bahçenin yanı sıra birçok büyükbaş hayvan yazılmıştır. Bu hayvanlarla muhtemelen bağ ve bahçe işlerini de görmektedir. 750 kuruş değerinde 5 baş öküzü bulunan Hüseyin Bey'in 800 kuruş değerinde 2 baş beygiri, 2200 kuruş değerinde 2 tanesi küçük olmak üzere 5 tane katırı, 500 değerinde 1 tane at ve 150 kuruş değerinde 1 tane de tayı bulunmaktadır⁹⁵⁷. Bunun yanında İlyas Mahallesi'nde Hacı Mahmud oğlu Hacı İbrahim Bey'in terekesinde birçok bağ ve bahçenin yanında 600 kuruş değerinde 1 adet kısrak, 1000 kuruş değerinde bir tane katırı ve 400 kuruş değerinde 2 baş ineği bulunmaktadır⁹⁵⁸. Çukurdere Mahallesi'nde Ermeni milletinden Karabet Efendi'nin oğlu Miço'nun vefatı sonrasında terekesinde 650 kuruş değerinde 4 adet öküz, 100 kuruşa 3 adet tosun, 80 kuruş değerinde 1 inek, 100 kuruş değerinde 2 düve ve 250 kuruş değerinde 1 tane de merkebi bulunmaktadır. Miço Efendi'nin 1 adet 4000 kuruş fiyatında bağı bulunmaktadır⁹⁵⁹. Bunun gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Aspuzu bol kaynak suyu ve geniş arazisi ile tarıma ve hayvancılığa uygun olmakta ve her hanede tarımla ilgilenilmese bile etinden ve sütünden istifade edilmesi için inek, koyun ya da keçisi; binek için at, merkeb ya da katırı bulunmaktadır.

⁹⁵⁶M. Ş. S. 7747, No:541, 108.

⁹⁵⁷M. Ş. S. 7747, No:541.

⁹⁵⁸M. Ş. S. 7747, No:1371.

⁹⁵⁹M. Ş. S. 7747, No:30.

1.7.3.Bazı Eşya Fiyatları (Adet-Kuruş)

Taşınmaz mallar ve canlı hayvan fiyatları gibi serbest piyasada belirlenen ve günlük hayatta kullanılan eşyaların fiyatlarında da farklılıklar görülmektedir. Eşyanın yeni veya eski oluşu ile büyük ya da küçük olması, kalitesi, rengine göre verilen değerler fiyatları yansıtmaktadır. Malatya'daki eşya fiyatlarının tespit edilmesinde tereke kayıtları kullanılarak, serbest piyasa fiyatları tespit edilmeye çalışılmıştır. Örneğin 1878 yılında bir adet müstamel kilime 35 kuruş, bir adet cedid kilime 75 kuruş değer biçilmiştir⁹⁶⁰. Fiyatlar arasında herhangi bir standardın bulunmaması ve fiyatların çok değişken olması bir kıyaslama yapmayı zorlaştırmaktadır. Tablo 55'de verilen bilgilerden Malatya'da bulunan bazı eşyaların fiyatları takip edilebilir.

Tablo 4.6: Bazı Eşya Fiyatları⁹⁶¹

Eşya	Birim-Adet	Fiyat-Kuruş	Eşya	Birim-Adet	Fiyat-Kuruş
Tüfenk ve Kılıç	6	80	Satl	3	45
Teşst	4	40	Sahan	12	23
Sini	3	50	Minder	1	8
Tencere Kebir	2	20	Çuval	2	30
Tava	3	60	Sandık	1	5
Yatak	2	200	Anbar	2	60
Çarşaf	8	20	Bel	1	8
Perde	2	50	Kazma	1	5
Halı	2	30	Balta	1	5

⁹⁶⁰M. Ş. S. 7747, No:157.

⁹⁶¹M. Ş. S. 7747, No:28, 30, 40, 49, 54, 108, 113, 138, 150, 157, 178, 361, 362, 541, 560, 587, 1371, 1577, 1580, 2041, 2042, 2149; Salname-i Diyarbekir, 1290, s.145-147; Salname-i Diyarbekir, 1291, s.177-184; Salname-i Diyarbekir, 1292, s.185-192; Salname-i Diyarbekir, 1293, s.185-188; Salname-i Diyarbekir, 1294, s.167-173.

Harar	1	10	Keser	1	8
Heybe	3	15	Bıçkđ	1	5
Kahve ibrđđ	8	10	Kelpeten	1	5
Kahve tavası	1	5	Dehre	1	5
Kahve takımı	1	5	Bal sıyrđđ	1	20
Kahve Tepsisi	1	10	Kürk	1	150
Havan	1	10	Müsta'mel Kilim	2	70
Sahan ve lenger	30	200	Kilim	2	150
Balta	2	10	İbrik	1	25
Çadır	1	5	Tas	2	15
Dehre	2	10	Tencere	2	30
Demir mizan	1	5	Yasdđk	5	20
Dibek teli	1	5	Seccade	1	30
Hasır	2	10	Mangal	1	5
Tahta	40	20	Şamdan	1	10
Ufak tas	4	10	Kazgan	1	60
Sini	1	5	Şamdan	1	40
Maşa	3	3	Kadayıf Tepsisi	1	15
Çorba Tası	2	30	Saat	1	200
Soba	1	20	Lebine 1	1	5
Şal	1	60	Elmalı çit	20	300

Bervanik	20	240	Basma	35	2400
Ankene Halebi	110	165	Frenk Yazması	125	200
Beyaz Cura	110	120	Al Çiti	27	270
Yeşil Bez Halebî	25	30	Kutni	3.5	175
Savaî	5	500	İpek Şitari	39	700
Fes	66	350	Siyah Yazma	50	75
Basma Kelam-1 Kadîm	17	300	Üsküdar Dolağı	20	50
Ayıntab Alacası	32	320	Ceket	2	30
Mintan	1	20	İpek Ham Kuşağı	2	20
İpek Peştamal	2	20	İpek Alaca	2	120
Yazma	32	50	Sarı Sim	2	6
Mizan	1	5	Halebi	1	5
Mikras	1	3	Kesi	1	15
Kantar	1	20	Leğen İbrik	1	30
Hamam Leğeni	1	10	Fener	1	10
Kehribar Takımı	1	30	Mangal	1	5
Kazık	1	2	Çorba Tası	1	20
Çift Takımı	1	30	Kuşhane	1	10
Çini Tas	3	5	Bakır Tas	1	3
Ma'den Sahan	3	5	Fırça	1	5

ŞiŖe Nargile	1	30	Kundura-Potin	1	50
Potin	1	10	Körük	1	3
Kepçe ve Tura	1	15	Heybe	2	60
Boylu körük	1	150	Setr ve Pantol	1	150
Minder Yasdik	1	20	Kepçe	1	20
Güllü Kilim	1	10	Malaz Gölek	2	20
Don	2	20	Nefiye	2	5
Duhan Tablası	2	5	Müsta'mel Fes	2	15
KuŖak	1	5	Koyulu Tas	1	20
Yüzlük Kaime	8.5	510	Osmanlı Lirası	6	110
Kabzadan Kolcu Yular	1	20	Köhne ve Cedid Çorap	11	21
Gömlek	1	15	Havlul	1	3
Sigara Kâğıdı	13	3	Fırça-Boya-ŞiŖe	2-2-2	15
Mürekkebin ŞiŖesi	1	1	Defter	2	5
Teneke	1	2	Gümüş Bıçak	2	20
Gözlük kabı	1	1	Köhne Kantari	1	5
Pul	13	2	Halep Kurutması	20	100
Simkâr'ı Saat	1	115	Burgu	1	100
Sim Sigara Kutusu	1	50	Yüzük	2	10

Divid ve Sim Dökme	1	30	Nev zuhur delikli sahan	2	30
Atik Minder	1	22.5	Güğüm	1	30
Elek	2	15	Atik Cecim	1	35
Sağır Kilden	1	30	Lamba	1	12
Halı Yastık	1	27	Sünbül	1	44
Tabanca	4	800	Tüfenk	8	1600
Kılıç	2	600	Kama	1	150
Şamdan	4	100	Sim Kaşık	12	800
Zer Saat	1	500	Sim Saat	1	150
Elmas Hanım	1	800	Kehribar Takımı	1	1000
Sim Reşme	1	150	Makad Takımı	3	500
Çini Tabak Takımı	1	235	Arı Kovanı	15	300
Ağaç Tesbih Deste	11	22	Kefen	2	40
Keçe	1	10	Müteveffa Elbise	1	50
Atik Palaz	2	15	Hable	6	40
Sarık	4	300	Yelpaze	1	30
Ka'be Reyhanı	1	10	Tarak	20	10
Piryol Saat	1	280	Kuka tesbih	1	300
Amelkan Bezi	8	200	Ankene	4	120

Satranç	1	100	Fes Kâğıdı	4	160
Kutni	60	500	Uçkur	50	622
Çarşu Küşri	1	20	Sevaşhor	3	60
Çalar Saat	1	200	Kürek	1	150
Şam Kılıcı	1	100	Karabina	1	50
Kefgir	1	10	Pulad Tepsi	2	20
Gevher Takımı	1	100	Palas	2	80
Ferazin	8	500	Uçbu Takımı	1	2
Müsta'mel sarık	2	50	Lira-yı Osmanî	25	2525
Kırmızı kese derununda beşlik	5	20	Sim kaplı saat ve basma saat	2	256
Boncuk teşbih	5	2	Savtiye	5	20
Sandal teşbih	1	10	Delâil-i Şerif	5	25
Siyah ve beyaz sakal tarağı	24	10	Taklid mercan teşbih	2	10
Ehven teşbih	2	15	Müstamel cübbe	1	20
Nuhas ibrik	1	7	Baş tarağı	19	5
Som teşbih	3	11	Yüz Peçesi	1	2
Beytullah Örtü	1	1	İç Entarisi	1	1.30
Hurç Çift	1	20	Çizme	1	6
Birinci Kutni	6	430	İkinci Kutni	7	440
Üçüncü Kutni	4	200	Frenk ketrisi	15	100

Kürd Fesi	4	120	Al fes	2	5
Parça Çur	25	300	Fabrika Yazması	29	75
Balinka Halebi	30	45	Terki bağ	30	35
Teneke tabayı	80	40	Müstamel Perde	1	25
Boylu entari alaca	1	15	İç entarisi	2	20
Frenk yazma	90	180	Çerde	12	16
Al fes	2	5	Perdelik	3	40
Hamam Havlusu	3	50	Çeved kenarı	3	30
Sebba'der	4	100	Zemzemli kefen	1	30
Tuluk	2	30	Nöbet kuşağı	13	300
Kıl mintan	40	100	Akçadağ kuşağı	3	30
Kökboynu	2	20	Kıyyelik kendir	4	15
Tilki derisi	2	10	Tabla	10	5
Namazlık	1	25	Pul basma hırka	1	60
Soba	1	20	Kadayıf Tepsisi	2	22

1.8.Vergiler

Vergi, devletlerin ekonomik ve sosyal hayatında önemli bir yere sahip olan gelirlerden bir tanesidir. Kamu hizmetlerinin düzenli bir şekilde sağlanması için başvurulan bir yöntemdir. Osmanlı Devleti de devletin büyüyüp gelişmesine paralel olarak uygulamalı bir gelişme göstererek kurumsallaştırılmıştır⁹⁶².

⁹⁶²Kazıcı, Ziya, Osmanlı'da Vergi Sistemi, Bilge Yayınları, İstanbul 2005, s.11-13.

Tanzimat öncesinde Osmanlı Devleti'nde vergiler iki gruba göre sınıflandırılmıştır. Bunlardan birincisi inanç ve esaslara göre alınan *şer'i vergiler* (*Tekalif-i şer'iyye*)dir. Şer'i vergilerin başında öşür, cizye, zekât, haraç gibi tüm İslam ülkelerinde alınan vergiler gelmektedir⁹⁶³. Diğeri ise devlet adına yürütme ve uygulama görevi yapmakta olan örf organlarınınca hizmetleri karşılığında halktan alınan bedel olan *örfi vergiler* (*tekalif-i örfiye*)dir. Cürüm ve cinayet, arus, bağ, resm-i çift, resm-i ağnam, bennak, mücerred vb. vergiler bu gruba girmektedir⁹⁶⁴. Bu iki vergi türü dışında alınan diğer bir vergi de *tekalif-i divaniye*'dir. Olağanüstü hallerde, özellikle ordunun sefere çıkacağı zaman masrafların karşılanması için devletin halktan topladığı vergidir⁹⁶⁵. Bunların yanında 1826'da uygulamaya konulan ihtisap rüsumu adı altındaki bir vergi türü vardır ki bunu ödemekle yükümlü kesim esnaflardır. Yine aynı dönemde padişah II. Mahmud redif askerlerine parasal kaynak yaratmak için *iane-i cihadiye* vergisini ayrıca uygulamaya koymuştur⁹⁶⁶.

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte Osmanlı vergi sisteminde de bazı değişiklikler yaşanmıştır⁹⁶⁷. Öncelik olarak yapılan değişikliklerde vergilerin oldukça basit ve sade bir özellikte olmasıydı. Buna mukabil Tanzimat öncesinde toplanan vergilerin bir kısmı kaldırılırken bir kısmı da birleştirilmiş ve tek vergi alınması kararlaştırılmıştır. Klasik dönemden itibaren toplanan Tekalif-i şer'iyye adı altında çeşitli oranlarda toplanan vergilerden öşür, ağnam ve cizye dışındaki tüm vergiler Tanzimat ile kaldırılmıştır. Tekalif-i örfiyye adı ile toplanan vergiler ise birleştirilerek *vergi-i mahsusa* adı altında reayanın ödeme gücüne göre toplanmıştır⁹⁶⁸.

Tablo 4.7: Yıllara Göre Vergiler⁹⁶⁹

Vergi Adı	1871-1872	1872-1873	1873-1874	1875-1876

⁹⁶³Kazıcı, Osmanlı Vergi Sistemi ..., s.87.

⁹⁶⁴Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi ..., s.514-516.

⁹⁶⁵Sahillioğlu, Halil, "Avarız", *DİA*, (C.IV), Ankara 1991, s.108-109.

⁹⁶⁶Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin ..., s.105-106.

⁹⁶⁷Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin ..., s.340.

⁹⁶⁸Kenanoğlu, M. Macit, "Vergi", *DİA*, (C.I), 2013, s.53.

⁹⁶⁹Salname-i Diyarbekir, 1290, s.228-229; Salname-i Diyarbekir, 1291, s.133-135; Salname-i Diyarbekir, 1292, s.197-199; Salname-i Diyarbekir, 1293, s.251-252; Salname-i Diyarbekir, 1294, s.167-170; Salname-i Ma'muratü'l-Aziz, 1301, s.124-125; Salname-i Ma'muratü'l-Aziz, 1302, s.124-125; Salname-i Ma'muratü'l-Aziz, 1305, s.91-92.

Hububat Öşürleri	3.388.001	3.333.913	2.789.942	3.941.002
Tütün Öşrü	26.675	43.792	33.816	27.077
Afyon Öşrü	217.800	278.220	192.800	360.750
İpek Öşrü	11.700	27.800	52.100	16.000
Mazı Öşrü	18.340	20.750	17.000	12.000
Hayvanlardan Alınan Vergiler	1.182.232	1.242.209	990.119	852.000
Tapu Vergileri	235.500	383.023	363.000	360.000
Bedel-i Askeri	109.220	127.751	153.779	184.041

**

Vergi Adı	1876-1877	1881-1882	1883-1884	1884-1885
Hububat Öşürleri	2.872.919	3.375.029	-----	-----
Tütün Öşrü	11.213	-----	-----	-----
Afyon Öşrü	186.000	281.695	-----	-----
İpek Öşrü	5.000	800	-----	-----
Mazı Öşrü			-----	-----
Hayvanlar Vergiler	981.115	1.199.388	1.112.659	1.238.663
Tapu ve Yoklama Vergileri	61.316	-----	-----	86.00
Bedel-i Askeri	179.786	185.524	183.608	184.247

Çeşitli Öşürler	-----	18.860	-----	-----
Çeşitli Tahsilatlar	-----	4.600	-----	32.300
Çeşitli Vergiler	-----	40.047	72.647	59.124
Kazanç Vergisi	-----	788.827	-----	-----
Emlak	-----	46.250	1.205.061	-----
Emlak ve Tapu Hâsılatı	-----	-----	-----	1.199.472
Temettü	-----	788.827	772.157	784.729
A'şar	-----	-----	2.860.848	3.182.884

**

Vergi Adı	1887-1888	1889-1890	1894-1895
Hayvanlar Vergiler	1.212.628	1.283.548	1.023.970
Tapu ve Yoklama Vergileri	-----	-----	84.000
Bedel-i Askeri	249.182	245.336	241.661
Emlak	1.262.235	-----	-----
Emlak ve Tapu Hâsılatı	46.684	-----	1.201.624
Temettü	1.279.267	-----	1.037.885
A'şar	4.231.419	370.000	2.984.755
Emanetle İdare Edilen A'şar	26.697	-----	-----

Emlak, Akar ve Temettu Vergisi	-----	2.582.000	1.201.624
--------------------------------	-------	-----------	-----------

1.8.1.Cizye Vergisi

Şer'i vergilerden olan ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri önemli gelir kaynakları arasında olan cizye, Müslüman olmayan tebaanın can, mal ve ırzlarının korunması ile askerlik hizmetleri karşılığında alınan bir vergidir⁹⁷⁰.

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren fethettiği topraklarda yaşayan yerleşik zimmî halk içerisinde ergenlik çağı gelmiş, fizikî ve ruhsal açıdan sağlam bulunan erkeklere cizve vergisi yazmıştır. Ancak rahipler, 14 yaşından küçük çocuklar ve 75 yaşından büyük olanlar, devlet hizmetinde bulunan aileler ve iş yapamaz durumda olan kişiler ise bu vergiden muaf tutulmuştur⁹⁷¹.

Osmanlı Devleti, başlangıçta cizye vergisini kişilerin mali durumuna göre üç sınıf üzerinden toplamış ise de zamanla ortalama esas alınarak, *hâne* hesabı üzerinden toplanmıştır. Ancak sadrazam Köprülü-zade Fazıl Mustafa Paşa (1689-1691) döneminde cizye vergi sisteminin daha sağlam temellere bağlanması ve her yerde aynı şekil ve oranlarda toplanması için ilk dönemlerde olduğu gibi yine üç sınıf üzerinden toplanmıştır. Buna göre Ala, Evsat ve Ednâ olarak üç gruba ayrılan zımmilerin cizyesi malî durumlarına göre değişiklik göstermekteydi. II. Mahmud döneminde, daha evvel altın ve gümüş olarak tahsil edilen cizye, halka kolaylık olması için tedavüldeki para üzerinden alınmasına müsaade edilmiştir. 1856 yılında Islahat Fermanı'nın ilanı ile birlikte tüm tebaa arasında eşitlik prensibi gereği cizye kaldırılmıştır. Ancak gayr-i Müslimlerin askerlik yapmaları kararı çıkınca, bunlardan *bedel-i askerî* adında bir vergi türü alınmak şartıyla askerlikten muaf tutulmuşlardır⁹⁷².

XIX. yüzyılda Malatya'da cizye vergileri gelirler içerisinde önemli bir kısmını oluşturmaktaydı. Islahat Fermanı'nın ilanı sonrasında gayr-i Müslimlerden alınan bedel-i askerî vergilerine bakıldığında; 1871 yılında 109.220 olan vergi 1873'te 127.751,

⁹⁷⁰Pakalın, Mehmet Zeki, "Cizye", Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I, MEB Yayınları, İstanbul 1983, s.297-302; İnalçık, Halil, "Cizye", *DİA*, (C.VIII), Ankara 1993, s.45-48.

⁹⁷¹Kazıcı, Osmanlılarda Vergi Sistemi, s.136-137.

⁹⁷²İnalçık, Cizye..., s.48; Pakalın, Deyimler ve Terimler Sözlüğü ..., s.302.

1874'te 153.779, 1875'te 184.065, 1876'da 179.786, 1881'de 185.524, 1883'te 183.608, 1884'te 184.247, 1887'de 249.182, 1889'da 245.336 ve 1894'te 241,661'dir. Bedel-i askerî vergileri toplanan yıllar içinde dağılımına bakıldığında düzenli bir şekilde artış gözlenmiştir. 1871 yılında Malatya'da toplam 109. 220 kuruş olan cizye vergisi, 1894 yılında toplam 241.661 kuruşa yükselmiştir⁹⁷³.

1.8.2.Öşür Vergisi

Aşar veya öşür İslam hukukuna göre tarım ürünlerinden belli oranlarda alınan vergidir. Kelime olarak onda bir manasına gelen öşür, Osmanlı topraklarında miri arazi rejiminin uygulandığı bölgelerde ziraî üretim yapan hem Müslüman hem de gayr-i Müslimlerin elde ettikleri ürünün belirli bir kısmının devlet adına alınması usulüne verilen isimdir. Ziraî mahsullerin onda biri olarak toplanan bu vergi Tanzimat'ın ilanına kadar bu oranın sabit tutulmadığı, yıllara göre farklılık gösterebilmektedir. Ancak bu durum keyfi bir uygulama sonucu değil arazinin sulama usulü, harcanan emek ve yapılan masraf, toprağın verimi ve çiftçinin ödeme gücüne göre değişmiştir⁹⁷⁴.

Tımar Siteminin bozulması ile vergi toplamada haksızlık ve yolsuzluklar artmıştı. Tanzimat'ın ilanı ile birlikte İltizam Sistemi kaldırılmış ve vergi toplama işleri haksızlıkların önlenmesi adına öşür vergisi muhassıllara bırakılmıştır. Ancak muhassılların bu tahsilatı layıkıyla yapamadıkları ve verimin düştüğü görülünce bu uygulamadan kısa bir süre sonra vazgeçilmiş ve tekrar iltizam sistemine dönmüştür. Tanzimat'ın vergi sistemine getirdiği yenilikler eşitliği sağlamaya yönelikti ve bu amaçla öşür vergisi her yerde 1/10 oranında toplanmasına karar verilmişti⁹⁷⁵. Bu kural ise her toprağın verim kalitesinin aynı olmamasından dolayı devleti büyük bir zarara uğratmıştı⁹⁷⁶.

Öşür vergisi, *öşr-i bağ*, *öşr-i bahçe*, *öşr-i duhan*, *öşr-i ipek*, *öşr-i tütün*, *öşr-i afyon*, *öşr-i mazi* gibi ürünün çeşidine göre farklı isimlerle alınmıştır. Malatya'da

⁹⁷³Salname-i Diyarbekir, 1290, s.228-229; Salname-i Diyarbekir, 1291, s.133-135; Salname-i Diyarbekir, 1292, s.197-199; Salname-i Diyarbekir, 1293, s.251-252; Salname-i Diyarbekir, 1294, s.167-170; Salname-i Ma'muratü'l-Aziz, 1301, s.124-125.

⁹⁷⁴Vefik, Abdurrahman, Tekalif Kavaidi, (C.II), İstanbul 1328 (1912), Matbaa-i Kader, s.241-245; Kazıcı, Osmanlılarda Vergi Sistemi ..., s.117, 121-122.

⁹⁷⁵Karcı, Osmanlılarda Vergi Sistemi, s.121-122.

⁹⁷⁶Barkan, Ömer Lütfi, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", *Tanzimat*, (C.I), MEB. Yayınları, İstanbul 1999, s.355.

toplanan öşür vergilerine bakıldığında 1871 yılında hububat öşürlerinin 3.388.001, 1872'de 3.333.913, 1873'te 2.789.942, 1875 yılında 3.941.002, 1876'da 2.872.919 ve 1881 yılında ise 3.375.029 olduğu görülmektedir. Bu yıllar arasında toplanan vergilere bakıldığında verim olarak yıllar arasında küçük farklılıklar görülmekle birlikte verimliliğin birbirine yakın olduğu görülmektedir. Tütün öşürünün verimine göre yıllar içinde toplanan vergisine bakıldığında 1872 yılında 26.675 olarak toplanmıştır. 1873 yılında 43.792, 1874'te 33.816, 1876'da 27.077 ve 1877 yılında ise 11.213 olarak toplanmıştır. Afyon öşürünün Malatya'da toplandığı vergisine rastgele bakıldığında 1872 yılında 217.800, 1873'te 278.220, 1874'te 192.800, 1876'da 360.750, 1877'de 186.00 ve 1882 yılında 281.695 olarak toplanmıştır. Afyon öşürünün yıllar içindeki toplanan vergi miktarına bakıldığında yıllara göre vergi miktarında farkların olduğu görülmektedir. Afyondaki artan verimin genel olarak devlet tarafından desteklenmesi ve ekim izninin çoğalmasına bağlı olduğu düşünülebilir. Çünkü afyon herkes tarafından ekimine izin verilen bir ürün değildir. Örneğin 14 Temmuz 1864 tarihli bir belgede Malatya Kazası'nda teşvikler sonucunda afyon ektirilmiş ve 20 kıyye miktarı halis afyon elde edilmiştir. Gelecek senelerde bunun gibi afyon ektirilmesi planlanınca, Malatya halkı verdikleri teşvik öşüründen muaf tutulma talebinde bulunmuştur. Ancak Meclis-i Vala Osmanlı ülkesinde birkaç senedir yeniden ekilen pamuktan öşür alındığı halde afyondan alınmamasının uygun olmayacağı ve kabul edilemeyeceği bildirilmiştir⁹⁷⁷. İpek öşürü, 1872 yılında 11.700, 1873'te 27.800, 1874'te 52.100, 1876'da 16.000, 1877'de 5.000, 1882'de 800 olarak yıllara göre verimlilikte büyük değişimin olduğu görülmektedir. Toplanan diğer öşürlerin yıllar içindeki verimliliğinde toplanan vergilerde çok büyük fark görülmezken ipek öşüründe yıllar içinde verimliliğinde farkların çok olduğu görülmüştür. 1872 yılında 11.700 kuruş olan verginin bir yıl sonra 1.5 kat arttığı görülmüş ancak 1874 yılında 52.100 olan ipek öşürü 1876 yılında iki kat düşüş görülmüş ve 16.000 olmuştur⁹⁷⁸.

1.8.3. Temettu' Vergisi

Arapça'da *kar etmek* anlamına gelen temettu' vergisi, II. Mahmud döneminde kurulan ve bir çeşit belediye vergisi olan ihtisap resmidir. Temettu', Tanzimat'ın ilanı öncesinde satış tutarı üzerinden değişik tarifelerle alınmaktaydı. Ancak Tanzimat'ın ilanı

⁹⁷⁷BOA. MVL. 678/78.

⁹⁷⁸Salname-i Diyarbekir, 1290, s.228-229; Salname-i Diyarbekir, 1291, s.133-135; Salname-i Diyarbekir, 1292, s.197-199; Salname-i Diyarbekir, 1293, s.251-252; Salname-i Diyarbekir, 1294, s.167-170; Salname-i Ma'muratü'l-Aziz, 1301, s.124-125.

sonrasında tüccar ve esnafın yıllık kazançları üzerinden %3 oranında toplanmaya başlanmıştır. Tanzimat'ın ilanından 1858 yılına kadar *ancemaatin vergisi* içerisinde birleşik olarak alınan bu vergi türü, 1858 yılından itibaren ayrı bir vergi olarak değerlendirilmiş ve adı *kazanç vergisine* çevrilmiştir⁹⁷⁹. 1882 yılında 788.827, 1884 yılında 772.157, 1885'te 784.729, 1888'de 1.279.267, 1890'da, emlak, akar ile birlikte toplanan temettü 2.582.000, 1895'te, 1.037.885 olarak temettu' öşrü toplanmıştır⁹⁸⁰.

1.8.4.Emlak Vergisi

Ancemaatin vergisinin kaldırılması sonucunda yerine eskisi gibi tahrir dayalı koyunlan vergilerden biri de emlak vergisidir. Emlak vergisinin düzenli bir şekilde toplanması için 1858 yılında Tahrir-i Emlak Nezareti kurulmuş ve şehirlerden başlanmak üzere nüfus, emlak ve arazi sayımı başlanmıştır. Yapılan bu sayımlar sonucunda şehir ve kasabalardaki bina ve arsalardan binde dört, kiraya verilmeleri karşılığında yıllık kira gelirinden %4 oranlarında vergi alınması kararı verilmiştir⁹⁸¹.

1.8.5.Ağnam Vergisi

Büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan alınan vergiye ağna resmi deniliyordu. Bu verginin hesaplanmasında koyunlar kuzusuyla, keçiler de oğlağıyla birlikte sayılmaktaydı. Daha önceleri ağıl resmi, yaylak resmi, ondalık resmi gibi adlarla anılan çeşitli vergiler 1859 yılından itibaren kaldırılarak, her hayvandan belirli miktarda ağnam resmi alınmaya başlandı. Bir koyunun değeri, sütünden yavrusundan ve yapağından sağlanabilecek gelir göz önünde tutularak idare meclislerince saptanmış ve yıllık belirlenen bedelin yüzde onu kadar vergi alınması uygun görülmüştür⁹⁸².

Malatya'da hayvanlardan alınan vergiler 1871 yılında 1.182.232 kuruş vergi toplanırken 1895 yılında 1.023.970 kuruş vergi toplanmıştır⁹⁸³. Bu yıllar arasında toplanan hayvan vergileri arasında normal değişimler görülmüştür.

⁹⁷⁹Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ..., s.453-455.

⁹⁸⁰Salname-i Ma'muratü'l-Aziz, 1302, s.124-125; Salname-i Ma'muratü'l-Aziz, 1305, s.91-92.

⁹⁸¹Salname-i Diyarbekir, 1290, s.228-229; Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu ..., s.346.

⁹⁸²Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu ..., s.346-147.

⁹⁸³Salname-i Ma'muratü'l-Aziz, 1302, s.124-125.

1871 yılında tapu vergileri altında alınan 235.500 iken 1895 yılında emlak ve tapu hasılatı altında toplanmış ve 1.201.624 kuruş olarak toplanmıştır⁹⁸⁴.

---

⁹⁸⁴Salname-i Diyarbekir, 1290, s.228-229; Salname-i Ma'muratü'l-Aziz, 1310, s.277.

SONUÇ

Coğrafi bölge olarak Malatya şehri, ilk çağlardan itibaren sahip olduğu coğrafi konumu ve stratejik önemi sayesinde hem iktisadî hem de idarî yönden büyük öneme sahip olmuştur. Ayrıca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, müstahkem bir bölge haline getirilmiş ve sınır şehri olarak kullanılmıştır. Buraya sahip olan devletler, şehrin kültür yönünden gelişmesine büyük katkı sağlarken; doğu ile batı geçiş güzergâhında bulunmasından dolayı ticari olarak da aktif rol oynamıştır.

Anadolu ve Ortadoğu'nun geçit veren kuşak noktasında bulunan Malatya'nın yerleşim tarihi Arslantepe ve Değirmentepe'de yapılan kazı çalışmalarında elde edilen bulgulara göre MÖ. 700-3600 yıllarına kadar dayanmaktadır. Arslantepe höyüğünde yapılan kazılarda MÖ.3300-3000 yıllarına ait bir tapınak, binlerce mühür baskı, kerpiç bir saray ortaya çıkarılmıştır. Malatya şehrinde hâkimiyet kuran diğer medeniyetlere bakıldığında MÖ. 1950-1650 yılları arasında Kuşarra kralı Anitta'nın Doğu, Orta ve Kuzey Anadolu'yu tek bir hâkimiyet altında toplamasıyla Malatya, Kuşarra Krallığı'nın eline geçmiştir. Malatya kısa süreliğine de olsa Mitanni işgali altında kalmış ve Meliddu Devleti'ne başkentlik yapmıştır. Malatya'nın MÖ. 1650-1300 yılları arasında Kuşarra Kralı Anitta'nın kurduğu Hititlerin idaresinde kaldığı görülmektedir. Asurlular'ın Kargamış kralını vergiye bağlamasına kadar Malatya'nın kısa süreliğine de olsa Kargamış Krallığı yönetimine geçmiştir. Ancak MÖ. 835 yılında Malatya, Asur idaresine geçmiş ve Asurlular'a vergi vermiştir. MÖ. 707 yılında Urartular şehri idaresi altına almış ancak Asur kralı III. Tiglatplaser tekrardan Malatya'yı kendilerine bağlamıştır. Şehir, MÖ. 612 yılında kısa süreliğine de olsa Medler'e bağlanmış ancak hemen ardından Persler Malatya'ya sahip olmuştur.

Persler, Susa'dan başlayarak Lidya Krallığı'nın başkenti Sardes'e kadar uzanan tarihi "*Kral Yolu*" Malatya güzergâhından geçmesi ile şehrin askerî ve ticarî bakımdan önemi Persler için artmıştır. Pers kralı I. Darius, ülkeyi 24 satraplığa ayırınca Malatya'yı da Kapadokya Satraplığına bağlı on valiliğe dâhil etmiştir. MÖ. 335'te Makedonya Kralı Büyük İskender'in Anadolu'yu ele geçirmesiyle bu krala bağlanan şehir, MÖ. 120'de Pontus Krallığına geçmiştir. Pontus krallığının yıkılmasından sonra ise MÖ.30 yılında Anadolu'da güçlü bir hâkimiyet sağlayan Romalılar, doğudan gelebilecek tehlikelere karşı şehir, stratejik öneminden dolayı müstahkem bölge olarak kullanacakları Malatya'yı

topraklarına katmışlardır. Ancak 395 yılında Roma'nın ikiye bölünmesi ile şehir Doğu Roma (Bizans) sınırları içine geçmiştir. Malatya şehri, sınır şehri olarak bir süre Bizans-Sasani mücadelesine sahne olurken bir süre de Bizans-Arap mücadelesine sahne olmuştur.

Araplar, Bizanslıların sınır boylarında yaşayan halka zarar vermesi ve İslam ordularının geçişini zorlaştırmasını önlemek üzerine sınır bölgelerini tahkim etmeye ve müstahkem bölge oluşturulmaya başlanmış ve askeri amaçlarla özel olarak ayrılan bu alanlar oluşturmuştur. Malatya da el-Sugûrî'l-Ceriyye'nin merkezi olmuştur. Halife Harun er-Reşid (786-803) zamanında Bizans ile olan sınır bölgelerini birleştirerek müstakil bir idarî bölge oluşturma yoluna gitmişler ve Malatya'da El-Avasım adını verdikleri bu sınır bölgesi oluşturulmuştur.

Malatya, coğrafi konumu sebebiyle Bizans-Arap mücadelesinin odak noktası olmaktan kurtulamamıştır. Stratejik açıdan önemli olan Malatya, Bizans-Arap mücadelesinde zaman zaman Bizans'ın zaman zaman Müslümanların hâkimiyetine geçmiş olmasına rağmen hiçbir devlet önemli olan bu şehri elinde tutmayı başaramamıştır. Bundan dolayı da sürekli tahribata uğramıştır. Bu durum neticesinde Malatya uzun süre bir devletin elinde kalmamış ancak güçlü bir şehir özelliğini hep korumuştur. Anadolu'nun tamamen Türkleşmesine kadar Malatya, Bizans ve Müslüman Araplar arasında paylaşılamayan bir merkez konumunda olmuş ve bu hâkimiyet mücadelesi şehri oldukça yıpratır hale gelmiştir.

Anadolu'nun Türk yurdu olması yolunda en önemli adım 1049 yılında Pasinler Savaşı ile Erzurum'un Türk hâkimiyetine girmesiyle atılmıştır. 1054 yılında Tuğrul Bey Anadolu'ya sefer düzenlemiş ve kuvvetlerini üç kola ayırmıştır. Dinar Bey komutasındaki Selçuklu kuvvetleri tarafından 1058 yılında Malatya kuşatılmıştır.

Malatya'yı idare eden haçlıların kötü muamelesi yüzünden Ermeni halkı, 18 Eylül 1102'de Danişmendlilere yardım ederek şehri teslim etmiştir. Malatya ilk kez bir Türk Devleti tarafından idare edilmeye başlanmış ve bu sürede üretimi arttırmaya yönelik bir takım çalışmalara gidilmiş, şehir imar edilmiştir. Ancak Anadolu Selçuklu Devleti ile Danişmendli Gümüştekin arasındaki mücadele sonucunda Malatya 1105'te Anadolu Selçuklularının hâkimiyetine geçmiştir. Malatya, Anadolu Selçukluları zamanında siyasî,

içtimaî ve iktisadî yönden en parlak ve huzurlu devrini yaşamış, şehrin surları onarılmış ve mamûr hale getirilmiştir. Anadolu Selçukluları'ndan sonra Malatya sırasıyla İlhanlılar, Eratnalılar, Kadı Burhaneddin, Dulkadiroğulları, Memlükler ve son olarak Osmanlılar hâkimiyetine geçmiştir. Malatya, Osmanlı hâkimiyetine geçtikten Osmanlı'nın iç şehirlerinden biri olmuş ve sınır şehri olma özelliğini kaybetmiştir. Malatya, Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra idari açıdan sırasıyla Arap Rum Vilayeti, Hadis Rum Vilayeti, Dulkadiyye/Maraş Vilayeti, Maden-i Hümayun Emaneti, Diyarbakır Eyaleti ve Harput (Ma'muratü'l-Aziz) Vilayeti altında bazen sancak bazen de kaza olarak idarî taksimatını sürdürmüştür.

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren toplumun yerleşme düzeninin idarî ve malî yapıyla doğrudan ilişkisi münasebetiyle şehre ve şehirleşmeye büyük önem vermiştir. Osmanlı şehri, bir tarafıyla İslam ve diğer tarafıyla Asya Türk şehir geleneğinin tarzındaydı. Ancak Osmanlı'da bir yerleşimin şehir olarak adlandırılabilmesi için kesin bir kural bulunmamaktaydı. Bir yerleşimin şehir olarak tanımlanabilmesi için başta nüfus olmak üzere yönetim ve ekonomik özellikler de önemli rol oynamaktaydı. Bunun dışında Osmanlı kaynaklarında şehrin tanımı "*Cuma kalınır ve pazar durur yer*" olarak geçmekteydi. Ancak bazı şehirler var ki çok önceden şehir düzeyinde yeterliliğe sahipti ve kuruluşları Osmanlı öncesine dayanmaktaydı. Bunlardan bir tanesi de ticari yolların geçiş güzergâhında olması, yoğun nüfusu, kalesi, çarşı-pazarı, hanı, bedesteni ile Malatya şehridir. Malatya şehri, sahip olduğu konumu dolayısı ile çeşitli ekonomik etkinlikleri, dinî ve kültürel faaliyetleri ile birlikte bir şehrin özelliklerinin birçoğuna sahipti.

Malatya halkı, baharla birlikte yılın büyük bölümlerinde yazı geçirmek için sayfiye bölge dedikleri Aspuzu'ya (bugünkü Malatya) gitmekte ve buradaki bağ ve bahçelerinde ürünlerini toplamaktaydı. Kış yaklaşınca ise şehre dönmekteydiler. (Şimdiki Eskimalatya). Halk, kış ve yaz aylarında tahminen Romalılar döneminden bu yana süregelen bu geleneği 1838 yılına kadar devam ettirmiştir. Malatyalıların gelenek haline getirdiği ve her yıl, yılın büyük bir kısmını Aspuzu'da geçirdiği yazlık-kışlık göç hadisesini Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde anlatmaktadır. Şehrin her yıl yazlık bölgelerine gitmesi geriye bakıldığında şehre ziyarette bulunan seyyahların eserlerinde bu durumun şehrin harap olmasına ve gün geçtikçe şehir özelliğine kaybetmesine sebep olduğu bilgisi de seyahatnamelerde yazmaktadır. Osmanlı Devleti, 1838'da Mısır valisi

Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa ile Nizip Savaşı'na girmiştir. Savaşın uzayıp kışa denk gelmesi üzerine Doğu Anadolu kuvvetleri komutanı Hafız Paşa kumandasındaki ordunun kışlaması için ev arayışına girişilmiştir. Halk her yaz olduğu gibi o yaz da Aspuzu bağlarında bulunuyordu ve Malatya'daki evler boş durumdaydı. Hafız Paşa da boş olan evlere el koymuş ve orduyu yerleştirmiştir. Bunun üzerine halk da güzün evlerine dönememiş, o yıl kışı Aspuzu'da geçirmek için yazlık odaları yanına kışlık odalar inşa etmiş ve o yıl kışı Aspuzu'da geçirmiştir. Ancak Osmanlı ordusu, şehri harap hale getirip evlerinin tahta kısımlarını yaktığı, kerpiç duvarları tahrip ettiği için halk tekrar şehre dönmemiş ve evlerini, çarşı-pazarlarını ve diğer yapılarını Aspuzu'ya nakledilmiştir. 1839 yılından sonra Malatya halkı Aspuzu'ya yerleşmiş ve buraya yeni şehir-yukarı şehir derken diğer şehrini unutmaya ve oraya da aşağı şehir-eski şehir demeye başlamıştır.

Eskimalatya, daha önce ev sahipliği yaptığı birçok devletin mimari eserlerine sahipti ve bu yönü ile kültür yönünden çok zengindi. Ancak Aspuzu'ya taşındıktan sonra eski şehirdeki yapılar unutulmaya ve harap olmaya başlamıştı. Yeni şehirde ise birçok mimari yapı baştan inşa edilmekteydi. Mahalleler ise birçoğu eski şehirdeki aynı isim ile yeni şehirde de adlandırılmaktaydı. Ayrıca şehrin yol, köprü, vs. gibi imar planlamaları için imar meclisi oluşturulmuş ve bu üyeler şehrin bu ihtiyaçları e sorunlarını merkeze bildirilmesi için görevlendirilmiştir.

Tanzimat Fermanı, 3 Kasım 1839 yılında ilan edilmiştir. Öncelikle can ve mal güvenliğinin sağlanarak herkesin gelirlerine göre vergi toplanması için mal ve mülk sayımının yapılması istenmiştir. Bunun da ancak düzene kavuşmuş güçlü bir taşrada uygulanacağı kabul edilmiş ve bunun bilincinde olan devlet adamları ilk düzenlemeleri taşrayı kapsayacak şekilde başlatmışlardır. Ancak uygulamanın ne şekilde ve kimler tarafından yapılacağına dair hükümetin elinde hazırlanmış bir plan ve program bulunmamaktaydı. Bu sebepten dolayı düzenlemenin yeni olması tam olarak anlaşılamayacağı endişesi taşımaktaydı. Özellikle önceden beri devam ettirdikleri alışkanlıkları zedelene kişiler tepki göstermesinden çekinildiğinden Tanzimat'ın ön gördüğü malî, idarî ve askerî yenilikler, imparatorluğun tamamında bir anda uygulamaya geçirilememişti. Reformlar, öncelik olarak imparatorluğun içinde bulunduğu şartlar göz önüne alınarak hükümetin kesin denetiminde olan ve bir sorun çıktığında anında

müdahale edilebilecek yakın eyaletlerde uygulanmıştır. Daha sonra başarı gösterdikçe diğer eyaletlere geçilmiştir. Tanzimat'ın ilanı ile başlayan idarî yapılanma sonucu Malatya 15 Nisan 1845 tarihinde Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı iken Tanzimat'a dâhil edilmiş ve Sancak Meclisi kurulmuştur. Kurulan bu mecliste bulunan üyelerin listesi ve kaç kişiden oluşacağı, görevleri ayrıntısı ile bildirilmiştir. Tanzimat sonrası oluşturulan bu meclisin on iki kişiden oluştuğu ve üyeleri arasında o dönemin yöneticisi kaymakam Hacı Hasan ağa ile bir tane zimmi milletten üyenin olduğu görülmektedir. Ancak kısa bir süre sonra 1 Nisan 1846 tarihinde Harput eyalet statüsüne yükseltince Malatya Sancağı da kazaya dönüştürülmüş ve Harput Eyaleti'ne bağlanmıştır. Malatya Kazası, Tanzimat'ın ilanından sonra oluşturulan yeni idarî yapısını 1867 yılına kadar Harput Eyaleti'ne bağlı olarak devam ettirmiştir.

Malatya'nın Harput Eyaleti'ne bağlanmasından sonra kaza, eşref-i hanedandan seçilen kaza müdürleri tarafından idare edilmiştir. Ancak Tanzimat'ın ilanından sonra oluşturulan yeni idarî yapının uygulanışında bazı sıkıntılar meydana gelmiş ve birkaçı yönetici değişikliği ile sonuçlanmıştır. Örneğin 1845-1846 yılları arasında 1845'te Mehmed Bey ve ardından 1846'da Hüsnü Bey kaza müdürü olarak atanmıştır. Fakat bu yöneticiler Tanzimat'ın getirdiği yeni vergi sistemine bağlı olarak halktan fazladan usulsüz vergi topladıkları için şikâyet edilmiş ve yapılan incelemeler sonrasında gerçek olduğu anlaşılmıştır. Daha sonra bu yöneticilerin zimmetlerine geçirdikleri vergilerin geri alınması kararı çıkarılmıştır. Bunun dışında bölgeye uyum sağlayamayan yöneticilerin görev yeri değişikliği istediğine de rastlanmaktadır.

Tanzimat Fermanı'nın idarî yapıya getirdiği düzenlemeler sonrasında 1845'den 1867'ye kadar Malatya'da 1 tane kaymakam, 2 tane vekil ve 19 tane kaza müdürü olmak üzere toplamda 22 tane yönetici tayin edilmiştir. Yıllara göre dağılımına bakıldığında ise neredeyse her yıla bir yöneticinin düştüğü görülmektedir.

Pilot bölgelerdeki uygulamalardan görülen başarının ardından tüm ülke topraklarını kapsayan Vilayet Nizamnamesi ile 1867 yılında Harput Eyaleti sancak statüsüne dönüştürülmüş ve Diyarbakır Vilayeti'ne bağlanmıştır. Bu tarihten sonra Malatya Kazası, Diyarbakır Vilayeti'nin Harput Sancağı'nın (Ma'muratü'l-Aziz Sancağı'nın) kazalarından birisi olmuştur. Ancak Vilayet Nizamnamesi'nin getirdiği iyeni idarî yapı ile birlikte Malatya Kazası da sancağa çevrilmiş idari taksimatını

1869'dan 1883 yılına kadar Diyarbakır Vilayeti'ne bağılı olarak devam ettirmiştir. Ma'muratü'l-Aziz Sancağı ise büyüklüğü dolayısıyla ayrı bir vilayet haline getirilmiş ve müstakil bir vilayet olarak 1877 yılında Diyarbakır Vilayeti'nden ayrılmıştır. Bu dönemde Malatya Sancağı'nın kazalarına bakıldığında ise Akçadağ Kazası, Behisni Kazası, Hısn-ı Mansur Kazası ve Kâhta Kazası olduğu görülmektedir.

1883 yılından sonra Malatya'nın Diyarbakır ile Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti arasında ayırıcı sınır olmasından dolayı Malatya Sancağı kazaları ile birlikte Diyarbakır Vilayeti'nden alınmış ve Ma'muratü'l-Aziz Vilayetine bağlanmış ve idari taksimatını bu şekilde devam ettirmiştir. Malatya'da 1869-1900 yılları arasında bulunan idarecilere bakıldığında bir tane kaymakam ve 23 mutasarrıf olmak üzere toplamda 24 yöneticinin atandığı tespit edilmektedir.

Malatya Kazası'nın nüfusuna bakıldığında şehirde nüfusun doğal artışta olduğunu söylemek mümkündür. Ancak şehrin Aspuzu'ya göç etmesi sonucunda ailelerin dağınık şekilde bahçe içlerinde oturması nüfusu ilk yıllar tam olarak tespit etmede sıkıntılara yol açmıştı. Bunu de vergi yazımı sırasında nüfusun net olarak tespit edilememesi üzerine merkezi hükümetin uyarıda bulunduğu bilinmektedir. Buna sebep olarak da şehrin göç etmesi ve birbirinden uzakta dağınık oturması belirtilmekteydi. Yine de eldeki verilere dayanılarak nüfus değerlendirildiğinde; bir aile ortalama üç ile beş kişiden oluştuğu ve sayıca fazla olan ailelerin ise genellikle çiftçi olduğu yorumu yapılabilmekteydi. Nüfusun mahallelere dağılımına bakıldığında yıllara göre farklılık göstermekle birlikte bazı mahallelerde nüfusun sadece Müslümanlardan oluştuğu; bazı mahallerde gayr-i Müslimlerden bazıları ise hem Müslüman hem de gayr-i Müslim nüfustan oluşmaktadır.

Osmanlı sosyal hayatının en önemli unsuru ailedir. Osmanlı ailesinin bilinen klasik örneğini Malatya'da görmek mümkündür. Toplumun temelini oluşturan aile kurumuna bakıldığında Osmanlı Devleti tarafından teşvik edildiği düşünüldüğünde normal seyrinde olduğu söylenebilir. Ancak boşanmalar için kadıya yapılan müracaatlar, ilk önce uyarı ve nasihat yoluyla engellenmeye çalışılmıştır. Ancak ülke genelinde görülen boşanma vakaları Malatya Kazası'nda da görülmektedir. Evliliklerde çift eşlilik kadı defterlerinde miras paylaşımı yapıldığında nadir de olsa görülmektedir.

Boşanma, ölüm, vasi tayini, nafaka, miras gibi hususlarda, devletin yargı organları vatandaşın mağdur edilmemesine olabildiğince dikkat etmiş, hiçbir etnik ve dinî ayırım yapılmaksızın yetim kalan çocukların hakları, koruma altına alınmıştır.

Malatya Kazası'nda lakapların kullanıldığı görülmektedir. Özellikle sülale adları, yaptığı meslekler ve fiziki özelliklerinden dolayı lakaplar kullanılmıştır. Örneğin Değirmencioğlu, Urfalıoğlu, Papuçcuoğlu, Uncu Süleyman, Cüllahoğlu, Değirmenci torunu, Helvacıoğlu, Kasap Mustafaoğlu, Kör Çavuşoğlu, Ayrancı Abdullahoğlu Sinicioğlu gibi lakap ve unvanlar görülmektedir.

Osmanlı'dan Avrupa'ya kadar gözlemciler kişinin giyiminin toplumdaki yerinin ortaya koyduğu konusunda hemfikirdirler. Malatya Kazası'nda kılık kıyafetler, kişinin servetine ve toplumdaki konumuna göre farklılık göstermekteydi. Genel olarak giyimlere bakıldığında başa, üste, alta ve ayağa giyilen kıyafetlere ek olarak takı, aksesuarlar da yer almaktaydı.

Türk kültüründe kahvenin, kahve ikram etmenin ayrı bir yeri olduğu bilinen bir husustur. Malatya Kazası'nın terekelerinde de sıklıkla kahve, kahve takımı, kahve tepsisi ve kahve fincanının yer alması toplumda kahve içme kültürünün yaygınlığını göstermektedir. Hali vakti yerinde olanların ve halk tarafından kahve fincanlarının birçok çeşidi kullanılmıştır. Takımların kalitesi ve değeri, sahibinin zarafeti ve servetini gösteren bir delil olarak kabul edilmiştir. Kahvenin yanı sıra eğlence için kullanılan nargile ve tütün de dikkati çekmektedir. Terekelerde sigara kâğıdı ile sim sigara kutusu, sim sigara çubuğu, sigara ağızlığı, duhan tablası, fincan, cevze, kahve ibriği, kahve tavası, kahve tepsisi de bulunmaktadır.

Malatya'nın sahip olduğu toplam 14.600 kilometre ve 15.933.800 dönüm genişliğindeki arazisinde ekilen kısım 8.383.122 dönümü oluşturmaktaydı. Bu kadar genişlikte araziye sahip olan şehrin ekonomik geliri de ağırlıklı olarak tarıma dayalı olmakta, halkın büyük çoğunluğu ziraatla uğraşmakta ve tarıma bağlı olarak hayvancılıkla geçimini sağlamaktaydı. Malatya şehrinin bugünkü yerleşim bölgesi olan Aspuzu doğal kaynak suları, verimli tarım arazileri ve bağ-bahçeleri ile meşhur bir yerleşim bölgesidir. Şehrin güney kısmında ve Tetme-i Sekna'dan iki saat uzak mesafede bulunan Deyr-i Mesih Kilisesi'nden dörtgen şeklinde bir havuzdan kaynak olarak akan *Deyr-i Mesih Nehri* iki kola ayrılarak şehre ulaşmaktadır. Nehrin bir kolu şehirde pirinç

tarlalarını sulamaya mahsus kanallara ayrılarak araziyi; diğer kolu da nehirden ayrılarak şehrin bütün bahçelerini sulamaktadır. Deyr-i Mesih Nehri'nin şehirde bulunan tüm bahçelerini ve tarlalarını sulaması şüphesiz şehrin ziraat yönünden ne kadar gelişmiş olduğunu göstermektedir. Malatya şehrinin doğal kaynak suları o kadar çoktur ki o dönem şehre ziyarette bulunan Moltke bile mektuplarında burayı övmektedir.

Malatya'da gelir kaynaklarının başında tarım ve tarım ürünlerinden hububat ürünleri gelmiştir. Yetiştirilen ürünler arasından buğday, arpa, nohut, pirinç, mercimek, tütün, pamuk, afyon, üzüm, bakla ve badem bulunmaktaydı. Özellikle en çok üretilen hububat ürünü ise buğdaydır. Bağ-bahçelerde ise kayısı, erik, elma, yazılı elma ve ünü ile gök elması, armut, limon, beğ, karanfil armutları, kıvılcık, şeftali ve özellikle Hind ve Şam şeftalileri, dut, üzüm gibi meyve ağaçları yetiştirilmektedir. Malatya halkı meyvesiz ağaçlardan da istifade etmektedirler. Bunlar; Malatya bahçelerinde çokça bulunan kavak ağaçlarından tahta yapılmakta ve çift aletleri, evlerin bahçeleri, yol inşaatında kullanılmakta ve fazla olan ürünler ise her tarafa gönderilmektedir.

Osmanlı Devleti, ülkenin birçok yerinde olduğu gibi tarımsal verimliliği arttırmak için Tanzimat'ın ilanından sonra çalışmalara başlamıştı. Malatya Kazası'nda teşvikler sonucunda afyon ektirilmiş ve halis afyon elde edilmiştir.

Malatya'da ekonomik olarak ikinci sırayı oluşturan hayvancılık ise şehrin bel kemiği sayılabilir. Hayvancılık, zirai faaliyetlerin önemli bir kolu olarak toplum hayatında önemli bir yer etmektedir. Özellikle çekim, binek ve yük taşıma aracı olarak kullanılan hayvanlar; bunun yanında hayvancılık ürünleri olan gübre elde etmek, süt ve süt ürünleri ile deri ve yapağı ihtiyacını karşılamak için istifade edilmiştir. Hayvanlardan elde edilen bu ürünler halkın geçimini kolaylaştırdığı gibi ihtiyaç fazlası ürünlerde çarşı pazarda satılmıştır. Malatya'da ehil hayvanlardan at, kısrak, katır, merkep, manda, sığır, öküz, koyun, keçi bulunmaktadır. Genellikle her hanede hem tarım hem de yük taşımak için en az bir tane öküz bulunmaktaydı. Bunun yanında merkep, tosun, katır (ester), beygir, at (esb), eşek (merkep), kısrak, tay gibi binek ve yük hayvanları bulunmaktaydı.

Malatya Kazası'nda halkın bir kısmı ziraatle uğraşıp geçimini sağlarken özellikle şehir merkezindeki geçimini esnaflıkla sağlayan halk da bulunmaktadır. Dokumacılık, boyacılık, keçeci, kirişçi, abacı, kitapçı, berber, basmacı, mumcu, cullah, cambaz,

nalbant, çerçi, leblebici, palancı-semerci, sarraç, değirmenci, debbağ-göncü, sazıcı, kalaycı, kasap, tütüncü vs. birçok esnaf kolu bulunmaktadır.

Osmanlının tarihi coğrafyası, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney arasındaki ticarî yolların üzerinde olduğundan tarih boyunca bu coğrafyada kurulan devletler gibi Osmanlılar da ticaret hayatına büyük önem vermekteydi. Ticareti canlı tutmak için; derbent teşkilatı ile yolları korumuşlar, yollarda bulunan kervansaraylar ve hanların bakımına dikkat etmişler ya da yenilerini inşa etmişlerdir. Bunun yanında ticareti teşvik etmişler, aldıkları tedbirlerle Osmanlı ülkesinde yaşayan; Müslüman, zımmî ve müste'minlerin rahat ve huzur içerisinde ticaret yapmalarını kolaylaştırmışlardır. Osmanlı ülkesinde yaşayan herkes, devletin genel iktisadî siyasetine uymak şartıyla "iç ve dış ticaret" yapabiliyordu. Malatya, İran-Anadolu-Suriye-Mısır ve Karadeniz-Anadolu-Suriye-Irak ticaret yollarının kesiştiği bir noktada yer alıyordu. Basra-Bağdat, Diyarbakir ve Harput hattını takip ederek, Anadolu içlerinden İstanbul'a uzanan ipek ve baharat yolunun Malatya'dan geçmesi sebebiyle ticari yönden hızla gelişmiş bir bölgede bulunmaktaydı. Özellikle Malatya'nın kuzey-güney ve doğu-batı yolu çeşitli kervan yollarının Malatya'dan geçmesi; şehrin her döneminde ticari hareketliliği artıran bir özellik olmuştur. Bu yollar üzerinden tüccarlar aralıksız ticaret yapabilmekteydi. Milletlerarası ticaret yollarının Malatya'dan yoğun olarak geçmesi şehre her zaman ticari canlılık katmıştır. Bundan dolayı şehrin diğer ticaret bölgeleriyle ulaşımının kolay olması için yollar üzerine kervansaray ve hanlar yapılmıştır. Malatya'ya gelen tüccarlar burada kalmış ve böylece şehrin hem alım hem de satım ticareti canlanmıştır. Şüphesiz bu canlılık içerisinde Malatya'da üretilen ürünlerin dışarı satılması kolay olmuştur.

Malatya'nın geçim kaynaklarından birisi de sanayi ve dokumacılık oluşturmaktadır. Ham madde olarak daha çok ipek, iplik, yün ve kıl kullanılarak düz dokuma yaygılar üretilmiştir. Dokumacılık için su ile çalışan tezgâhlar, ipek ve pamuk tezgâhları bulunmaktadır. Manusa, beyaz bez, kilim ve halı, çorap, ayakkabı, iplik, iskemle ve sandık, keçe, tunç ve bakır kaplar, çift aletleri, işlenmiş altın ve gümüş gibi sanayi ve dokuma ürünleri Malatya'da yapılmaktadır.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte birçok konuda olduğu gibi madencilik alanında da önemli atılımlar gerçekleştirilmiştir. 1842 yılında Ma'adin-i Hümayun Meclisi'nin oluşturulması ile Osmanlı topraklarında yer alan madenlerin en iyi şekilde

işletilmesi amaç edilmiş ve bunun için yeni kural ve esaslar belirlenmiş, madenlerde uygulanması hedeflenen hukuki ve teknik bilgiler padişaha sunulmuştur. Malatya sınırları içinde tespit edilen başlıca madenler ise; aliminyum, bakır, demir, krom, manganez asbet, flüorit, profilit ve limyit kömürüdür. Bu madenlerden ekonomik olarak işletilenler ise; demir, krom, asbet, profilit ve linyit kömürüdür. Malatya ve civarında madencilik diğer kaynaklar gibi halkın ihtiyacını karşılayan gelirlerden bir tanesi olmuştur. Bu madenler işletmesinin halka verildiği görölmektedir. Ayrıca ıkarılan madenlerden sanayide de faydalanılmakta ve buna bağlı olarak eşyalar üretilmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

1.Sadaret Tasnifi (Dosya No/Gömlek No)

1.1.Sadaret, Mektubi Kalem (BOA. A. }MKT.)

28/7	32/41	1262/51	32/41
51/24	69/23	82/90	109/22
28/7	157/24	224/79	165/7
224/79	224/79		

1.2.Sadaret, Mektubi Kalem/ Deavi Evrakı (BOA. A.}MKT.DV..)

194/2	197/11	214/36	
-------	--------	--------	--

1.3.Sadaret, Mektubi Kalem/Umum Vilayat Evrakı (BOA. A.}MKT.UM..)

19/38	34/1	35/49	34/1
58/37	91/93	140/88	180/35
196/15	432/18	505/57	23/40
30/81	23/40	40/62	59/36
72/80	74/80	98/22	126/55
147/66	21/57	407/33	426/55

1.4.Sadaret, Mektubi Kalem/Nezaret ve Devair (BOA. A.}MKT.NZD.)

2/84	105/27	331/60	321/87
------	--------	--------	--------

1.5.Sadaret, Mektubi Kalem/Mühimme Kalem (BOA. A.}MKT.MHM.)

93/74	447/45	748/26	657/20
552/2	552/10	552/2	552/10

1.6.Sadaret, Mektubi Kalem/Divan Kalem (BOA. A.}DVN.)

14/81	38/50	82/88	
-------	-------	-------	--

1.7.Sadaret, Mektubi Kalemî/Mühimme Defterleri (BOA. A.{DVNS.MHM.d...})
4/696

1.8.Sadaret, Mektubi Kalemî/Amedi Kalemî Evrakı (BOA. A}AMD.)
79/94

2.Ali Emiri Tasnifi (Dosya No/Gömlek No)

2.1. Ali Emiri Kalemî/Abdülhamid I (BOA. AE.SABH.I..)
20/1717

3.Bab-ı Ali Evrak Odası Tasnifi (Dosya No/Gömlek No)

3.1. Bab-ı Ali Evrak Odası (BOA. BEO)

24/1733	1069/80141	1135/85101	1250/93713
1308/98094	1325/99335	3026/226949	3049/228648
164/12244	177/13215		

4.Cevdet Tasnifi (Dosya/Gömlek No)

4.1.Cevdet, Adliye (BOA. C..ADL.)

54/3262   54/3262   37/2230

4.2.Cevdet, Evrak (BOA. C..EV..)

497/25142   189/9439   189-9437

4.3.Cevdet, Dahiliye (BOA. C..DH..)

142/7077   75/3705   334/16652   54/3262
35/1586

5.Dahiliye Tasnifi (Dosya No/Gömlek No)

5.1.Dahiliye, Mektubi Kalemî (BOA. DH.MKT.)

1332/60	1348/37	1391/78	372/70
1392/97	1396/6	1552/64	1618/54
1667/55	1704/27	1756/125	1826/3

1842/18	2055/77	46/12	26/8
46/12	154/39	117/36	329/1
344/13	2081/45	2131/64	2134/49
2291/68	2402/84	596/63	596/63
249/41	1723/82	1866/80	1874/57

5.2.Dahiliye, Şifre Kalemi (BOA. DH.ŞFR.)

112/2	113/47	204/119	210/123
247/112			

5.3.Dahiliye, Muamelat (BOA. DH.TMIK.M..)

29/19	28/1	85/13	
-------	------	-------	--

5.4.Dahiliye, Mem Memur Sicil Zarfları Defterler (BOA. DH.SAİDd...)

176/395

6.Meclis-i Vala Tasnifi (Dosya No/Gömlek No)

6.1.Meclis-i Vala (BOA. MVL)

11/51	80/31	90/17	109/42
127/65	253/99	261/33	259/40
261/33	212/25	155/77	156/4
370/14	168/62	302/24	605/43
608/106	370/14	629/106	678/78
682/296	484/112	723/42	

7.Mabeyn-i Hümayun Tasnifi (Dosya No/Gömlek No)

7.1.Mabeyn-i Hümayun İradeleri (BOA. MB.İ...)

2/76	7/34	44/46	
------	------	-------	--

8.Maliyeden Müdevver Tasnifi (Dosya No)

8.1.Maliyeden Müdevver Defterler (BOA. MAD.d..)

13649

9.Maarif Nezareti Tasnifi (Dosya No/Gömlek No)

9.1. Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi (BOA. MF.MKT)

224/10

10.İrade Tasnifi (Dosya No/Gömlek No)

10.1.İrade, Dahiliye (BOA. İ..DH..)

169/8909 30664 692/48397 966/76395

1045/82127 1302/5 1355/31 1358/49

1373/33 1375/15

10.2. İrade, Maliye (BOA. İ..ML..)

26/17

10.3. İrade, Meclis-i Vala (BOA. İ..MVL..)

122/3093 159/4599 256/9517 278/10827

321/13678 23019

10.4. İrade, Meclis-i Vala (BOA. İ..ŞD..)

6124

10.5. İrade, Adliye ve Mezarib (BOA. İ..AZN..)

33/28

11.Şura-yı Devlet Tasnifi (Dosya No/Gömlek No)

11.1. Şura-yı Devlet (BOA. ŞD..)

1454/3 2400/41 1459/44 1459/51

103/6124 2222/37 1466/1 1595/1

12.Hariciye Nezareti Tasnifi (Dosya No/Gömlek No)

12.1.Hariciye Nezareti, Mektubi Kalemi (BOA. HR.MKT)

290/14 375/62 375/62

12.2.Hariciye Nezareti, Siyasi (BOA. HR.SYS)

2939/36   2939/36   2942/34

12.3.Hariciye Nezareti, Umur-ı Hukukiye-i Muhtalita Müdiriyeti (BOA. HR.UHM)

314/29

12.4.Hariciye Nezareti, Tahrirat (BOA. HR.TH..)

190/78

13.Topkapı Sarayı Tasnifi (Dosya No/Gömlek No)

13.1. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (BOA. TS. MA.e)

16/39

14.Nüfus Defterleri Tasnifi (Dosya No)

14.1. Nüfus Defterleri (BOA. NFS.d..)

2639   2643   2632

15.Yıldız Tasnifi (Dosya No/Gömlek No)

15.1.Yıldız, Esas Evrakı (BOA. Y..EE..)

68/24   35/39   38/163

15.2.Yıldız, Askeri Maruzat (BOA. Y..PRK.ASK.)

66/55   52-25   71/81

15.3.Yıldız, Başkitabet Dairesi Maruzatı (BOA. Y..PRK.BŞK)

6-90

15.4.Yıldız, Umumi (BOA. Y..PRK..UM)

33/48

15.5.Yıldız, Ticaret ve Nafia Nezareti Maruzatı, (BOA. Y..PRK.TNF.)

15.6.Yıldız, Resmi Maruzat (BOA. Y..A...RES.)

106-50

15.7.Yıldız, Hususi Maruzat (BOA. Y..A...HUS.)

308/138

15.8. Yıldız, Mütenevvi Maruzat (BOA. Y..MTV)

46-76

75/118

76/65

76/81

Malatya Şer'îye Sicili, Numara 7747.

Sâlnâme-i Diyarbekir, 1286.

Sâln âme-i Diyarbekir, 1287.

Sâlnâme-i Diyarbekir, 1288.

Sâlnâme-i Diyarbekir, 1289.

Sâlnâme-i Diyarbekir, 1290.

Sâlnâme-i Diyarbekir, 1291.

Sâlnâme-i Diyarbekir, 1292.

Sâlnâme-i Diyarbekir, 1293.

Salname-i Diyarbekir 1294.

Salname-i Diyarbekir, 1305.

Salname-i Diyarbekir, 1307.

Sâlnâme-i Diyarbekir, 1300.

Salname-i Diyarbekir, 1301.

Salname-i Ma'muratü'l-Aziz 1291.

Salname-i Ma'muratü'l-Aziz 1292.

Salname-i Ma'muratü'l-Aziz 1293.

Sâlnâme-i Ma'muratü'l-Aziz, 1301.

Sâlnâme-i Ma'muratü'l-Aziz, 1302.

Salname-i Ma'muratü'l-Aziz 1294.

Salname-i Ma'muratü'l-Aziz 1305.

Sâlnâme-i Ma'muratü'l-Aziz, 1307.
Sâlnâme-i Ma'muratü'l-Aziz, 1308.
Sâlnâme-i Ma'muratü'l-Aziz, 1310.
Sâlnâme-i Ma'muratü'l-Aziz, 1312.
Salname-i Ma'muratü'l-Aziz, 1325.

Tetkik Eserler-Makaleler-Tezler

Abdurrahman Vefik, Tekâlif Kavaidi, (C.II), İstanbul 1328 (1912), Matbaa-i Kader.
Abdülaziz Bey, Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri, (Yay. Haz. Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay), TTK Yayınları, İstanbul 2002.
Ahmet Cevdet Eren, Tanzimat Fermanı ve Dönemi, Derin Yayınları, İstanbul 2007.
Ahmet Cevdet Paşa, Sultan Abdülhamid'e Arzlar: Maruzat, (Haz. Yusuf Halaçoğlu), Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2014.
Ağaldağ, Sebahattin, Malatya Eski Çağ Tarihi, Malatya Kitaplığı, İstanbul 2016.
Ağaldağ, Sebahattin, En Eski Çağlardan Bizans Dönemine Kadar Malatya Tarihi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya 1988.
Ainsworth, W., Travels and Researches in Asia Minör, Mesopotamia, Chalder and Armenia, London, 1842.
Ak, Mahmut, "Fatih Dönemi'nde İstanbul'da İmar Faaliyetleri ve Mahalle Yerleşimi Hakkında", İstanbul: Şehir ve Medeniyet, Klasik Yayınları, İstanbul 2004, ss.235-245.
Akbal, Fazıla, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdarî Taksimat ve Nüfus", Belleten, (C.XV), TTK Yayınları, Ankara 1951, ss.617-628.
Akdağ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, Tekin Yayınevi, (C.I-C.II), İstanbul 1979.
Aksın, Ahmet, 19. Yüzyılda Harput, Elazığ-1999.
Aksın, Ahmet, "Osmanlı Döneminde Harput'un (Ma'muratü'l-Aziz) İdari Yapısı", Tarih Yolunda Bir Ömür: Ergün Öz Akçora Armağanı, (C.I), Hiper Yayın, İstanbul 2019, ss.397-409.
Aksın, Ahmet, "Tanzimat'ın Harput Eyaleti'nde Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler", Belleten, TTK Yayınları, 1998, ss.851-862.

- Aktüre, Sevgi, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Kentlerindeki Değişimler”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, ss.891-904.
- Aktan, Hamza, “Miras”, DİA, (C.XXX), 2005.
- Akyıldız, Gül, “Osmanlı Hukukunda Kadın”, Türkler, (C.X), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.365-374.
- Aras, Numan, Ondokuzuncu Yüzyılda Malatya Sancağı, Besni Kazası’nın Tarihi Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş 2006.
- Arik, M. Oluş, “Malatya Ulu Camiinin Aslı Planı ve Tarihi Hakkında”, Vakıflar Dergisi, 1969, ss.141-148.
- Artuk, İbrahim–Cevriye, “Ortaçağ’da Bazı Anadolu şehirlerine Verilmiş Olan Unvanlar”, H. Zübeyir Koşay’ın Hatırasına Armağan, Ankara 1986.
- Asan, Hakan, Kırım ve Kafkasya’dan Diyarbakır ve Çevresine Göçler(1876-1914): Elazığ, Malatya, Mardin ve Diyarbakır Örneği, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2016.
- Aslan, Seyfettin, - Yılmaz, Abdullah, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Sivas 2001, ss. 287-297.
- Aydın, Abdurrahim Fahimi, “19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Malatya’da Yaşanan Afetler, Sosyal, Ekonomik Krizler ve Yardım Faaliyetleri”, Akademik Bakış Dergisi, 2022, ss.103-124.
- Aydın, Mehmet Akif, “Aile”, DİA, (C.II), Ankara 1989, ss.196-200.
- Aydın, Mehmet Akif, “Mahkeme”, DİA, (C.XXVII), Ankara 2003, ss.341-344.
- Aydın, Mehmet Akif, İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları, İz Yayınları, İstanbul 1996.
- Aydın, Mehmet Akif, “Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri”, Osmanlı Araştırmaları III, (Nşr: Halil İnalçık, Nejat Göyünç), İstanbul 1982.
- Aydın, Mehmet Akif, “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, Türkler, (C.X), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.15-20.
- Aysu, Çidem, “İstanbul Şehrinden Metropolitan İstanbul’a Mahallelerin Mekânsal Dağılışı 1950-2001”, İstanbul Dergisi, 2002, ss.51-58.

- Aytaç, İsmail, “Selçuklu Döneminde Malatya Kervanyolları ve Kervansarayları: Malatya-Divriği Güzergâhı”, Kervansaray Buluşması: Malatya Tarihi ve Arkeoloji Sempozyumu, Malatya 2006, ss. 153-170.
- Aytaç, İsmail, Malatya Türk-İslam Dönemi Mimari Eserleri II, Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2013.
- Barbaro, Josaphat, Anadolu’ya ve İran’a Savaş, (Çev. Tufan Gündüz), İstanbul 2005.
- Bağış, Ali İhsan, Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler, Turhan Kitabevi, Ankara 1983.
- Barkan, Ömer Lütfi, Edirne Askerî Kassamı’na Ait Tereke Defterleri: 1545-1659, TTK Yayınları, Ankara 1966.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi”, Tanzimat, (C.I), MEB Yayınları, İstanbul 1999.
- Barkan, Ömer Lütfü, “Avarız”, MEB. İA, (C.II), İstanbul 1988.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul 2017.
- Baştav, Şerif, “Orta Çağ’da Malatya’nın Jeopolitik Durumu”, Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. Oktay Aslanapa’ya Armağan, Ankara 1995.
- Bayartan, Mehmet, “Osmanlı Şehirlerinde Bir İdari Birim: Mahalle”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, İstanbul 2005, ss.93-107.
- Bayram, Mikail, “Selçuklular Zamanında Malatya’da İlmî ve Kültürel Faaliyetler ve Siyasi Boyutları”, İnönü Üniversitesi, III. Battalgazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu, Tebliğler, Malatya 1988.
- Baykara, Tuncer, “Eski Türk İktisadî Hayatı ve Şehir”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, 1975, ss.75-104.
- Baykara, Tuncer, Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- Baykara, Tuncer, Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Ankara 1988.
- Belâzuri, Fütuhu’l Buldân, Kahire 1317.
- Bilgiç, Emin, “Anadolu’nun İlk Yazılı Kaynaklarındaki Yer Adları ve Yerlerinin Tayini Üzerine İncelemeler”, Belleten, (C.X), TTK Yayınları, Ankara 1946, ss.381-423.
- Bingöl, Sedat, “Tanzimat Sonrası Taşra ve Merkezde Yargı Reformu”, Osmanlı, (C.VI), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 533-545.

- Bizbirlik, Alpay, “Tereke Defterleri ve Edirne Tereke Defterleri Üzerine Bir Deneme”, Türkler, (C.X), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.731-735.
- Bozan, Oktay, Malatya ve Çevresinde Ermeni Olayları, Geçmişten Günümüze Malatya Kent, Kültür, Kimlik, (C.I), Ankara 2017, ss.101-122.
- Bozkurt, Fatih, “Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 2013, ss.193-229.
- Bozkurt, Gülnihal, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914), TTK Yayınları, Ankara 1989.
- Burnaby, Frederick, Küçük Asya Seyahatnamesi, (Çev: Meral Gaspıralı) İstanbul 1998.
- Cahen, Claude Osmanlılardan Önce Anadolu, (Çev. Erol Üyepazarcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.
- Cansever, Turgut, Osmanlı Şehri, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Cansever Turgut, İslâmda Şehir ve Mimari, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Cerasi, Maurice M., Osmanlı Kenti: Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisini, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
- Cin, Halil, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1974.
- Cin, Halil, “İslam Hukukunda Mehr”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, (C.XIX), 1972, ss.199-254.
- Cuinet Vital, La Turquie d’Asie, Paris 1891.
- Çadircı, Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, TTK Yayınları, Ankara 2013.
- Çadircı, Musa, Tanzimat’ın Uygulanmasında ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856): Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, (Ed. Halil İncalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2012, ss. 197-207.
- Çadircı, Musa, “Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840-1876)”, Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi, Ankara 2017.
- Çadircı, Musa, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)”, Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2017, ss.259-285.
- Çadircı, Musa, “1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma”, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, Ankara 1980.

- Çadircı, Musa, “Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840-1876)”, Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi, Ankara 2017.
- Çadircı, Musa, “Tanzimat Dönemi’nde Türkiye’de Yönetim (1839-1856)”, Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi, Ankara 2017, ss. 173-209.
- Çadircı, Musa, “Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli ‘Tairk-i İlmiyye’ye Dair Ceza Kanunnamesi’ ”Tanzimat Sürecinde Türkiye: Anadolu Kentleri, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.
- Çadircı, Musa, “Tanzimat”, Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi, İmke Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017.
- Çadircı, Musa, “Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarık-i İlmiyye’ye Dair Ceza Kanunnamesi”, Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara 1983, ss. 139-161.
- Çağatay, Neşet, Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, TTK Yayınları, Ankara 1997.
- Çelem, Ramazan, Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Malatya Doğumlu Memurlar (1879-1909), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat 2014.
- Çelik, Hasan, Genel Bağcılık, Sunfidan A.Ş. Mesleki Kitaplar Serisi, Ankara 1998.
- Çetin, Altan, “Memlûkler Devrinde Mısır-Anadolu İktisadiyatında Yollar”, Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına, İstanbul 3008, ss.531-540.
- Çınar, Tuba, “Tanzimat Sonrası Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hukuku: Evlenme ve Boşanma”, Avrasya İncelemeleri Dergisi, 2018, ss.106-152.
- Darkot, Besim, “Malatya” MEB. İA, (C.VII), MEB Yayınları, İstanbul 1988.
- Demirağ, Yelda, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları”, OTAM, Ankara 2003, ss.15-33.
- Demiral, Berkan-Evin, Hakan, “Malatya Büyükşehir Belediyesi: Arakentten Büyükkente Bir Dönüşüm Hikâyesi”, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2014, ss.77-87.
- Dinç, Güven, “Şer’iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Antalya’da Ailenin Sosyo-Ekonomik Durumu”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi Otam, Ankara 2005, ss.1-19.
- Doğan, Mesut, Türkiye Selçukluları ve Beylikler Döneminde Malatya, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sakarya 2011.

- Dursun, Ömer, II Numaralı Maraş Ahkâm Defterlerinde 1765-1768 Yılları Arasında Malatya'ya Gönderilen Hükümlerin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş 2016
- Duman, Hasan, Osmanlı Yıllıkları, İslam Tarihi Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 1982.
- Dülger, İbrahim, “İrza Geçme Suçunun Tarihi Gelişimi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2000, ss.81-104.
- Düzbakar, Ömer, “Osmanlı'da Mahalle ve İşlevi”, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2003, ss.97-108.
- Ekinci, Ekrem Buğra, Osmanlı Hukuk Adalet ve Mülk, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2004.
- Elibol, Numan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Isparta 2007, ss.135-160.
- Elibüyük, Mesut, “Malatya İli Yerleşmelerinin Tarihsel Dönemlere Göre Coğrafi Dağılışı”, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 2013, ss.183-220.
- Elibüyük, Mesut, “Geçmişten Günümüze Malatya İli Yerleşmeleri”, Kervansaray Buluşması: Malatya Tarihi ve Arkeoloji Sempozyumu, Malatya 2006, ss.65-92.
- Emecen, Feridun M, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600), Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- Emecen, Feridun M, Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- Engelhardt, Edouard-Philippe, Tanzimat ve Türkiye. (Çev: Ali Reşad), İstanbul 1999, Kaknüs Yayınları.
- Ercan, Yavuz, Toplu Eserler: II, Rumlar ve Müslüman Olmayan Topluluklar, Turhan Kitabevi, Ankara 2007.
- Erdönmez, Ebru-Çelik, Figen, “Kentsel Mekânda Kamusal Alan İlişkileri”, Tüba-Ked Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi, 2016, ss.145-163.
- Ergenç, Özer, “Osmanlı Şehirlerinde “Mahalle”nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, 1984, ss.69-78.

- Erkan, Nihal Ekim, “Ebniye Nizamnâmelerinden Şehir Planlama Teorisine Uzanan Yol: İstanbul’da Şehir Planlama”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 2012, ss.1-14.
- Erlor, Mehmet Yavuz, “XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğla Afetler ve Osmanlı Yönetimi”, *Türkler*, (C.VIII), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Ersoy, Bozkurt, “Eski Malatya (Battalgazi) Türk-İslam Eserleri”, *Kültür ve Sanat Envanteri Dergisi*, (Malatya Özel Sayısı), 1992, ss.11-15.
- Erünsal, İsmail, *Osmanlıca Metinler ve Belgeler*, İstanbul 1990.
- Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul 1990, Risale Yayınları.
- Eskici, Bekir, *Malatya Türk-İslam Dönemi Mimari Eserleri I: Battalgazi (Eski Malatya)*, Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2013.
- Eskici, Bekir, “Malatya’da Selçuklu Dönemi Yapıları”, *Kervansaray Buluşması: Malatya Tarihi ve Arkeoloji Sempozyumu*, Malatya 2006.
- Eskici, Bekir, “Osmanlı Döneminde Eski Malatya Şehri ve Yapıları”, *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri 2002, ss.406-416.
- Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, (Haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı), (Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.
- Faroqhi, Suraiya, “Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia”, *International Journal of Turkish Studies I*, ss.19-53.
- Findley, Cartley V., *Modern Türkiye Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019.
- Frangipane, Marcella, “Malatya Aslantepe: İlk devlet Sistemi ve Doğu Anadolu tarihine Getirdiği Sonuçlar”, *Geçmişten Günümüze Malatya Kent, Kültür, Kimlik*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2017, ss.1203-1227.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.
- Genç, Mehmet, “İltizam”, *DİA*, (C.XXII), Ankara 2000.
- Gögebakan, Göknur, *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*, Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, Malatya 2002.

- Gögebakan, Göknur, “Malatya Şehir Adı ve Şehrin Tarihi Süreçleri” Akra Kültür Sanat Ve Edebiyat Dergisi, 2016, ss.185-206.
- Gökbilgin, M. Tayyip, “XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi”, Belleten, (C.XXVI), TTK Yayınları, 1961, ss.293-337.
- Gökbilgin, M. Tayyip, “1840’tan 1861’e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürzîler” Belleten, TTK Yayınları, Ankara 1946, ss.641-703.
- Gökbilgin, M. Tayyip, “Mithat Paşa” MEB. İA, (C.VIII), 1940, ss.270-288.
- Gökhan, İlyas, Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi, Kahramanmaraş 2011.
- Gökmen, Ertan, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Alaşehir’de Tarım ve Hayvancılık”, Akademik Bakış, 2010.
- Gökmen, Ertan, “II. Abdulhamit Dönemi Osmanlı Maden İmtiyazları (1878-1899), Belleten, TTK Yayınları. Ankara 2007, ss. 969-996.
- Göyünç, Nejat, “ ‘Hane’ Deyimi Hakkında”, Tarih Dergisi, 1978, ss. 331-348.
- Göyünç, Nejat, “Kanûnî Devrinde Malatya Şehri”, VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1970, ss. 654-659.
- Göyünç, Nejat, “Silâhdar Mustafa Paşa Hanı’na Ait bir Vesika”, Tarih Dergisi, 1971, ss.73-78.
- Gül, Abdulkadit, “Son Dönem Osmanlı Taşrasında Yaşanan İç Göçlere Dair Bazı Değerlendirmeler (Malatya şehri Örneği), Geçmişten Günümüze Malatya: Kent, Kültür, Kimlik, C. II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2017, ss.299-320.
- Güneş, Cüneyt, “Notitia Episcopatum (Kilise Kayıtlarına) Göre Melitene Metropolitliği Ve Bu Metropolitliğe Bağlı Piskoposluklar Hakkında (VII.-XI. Yüzyıllar)”, Ortaçağ’da Malatya (Makaleler), Malatya 2019, ss.47-63.
- Güneş, Mehmet, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili”, Gazi Akademik Bakış, 2014, ss.269-298.
- Gürsul, Murat, 7749 Nolu Malatya Şer’iyye Sicilinin 94-183 Sayfalarının Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Malatya 2020.
- Güvercin, Sevilay, Geleneksel Malatya Evleri ve Yaşanmışlık Arasındaki İlişkinin Bellekteki Yansımaları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Malatya 2019.

- Holt, P. M., Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Honigmann, Ernst, Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı, (Çev: Fikret İşıltan), İstanbul 1970.
- Honingmann, Ernst, "Malatya", MEB. İA, (C.VII), MEB Yayınları, İstanbul 1988, ss.232-239.
- Heyd, W., Yakın-Doğu Ticaret Tarihi, (Çev. Enver Ziya Karal), TTK Yayınları, Ankara 2000.
- Halaçoğlu, Yusuf, XV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- İşık, Adnan, Malatya 1830-1919, İstanbul 1988.
- İşık, Fahri, "Su'ya Gömülen "Adsız" Höyükler ve Malidiya/Melid", Kervansaray Buluşması: Malatya Tarihi ve Arkeoloji Sempozyumu, Malatya 2006.
- İnalcık, Halil, Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağı (1300-1600), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.
- İnalcık, Halil, Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, (C.VI), İstanbul 1985, ss.1536-1544.
- İnalcık, Halil, Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler: Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, (Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2012, ss.169-197.
- İnalcık, Halil, "Mahkeme", MEB. İA, (C.VII), İstanbul 1988, ss. 146-151.
- İnalcık, Halil, "15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları", Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, Eren Yayınları, İstanbul 1996, ss.187-202.
- İnalcık, Halil, "Cizye", DİA, (C.VIII), Ankara 1993.
- İnalcık, Halil, - Seyitdanlıoğlu, Mehmet, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, Ankara 2012.
- İnam, Ahmet, "Hanemizdeki Sır", Doğu Batı Dergisi, 1998, ss. 185-192.
- İnce, Fatma, "Malatya Örneğinden hareketle Bizans Yönetiminin Hristiyan Tebaası Üzerindeki Dini Baskısının Anadolu'nun Türkleşmesindeki Rolü", *Geçmişten Günümüze Malatya: Kent, Kültür, Kimlik*, (C.II), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2017, ss.413-460.

- İpşirli, Mehmet, “Kapı Halkı”, DİA, (C.XXIV), Ankara 2001.
- Kallek, Cengiz, “Kırat”, DİA, (C.XXV), Ankara 2002, ss.437-439.
- Karagöz, Mehmet, “Malatya’nın XVII.-XVIII. Asırlarda Ticarî Hayatı”, İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (C.II), Malatya 2013, ss.1-28.
- Karagöz, Mehmet, 1714-1720 M. (1127-1133 H.) Tarihli Malatya Şer’iyye Sicili, Fırat Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 1989.
- Karagöz, Mehmet, “Malatya’nın XVII. Asırdaki Ticari İmkânları”, Kervansaray Buluşması: Malatya Tarihi ve Arkeoloji Sempozyumu, Malatya 2006.
- Karagöz, Mehmet, “ Osmanlıda Şehir ve Şehirleşme, Mekân--İnsan, Beşeri Münasebetleri (XV-XVIII. Yüzyıl)”, Osmanlı, (C.IV), Ankara 1999, ss.103-111.
- Karagülle, Ender, Seyahatnamelerde Malatya, (Niğde Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2002.
- Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, (C.VII), TTK Yayınları, Ankara 1988.
- Karal, Enver Ziya, Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831, Ankara 1943.
- Karpat, Kemal, Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- Karpat, Kemal, Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Katip Çelebi, Cihannüma.
- Kaya Kılıç, Selda, “1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa”, Tarih Araştırmaları Dergisi, 2005, ss.99-111.
- Kaya, Mehmet Ali, “Anadolu’da Roma Garnizonları”, Tarih İncelemeleri Dergisi, 2003, ss.83-94.
- Kayaoğlu, İsmet, “Anadolu Selçukluları Devrinde Ticarî Hayat”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1981.
- Kaynar, Reşat, Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- Kazıcı, Ziya, Osmanlı’da Vergi Sistemi, Bilge Yayınları, İstanbul 2005.
- Kazancıgil, Ratip, Edirne Mahalleleri Tarihçesi (1529-1990), Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, İstanbul 1992.
- Kazancıoğlu, Habibe, Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Malatya, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2001.

- Kenanoğlu, M. Macit, Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Hukuki Statüleri (1453-1856), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2001.
- Kınal, Firuzan, Eski Anadolu Tarihi, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- Kırmızı, Abdülhamit, "Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslim İstihdamı", Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, 2002, ss.295-306.
- Kienitz, Friedrich Karl, Sultanların Şehirleri, (Ter. M. Haydar Cümbüş), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.
- Koç, Bekir, Osmanlı Modernleşmesi ve Mithat Paşa: Tuna Vilayeti Meclisleri ve Yeniden Yapılanma Çabaları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.
- Koçu, Reşat Ekrem, Türk Giyim Kuşamı ve Süslenme Sözlüğü, Sümerbank Kültür Yayınları, 1969.
- Konan Belkis, "Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu", OTAM, 2011, ss.149-172.
- Kozan, Mert, "Roma İmparatorluğu Döneminde Malatya", Ortaçağ'da Malatya (Makaleler), Malatya 2019, ss.15-46.
- Kuban, Doğan, "Mahalleler: Osmanlı Dönemi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, (C.V), Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, İstanbul 1994, ss.242-247.
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri, -, Yel, Sabri "Mahalle", DİA, (C.XXVII), Ankara 2003.
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri, "Şehir", DİA, (C.XXXVIII), Ankara 2010.
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri, "Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi ve Saife Seferleri", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, İstanbul 2000.
- Kütükoğlu, Mübahat, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", Belleten, (C.XXIX), TTK Yayınları, Ankara 1992, ss.395-428.
- Mahcupyan, Etyen, "Osmanlı'dan Günümüze Parçalı Kamusal Alan ve Siyaset", Doğu Batı Dergisi, Ankara 1998, ss.21-48.
- Malatya Kültür Envanteri, Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2013.
- Medeniyetin Beşiği Malatya, Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2013.
- Metin, Tülay, Selçuklular Döneminde Malatya, Malatya Kitaplığı, İstanbul 2013.
- Memiş, Ekrem, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Konya 1989.
- Moltke, Helmuth Von, Moltke'nin Türkiye Mektupları, Remzi Kitabevi, Eylül 2017.

- Obuz, Ömer, “Cumhuriyet Döneminde Çetin Bir Mücadele: Çekirge ile Savaş”, Turkish Studies, 2017, ss.177-190.
- Oğuz, Mevlüt, Malatya Tarihi ve Sosyoekonomik Durumu (M.Ö. 5500-M.S. 1290), İstanbul 2000.
- Onul, Behiç, İnfeksiyon Hastalıkları, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayını, Ankara 1980.
- Oral, Zeki, “Malatya Kitabeleri ve Tarihi”, III. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1943, ss.434-440.
- Ortaylı, İlber, Osmanlı Toplumunda Aile, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.
- Ortaylı, İlber, Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı, Kronik Kitap, İstanbul 2019.
- Ortaylı, İlber, “Tanzimat ve Meşrutiyet Döneminde Yerel Yönetimler”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi. (C.I), İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss.231-245.
- Ortaylı, İlber, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880), TTK Yayınları, Ankara 2018.
- Ortaylı, İlber, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Yerel Yönetim Geleneği.
- Ostrogorsky, Georg, Bizans Devleti Tarihi, (Çev. Fikret Işıltan), TTK Yayınları, Ankara 2017.
- Oymak, İskender, Malatya Ziyaret Kültürü ve Ziyaret Yerleri, Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2013.
- Ögel, Bahaddin, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul 1988.
- Önkal, Ahmet-Bozkurt, Nebi, “Cami”, DİA, (C.VII), İstanbul 1993, ss.46-56.
- Özaydın, Abdülkerim, “Danışmendliler”, DİA, (C.VIII), İstanbul 1993, ss.465-467.
- Özcan, Koray, “Tanzimat’ın Kent Reformları: Türk İmar Sisteminin Kuruluş Sürecinde Erken Plânlama Deneyimleri (1839–1908)”, Osmanlı Bilim Araştırmaları, 2006, ss.149-180.
- Özcan, Mert, “II. Mahmut Döneminde Taşradaki Merkezîyetçilik Politikası”, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- Özcan, Tahsin, “Muhallefât”, DİA, (C.XXX), İstanbul 2005.

- Özdemir, Rifat, “Avarız ve Gerçek Hane Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler”, X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara 1993, ss. 1581-1613.
- Özdemir, Rifat, “Kırşehir’de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1880-1906)”, Osmanlı Araştırmaları IX, İstanbul 1989, ss.103-157.
- Özdemir, Rifat, “Antakya, Antalya, Afyon ve Manisa Şehirlerinde Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bazı Bilgiler (1500-1919)”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (C.VII), 1995, ss.173-228.
- Özdemir, Rifat, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, TTK Yayınları, Ankara 1998.
- Özdoğan, Mehmet, “Tarihöncesi Dönemde Malatya İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı’nın Bölgedeki Araştırmalara Katkıları”, Aslantepe I. Uluslararası Arkeoloji Sempozyum Bildirileri, İnönü Üniversitesi Yayınevi 2020, ss.1-17.
- Özgüç, Tahsin, “Ön Tarihte Güney ve Güney Doğu Anadolu’nun Mukayeseli Stratigrafisi”, DTCF Dergisi, Ankara 1946.
- Özkaya, Yücel, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara 1985.
- Özkaya, Yücel, “Mütesellim”, DİA, (C.XXXII), Ankara 2006.
- Özkaya, Yücel, “XVII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış”, Türkler, (C.XIII), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.1263-1280.
- Özman, Recep, “En Eski Çağlardan Müslümanların Fethine Kadar Malatya”, III. Uluslararası Kervansaray Buluşması, Battalgazi 2010, ss.109-113.
- Öztürk, Mustafa, “Trabzon’da Fiyatlar (1750-1770)”, Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun 1988, ss.425-434.
- Öztürk, Mustafa, “XVIII. Yüzyılın Sonlarında Orta Anadolu’da Fiyatlar”, X. Türk Tarih Kongresi, TTK, Ankara 1993, ss.1821-1850.
- Öztürk, Mustafa, “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, Belleten, (C.LV), TTK Yayınları, Ankara 1999, ss.87-100.
- Öztürk, Mustafa, “Tarihte Meydana Gelen Göçlerin Sebepleri ve Sosyo-Ekonomik Sonuçları”, Geçmişten Günümüze Göç III, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, ss.1683-1692.

- Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, (C.I-III), MEB Yayınları, İstanbul 1983.
- Paköz, Esra, I Numaralı Maraş Ahkâm Defterlerinde Malatya'ya Gönderilen Hükümlerin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş 2014.
- Palalı, İlhan, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır (Vilayet Salnameleri ve Mahalli Kaynaklara Göre) (1869-1905), (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İnönü Üniversitesi, Malatya 1999.
- Pamuk, Şevket, “ Osmanlı İmparatorluğu'nda Para 1326-1914”, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, (C.II), (Ed. Halil İnalcık-Donald Quataert), Eren Yayınları, İstanbul 2006.
- Polat, Habibe, 7749 Nolu Malatya Şer'iyye Sicilinin 1-93 Sayfalarının Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Malatya 2015.
- Polonyalı Simeon, Tarihte Ermeniler, (Çev. Hrand Andreasyan), İstanbul 1999.
- Pirenne, Henri, Orta Çağda Kentler, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, (Çev. Şadan Karadeniz) İstanbul 1991.
- Psellos, Mikhail, Khronographia, (Çev. Işın Demirkent), TTK Yayınları, Ankara 1992.
- Quataert, Donald, “19. Yüzyıla Genel Bakış: İslahatlar Devri 1812”, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, (C.II), (Ed. Halil İnalcık-Donald Quataert), Eren Yayıncılık, İstanbul 2006, ss.887-1053.
- Ramsey, William M., Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, (Çev. Mihri Pektaş), İstanbul 1960.
- Raymond, Andre, “Şehir”, DİA, (C.XXXVIII), Ankara 2010.
- Ruben, Walter, “Anadolu'nun Yerleşme Tarihi İle İlgili Görüşler: Koçhisar'ın Tuz Gölü Batısındaki Step Köylerinde 1946 Eylülünde Yapılan Bir Araştırma Gezisinin Sonuçları”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, (Çev. Adidin İtil), 1947, ss.369-391.
- Sahillioğlu, Halil, “Avarız”, DİA, (C.IV), Ankara 1991.
- Sahillioğlu, Halil, “Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300-1750), ODTÜ, Gelişme Dergisi.
- Sami, Şemseddin, Kâmûs-ı Türkî, İdeal Kültür ve Yayıncılık, İstanbul 2012.

- Satılmış, Selahattin, “1893 Malatya Depremi ve Afet Yönetimi”, OTAM, 2016, ss.137-177.
- Schiltberger, Johannes, Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427), (Çev. Turgut Akpınar), İstanbul 1997.
- Sever, Ramazan, “Battalgazi İlçesi’nin (Malatya) Yerleşme Tarihine Coğrafi Bir Bakış”, III. Uluslararası Kervansaray Buluşması, Malatya 2010, ss.79-83.
- Sevim, Ali Anadolu’nun Fethi: Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086’ya Kadar), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868), TTK Yayınları, Ankara 1996.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, “Bir Belge: Yerel Yönetim Metinleri (V): Turuk ve Ebniye Nizamnânmesi ve Getirdikleri”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 1996, ss.67-81.
- Sezal, İhsan, Şehirleşme, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1992.
- Sezer, Hamiyet,-Kılıç, Selda, “Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiplik Kurumu”, Tarih Araştırmaları Dergisi, 2005, ss.31-53.
- Shaw, Stanford J.,- Kural Shaw, Ezel, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, E Yayınları, İstanbul, 2017.
- Solak, İbrahim, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu’da Meyve ve Sebze Üretimi”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2008, ss.217-251.
- Solakzâde Mehmed Hendemi Çelebi, Solakzâde Tarihi, İstanbul 1298.
- Solmaz, Sefer, “Danişmendliler”, Türkler, (C.VI), Ankara 2002.
- Sungur, Mutullah, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Nüfus ve Nüfus Sayımları”, Osmanlı, (C.IV), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.
- Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası, (Çev. Adnan Pekman), İstanbul 1993.
- Şahin, İlhan, “Şehir”, DİA, (C.XXXVIII), Ankara 2010.
- Şener, Mehmet, “Cami”, DİA, (C.VII), Ankara 1993.
- Şentürk, Ahmet-Gülseren, Mehmet-Helvacı, Ali, Malatya Camileri, Malatya 1992.
- Tanoğlu, Ali, “Malatya Dolaylarında Coğrafi Geziler”, Türk Coğrafya Dergisi, 1943, ss.195-212.
- Tansel, Selahaddin, Yavuz Sultan Selim, Ankara 1969.

- Teber, Ömer Faruk, “Osmanlı Devleti Adli Yapısından Bir Kesit: Şer’iyye Siciller”, Erdem, 2000.
- Tekeli, İlhan, “Tanzimat’tan Cumhuriyete Kentsel Dönüşüm”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, (C.IV), İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss.878-891.
- Tekin, Oğuz, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Para”, Osmanlı, (C.III), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss.169-179.
- Texier, Charles, Küçük Asya Coğrafyası ve Arkeolojisi, (Çev. Ali Suat), Ankara 2002.
- Tızlak, Fahrettin, “Osmanlı Devleti’nde Madencilik”, Osmanlı, (C.III), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss.312-321.
- Topal, Nevzat, “Selçuklu Taşra İdari Taksimatında Malatya Vilayeti”, Geçmişten Günümüze Malatya Kent, Kültür, Kimlik Sempozyumu, (C.II), Ankara 2017, ss.1417-1436.
- Tuğrulca, Orhan, Malatya Siyasi Tarihi, İstanbul 2006.
- Tuna, Korkut, Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1987.
- Tural, Erkan, “1861 Hersek İsyanı, 1863 Eyalet Teftişleri ve 1864 Vilayet Nizamnamesi”, Çağdaş Yerel Yönetimler, 2004, ss.93-123
- Turan, Osman, Selçuklular ve İslamiyet, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010.
- Turan, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011.
- Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1998.
- Turan, Şerafeddin, “Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları”, Tarih Araştırmaları Dergisi, ss.159-200.
- Tuncel, Metin, Türkiye’de Yer Değiştiren Şehirler Hakkında Bir İlk Not, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü, İstanbul 1877.
- Tunçdilek, Necdet, Türkiye’de Yerleşmenin Evrimi, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1986.
- Umar, Bilge, Türkiye’deki Tarihsel Adlar, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1993.
- Ulukaya, Gülşen, Eskimalatya’da Bazı Dini ve Sosyal Yapılar, Şehir Tarihi Araştırmaları: Malatya, Ankara 2022, ss.41-70.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, (C.I-II), TTK Yayınları, Ankara 201

- Ünal, Feyzullah, “Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Yasal ve Dönüşümü”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2011, ss.241-248.
- Ünal, Mehmet Ali, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Fakülte Kitabevi, Isparta 2013.
- Ünver, Metin, “Vilayet Nizamnamelerinin Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatına Etkileri (1864-1876”, 1864 Vilayet Nizamnamesi, (Ed. Erkan Tural-Selim Çapar), Öncü Basımevi, 2015, ss.97-125.
- Ürkmez, Naim, “Malatya’da Üç Yangın: 1889, 1890 ve 1919 Yangınları”, Geçmişten Günümüze Malatya Kent, Kültür, Kimlik, Atatürk Araştırma Merkezi, (C.I), Ankara 2017, ss.755-768.
- Ürkmez Naim, “Osmanlı Devleti’nde Bir Toplumsal Dayanışma Örneği: 1893 Malatya Depremi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, ss.970-986.
- Ünüvar, “Kerem, Osmanlı’da Bir Mekân: Kahvehaneler”, Doğu Batı Dergisi, Ankara 1998.
- Yalçınkaya, Ekrem, Muhtasar Malatya Tarih ve Coğrafyası, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1940.
- Yapıcı, Süleyman, Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Malatya (1869-1908), Malatya Kitaplığı Yayınları, 2014.
- Yazıcı, Nesimi, “Osmanlı Sosyal Hayatında Bir kesit: Tanzimat Döneminde Mesire”, XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1999, ss.1-14.
- Yediyıldız, Bahaeddin, “Osmanlı Toplumu”, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 1994, ss.441-510.
- Yelkovan, Fahri, XVI. YY’ın İkinci Yarısında Malatya Sancağı’na Ait Tımar Tevcihlerinin Mufassal Defterlerle Karşılaştırılması, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir 1996.
- Yerasimos, Stefan, “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”, Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, ss.505-524.
- Yeni Türk Ansiklopedisi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1985.
- Yılmaz, Esra, “XII. XIII. Yüzyıllarda Anadolu’da İpek Yolu”, Journal of Universal History Studies, 2020, ss.73-84.
- Yılmaz, Özgür, “Yabancı Seyahatnamelerde Anadolu Şehri”, III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi, Aydın 2014, ss.772-783.

- Yılmaz, Hasan, Malatya Sancağı ve Çevresinde Ermeni Olayları (189-1895), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sakarya 2007.
- Yılmaz, Özgür, “ Tanzimat Döneminde Osmanlı Taşra İdare Meclisleri (1840-1871)”, History Studies International Journal of History, 2014, ss.253-280.
- Yılmazçelik, İbrahim, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), TTK Yayınları, Ankara 2014.
- Yiğit, Yunus, - Aydın, Abdurrahman Fahimi, Malatya H.1258/M.1842 Nüfus Kayıtları (Nefs-i Malatya, Kasaba, Cubas ve İzolu Nahiyeleri), Malatya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.
- Yiğit, Yunus, “Osmanlı Nüfus Defterleri ve Malatya”, Geçmişten Günümüze Malatya: Kent, Kültür, Kimlik, (C.II), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2017, ss. 1531-1567.
- Yinanç, Refet, “Dulkadiroğulları”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, (C.IX), Ankara 1994.
- Yinanç, Refet, - Elibüyük, Mesut, Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560), Ankara 1983
- Yurt Ansiklopedisi, (C.VII), Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982-1983.
- Yücel, Yaşar, “Osmanlı İmparatorlunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler”, Belleten, (XXXVIII), TTK Yayınları, 1974, ss.657-708.
- Yücel, Gülseren, Malatya Sancağı'nda Kolera Salgını (1892-1896), Hacı Bayram Veli Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2019.
- Yüksel, İ. Tarih Öncesi Dönemde Malatya, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş 2018.
- Yüzbaşı Frederick Burnaby, Küçük Asya Seyahatnamesi, (Çev. Meral Gaspıralı), İstanbul 1998.
- Zengin, Murat, “Memlûk Türk Sultanlığı'nın Anadolu Hâkimiyet Mücadelesi: Malatya'nın Zaptı (28 Nisan 1315)”,Tarih Araştırmaları Dergisi, 2014, ss.55-91.
- Zengin, Murat, Türkler Tarafından Fethinden Moğol İstilasına Kadar Malatya, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2008.
- Zengin, Murat, XIV. Yüzyılda Malatya, (Ankara Üniversitesi Doktora Tezi), Ankara 2015.
- Zengin, Murat, İlhanlılar-Eratnalılar-Memlûklar Dönemi Malatya (1295-1401), Malatya Kitaplığı, İstanbul 2017.

Weber, S. Max, - Simmel, Georg, - Tönnies, Ferdinand, - Martindale, Don, Şehir ve Cemiyet, (Haz: Ahmet Aydoğan), İz Yayıncılık, İstanbul 2000.

